โบราณคดีหลากสาระ
ในดินแดนอีสาน-ล้านนา

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

โบราณคดีหลากสาระ ในดินแดนอีสาน - ล้านนา

จัดพิมพ์โดย สำนักศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี,
กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ กรมศิลปากร
พิมพ์ครั้งที่ ๑ พุทธศักราช ๒๕๕๓
จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ISBN 978-974-417-277-8

ที่ปรึกษา

นายเกรียงไกร สัมปัชชลิต	อธิบดีกรมศิลปากร
นายเขมชาติ เทพไชย	รองอธิบดีกรมศิลปากร
นายบวรเวท รุ่งรุจี	รองอธิบดีกรมศิลปากร
นายสหวัฒน์ แน่นหนา	รองอธิบดีกรมศิลปากร
นายขจร มุกมีค่า	ผู้อำนวยการ สำนักศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี

ผู้เขียน/เรียบเรียง

นางสาวสุกัญญา เบาเนิด
นายชินณวุฒิ วิลยาลัย

ตรวจต้นฉบับ

นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์

ตรวจศิลปกรรม

นายธนากร กำทรัพย์

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท
๑๑๔-๑๑๖ ถ.ชยางกูร ต.ในเมือง อ.เมือง จ.อุบลราชธานี ๓๔๐๐๐
โทร. ๐-๔๕๒๕-๐๔๓๗, ๐-๔๕๒๕-๔๖๒๕

คำนำ

ที่ผ่านมากรมศิลปากร ได้ส่งเสริมให้นักโบราณคดีในหน่วยงานดำเนินการสำรวจ ค้นคว้า ศึกษาวิจัยทางโบราณคดีในพื้นที่รับผิดชอบ และเผยแพร่องค์ความรู้ทางวิชาการดังกล่าวออกสู่สาธารณชนในรูปแบบต่างๆ อย่างต่อเนื่อง อันเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ทางโบราณคดีให้ก้าวไกลและเป็นการรับใช้สังคมในวงกว้าง

ทั้งนี้ สำหรับนักวิชาการทางด้านโบราณคดี ความรู้ของแต่ละบุคคลไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในเขตพื้นที่รับผิดชอบเท่านั้น แต่ต้องกว้างไกลเชื่อมโยงได้กับทุกพื้นที่ในเรื่องที่สนใจและเกี่ยวข้อง ซึ่งจัดเป็นความรู้ที่ติดตัวของนักวิชาการแต่ละคน ที่ผ่านมาการเผยแพร่งานวิชาการทางโบราณคดีที่เข้าถึงได้ง่ายมักจะปรากฏในรูปแบบบทความในนิตยสารศิลปากรและวารสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ดังนั้นเพื่อตอบสนองความสนใจของนักวิชาการและสาธารณชนทั่วไปในเรื่องโบราณคดีภาคเหนือและโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กรมศิลปากรจึงได้รวบรวมบทความทางวิชาการที่เคยถูกตีพิมพ์มาแล้วในรอบทศวรรษที่มาจากผลงานของนักวิชาการในพื้นที่ดังกล่าว จำนวน ๒๐ เรื่อง ครอบคลุมเนื้อหาทางวิชาการด้านโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม เพื่อประโยชน์ในแวดวงวิชาการและการศึกษาที่เกี่ยวข้องต่อไป

(นายเกรียงไกร สัมปัชชลิต)
อธิบดีกรมศิลปากร

สารบัญ

หน้า

คำนำ ก

สารบัญ ข

โบราณดีหลากสาระ
ในดินแดนอีสาน

๑. เก็บเรื่องการสำรวจแหล่งโบราณคดีมาเล่าสู่ฟัง ๓
สุกัญญา เบาเนิด

๒. พบแหล่งโบราณคดีแห่งใหม่ที่บ้านศรีสุข อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ๑๕
สุกัญญา เบาเนิด

๓. โลงไม้แห่งใหม่ในอุบลราชธานี ๓๑
สุกัญญา เบาเนิด

๔. แคปซูลใส่ศพ ๔๓
สุกัญญา เบาเนิด

๕. สิมอีสานกับซากฟอสซิลเกี่ยวข้องกันอย่างไร ๕๑
สุกัญญา เบาเนิด

๖. พิธีกรรมการฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ ๗๑
สุกัญญา เบาเนิด

๗. ใบเสมาพบใหม่บริเวณโนนฟ้าแดด เมื่อโบราณฟ้าแดดสงยาง ๑๐๓
สุกัญญา เบาเนิด

๘. ใบเสมาขุมหิน บ้านศรีบัว ตำบลสร้างถ่อ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ๑๒๑
สุกัญญา เบาเนิด

๙. ภาชนะฝังศพ : พิธีกรรมความตายของวัฒนธรรมทุ่งกุลา ๑๓๙
สุกัญญา เบาเนิด

๑๐. โบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ๑๘๕
สุกัญญา เบาเนิด

โบราณดีหลากสาระ
ในดินแดนล้านนา

๑๑. เจดีย์เหลี่ยมนอกเวียงกุมกาม ๒๑๕
สุกัญญา เบาเนิด

๑๒. หลักฐานใหม่ที่กำแพงดินเมืองเชียงใหม่ ๒๓๗
ชินณวุฒิ วิลยาลัย

๑๓. แหล่งผลิตเครื่องมือหินพบใหม่ที่ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ๒๕๑
ชินณวุฒิ วิลยาลัย

๑๔. การขุดค้นที่แหล่งภาพเขียนสีศาลเจ้าพ่อประตูผา จังหวัดลำปาง ๒๖๓
จะสามารถตอบคำถามเรื่องอายุของภาพเขียนสีได้หรือไม่
ชินณวุฒิ วิลยาลัย

๑๕. เทคนิคการลดชั้นหลังคาในวิหารโถงสกุลช่างลำปาง กรณีศึกษา ๒๘๓
ในวิหารจามเทวี วัดปงยางคก อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง
สุกัญญา เบาเนิด

๑๖. การค้นหา Homo Erectus ในประเทศไทย ๓๐๗
ชินณวุฒิ วิลยาลัย

๑๗. ก่อนจะถึงสาละวิน ๓๓๑
ชินณวุฒิ วิลยาลัย

๑๘. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในล้านนา ๓๔๗
ชินณวุฒิ วิลยาลัย

๑๙. เวียง-วัดเกาะกลางแห่งหริภุญชัย เชื่อมสายใย ๓๙๕
ชุมชนมอญหนองดู่-บ่อคาว จังหวัดลำพูน
สุกัญญา เบาเนิด

๒๐. ตามรอยอดีตเมงมอญนครพิงค์ จากหริภุญชัย...สู่เวียงกุมกาม ๔๑๗
สุกัญญา เบาเนิด

โบราณคดีหลากสาระใน
ดินแดนอีสาน

เก็บเรื่องการสำรวจแหล่งโบราณคดี ...มาเล่าสู่ฟัง

๑.

เก็บเรื่องการสำรวจแหล่งโบราณคดี ....มาเล่าสู่ฟัง[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

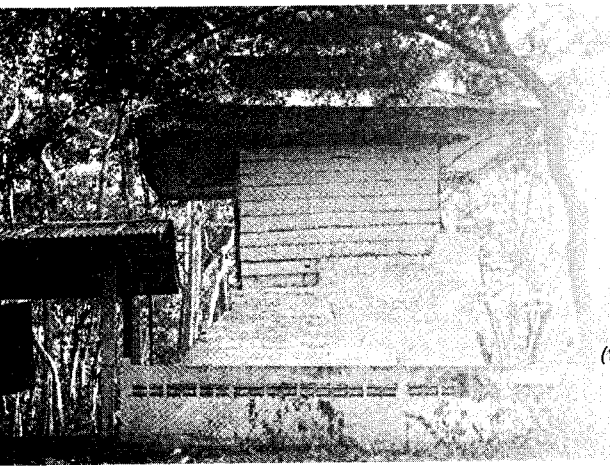

พระธาตุกู่อูบมุง เจดีย์บ้านชาติกุดน้ำใส (บ้านคูฟ้า) ตำบลกุดน้ำใส อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด (ถ่ายจากด้านทิศเหนือ)

จากการที่นายสุวรรณ ชุปวา อาจารย์โรงเรียนบ้านคูฟ้าได้เดินทางมาแจ้งการบูรณะซ่อมแซมพระธาตุกู่อูบมุง เจดีย์บ้านชาติกุดน้ำใส (พระธาตุกู่อูบมุง บ้านคูฟ้า) จากเหตุดังกล่าวทางสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘ (อุบลราชธานี) นำโดยนายอัศวี ศรจิตติ ผู้อำนวยการสำนักงานโบราณคดีฯ นายสุรพงษ์ สุริโย นายช่างสำรวจ นางสาววิลาสินี แซ่มสะอาด นางสาวสุกัญญา เบาเนิด นักโบราณคดี นายสมโภชน์ คำทอง พนักงานขับรถยนต์ ได้พร้อมกันเดินทางไปตรวจสอบพระธาตุกู่อูบมุง เจดีย์บ้านชาติกุดน้ำใส ในวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๔๐ การเดินทางได้เริ่มต้นจากสำนักงานโบราณคดีฯ ที่ ๘ ไปตามทางหลวงหมายเลข ๒๓ อุบลราชธานี - ยโสธร

---

[๑]ปรับปรุงจากบทความเรื่อง **"เก็บเรื่องการสำรวจแหล่งโบราณคดีในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม มาเล่าให้ฟัง"** ตีพิมพ์ครั้งแรกใน สารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐.

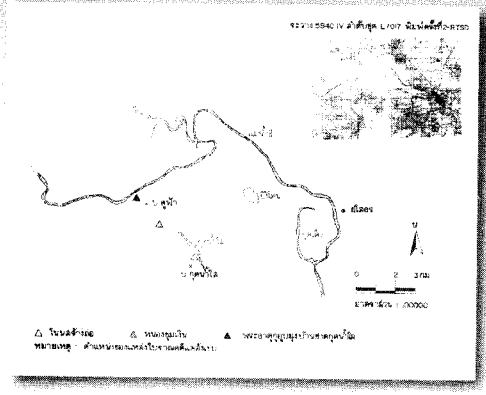

- ร้อยเอ็ด แวะชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ดที่กำลังอยู่ในขณะจัดแสดงและตกแต่งภายใน เมื่อพร้อมเปิดอย่างเป็นทางการในปีนี้ ต่อจากนั้นเดินทางออกจากจังหวัดร้อยเอ็ดมาตามทางหลวงหมายเลข ๒๐๔๓ ร้อยเอ็ด-อาจสามารถ เมื่อผ่านอำเภออาจสามารถมาประมาณ ๒๐๒ ไปบ้านกุดน้ำใส จากนั้นแยกเข้าทางลูกรัง บ้านกุดน้ำใส-บ้านคูฟ้า ทางคณะสำรวจได้เข้าพบอาจารย์สุวรรณ ขุปวา เป็นอันดับแรก จากนั้นอาจารย์สุวรรณ ก็ได้นำพวกเราไปยังพระธาตุกู่อูบมุงฯ เป็นอันดับต่อไป รวมระยะทางจากบ้านกุดน้ำใสถึงพระธาตุกู่อูบมุงฯ ได้ประมาณ ๕ กิโลเมตร

เมื่อเดินทางไปถึงพบว่าบริเวณโดยรอบถูกปกคลุมด้วยไม้ยืนต้นสูงใหญ่ ทำให้บรรยากาศโดยรอบสวนร่มรื่นเหมาะแก่การเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีชาวบ้านหลายสิบคนมาคอยคณะของเรา ส่วนใหญ่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่รวมทั้งพระสงฆ์อีกหนึ่งรูปที่จำพรรษาอยู่ที่นี่ ทุกคนต่างให้การต้อนรับเป็นอย่างดี ทางคณะฯ ได้เข้าพูดคุยกับชาวบ้านทั้งในเรื่องการบูรณะ ประวัติความเป็นมา และถ่ายรูปบันทึกรายละเอียด พร้อมทั้งเดินสำรวจในบริเวณโดยรอบ

พระธาตุกู่อูบมุงฯ เจดีย์บ้านชาติกุดน้ำใส (บ้านคูฟ้า) ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าอุโมงค์หนองแวง ห่างจากแม่น้ำชีมาทางทิศใต้ประมาณ ๑๐๐ เมตร พื้นที่ดังกล่าวอยู่ในความดูแลของชาวบ้าน บ้านคูฟ้า หมู่ที่ ๕ บ้านโคกน้อย หมู่ ๖ บ้านโคกศรี หมู่ที่ ๘ และบ้านเจริญสุข หมู่ที่ ๑๐ ตำบลกุดน้ำใส อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด จากการสอบถามประวัติของพระธาตุกู่อูบมุงฯ จากผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า

"ได้มีชาวขอมโบราณคณะหนึ่งซึ่งสันนิษฐานเป็นชาวพุทธที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากได้รับทราบข่าวว่าขณะนั้นกำลังมีการก่อสร้างพระธาตุพนมเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่หัวเมือง

นครพนม จึงได้เกิดศรัทธาปะสันนะต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการก่อสร้างพระธาตุพนมดังกล่าว จึงได้รวบรวมสมัครพรรคพวกจำนวนหนึ่งรวมกันเป็นหมู่คณะออกเดินทางโดยการใช้ม้าต่างวัวต่าง บรรทุกเครื่องสักการบูชาและสัมภาระแก้วแหวนเงินทองต่างๆ มากมาย มุ่งหน้าสู่หัวเมืองนครพนมเพื่อร่วมก่อสร้างพระธาตุพนม เมื่อเดินทางมาถึงป่าอูบมุง ก็ได้ทราบข่าวว่าพระธาตุพนมได้สร้างเสร็จแล้วหัวหน้าคณะไม่สามารถนำพรรคพวกเดินทางกลับสู่ภูมิลำเนาเดิมได้ จึงได้สร้างกู่พระธาตุองค์ขึ้น เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็ได้บรรจุสิ่งของมีค่าต่างๆ ที่สำคัญ เช่น พระพุทธรูปทองคำ พระพุทธรูปเงิน พระพุทธรูปศิลา พร้อมทั้งแก้วแหวนเงินทองมากมาย พร้อมกันนั้นก็ได้ตั้งหมู่บ้านขึ้นที่นั่นด้วย (ปัจจุบันกลายเป็นหมู่บ้านร้าง ยังคงมีเพียงร่องรอยของสระน้ำเก่าของหมู่บ้านดังกล่าว) นอกจากนั้นยังได้สร้างพระพุทธรูปศิลาปางมารวิชัยขึ้นอีกองค์หนึ่งมีขนาดหน้าตักกว้าง ๑๕ นิ้ว สูง ๓๐ นิ้ว ประดิษฐานไว้ที่เจดีย์กู่อูบมุงฯ"

ต่อมาพระธาตุกู่อูบมุงฯ ได้ทรุดโทรมไปตามกาลเวลาพังทับถมพระพุทธรูปดังกล่าวเหลือให้เห็นแค่เศียรเท่านั้นพอให้ชาวบ้านได้สรงน้ำและกราบไหว้ในงานเทศกาลสรงน้ำพระและเทศกาลสรงกู่ งานนี้มีขึ้นเป็นประจำซึ่งตรงกับ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ของทุกปี เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๐ พระสมุพิมพ์ (พิมพ์ ชุปวา) เจ้าอาวาสวัดบ้านคูฟ้า (บ้านชาติ) สมัยนั้นได้นำพระภิกษุสามเณรและชาวบ้าน โดยมีพ่อใหญ่ขุนศักดา (ดา ธะนี) ผู้ใหญ่บ้านโคกน้อย ได้ทำการขุดพระธาตุอูบมุงเพื่อบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ ได้พบไหโบราณ ๒ ใบ พระพุทธรูปทองคำ ๓ องค์ อีกใบหนึ่งบรรจุพระพุทธรูปเงิน ๓ องค์ พระพุทธรูปทุกองค์จารึกเป็นอักษรขอม มีขนาดเท่าๆ กันสูงประมาณ ๑ คืบ หน้าตัก ๒ นิ้ว หนักประมาณ ๖ ตำลึง และพบพระพุทธรูปศิลาตำปางลีลาสูงประมาณ ๑ ศอก กว้าง ๑ ฟุต ปัจจุบันพระพุทธรูปเหล่านั้นได้ถูกโจรกรรมไปหมดแล้ว ในการ

ชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรม โบราณสถานหนองขุมเงิน

โบราณสถานโนนสร้างถ่อ ตำบลกุดน้ำใส อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

พบแหล่งโบราณคดีแห่งใหม่ที่บ้านศรีสุข อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

๒๓.

พบแหล่งโบราณคดีแห่งใหม่ที่บ้านศรีสุข อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

สำหรับนักวิชาการทั้งหลายนั้น ย่อมเป็นธรรมดาที่จะต้องมีความสนใจใคร่รู้ในข้อมูลใหม่ๆ อยู่เสมอ ยิ่งงานด้านโบราณคดีด้วยแล้วนับว่าเป็นสิ่งจำเป็น เพราะข้อมูลใหม่ๆ จะทำให้งานวิชาการด้านนี้มีการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา การได้ออกสำรวจทางโบราณคดีอยู่เป็นนิจนั้นนอกจากจะทำให้เราทราบถึงสภาพของแหล่งที่เป็นอยู่ในปัจจุบันแล้ว ที่สำคัญสิ่งที่ตามมาก็มักจะพบแหล่งโบราณคดีแห่งใหม่เพิ่มขึ้นอีกด้วย

ดังนั้นในราวกลางเดือนกุมภาพันธ์ที่ผ่านมา ทางสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘ อุบลราชธานี ได้ออกสำรวจในพื้นที่เขตอำเภอเขื่องใน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นแหล่งโบราณคดีที่เคยออกสำรวจมาแล้ว เช่นแหล่งใบเสมา ที่วัดป่าดงมะขาม บ้านหนองเหล่า และวัดศิลาเลข ส่วนบ้านศรีสุขนั้นเป็นเพียงทางผ่านจากวัดป่าดงมะขามไปบ้านโพนเมือง และบ้านหนองเหล่าเท่านั้น

เริ่มต้นเดินทางออกจากตัวจังหวัดอุบลราชธานีมาตามทางหลวงหมายเลข ๒๓ (อุบลราชธานี - ยโสธร) ผ่านตัวอำเภอเขื่องในมาประมาณ ๔.๕ กิโลเมตร จากนั้นเลี้ยวขวาเข้าถนนลาดยางตรงบ้านยางขี้นก จากปากทางมาประมาณ ๓ กิโลเมตร ก็จะเข้าเขตหมู่บ้านศรีสุข ตอนแรกเพียงจะผ่าน

---

[๑]ปรับปรุงจากบทความเรื่อง **"พบแหล่งโบราณคดีแห่งใหม่ที่บ้านศรีสุข อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี"** ตีพิมพ์ครั้งแรกใน สารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐.

หมู่บ้านแห่งนี้ไป แต่จากสภาพที่สังเกตเห็นได้ พบว่าบ้านเรือนทั้งหลายนั้นตั้งอยู่บนเนินดินค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับพื้นที่รอบนอกของหมู่บ้าน ลักษณะเช่นนี้จึงไม่สามารถมองข้ามไปได้ เพราะเท่าที่มีการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีที่เคยเป็นชุมชนโบราณมาก่อนนั้น ก็มักจะมีสภาพเป็นเนินสูงเช่นนี้เสมอ

สภาพทั่วไปของบ้านศรีสุข

จากนั้นจึงทำการเดินสำรวจภายในหมู่บ้าน เลือกสังเกตบริเวณที่เป็นหน้าตัดชั้นดิน ก็พบเศษภาชนะดินเผาบ้างเล็กน้อยส่วนใหญ่เป็นประเภทเนื้อดินธรรมดา แต่จากการสอบถามชาวบ้านจึงได้ความว่าที่บ้านของนางสุวรรณ ทับทิมหิน อายุ ๔๖ ปี อยู่บ้านเลขที่ ๕๑ หมู่ที่ ๒ ได้เคยขุดพบโบราณวัตถุจำนวนหนึ่งปัจจุบันยังคงเก็บรักษาไว้ เมื่อเดินทางไปถึงบ้านนางสุวรรณ ทับทิมหิน ซึ่งเป็นจุดที่สูงที่สุดของเนิน จากนั้นจึงทำการสัมภาษณ์ทั้งในเรื่องของประวัติหมู่บ้านและการขุดพบโบราณวัตถุต่างๆ ได้ความดังนี้ ที่บ้านศรีสุขนี้มีราษฎรอาศัยอยู่ประมาณ ๒๐๐ กว่าหลังคาเรือน อาชีพหลักคือการทำนาและเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ เป็นต้น ลำน้ำที่อยู่ใกล้ที่สุดคือ ลำเซบาย ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ ๔.๕ กิโลเมตร ชาวบ้านศรีสุขเองก็ทราบมาก่อนแล้วว่าหมู่บ้านแห่งนี้เป็น เมืองเก่ามาก่อน สำหรับประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ปัจจุบันชาวบ้านเชื่อว่าพวกตนสืบเชื้อสายมาจากพ่อใหญ่ศรีและแม่ใหญ่สุข ซึ่งเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านนั่นเอง

บริเวณที่ขุดพบโบราณวัตถุ

ขณะทำการสัมภาษณ์

โบราณวัตถุต่างๆ ที่ถูกเก็บรักษาไว้ นางสุวรรณ ทับทิมหิน เล่าว่าได้จากการขุดพบโดยบังเอิญตรงบริเวณหลังบ้านที่อาศัยอยู่ในปัจจุบัน โบราณวัตถุทั้งหมดนั้นรวมอยู่ด้วยกันในหม้อดินเผาใบหนึ่งที่วางทับบนเครื่องมือเหล็ก จำนวน ๓ ชิ้น โบราณวัตถุที่พบมีดังนี้

ประเภทหิน

- ลูกปัดหินอาเกต รูปจี้ห้อยคอ จำนวน ๒ ลูก
- ลูกปัดหินอาเกต รูปกรวยประกบกัน จำนวน ๔ ลูก
- ลูกปัดหินคาร์เนเลียนทรงแปดเหลี่ยม จำนวน ๑ ลูก

ประเภทแก้ว

- ลูกปัดแก้วสีเหลืองขุ่น จำนวน ๒๑ ลูก
- ลูกปัดแก้วสีเขียวขุ่น จำนวน ๑ ลูก
- ลูกปัดแก้วเคลือบสีทอง จำนวน ๒๑ ลูก

ประเภทโลหะ

- แผ่นทองคำ จำนวน ๔ แผ่น
- แหวนทอง (มีหัวแหวน) จำนวน ๑ วง
- แหวนทองคำ (กะไหล่ทอง) จำนวน ๒ วง
- ห่วงทองคำ จำนวน ๑ วง
- เศษทองที่เป็นชิ้นส่วนของเครื่องประดับ จำนวน ๑ ชิ้น
- กำไลสำริด จำนวน ๑๔ วง
- ห่วงสำริด จำนวน ๑ วง
- ห่วงสำริด (ยังไม่ได้ตกแต่ง) จำนวน ๔ ก้อน
- ฉิ่งสำริด จำนวน ๑ คู่
- เศษภาชนะสำริดผิวบาง จำนวน ๑ ชิ้น
- เครื่องมือเครื่องใช้เหล็ก จำนวน ๒ ชิ้น

กำไลสำริดและห่วงสำริด

โบราณวัตถุทั้งหมดนี้นับว่าน่าสนใจมาก ถึงแม้ว่าลักษณะการพบจะไม่สามารถนำไปอ้างอิงกับลำดับชั้น (ดิน) ทางวัฒนธรรมได้เลยก็ตาม แต่ในอีกแง่มุมหนึ่ง โบราณวัตถุเหล่านี้ย่อมมีความสำคัญในตัวเอง ทั้งในเรื่องของวัสดุ รูปแบบ ที่มา ประวัติความนิยม ที่จะขอกล่าวถึงต่อไปนี้

ลูกปัดหินอาเกตและลูกปัดหินคาร์เนเลียน ลูกปัดทั้งสองชนิดนี้เป็นที่ทราบกันว่าเป็นสินค้านำเข้าที่ได้รับจากต่างแดนทางแถบประเทศอินเดียตอนใต้ ซึ่งพบได้ทั่วไปในชุมชนโบราณต่างๆ ในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ลงมา โดยเฉพาะลูกปัดหินอาเกตรูปทรงยาวส่วนล่างทำเป็นขอบมนหยักที่บ้านศรีสุขนี้ ก็เคยพบที่แหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพ็ชร จังหวัดกาญจนบุรี เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี แหล่งโบราณคดีเกาะคอเขา จังหวัดพังงา แหล่งโบราณคดีบ้านธารปราสาท จังหวัดนครราชสีมา เมืองโบราณดงละคร จังหวัดนครนายก เมืองโบราณศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี เป็นต้น ส่วนลูกปัดแก้วก็เป็นโบราณวัตถุอีกอย่างหนึ่งที่พบได้ตามแหล่งโบราณคดีที่เริ่มสู่ยุคประวัติศาสตร์ ตามประวัติลูกปัดแก้วเคยเป็นสินค้านำเข้าจากอินเดียเช่นเดียวกัน แต่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ - ๑๒ มีการผลิตเองอย่างจริงจังในภูมิภาคนี้ คือที่แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด คลองท่อม จังหวัดกระบี่ และที่เมืองออกแก้วทางตอนใต้ของประเทศเวียดนาม ในด้านรูปแบบ วัตถุดิบ และเทคโนโลยีการผลิตจะมีความใกล้เคียงกันมาก และพบกระจายอยู่ทั่วไปในแหล่งโบราณคดีแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นี้ อันเป็นที่มาของชื่อเรียกลูกปัดชนิดนี้ว่า ลูกปัดแบบอินโด-แปซิฟิก[๖]

---

[๖]ลูกปัดแบบอินโด-แปซิฟิก เป็นลูกปัดที่พบมากในดินแดนที่อยู่ระหว่างมหาสมุทรอินเดียและฝั่งตะวันตกของมหาสมุทรแปซิฟิก เป็นลูกปัดขนาดเล็กมีสีสันต่างๆ เช่น สีแดงเข้ม เหลือง เขียว ดำ ฟ้า ส้ม และรูปแบบเป็นรูปวงแหวนแบบเขียงหรือทรงกระบอกสั้นบ้างยาวบ้าง

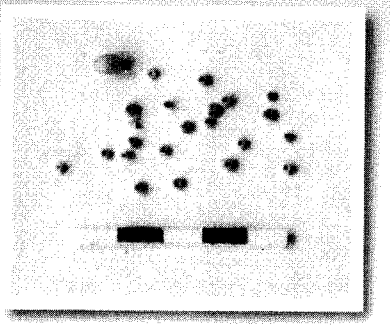

ลูกปัดแก้วสีเขียวและสีเหลือง

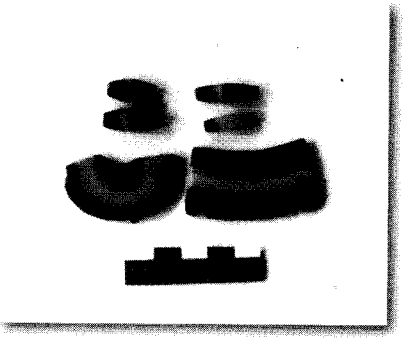

ลูกปัดหินอาเกด

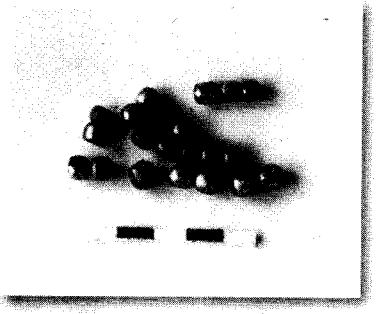

ลูกปัดแก้วเคลือบสีทอง

ลูกปัดหินคาร์เนเลียน

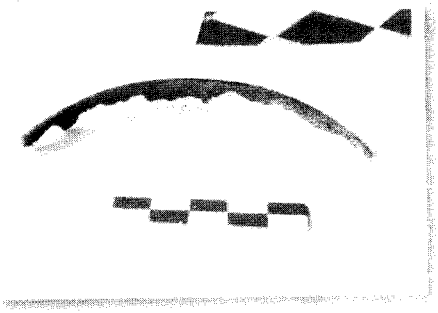

ขอบปากภาชนะสำริด

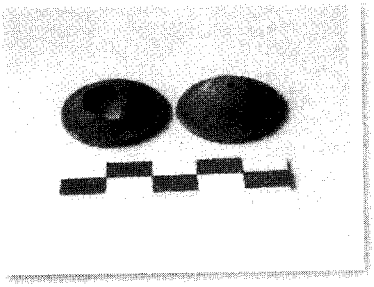

ฉิ่งสำริด

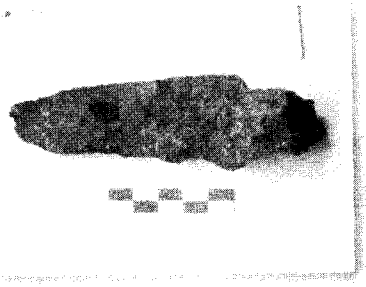

เครื่องมือเหล็ก

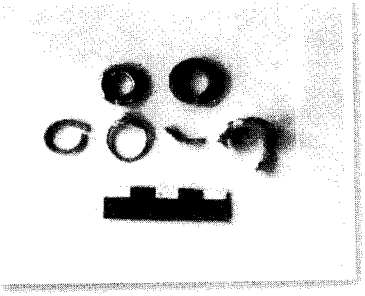

เครื่องประดับทอง

แผ่นทองคำ

นอกจากนี้ โบราณวัตถุอื่นๆ ที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้เหล็ก เครื่องประดับสำริดและทองนั้น ก็มีประวัติความนิยมกันมาหลายยุคหลายสมัยจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะรูปแบบของแหวนทองที่พบที่บ้านศรีสุขนั้น ก็เป็นลักษณะที่พบตั้งแต่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์เช่นเดียวกัน

จากการขุดพบโบราณวัตถุต่างๆ นั้นอาจกล่าวได้แต่เพียงว่าบ้านศรีสุขน่าจะเป็นแหล่งโบราณคดีอีกแห่งหนึ่งที่ถูกค้นพบใหม่ แต่ทั้งนี้การตีความเกี่ยวกับลำดับชั้นทางวัฒนธรรมโดยยึดตามประวัติของโบราณวัตถุแต่เพียงประการเดียวนั้นก็คงจะเป็นไปได้ยาก เพราะธรรมชาติของโบราณวัตถุเป็นสิ่งที่โยกย้ายถ่ายเทอยู่ตลอดเวลา และที่สำคัญลักษณะการพบโบราณวัตถุหลายอย่างปะปนกันในหม้อดินเผา จึงชัดเจนว่าเป็นการทำของคนในสมัยหลังอย่างแน่นอน การที่จะกล่าวว่าบ้านศรีสุขแห่งนี้ เป็นชุมชนโบราณในสมัยยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ตามความเก่าแก่ของโบราณวัตถุ ก็คงจะเป็นการตีความที่มีน้ำหนักน้อย แต่อย่างไรก็ดีแหล่งโบราณคดีที่อยู่ใกล้เคียงบ้านศรีสุขที่มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องลงมาสู่สมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕ ก็มีอยู่หลายแห่ง ซึ่งล้วนแล้วแต่ตั้งอยู่ในแถบลำ และลำเซบก-เซบาย เช่น บ้านตาดทอง บ้านขุมเงิน อำเภอเมือง บ้านบึงแก บ้านคูสองชั้น อำเภอมหาชนะชัย ดงเมืองเตย อำเภอคำเขื่อนแก้ว บ้านน้ำอ้อม อำเภอค้อวัง จังหวัดยโสธร วัดดงเฒ่าเก่า บ้านเปือยหัวดง อำเภอเมือง โพนเมืองบ้านกุดชวย บ้านเมืองงิ้ว บ้านหนองแสง บ้านโนนขวาว อำเภอหัวตะพาน โพนเมือง อำเภอพนา จังหวัดอำนาจเจริญ บ้านไผ่ใหญ่ โพนเมืองมะทัน โพนเมืองน้อย เนินหนองลังกา อำเภอม่วงสามสิบ วัดป่าดงมะขาม บ้านหนองเหล่า บ้านทุ่งใหญ่ บ้านชีทวน อำเภอเขื่องใน บ้านปากน้ำ บ้านก้านเหลือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นต้น

ดังนั้น หากต้องตอบคำถามเกี่ยวกับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีบ้านศรีสุขนี้เป็นอย่างไร หรือ ความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีรอบข้างในลักษณะใด ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจเพียงประการเดียวคงไม่พอเพียง เพราะฉะนั้นจึงต้องมีการขุดค้นศึกษาอย่างมีระบบต่อไป ไม่เพียงแต่เฉพาะแหล่งโบราณคดีบ้านศรีสุขนี้เท่านั้น ซึ่งควรจะต้องเร่งดำเนินการในแหล่งโบราณคดีทุกๆ แหล่งที่เคยสำรวจมาแล้ว เพราะข้อมูลทางวิชาการที่จะได้มานั้นสามารถนำไปพัฒนางานด้านโบราณคดีให้ก้าวหน้าต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ธราพงษ์ ศรีสุชาติ. **"ลูกปัดต่างชาติในแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย".** นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๓ เล่มที่ ๑ มีนาคม-เมษายน ๒๕๓๒. หน้า ๔-๑๙.

ศิลปากร, กรม. **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองศรีมโหสถ.** กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่สำนักพิมพ์สมาพันธ์. ๒๕๓๕.

ศิลปากร, กรม. **ปราณีตศิลป์ไทย.** กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองการพิมพ์. ๒๕๓๖.

ศิลปากร, กรม. **เมืองอุบลราชธานี.** กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด. ๒๕๓๒.

ศิลปากร, กรม. **ถนิมพิมพาภรณ์.** กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด. ๒๕๓๕.

ศิลปากร, กรม. **รายงานการขุดค้นและขุดแต่งโบราณสถานสระมรกต.** กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่สำนักพิมพ์สมาพันธ์. ๒๕๒๔.

ศิลปากร, กรม. **รายงานการขุดค้นและขุดแต่ง เมืองดงละคร.** กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่สำนักพิมพ์สมาพันธ์. ๒๕๓๖.

สุรพล นาถะพินธุ. **"ลูกปัดอินเดีย".** ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๑๑ ๒๕๓๘. หน้า ๑๘๘-๑๙๓.

โลงไม้แห่งใหม่ ในอุบลราชธานี

๓.

ไม้ใหญ่ที่สำคัญได้แก่ เต็ง รัง ประดู่ เหมือด ยาง กระบาก รกฟ้า ตะแบกเลือด เขล็ง แดง และสนสองใบ ส่วนไม้พื้นล่างได้แก่ ไผ่ หญ้า และข่อยหิน เป็นต้น (ข้อมูลจากสำนักงาน ททท. ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเขต ๒ อุบลราชธานี)

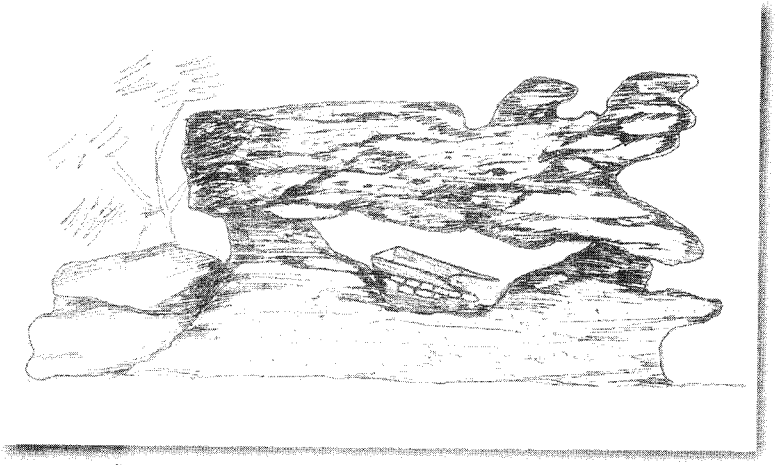

ถ้ำโลง บ้านชะชอม ต.นาโพธิ์กลาง อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี

เพิงหินหรือถ้ำโลง บ้านชะชอม ต.นาโพธิ์กลาง อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี

สภาพโลงไม้ ถ้ำโลง บ้านชะซอม ต.นาโพธิ์กลาง อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี

สภาพทั่วไป ถ้ำโลงแห่งนี้ตั้งอยู่บนภูโลง ในเขตป่าชุมชนบ้านชะชอม ภูโลงมีลักษณะเป็นภูเขาลูกโดดอยู่ทางด้านทิศเหนือของบ้านชะชอม ห่างประมาณ ๑๒ กิโลเมตร และอยู่ห่างจากบ้านโนนขามมาทางด้านทิศใต้ประมาณ ๔ กิโลเมตร

ตำแหน่งที่พบโลงมีลักษณะเป็นเพิงหิน ซึ่งเกิดจากการผุพังของหินทราย เพิงหินตั้งอยู่ในแนวทิศเหนือ-ใต้ มีความยาว (วัดจากแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก) ๓-๕ เมตร กว้าง (วัดจากแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก) ๓.๑๐ เมตร มีลักษณะเป็นก้อนหินขนาดใหญ่วางทับซ้อนกัน ภายในมีลักษณะเป็นห้องสูงจากพื้นถึงเพดานเพิงหินประมาณ ๑๒๐ เซนติเมตร จากการพิจารณาสภาพทั่วไปพบว่าอาจจะมีการสกัดหินออกอย่างจงใจ ซึ่งพื้นเดิมของพื้นหินนี้จะอยู่ห่างจากเพดานประมาณ ๓๐-๕๐ เซนติเมตร

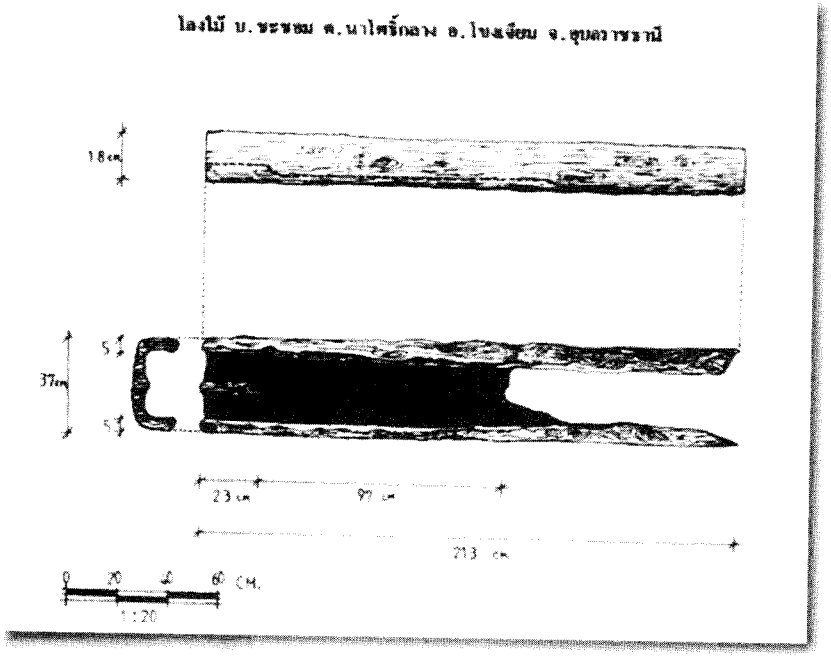

ภาพลายเส้นโดย คันฉาย มีระหงษ์

สภาพของโลงไม้

โลงไม้จะวางอยู่บนก้อนหินที่นำมาเรียงซ้อนกันอยู่อย่างมีระเบียบ สภาพที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน โลงมีความยาว ๒๑๓ เซนติเมตร กว้าง ๓๗ เซนติเมตร ลึก ๑๘ เซนติเมตร หนา ๕ เซนติเมตร มีลักษณะเป็นโลงแบบขุดอย่างเรียบง่าย ที่หัวท้ายโลงไม่มีการประดับตกแต่งแต่อย่างใด ทำจากไม้กันเกรา (ภาษาท้องถิ่นเรียกว่าไม้มันปลา) ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในเขตป่าชุมชนบ้านชะซอม

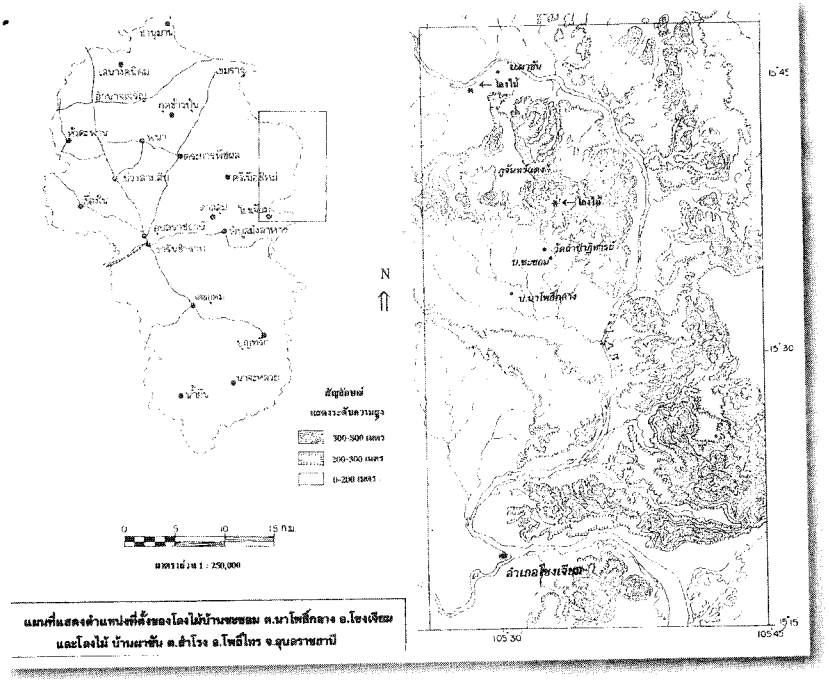

แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งของโลงไม้บ้านชะซอม ต.นาโพธิ์กลาง อ.โนนเขียม และโลงไม้ บ้านผาชัน ต.สำโรง อ.โพธิ์ไทร จ.อุบลราชธานี

ภาพลายเส้นโดย คันฉาย มีระหงษ์

จากการสัมภาษณ์นายเลี้ยง จันทรา อายุ ๔๘ ปี ชาวบ้านชะชอม พบว่าสภาพเดิมของจะมีลักษณะสมบูรณ์มากกว่าปัจจุบัน กล่าวว่าเมื่อ ๓๐ ปีก่อน มีคนมาล่าสัตว์ เมื่อฝนตกจึงเข้ามาหลบฝนในบริเวณนี้ จากนั้นจึงเก็บฟืนก่อไฟ ทำให้เกิดไฟไหม้โลงไปด้วย จึงทำให้เหลือสภาพดังเช่นปัจจุบัน

แคปซูลใส่ศพ

๔.

แคปซูล ใส่ศพ[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

แคปซูล (Capsule) ตามความหมายทั่วไป คือหลอดเล็กๆ ทำด้วยสารไม่มีพิษ และละลายได้ง่ายสำหรับบรรจุยา แต่ในที่นี้จะขอนำรูปร่างลักษณะของแคปซูลมาเทียบเคียงกับภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก (Burial Jar) ในเบื้องต้นจึงขอขยายความถึงที่มาระหว่าง แคปซูลกับภาชนะบรรจุกระดูก (Burial Jar) ว่าจะมีที่ไปด้วยกันได้อย่างไร เพราะตามปกติวิสัยของการอธิบายเพื่อให้เกิดความชัดเจนในสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น สิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันมักจะถูกนำมาอธิบายเทียบเคียงกันเสมอๆ โดยมีจุดประสงค์จะสื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกัน เมื่อผู้เขียนอธิบายมาถึงตรงนี้ก็อาจจะทำให้เกิดภาพราง ๆ ระหว่าง แคปซูล กับภาชนะบรรจุกระดูก (Burial Jar) ว่าคล้ายกันได้อย่างไร กล่าวคือหลอดแคปซูลนั้นมี ๒ ชิ้นสามารถถอดแยกจากกันได้ภายในบรรจุยา เช่นเดียวกับภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก (Burial Jar) ที่เกิดจากภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ ๒ ใบ นำปากประกบกันภายในบรรจุศพ (โครงกระดูก) และที่สำคัญกว่านั้นก็คือสิ่งที่กล่าวถึงนี้ เป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบใหม่ในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้

แหล่งโบราณคดีบ้านโพนเงิน ต.เมืองบัว อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด ตั้งอยู่ที่รุ้ง ๑๕ องศา ๓๕ ลิปดา ๓๙ ฟิลิปดา เหนือ และ แวง ๑๐๓ องศา ๓๑ ลิปดา ๔๐ ฟิลิปดา ตะวันออก พิกัดกริด 48 PUC 421251 ดามแผนที่ของกรมแผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ลำดับชุด L 7017 ระวาง 5740 III มาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐ แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ถูกค้นพบเมื่อเดือน มีนาคม ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ที่ผ่านมา โดยชาวบ้าน ได้แก่ นางกฤษรารัตน์ ชาติงาม อายุ

---

[๑]ปรับปรุงจากบทความเรื่อง **"แคปซูลใส่ศพ"** ตีพิมพ์ครั้งแรกในสารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๓ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๓.

๓๔ ปี ในบริเวณเนินหลังบ้าน มีการขุดหลุมตำจากผิวดินประมาณ ๒๐ เซนติเมตร ลักษณะการขุดจะลอกดินตามรูปร่างของโบราณวัตถุ ปัจจุบันมีการก่อสร้างอาคารถาวรครอบและมีการตั้งโต๊ะหมู่บูชา จากนั้นข่าวการค้นพบได้แพร่กระจายออกไปอย่างกว้างขวาง ตามที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์อย่างครึกโครม กล่าวถึงการพบ **"มัมมี่"** ในทุ่งกุลาร้องไห้ จึงไม่น่าแปลกใจที่การรายงานแบบนี้จะเป็นการ **ขายข่าว** ตามสัญชาตญาณของนักหนังสือพิมพ์เพื่อกระตุ้นความสนใจให้แก่คนทั่วไป และมักจะตบท้ายด้วยการเชิญนักวิชาการที่เกี่ยวข้องออกมาอธิบายเสมอๆ ซึ่งในเรื่องนี้ **นายพนมบุตร จันทรโชติ** หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ดและคณะ ได้เดินทางไปตรวจสอบ และได้**แก้ข่าว** ไปครั้งหนึ่งแล้วว่า สิ่งที่ค้นพบนั้น เป็นหลักฐานทางโบราณคดีสำคัญแสดงให้เห็นถึงประเพณีการฝังศพของคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ซึ่งมีอายุประมาณ ๑,๘๐๐-๒,๐๐๐ ปี หลักฐานที่พบเห็นนั้นเป็นภาชนะดินเผาขนาดใหญ่บรรจุกระดูกมนุษย์ (Burial Jar) มักจะพบแพร่หลายในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้

จากรูปแบบของภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก (Burial Jar) ที่ค้นพบถือว่าเป็นความบังเอิญที่รูปร่างและลักษณะการจัดวางมองดูคล้ายกับแคปซูลขนาดใหญ่ ต่างจากภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกแบบอื่นๆ ที่เคยปรากฏมา ทำให้หลักฐานที่พบในแหล่งโบราณคดีบ้านโพนเงินมีความพิเศษ กล่าวคือได้พบภาชนะขนาดใหญ่ จำนวน ๔ ใบ (๒ คู่) วางตัวในแนวนอน รูปทรงของภาชนะแต่ละใบมีรูปทรงดังนี้ คือ ปากตรงกว้าง มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๖๐-๗๐ เซนติเมตร ลำตัวยาวก้นมน วัดขนาดจากขอบปาก ถึงส่วนก้น ๙๐ เซนติเมตร ความกว้างของปากเท่ากับความกว้างของส่วนลำตัว มีความหนา ๒ เซนติเมตร ผิวภาชนะด้านนอกเรียบ ลักษณะการใช้งานมีการนำภาชนะ ๒ ใบ มาจัดเรียงแบบปากประกบกัน ภายในบรรจุศพ (โครงกระดูก) ที่ด้านหนึ่ง (ก้นภาชนะ) มีภาชนะทรงหม้อก้นกลมสวมครอบอยู่ด้วย เมื่อวัดความยาวของภาชนะทั้ง ๒ ใบที่ประกบกันแล้วมีความยาวไม่น้อยกว่า ๒๐๐ เซนติเมตร

ตามปกติแล้วรูปแบบของภาชนะบรรจุกระดูก (Burial Jar) นั้นมีหลายแบบ ได้แก่ภาชนะดินเผา ๑ ใบ และไม่มีภาชนะปิดครอบ (Single Jar Burial) หรือใช้ภาชนะ ๒ ใบ โดยคว่ำปากภาชนะที่ไม่บรรจุกระดูกปิดครอบปากภาชนะที่บรรจุกระดูก (Double Jar Burial) หรือบางครั้งใช้ภาชนะดินเผาวางเรียงกันในแนวนอนหลายใบ (Multiple Jar Burial) และจากการดำเนินงานทางโบราณคดีที่**แหล่งโบราณคดี บ้านเมืองบัว ต.เมืองบัว อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด** ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านตะวันออกของแหล่งโบราณคดี บ้านโพนเงิน ห่างออกไปประมาณ ๕-๖ กิโลเมตร ก็ปรากฏหลักฐานภาชนะบรรจุกระดูก (Burial Jar) มากมายหลายแบบ ถึงแม้ว่าจะไม่พบภาชนะบรรจุกระดูก (Burial Jar) ทรงแคปซูล ก็ตาม แต่เมื่อไม่นานมานี้มีหลักฐานว่าที่**แหล่งโบราณคดีบ้านโนนสวรรค์ ต.นาหนองไผ่ อ.ชุมพลบุรี จ.สุรินทร์** ก็พบภาชนะบรรจุกระดูก (Burial Jar) ทรงแคปซูล ด้วยเช่นกัน

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นถึงประเพณีการฝังศพในสมัยโบราณได้เป็นอย่างดี ซึ่งในเรื่องนี้นั้นตามความรู้ความเข้าใจเดิมเกี่ยวกับการฝังศพในภาชนะดินเผานั้น เชื่อว่าเป็นการฝังศพครั้งที่ ๒ (Secondary Burial) เท่านั้น หมายถึงเมื่อมีคนตายจะนำศพไปฝังครั้งหนึ่ง ในระยะเวลาหนึ่ง

เพื่อให้เนื้อหนัง เน่าเปื่อยย่อยสลายไป จากนั้นอาจจะมีการขุดกระดูกขึ้นมาทำความสะอาด แล้วนำไปบรรจุในภาชนะดินเผาเพื่อประกอบพิธีกรรมอีกครั้ง ส่วนความเชื่อในเรื่องการฝังศพครั้งแรก (Primary Burial) กรณีเฉพาะที่ใส่ศพในภาชนะดินเผา เท่าที่มีหลักฐานในประเทศไทยพบเพียงการฝังศพเด็กทารกโดยนำศพบรรจุในภาชนะดินเผาทั้งโครง ส่วนศพผู้ใหญ่ยังไม่สามารถยืนยันได้อย่างแน่นอน ซึ่งอาจจะต้องชำแหละศพออกเป็นส่วนๆ ก่อน แล้วจึงบรรจุในภาชนะ เหตุที่ต้องทำเช่นนี้เพราะภาชนะดินเผาอาจจะมีขนาดไม่ใหญ่พอที่จะใส่ศพได้ทั้งโครง แต่อย่างไรในกลุ่มชนบางเผ่า เช่นชาว Solud ในตอนกลางของเกาะ Panay ในประเทศฟิลิปปินส์ มีหลักฐานของการทำศพที่เป็นการฝังศพครั้งแรก คือการบรรจุกระดูกทั้งโครง ในภาชนะขนาดสูง ๗๐ เซนติเมตร และการฝังศพครั้งที่ ๒ คือการบรรจุกระดูกบางส่วน ในภาชนะขนาดสูง ๔๐ เซนติเมตร

ดังนั้นภาชนะดินเผาขนาดใหญ่คล้าย **แคปซูล** ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโพนเงิน ต.เมืองบัว อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด และแหล่งโบราณคดีบ้านโนนสวรรค์ ต.นาหนองไผ่ อ.ชุมพลบุรี จ.สุรินทร์ นี้ **จากขนาด รูปทรง และการจัดวางสามารถบรรจุศพได้ทั้งโครง** โดยไม่ต้องชำแหละออกเป็นส่วนๆ **ซึ่งเป็นความรู้ใหม่ทำให้เกิดความเข้าใจว่า น่าจะเป็นประเพณีการฝังศพครั้งแรก (Primary Burial) ได้หรือไม่ ถ้าเป็นจริงดังข้อสันนิษฐาน ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกที่คล้ายกับแคปซูลนี้ ก็ควรจะมีหน้าที่การใช้งานแทนโลงศพ (coffin) นั่นเอง**

บทความเรื่องนี้มีจุดประสงค์เพื่อจะนำเสนอข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีที่ค้นพบใหม่ และข้อเสนอแนะทางวิชาการบางประการ เท่านั้น ทั้งนี้การวิเคราะห์และแปลความขั้นสมบูรณ์นั้นจะต้องมีการดำเนินงานตามกระบวนการศึกษาวิจัยทางโบราณคดีในลำดับต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ประพิศ พงษ์มาศ. **"หม้อกระดูก : พิธีกรรมผสมผสานระหว่างยุค"** นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๔ ก.ค.-ส.ค. ๔๒.
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สุรินทร์. **รายงานการตรวจสอบโบราณวัตถุที่แหล่งโบราณคดี บ้านโนนสวรรค์ ต.นาหนองไผ่ อ.ชุมพลบุรี จ.สุรินทร์.** เอกสารอัดสำเนา. ๒๕๔๒.
- สุขสวัสดิ์ ชูวิเชียร. **ประเพณีการฝังศพของชุมชนโบราณในลุ่มแม่น้ำชี : กรณีศึกษาชุมชน โบราณเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง.** วิทยานิพนธ์เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๖.

สิมอีสานกับซากฟอสซิล เกี่ยวข้องกันอย่างไร

๕.

สิมอีสานกับซากฟอสซิล เกี่ยวข้องกันอย่างไร[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

เมื่อพิจารณาอย่างผิวเผินในเรื่องสิมอีสานกับซากฟอสซิล หลายคนอาจคิดว่าเป็นคนละเรื่องกัน แต่หากศึกษาอย่างละเอียดแล้ว ก็จะพบว่าในบางสถานที่และบางเวลาก็มีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างแยกไม่ออก ถึงแม้ว่าทั้งสองเรื่องจะมีที่มาแตกต่างกันก็ตาม

"สิม" และ "ฟอสซิล"

สิม หรืออุโบสถเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (Artifact) โดยได้ชื่อมาจาก "สีมา" รูปร่างลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นแบบขนบนิยมพื้นถิ่นอีสาน โดยทั่วไปตัวสิมจะมีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อฐานสูง มีทางขึ้นด้านหน้าพนักบันไดนิยมก่ออิฐและปั้นปูนเป็นรูปพญานาค มกร หรือดัดแปลงเป็นรูปอื่นๆ

ด้านหน้าของสิมจะมีช่องประตูหน้าประตูเป็นบันไดทางขึ้น ส่วนหลังคาคลุมต่ำลงมามาก จุดประสงค์ก็คือต้องการกันฝนสาด เพราะสิมบางหลังมีการเขียนภาพจิตรกรรมที่ผนังทั้งด้านในและด้านนอกด้วย เครื่องมุงหลังคาแต่เดิมเป็นไม้แป้นเกล็ด กระเบื้องดินขอ หรืออาจจะมุงด้วยหญ้า แต่ปัจจุบันส่วนใหญ่เปลี่ยนเป็นสังกะสี[๒] ส่วนเครื่องประดับตกแต่งก็มีช่อฟ้า คันทวย จั่ว หน้าบัน รวงผึ้ง เป็นต้น

สิมในภาคอีสานมีสองชนิด คือ คามสีมา หรือสิมบก และอุทกเขปสีมา หรือ สิมน้ำ (ปัจจุบันพบน้อยมาก) สิมบกมีทั้งที่มีฝีมือช่างพื้นบ้าน และ

---

[๑] ปรับปรุงจากบทความเรื่อง **สิมอีสานกับซากฟอสซิลเกี่ยวข้องกันอย่างไร.** ตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๓.

[๒] วรรณิภา ณ สงขลา. **"โบสถ์เก่าทางภาคอีสาน"**. ค้นฉ่อง ฉบับที่ ๒ (ภาคการศึกษาปลาย ๒๕๒๔): ๕๑.

แบบที่ได้รับอิทธิพลศิลปะญวน นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกสิมตามโครงสร้างออกไปสองลักษณะ คือสิมโปร่ง และสิมทึบ ส่วนใหญ่มักนิยมก่อสร้างโดยการก่ออิฐถือปูน ที่สร้างด้วยไม้ก็พบบ้างแต่มีจำนวนน้อย[๓] การศึกษาถึงแหล่งที่มาของวัสดุก่อสร้างประเภทปูนที่นำมาสร้างสิมในภาคอีสานนับเป็นเรื่องน่าสนใจ เพราะยังไม่มีผู้ที่กล่าวถึงมากนัก

ส่วนฟอสซิล (Fossil) หรือซากดึกดำบรรพ์ คือ สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ (Ecofacts) เป็นซากพืชและซากสัตว์ที่ผ่านกระบวนการทางธรรมชาติ โดยอาจจะถูกเก็บรักษาไว้ในหิน หรือเกิดขึ้นจากการทับถมในทะเลที่กิจกรรมของจุลินทรีย์ลงไปไม่ถึง หรือขณะที่สิ่งมีชีวิตตายลงนั้นเกิดมีตะกอนใหม่มาทับถมจนไม่สามารถย่อยสลายได้ หรือบางครั้งเกิดจากการที่มีสิ่งมีชีวิตถูกน้ำแข็งทับให้เย็นตัวลงในทันทีทันใดจนกระทั่งไม่เน่าเปื่อย หรืออาจจะเกิดจากการที่แมลงบินเข้าไปติดอยู่ในยางไม้ ฯลฯ[๔]

ซากฟอสซิลหอยน้ำจืด ยุค Quaternary อายุประมาณสองล้านปี

ในกรณีที่ผู้เขียนจะกล่าวถึงต่อไปนี้ทั้งสิมและซากฟอสซิลถือว่าเป็นหลักฐานที่ต้องใช้พิจารณาร่วมกัน เพื่อทำความเข้าใจวิถีชีวิตของผู้คนในอดีต ดังนั้นการศึกษาระหว่างสิมกับฟอสซิลจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่ว่าจะมีความเกี่ยวข้องกันในแง่มุมใด และอย่างไรบ้าง

ตำนานเล่าขานในทุ่งกุลาร้องไห้

ทุ่งกุลาร้องไห้มีลักษณะภูมิประเทศที่ดูแปลกตา มองไปที่ขอบทุ่งเห็นฟ้าจรดดิน ประดุจดังท้องทะเล ในบางท้องที่ปรากฏซากหอยอยู่ทั่วไป ชาวบ้านมักเรียกว่า "โพนขี้นก" หรือ "โพนขี้นกอินทรี" จึงมีตำนานว่าทุ่งกุลาร้องไห้นี้เคยเป็นทะเลมาก่อน ดังที่เล่าสืบต่อกันมาว่า

---

[๓] ดูรายละเอียดใน วิโรฒ ศรีสุโร, สิมอีสาน, (กรุงเทพฯ : เมฆาเพรส, ๒๕๓๖)

[๔] อภิสิทธิ์ เอี่ยมหน่อ, ธรณีวิทยา, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖) หน้า ๘๓-๘๕.

กาลครั้งหนึ่ง ยังมีเมืองชื่อนครจำปานาคบุรี ตั้งอยู่ริมทะเลหลวง เจ้าเมืองมีธิดาชื่อนางแสนสี และมีหลานสาวชื่อนางคำแพง เมืองจำปานาคบุรีมีพญานาคทำหน้าที่รักษาเมือง ขณะเดียวกัน ทางด้านตะวันออกของทะเลหลวงมีเมืองอีกเมืองหนึ่ง ชื่อบูรพานคร เจ้าเมืองมีโอรสชื่อท้าวฮาดคำโปง และหลานชายชื่อท้าวอุดร ทั้งสองได้เรียนรู้ศิลปวิทยาการจนมีความเก่งกล้าสามารถ เมื่อได้ทราบข่าวว่าพญานาคที่รักษาเมืองจำปานาคบุรีมีฤทธานุภาพมาก ก็ต้องการจะประลองวิชาด้วย ทั้งสองจึงเดินทางมายังนครจำปานาคบุรี เมื่อเดินทางมาถึงก็ได้พบนางแสนสีและนางคำแพง เกิดพอใจรักใคร่กัน แต่นางทั้งสองมีผู้ใกล้ชิดยากที่บุรุษใดจะเข้าถึงตัวนางได้ ท้าวฮาดคำโปงและท้าวอุดรจึงออกอุบายลักพาสองนางหนีในวันที่นางแสนสีและนางคำแพงออกมาเล่นน้ำทะเล

เมื่อเจ้าเมืองจำปานาคบุรีทราบเรื่องก็โกรธมาก จึงให้พญานาคที่รักษาเมืองดันแผ่นดินขึ้นมาเมื่อน้ำทะเลเหือดแห้งหมด กุ้งหอยปูปลาพากันตายเกลื่อน ส่งกลิ่นเหม็นขึ้นไปถึงพระอินทร์บนสวรรค์ พระอินทร์ทนไม่ไหวจึงทรงนกอินทรีสองผัวเมียลงมากินกุ้งหอยปูปลาในทะเลแห้งนั้น นกอินทรีทั้งสองกินอยู่ประมาณหนึ่งเดือนก็หมด และได้ถ่ายมูลกองใหญ่เอาไว้ เรียกว่าโพนขี้นก หรือ โพนขี้นกอินทรีสืบมาจนทุกวันนี้ ดังมีคำกลอนอีสานกล่าวว่า

กล่าวเถิงท่งครั้งนั่นลมปั่นมาตี
ปูปลาหอยตายข่อนกองกันเป็นเก้า
เปลือกหอยตายกองขึ้นเป็นขึ่นกอินทรี
กินหอยปลาแล้วขี่บินหนีไปบ่อนใหม่
ทุ่งมันกว้างต่อกว้างสุดขั่วแสงตา
ว่าให้กินปลาข่อนอย่าให้มันเน่าเหม็น
เมิดปูหอยปลาแล้วเทียวขี่ใส่จนเป็นโพน
เหลียวเบิ่งน้ำบ่มีหาดดินหินก้อน
ลางบ่อนแข่นเส้าเง้าฮาวเล้าท่อโพน
นกมันมีฤทธิ์เชนลงแต่เทิงฟ้า
ขี่กองน้อยกองใหญ่มันกะมีจั่งเว้า
พระอินทร์ใช่ลงมาคาบกินให้มันล่อน
เดี่ยวนี่เหม็นอูดเอ้าไปสู่เมืองสวรรค์
จักว่าโดนปานไดหั่นเล่ามาเท่าสู่มื้อ

เมื่อน้ำทะเลแห้งหมด เรือสำเภาที่ทั้งสี่คนใช้เป็นพาหนะก็แล่นต่อไปไม่ได้ จึงพากันไปหลบซ่อนในสถานที่แห่งหนึ่ง ครั้นต่อมาท้าวฮาดคำโปงกับท้าวอุดรก็เกิดเข้าใจผิดกัน เพราะต่างก็พอใจในตัวนางแสนสี การขัดแย้งนำไปสู่การต่อสู้

ผลปรากฏว่าท้าวฮาดคำโปงเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ถูกฆ่าตายกลายเป็นผีเฝ้าทุ่งกุลา เรียกว่าผีโปง หรือ ผีทุ่งศรีภูมิ ในตอนกลางคืนจะเห็นเป็นแสงวิ่งไปวิ่งมา

ในท้ายที่สุด เจ้าเมืองจำปานาคบุรีก็ให้อภัยแก่ท้าวอุดร และได้ยกนางแสนสีพร้อมไพร่พลเมืองให้ ตลอดจนแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองดงท้าวสาร ซึ่งต่อมาคืออำเภอสุวรรณภูมิ[๕]

โพนขี้นกน้อย

ดังที่ตำนานกล่าวไว้ ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ยังปรากฏโพนขึ้นกอยู่ทั่วไป โพนขี้นกเหล่านี้คือฟอสซิล หรือ ซากดึกดำบรรพ์ของหอยโบราณ เฉพาะในเขตอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มีโพนขี้นก หรือ โพนขี้นกอินทรีถึงสองแห่ง คือ ที่เรียกว่า **โพนขี้นกใหญ่** และ**โพนขี้นกน้อย**

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘ อุบลราชธานีได้ทำการสำรวจ "โพนขี้นกน้อย" บ้านดอนพิมาน ตำบลสระคู อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยพบว่าอยู่ห่างจากตัวอำเภอสุวรรณภูมิมาทางด้านทิศใต้ตามทางหลวงหมายเลข ๒๑๔ (ถนนปัทมานนท์) เป็นระยะทางประมาณ ๘ กิโลเมตร ถึงบ้านดอนแบง จากนั้นเลี้ยวขวาเข้าทางลูกรังประมาณ ๑.๕ กิโลเมตรจะสังเกตเห็นเนินดินที่เป็นที่ตั้งของโพนขี้นกน้อยอยู่ทางด้านซ้ายของถนน

ตำแหน่งที่ตั้งของโพนขี้นกน้อยสามารถอ้างอิงในแผนที่ของกรมแผนที่ทหาร ระวาง 5740 II พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ลำดับชุด L 7017 มาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐ คือรุ้งที่ ๑๕ องศา ๓๑ ลิปดา ๔๘ ฟิลิปดา และแวงที่ ๑๐๓ องศา ๔๗ ลิปดา ๔๘ ฟิลิปดา หรือ พิกัดกริดที่ 43 PVC 709173

โพนขี้นกน้อยมีลักษณะเป็นเนินดินสูงจากพื้นที่รอบๆ ประมาณ ๑-๒ เมตร มีเนื้อที่ ๓ ไร่ ตั้งอยู่ในพื้นที่ต่ำสุดของพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ คือมีความสูงประมาณ ๑๒๙ เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง มีห้วยน้ำเค็มไหลผ่านทางด้านตะวันตก มีห้วยนี้เป็นสาขาของลำเสียวใหญ่ซึ่งอยู่ทางด้านทิศเหนือประมาณ ๖ กิโลเมตร

---

[๕]ประไพพรรณ ภูลอย, **"ตำนานทุ่งกุลาร้องไห้"**, (เอกสารอัดสำเนา โรงเรียนกาฬสินธุ์พิทยาสรรพ์, ม.ป.ป.): ๓.

สภาพทั่วไปของโพนขี้นกน้อย บ้านดอนพิมาน ตำบลสระคู
อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

เศษภาชนะดินเผา พบบริเวณโพนขี้นกน้อย

ในปัจจุบัน ซากฟอสซิลหอยมักถูกขนย้ายมาจัดพิพิธภัณฑ์กลางแจ้งในภาพนี้เป็น พิพิธภัณฑ์หอยหินล้านปี โรงเรียนบ้านโนนครกน้อยวิทยา อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

จากการเดินสำรวจ พบฟอสซิลหอยมีลักษณะเป็นเปลือกหอยจับตัวกันแน่น นอกจากฟอสซิลของหอยแล้วยังมีฟอสซิลของพืชอีกด้วย นอกจากนี้ พบโบราณวัตถุตามผิวดิน (Surface fine) ได้แก่เศษภาชนะดินเผา[๑] และกระดูกสัตว์กระจายทั่วไป เป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญที่ค้นพบร่วมกับฟอสซิลหอย ซึ่งชี้ให้เห็นว่าโพนแห่งนี้น่าจะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยในสมัยโบราณด้วย นักโบราณชีววิทยาได้จัดประเภทของฟอสซิลหอยที่โพนขึ้นกน้อยอยู่ในประเภทซากแร่แทรก (Mineralization หรือ Permineralization) เกิดจากสารละลายแทรกเข้าไปตกตะกอนบรรจุอยู่ตามรูพรุนของซาก ซึ่งทำให้ซากไม่เปลี่ยนรูปร่างตลอดจนโครงสร้างของซากก็ไม่เปลี่ยนแปลงเช่นกัน เหตุนี้ทำให้ซากหนักจนเหมือนหิน

จากการวิเคราะห์ของภราเดช ศรีสุข อาสาสมัครประจำศูนย์วิจัยไดโนเสาร์ภูกุ้มข้าว วัดสักกะวัน อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ทำให้ทราบว่าซากหอยเหล่านี้มีอายุประมาณ ๒ ล้านปีตรงกับยุค Quaternary น่าจะเป็นหอยน้ำจืดประเภทที่มีฝาเดียว (Gastropod) จำพวก หอยขม (Genus Viviparus) และประเภทสองฝา (Bivalve) จำพวก หอยกาบ (family Cardiidae)

---

[๑] เศษภาชนะดินเผาที่พบเป็นเนื้อประเภทเนื้อดิน (Earthenware) มีการตกแต่งผิวด้วยลายเชือกทาบและเคลือบน้ำดินสีแดง (red slip) รวมไปถึงเศษภาชนะดินเผาแบบร้อยเอ็ด (Roi-et ware) ภาชนะแบบนี้พบจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีบ่อพันขัน โนนเมือ ดอนตาพัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นภาชนะที่เผาด้วยอุณหภูมิต่ำ มีเนื้อดินสีขาวนวล ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบแล้วทำให้เรียบเขียนสีแดงเป็นแถบบริเวณที่ขอบปาก และที่ปากด้านในภาชนะ "แบบร้อยเอ็ด" นี้เคยมีการกำหนดอายุไว้ประมาณ ๑,๘๙๕ + ๕๓ ปีมาแล้ว (ดูใน Higham, C.F.W. "The Prehistory of the Southern Khorat Plateau, with particular Reference to Roi-et Province." Modern Quaternary Research in Southeast Asia ๓ (๑๙๙๗) : pp.๑๐๓-๑๔๒) ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๐ เมื่อโครงการสำรวจแหล่งโบราณคดีของกรมศิลปากรขยายพื้นที่การทำงานไปทั่วทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ก็ทำให้เห็นการแพร่กระจายของภาชนะประเภทนี้มากยิ่งขึ้น และยังพบภาชนะที่มีลักษณะใกล้เคียงกันนี้อย่างหนาแน่นมากในทุ่งกุลาร้องไห้ (ดูในพเยาว์ เข็มนาค. "ภาชนะดินเผาแบบร้อยเอ็ด". เอกสารอัดสำเนา ๒๕๓๔) : ๓ และกรมศิลปากร. แหล่งโบราณคดีประเทศไทยเล่ม ๔ (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง). (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๓)

ปัจจุบัน ฟอสซิลหอยในโพนขึ้นกทั่วทั้งเขตทุ่งกุลาร้องไห้กำลังได้รับความสนใจจากประชาชนทั่วไปมากในฐานะที่เป็นของแปลก โดยต่างพากันขุดซากหอยไปเก็บรักษาในรูปของพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง ทั้งในโรงเรียนและวัดต่างๆ จนน่าวิตกว่าต่อไปเราจะไม่ได้เห็นซากหอยเหล่านี้ในที่ที่มันควรจะอยู่ หากเป็นดังนั้น โพนขึ้นกหรือโพนขึ้นกอินทรีก็คงจะกลายเป็นเพียงเรื่องเล่าเท่านั้น

หา "หอย" มา "ทำปูน"

แต่เดิมนั้น การก่อสร้างสิมแต่ละครั้งนั้นนาน ช่างจะเป็นผู้กำหนดรูปแบบโครงสร้างและวัสดุ ส่วนชาวบ้านจะเป็นผู้จัดหาจัดเตรียมสิ่งของต่างๆ ให้นายช่าง ทั้งวัสดุก่อสร้างและเครื่องมือเครื่องใช้[๗]

ตัวอย่างของการเตรียมอิฐ ซึ่งมีขั้นตอนคือต้องนำฟาง (เฟือง) มาสับเป็นท่อนสั้น แช่น้ำไว้ ๓-๕ วัน จากนั้นนำมาตำด้วยครกกระเดื่อง (ครกมอง) ให้ละเอียด แล้วตากแดดให้แห้ง ก่อนที่จะนำมาผสมกับดินเหนียวที่หาได้จากบริเวณนั้น ปั้นเป็นก้อนให้ได้ขนาดต้องการ แล้วจึงนำมาเผาให้สุก ในสมัยก่อนการนำขึ้นกอินทรีหรือซากฟอสซิลหอยมาใช้เป็นเรื่องยากลำบาก โดยเฉพาะสำหรับหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกล บางครั้งต้องใช้เวลาในการเดินทางไปกลับด้วยเกวียนหลายวัน

บริเวณที่พบซากหอยจะเป็นเนินดินสูง หรือที่เรียกว่า "โพน" ซากหอยที่ปรากฏอยู่ตามผิวดินจะจับตัวกันแน่นมีลักษณะคล้ายแผ่นหิน เมื่อขุดขึ้นมาจะได้เป็นก้อนเล็กบ้างก้อนใหญ่บ้าง ครั้นขุดได้ปริมาณตามต้องการแล้วจึงเดินทางกลับ ขั้นตอนการเตรียมปูนฉาบมีดังนี้

๑. นำขึ้นกอินทรีหรือซากฟอสซิลหอยมาเผา โดยกองกับพื้น นำฟืนมากองทับลงไป แล้วจุดไฟ เมื่อไฟเริ่มอ่อนให้นำแกลบมากลบ จากนั้นรอเวลาให้สุก ซากฟอสซิลที่เผาแล้วจะมีลักษณะเป็นก้อนสีขาว ต้องนำมาตำในครกกระเดื่องให้ละเอียด แล้วร่อนเอาสิ่งสกปรกที่ไม่ต้องการออก จบขั้นตอนนี้ก็จะได้ปูนขาว แล้วปูนดิบ

๒. กาวยีด ได้จากการนำเปลือกยางบงมาตากแดดให้แห้ง แล้วตำให้ละเอียดเป็นผง จากนั้นนำเครือเขาคำ (เถาวัลย์ชนิดหนึ่ง) มาสับเป็นท่อนๆ แช่

---

[๗]วรรณิภา ณ สงขลา, "โบสถ์เก่าทางภาคอีสาน", คันฉ่อง ฉบับที่ ๒ (ภาคการศึกษาปลาย ๒๕๒๘): ๕๑.

น้ำ ๑-๒ วัน น้ำที่แช่จะมีสีเขียวอมเหลือง ใช้สำหรับผสมกับยางบงที่ปั่นเป็นผงแล้ว เมื่อผสมกันจะได้กาวเหนียวสำหรับสอเชื่อมแผ่นอิฐให้ติดกัน

๓. ทราย เลือกใช้ทรายละเอียดที่เรียกว่าทรายแก้ว โดยนำมาร่อนในตะแกรงเพื่อกรองเอาสิ่งสกปรกออกไป

๔. นำปูนดิบ กาว ทราย ตำในครกกระเดื่องให้เข้ากัน (ปัจจุบันไม่มีใครทราบถึงอัตราส่วนการผสมปูนนี้แล้ว) ก็จะได้ปูนสำหรับฉาบ หลังจากฉาบแล้วก็นำปูนดิบที่มีสีขาวมาทาทับอีกชั้นหนึ่ง

สาเหตุหนึ่งที่ต้องนำชากหอยมาทำปูนนั้น เป็นเพราะภาคอีสานมีสภาพภูมิประเทศที่ต่างออกไปจากภาคอื่นๆ กล่าวคือในโครงสร้างทางธรณีวิทยาของภาคจะประกอบด้วยหินทรายเป็นส่วนใหญ่ ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างหนึ่งก็คือการขาดแคลนแหล่งหินปูน เมื่อจะมีการก่อสร้างถาวรวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์ ธาตุ หรือ แม้แต่อุโบสถ จึงค่อนข้างจะมีความยากลำบากอย่างยิ่ง ซึ่งอาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้สิมในภาคอีสานมักมีขนาดเล็กกะทัดรัด ไม่ใหญ่โตโอ่อ่าอย่างภาคอื่นๆ

การหาแหล่งปูนนี้เป็นเรื่องสำคัญในการสร้างสิมหลายแห่ง เช่นการสร้างอุโบสถวัดสุปัฏนาราม จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ มีบันทึกถึงปัญหาในการหาวัสดุก่อสร้างไว้ดังนี้

"....ส่วนวัสดุก่อสร้าง เช่น ปูนระยะแรกอาศัยปูนที่นครพนม แต่เนื่องจากระยะทางไกลและราคาแพง จึงพยายามสืบหาในบริเวณใกล้เคียง โดยมอบหมายให้พระครูวิโรจน์รัตโนบล (วัดทุ่งศรีเมือง) ไปสำรวจ ได้พบแหล่งหินปูนตามลำห้วยทางตำบลกระเบียน ตำบลกุสกร อำเภอขุหลุ (ตระการพืชผล) แต่เห็นว่ายังอยู่ในเส้นทางที่ห่างไกล ภายหลังได้พบแหล่งหินปูนที่ห้วยอามพาม ตำบลตาลสุม อำเภอพิบูลมังสาหาร ซึ่งอยู่ใกล้กับแม่น้ำมูล เป็นทางสะดวก....."

ลักษณะทางธรณีวิทยาที่มีส่วนสำคัญทำให้เกิดข้อจำกัดเรื่องแหล่งหินปูนดังกล่าวมานี้ ส่งผลให้มีความพยายามที่จะค้นหาและใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นเพื่อความสะดวกและประหยัดค่าใช้จ่าย นอกจากชาวอุบลราชธานีแล้วชาวร้อยเอ็ดที่ตั้งถิ่นฐานอยู่แถบทุ่งกุลาร้องไห้ก็ใช้วัสดุที่มีในท้องถิ่นคือเปลือกหอยแทนหินปูนเช่นกัน

สิมวัดปทุมคงคา

สิมวัดปทุมคงคา ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่ในเมืองโบราณซึ่งมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว จนสมัยที่ได้รับอิทธิพลเขมรสมัยบาปวนดังปรากฏโบราณสถาน "กู่เมืองบัว" ซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ เป็นประจักษ์พยานอยู่

จากการสัมภาษณ์พ่อใหญ่สม นิลทรา อายุ ๗๗ ปี ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องเก่าๆ ของหมู่บ้าน และทันได้เห็นการก่อสร้างสิมวัดปทุมคงคา กล่าวว่า ในสมัยนั้นตัวท่านยังเป็นเด็ก อายุประมาณ ๗ ขวบ (พ.ศ. ๒๔๗๐) ได้เห็นพ่อแม่รวมทั้งชาวบ้านคนอื่นๆ ร่วมแรงร่วมใจกันก่อสร้างสิมหลังนี้ แต่เป็นการก่อสร้างครั้งที่สองแล้ว โดยได้รื้อสิมหลังเก่าออก ใช้เวลาก่อสร้างประมาณสองปีจึงแล้วเสร็จ ในสมัยนั้นวัสดุก่อสร้าง เช่น อิฐ (ดินกี่) ปูนสอ ปูนฉาบ ล้วนสามารถหาและทำขึ้นเองทั้งสิ้นจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ยังเป็นที่รับรู้กันในหมู่ชาวบ้านว่า บริเวณที่เรียกว่า "ท่าดินกี่" ซึ่งอยู่ริมลำเสียว ห่างออกไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้านประมาณ ๑ กิโลเมตร นั้นเคยมีการปั้นอิฐและเผาอิฐกันตั้งแต่ดั้งเดิม

สิมวัดปทุมคงคานี้ได้ชาวญวนที่ชาวบ้านเรียกว่าแกวปากวาก (ปากแหว่ง) มีอาชีพขายผ้าตามหมู่บ้านต่างๆ มาเป็นช่างอำนวยการก่อสร้าง เพราะถือกันว่าชาวญวนเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญเรื่องงานปูนมากกว่าชาวอีสาน ตามที่ปรากฏในปัจจุบัน สิมวัดปทุมคงคาเป็นสิมทึบ เห็นได้ชัดเจนว่าเป็นฝีมือช่างพื้นบ้านไท-อีสานผสมฝีมือช่างญวน ตั้งหันหน้าไปทางด้านทิศตะวันตก แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดความยาวสามห้อง (กว้าง ๘ เมตร ยาว ๑๐.๑ เมตร สูง ๗.๒ เมตร) ฐานแอวขัน (ฐานปัทม์) มีลักษณะพิเศษ คือที่มุมของฐานตกแต่งด้วยการก่ออิฐเป็นเสาติดผนัง ล้อกับเส้นลวดบัวของฐาน ส่วนนี้คงเป็นฝีมือช่างญวน

สภาพปัจจุบันของสิมวัดปทุมคงคา บ้านเมืองบัว

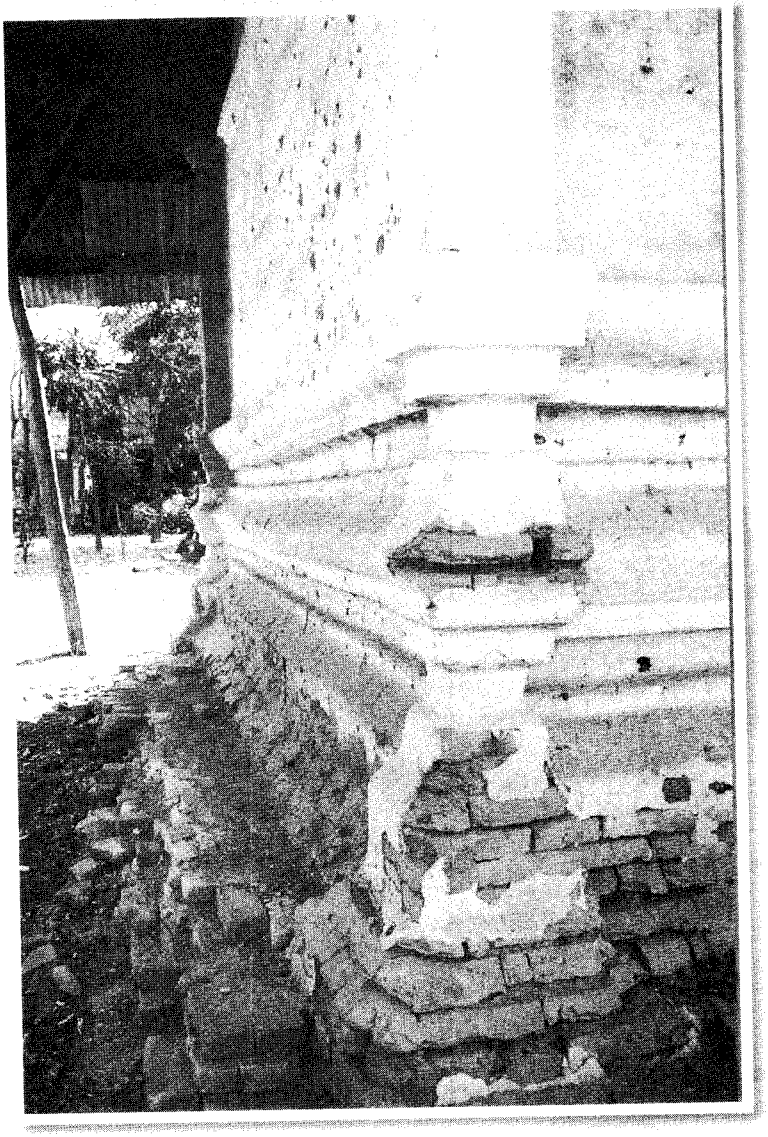

ลักษณะฐานแอวขัน (ฐานปัทม์) และการตกแต่งฝีมือช่างญวนที่มุมฐาน

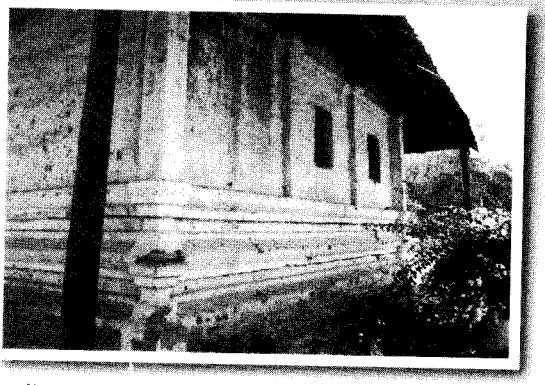

ลักษณะการเจาะช่องหน้าต่างและตกแต่งด้วยเสาติดผนัง

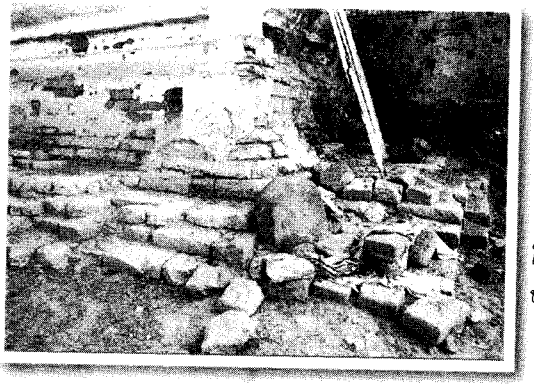

ใบเสมาขนาดเล็ก
ปักอยู่รอบๆ ตัวสิม

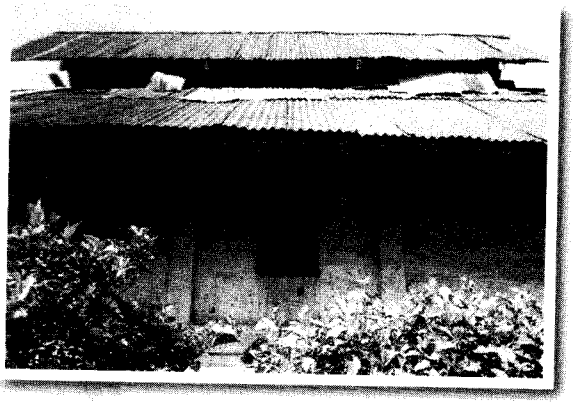

หลังคามุงสังกะสีมีสองชั้น เว้นช่วงคอสองเพื่อระบายอากาศ แต่เดิมมุงด้วยแป้นเกล็ด

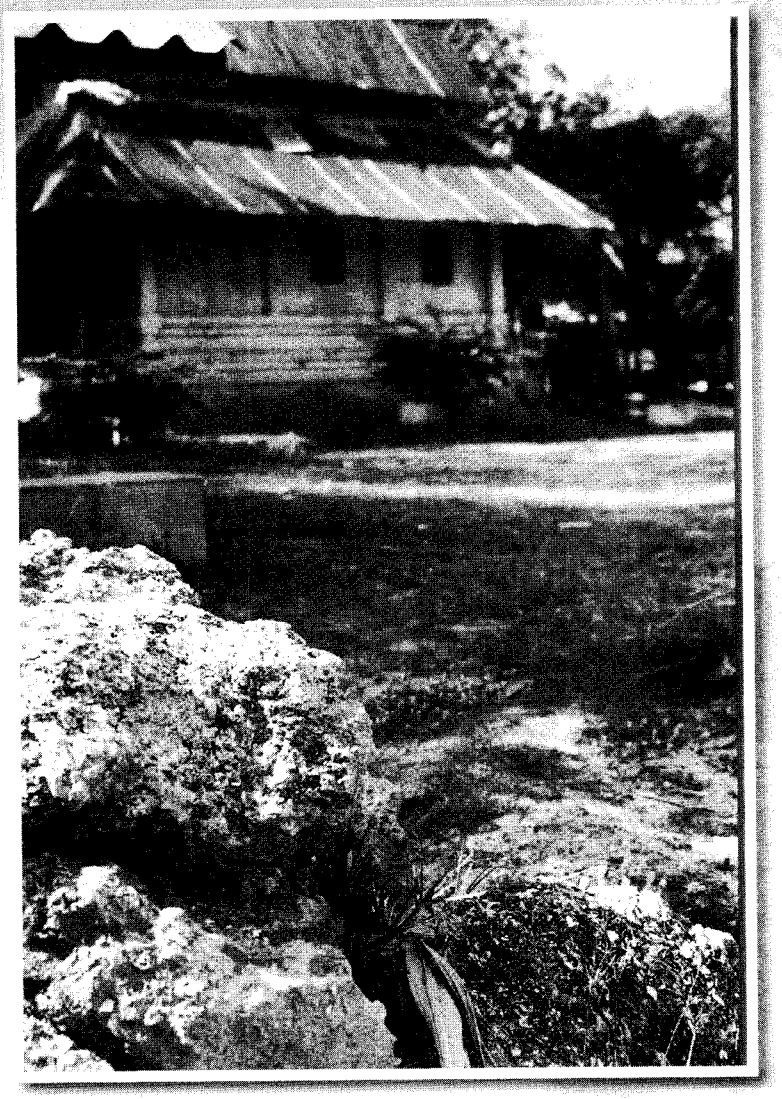

ซากฟอสซิลหอยจากทุ่งกุลาร้องไห้ (ด้านหน้า) เป็นแหล่งปูนสำคัญในการก่อสร้างสิมวัดปทุมคงคา (ด้านหลัง)

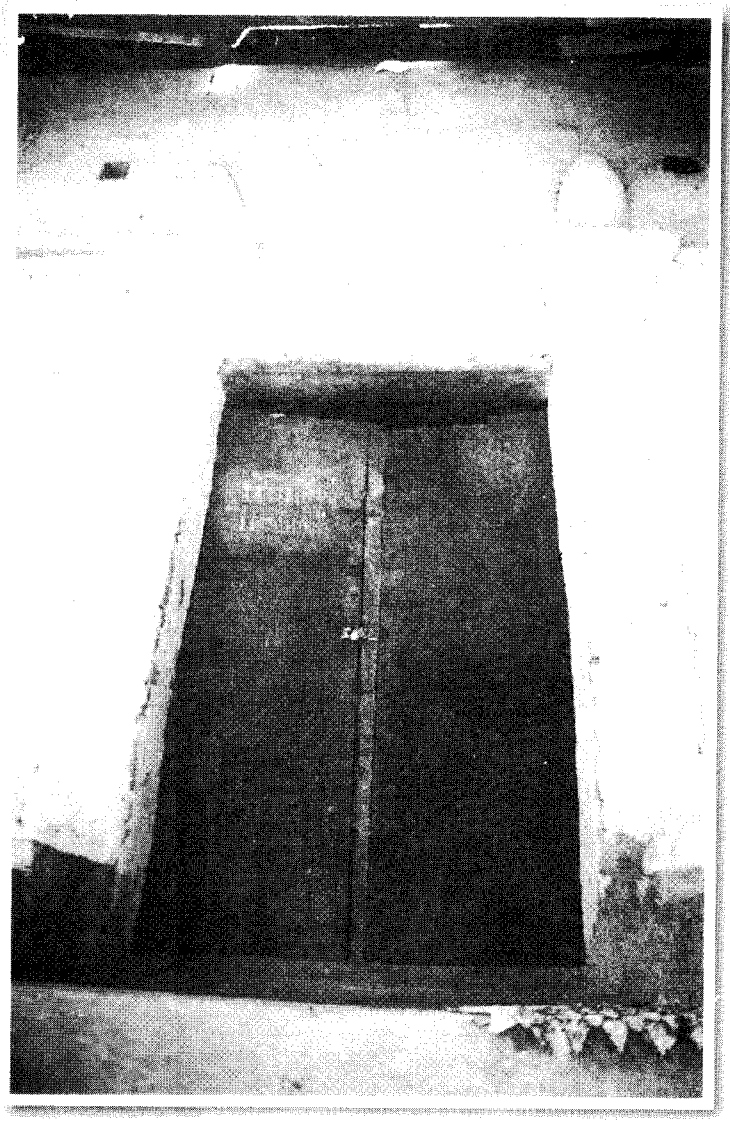

กรอบประตูทางเข้าด้านหน้าตกแต่งด้วยเสาติดผนังและลวดลายปูนปั้น

รอบฐานปักใบเสมาหินขนาดเล็ก ถัดขึ้นมาจากฐานเป็นผนังทึบ ผนังด้านข้างตกแต่งด้วยเสาติดผนังแบบเรียบๆ เจาะช่องหน้าต่างด้านละสองช่อง มีบานหน้าต่างไม้ปิดเปิดได้ ส่วนด้านหน้าเป็นประตูทางเข้า มีบันไดทางขึ้นอย่างเรียบๆ ส่วนหลังคา ปัจจุบันมุงด้วยสังกะสีสองชั้นเพื่อระบายอากาศ รอบชายคามีเสาปีกนก แต่ปัจจุบันมีการต่อเติมหลังคายื่นออกมาคลุมบันไดทางขึ้น ภายในสิมมีฐานชุกชี ประดิษฐานพระประธาน และพระพุทธรูปไม้จำนวนหนึ่ง

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้มีการซ่อมแซมครั้งหนึ่ง โดยนำปูนซีเมนต์มาฉาบผนังส่วนที่ชำรุด และเปลี่ยนหลังคาเป็นแป้นเกล็ดไม้มาเป็นสังกะสี ปัจจุบันทางวัดปทุมคงคาได้ก่อสร้างอุโบสถหลังใหม่ขึ้น สิมเก่าหลังนี้จึงไม่ได้ประกอบสังฆกรรมอีกต่อไป มีเพียงพระสงฆ์จำพรรษาอยู่เท่านั้น วัสดุต่างๆ รวมทั้งโครงสร้างภายในและภายนอกขาดการเอาใจใส่ดูแลเท่าที่ควร จึงมีสภาพชำรุดทรุดโทรมเป็นอย่างมาก

จากการสอบถามประวัติการสร้างสิมวัดปทุมคงคาทำให้ทราบว่า เมื่อประมาณ ๗๐-๘๐ ปีที่ผ่านมา ซากฟอสซิลหอยที่ทุ่งกุลาร้องไห้เป็นแหล่งปูนที่สำคัญของชาวอีสานที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ คำบอกเล่านี้ชวนให้คิดว่า จะเป็นไปได้หรือไม่ว่าเมื่อหลายร้อยปีก่อน การสร้างโบราณสถานต่างๆ ที่ปรากฏร่องรอยเหลือให้เห็นอยู่มากมายในพื้นที่แถบนี้นั้นก็ได้ใช้วัตถุดิบจากแหล่งเดียวกันนี้

ส่งท้าย

ทุ่งกุลาร้องไห้ยังมีภูมิหลังให้ศึกษากันอีกมากมาย ถ้าศึกษากันจริงๆ แล้วก็อาจต้องใช้เวลากันทั้งช่วงชีวิต บทความนี้เพียงต้องการเสนอแง่มุมบางส่วนของเรื่องราวนั้น เพื่ออธิบายเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างหลักฐานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสิมอีสาน กับซากฟอสซิลหอย สภาพทางธรณีวิทยา ตำนานพื้นบ้าน และแหล่งโบราณคดี โดยมีเจตนาให้เห็นปัจจัยต่างๆ ที่หล่อหลอมให้เกิดวัฒนธรรมของผู้คนแถบทุ่งกุลาร้องไห้นี้ ผู้เขียนเชื่อว่าการศึกษาค้นคว้าทางวิชาการจะเป็นแนวทางหนึ่งในการอนุรักษ์และปกป้องแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติ และวัฒนธรรมแห่งนี้ให้คงอยู่สืบไป

พิธีกรรมการฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้

๖.

พิธีกรรมการฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

ในประเทศไทยได้ปรากฏหลักฐานพิธีกรรมการฝังศพ เมื่อประมาณ ๑๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว สมัยนั้นมนุษย์ก็เริ่มมีความเชื่อในเรื่องวิญญาณและมีสภาวะหลังความตาย พิธีกรรมในยุคแรกๆ จึงเป็นแบบดั้งเดิม (Primary Burial) ได้พบการจัดท่าทางการวางศพแบบนอนหงายเหยียดยาว หรือในท่าทางอื่นๆ เช่น การมัดศพ จากนั้นอาจจะกลบด้วยดิน นำก้อนหินมาวางทับเพื่อป้องกันการรบกวนจากสัตว์อื่น พิธีกรรมในยุคแรกๆ นั้น มีการอุทิศสิ่งของเครื่องใช้ให้แก่ศพ เช่น ภาชนะใส่อาหาร มีการกำหนดทิศทางให้ศพหันไปตามทิศทางต่างๆ อย่างมีแบบแผน ในสมัยต่อมามีการขุดหลุมฝังศพ อุทิศสิ่งของให้ศพมากยิ่งขึ้น และมีความหลากหลาย เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องราง เครื่องประดับ อาวุธ เป็นต้น ครั้นล่วงเข้าสู่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย หรือยุคโลหะ พิธีกรรมการฝังศพมีความหลากหลายและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น แตกต่างจากช่วงยุคแรกๆ กล่าวคือ เริ่มพบพิธีกรรมการฝังศพในภาชนะดินเผา (Jar Burial) เป็นการฝังศพครั้งที่สอง (Secondary Burial) ซึ่งพบแพร่หลายมากในภาคอีสาน โดยเฉพาะบริเวณแอ่งโคราช

พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ตั้งอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางของแอ่งโคราช สภาพภูมิประเทศเป็นแอ่งกระทะ มีเนื้อที่ทั้งหมด ๒.๑ ล้านไร่ มีความยาวจากด้านตะวันออก-ตะวันตก ประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร ความกว้างจากด้านเหนือ-ใต้ ประมาณ ๕๐ กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดยโสธร และจังหวัดศรีสะเกษ

---

[๑]ปรับปรุงจากบทความเรื่อง **"พิธีกรรมการฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้"** ตีพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๒ เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๖.

เพื่อให้ทราบถึงรายละเอียดของพิธีกรรมการฝังศพครั้งที่ ๒ ของพื้นที่ดังกล่าว สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘ อุบลราชธานี (ปัจจุบันคือ สำนักงานศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี) ได้ดำเนินงานโบราณคดีภายใต้ โครงวิจัย เรื่อง การศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๖ มีวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. เพื่อสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ทั้งหมด

๒. เพื่อทำการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีสำคัญ ซึ่งจะเป็นตัวแทนในการศึกษาเรื่องประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้

๓. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบประเพณีการฝังศพในทุ่งกุลาร้องไห้ และประเพณีการฝังศพในลักษณะเดียวกันในดินแดนใกล้เคียง และห่างไกลออกไป

๔. เพื่อเป็นการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีที่พบหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

๕. เพื่อจัดทำแผนโครงการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้

ในปีงบประมาณ ๒๕๔๔ ได้ทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ทั้งหมด พบแหล่งโบราณคดีเป็นจำนวนมากทั้งสิ้น ๔๐๘ แห่ง ซึ่งมีหลักฐานเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการฝังศพแทบทั้งสิ้น โดยมักพบการฝังศพในภาชนะดินเผา (Jar Burial) เป็นส่วนใหญ่

การสำรวจครั้งนี้เน้นการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งฝังศพเป็นพิเศษ ตามเป้าหมายของโครงการวิจัยฯ กระทำทั้งการสัมภาษณ์และเดินสำรวจในบริเวณที่มีการขุดเปิดหน้าดิน เพื่อสังเกตร่องรอยของภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก (Burial Jar) ตลอดจนหลักฐานที่ชาวบ้านได้เก็บรักษาไว้ แม้แต่โบราณวัตถุอื่นๆ ที่น่าจะเป็นของอุทิศหรือเครื่องประกอบศพ เช่น ลูกปัด ชามดินเผา เครื่องประดับดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้โลหะ หม้อดินเผาขนาดเล็ก เป็นต้น ผลการสำรวจทำให้มองเห็นการแพร่กระจายของภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกอยู่ทั่วไป โดยมักจะพบร่วมกับชุมชนโบราณที่ปรากฏคูน้ำคันดินล้อมรอบ และเนินดินที่ไม่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ บางแหล่งปรากฏกิจกรรมอย่างอื่นร่วมด้วย คือ การทำเกลือ ถลุงโลหะ และศาสนสถาน

แหล่งโบราณคดีเหล่านี้ตั้งอยู่อย่างหนาแน่นใกล้ลำน้ำในสภาพภูมิประเทศที่ราบน้ำท่วมถึง (Flood Plain) ได้แก่ แม่น้ำมูล และลำน้ำสาขาต่างๆ ได้แก่ ลำเสียวใหญ่ ลำเสียวน้อย ลำเตา ลำพลับพลา ลำพังชู ห้วยหว้า ห้วยก๊ากวาก และห้วยพระบาง

จากการสำรวจพบภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกมากมายหลายรูปทรงและหลายขนาด ซึ่งสามารถสังเกตได้ง่าย โดยจะมีเนื้อหนา หยาบ อีกทั้งร่องรอยที่ปรากฏบนผิวดินนั้นยังแสดงให้เห็นถึงการฝังรวมกันเป็นกลุ่ม หรือดูลักษณะการวางว่าเป็นแนวนอน หรือแนวตั้งได้ด้วย พบทั้งแบบภาชนะ ๑ ใบ ไม่มีฝาปิด (Single Jar Burial) หรือใช้ภาชนะ ๒ ใบ ใบหนึ่งทำหน้าที่เป็นฝาปิดและอีกใบหนึ่งสำหรับบรรจุ (Double Jar Burial) ด้วย

แหล่งที่ปรากฏหลักฐานเช่นนี้แทบทุกแห่งเป็นเนินดินสันนิษฐานว่าเนินดินขนาดใหญ่น่าจะเป็นทั้งที่อยู่อาศัยและที่ฝังศพ ส่วนเนินเดินขนาดเล็กจำนวนมากที่กระจายตัวอยู่อาจจะใช้สำหรับฝังศพอย่างเดียว

นอกจากนี้ยังสำรวจพบภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกอีกแบบหนึ่งที่เรียกว่าแบบ "แคปซูล" ประกอบด้วยภาชนะขนาดใหญ่ลำตัวยาว ก้นมน วางฝังแนวนอน นำส่วนปากหันประกบกัน ซึ่งพบในแหล่งโบราณคดีอีกหลายแห่ง เช่น บ้านโนนสวรรค์พัฒนา บ้านโพนทอน บ้านทิพย์นวด ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ บ้านโพนแท่น บ้านแสนสี และบ้านแสนสีน้อย ตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด บ้านซึกวึก ตำบลกำแพง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด บ้านสังข์ใหญ่ ตำบลทุ่งกุลา อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ฯลฯ

ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกต่างๆ ที่พบเหล่านี้ เชื่อกันว่าการฝังศพในภาชนะดินเผานั้น เป็นพิธีกรรมการฝังศพครั้งที่ ๒ (Secondary Burial) กล่าวคือ เมื่อมีคนตาย จะมีการนำศพไปฝังไว้ ณ ที่ใดที่หนึ่งในระยะเวลาหนึ่ง เพื่อให้เนื้อหนังแก่เปื่อยย่อยสลาย จากนั้นมีการเก็บกระดูกบางส่วนหรือทั้งหมดมาบรรจุในภาชนะดินเผา

ส่วนการบรรจุศพในภาชนะดินเผาทั้งร่างหรือพิธีกรรมการฝังศพครั้งแรกในภาชนะดินเผาปรากฏในประเทศไทยขณะนี้ พบเพียงการฝังศพเด็กทารก

เท่านั้น ส่วนศพผู้ใหญ่นั้นอาจจะต้องชำแหละออกเป็นส่วนๆ ก่อนแล้วจึงบรรจุในภาชนะ เหตุที่ต้องทำเช่นนี้เพราะภาชนะดินเผาอาจจะมีขนาดใหญ่ไม่พอที่จะใส่ศพทั้งโครง แต่อย่างไรก็ตามในกลุ่มชนบางเผ่า เช่นชาว Solud ในตอนกลางของ เกาะ Panay ในประเทศฟิลิปปินส์ มีหลักฐานของการปลงศพโดยการบรรจุศพทั้งร่างลงในภาชนะขนาดสูง ๗๐ เซนติเมตร และการบรรจุกระดูกบางส่วนในภาชนะขนาดสูง ๔๐ เซนติเมตร

ดังนั้นจะเป็นไปได้หรือไม่ว่า ภาชนะดินเผาบรรจุศพแบบ "แคปซูล" ที่มีขนาดรูปร่างดังที่กล่าวมาจะสามารถ บรรจุศพได้ทั้งร่างโดยที่ไม่ต้องชำแหละศพออกเป็นส่วนๆ อย่างไรก็ดี การศึกษาในกรณีนี้ยังไม่ชัดเจนนัก

การดำเนินการขุดกู้ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกแบบแคปซูลที่แหล่งโบราณคดีบ้านโนนสวรรค์พัฒนา ตำบลนาหนองไผ่ อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ ดำเนินการโดยกลุ่มวิชาการโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๒ นครราชสีมา (สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๙ เดิม) พบว่าภาชนะดินเผาเหล่านี้ได้บรรจุกระดูกมนุษย์ พบเครื่องประดับสำริด แต่น่าเสียดายว่า กระดูกมีสภาพผุพัง เหลือเพียงบางส่วนเท่านั้นจึงยังไม่สามารถสรุปได้อย่างแน่ชัดว่า การฝังศพในภาชนะดินเผาของแบบ "แคปซูล" จะเป็นแบบพิธีกรรมการฝังศพครั้งแรก (Primary Burial) หรือไม่

สำหรับในปีงบประมาณ ๒๕๔๕ สำนักศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี ได้ดำเนินการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีในทุ่งกุลาร้องไห้โดยเน้นแหล่งที่ให้ข้อมูลเรื่องประเพณีการฝังศพ และในปีงบประมาณ ๒๕๔๖ จะทำการศึกษาวิเคราะห์ จัดทำรายงาน และจัดสัมมนาทางวิชาการ

การดำเนินงานในปีงบประมาณ ๒๕๔๕ นั้นได้คัดเลือกบ้านเมืองบัวให้เป็นแหล่งโบราณคดีหลักในการศึกษาเรื่องประเพณีการฝังศพ เพราะมีความชัดเจนในเรื่องหลักฐานมากที่สุด และเพื่อเป็นการรักษา และอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัวไม่ให้ถูกทำลายไปมากกว่านี้ ทั้งยังขุดค้นในแหล่งโบราณคดีบ้านโพนในพื้นที่ตำบลเดียวกัน เพื่อทำการศึกษาเปรียบเทียบด้วย

แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ที่ตั้ง

แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของ หมู่ที่ ๖ ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด บริเวณรุ้งที่ ๑๕ องศา ๓๖ ลิปดา ๑๙ ฟิลิปดา เหนือ แวงที่ ๑๐๓ องศา ๓๖ ลิปดา ๐๓ ฟิลิปดา ตะวันออก หรือ พิกัดกริดที่ 48 PUC 500256 กรมแผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 2 - RTSD ลำดับชุด L 7017 ระวาง 5740 III มาตราส่วน ๑: ๕๐,๐๐๐

ลักษณะทางกายภาพของแหล่ง

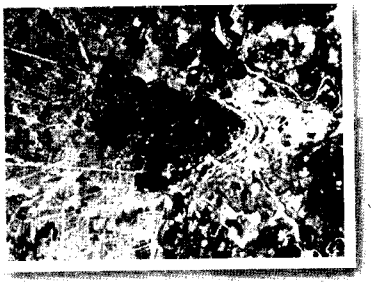

ที่มา : ทิวา ศุภจรรยา และคณะ. โครงการวิจัยชุมชนโบราณ จากภาพถ่ายทางอากาศ. ๒๕๒๔

แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัวมีลักษณะเป็นชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบรูปร่าง ค่อนข้างรี กว้างยาวประมาณ ๘๐๐ x ๑,๐๐๐ เมตร ภายในเป็นเนินดินใหญ่ สูงประมาณ ๗-๑๐ เมตรจากพื้นที่โดยรอบ ปัจจุบันเนินดินทางทิศตะวันตก (บริเวณหลังวัดปทุมคงคา) ถูกไถเกรดปรับให้เสมอกัน คูน้ำคันดินปัจจุบันปรากฏชัดเจนทาง ทิศเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนคูน้ำด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ไม่ปรากฏชัดเจน มีเพียงหนองน้ำ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นร่องรอยของคูน้ำคันดินเดิม

หนองน้ำภายในหมู่บ้านปัจจุบันมีชื่อเรียกต่างๆ เช่น "เลิงซีก" เป็นคูน้ำโบราณที่มีคันดินอยู่ด้านนอก "เลิงซีก" เป็นคูน้ำโบราณที่มีคันดินอยู่ด้านนอก เลิงซีกนี้ทอดยาวจากด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออกและด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ตื้นเขินมากเต็มไปด้วยวัชพืชและบัว ต่อมามีการขุดลอกในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ชาวบ้านได้ใช้เลิงซีกเป็นแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคหาปลาและเลี้ยงสัตว์ ต่อจาก

"เสิงชึก" มี "หนองสรวง" และ"หนองยาง" เป็นหนองน้ำที่มีขนาดใกล้เคียงกัน เป็นคูน้ำโบราณต่อจากเสิงชึก ส่วนคูน้ำคันดินทางด้านตะวันตกของเมืองโบราณไม่ชัดเจน แต่ก็มีหนองน้ำอยู่เป็นช่วงๆ ซึ่งอาจจะเป็นแนวคูน้ำโบราณ คือ "หนองบึงคา" ส่วน "กุดป่อง" เป็นหนองน้ำด้านทิศเหนือที่มีการขุดลอกแล้วในปัจจุบัน ทอดยาวไปต่อกับเสิงชึก ส่วนทางด้านทิศเหนือมีแนวคลองทอดยาวไปเชื่อมบรรจบกับลำเสียวใหญ่ คลองนี้ทำหน้าที่ชักน้ำเข้ามาสู่คูน้ำโบราณ

นอกจากหนองน้ำที่เป็นแนวคูน้ำโบราณแล้วยังมี "หนองส้มโฮง" ที่อยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองเป็นหนองน้ำโบราณขนาดใหญ่ ปัจจุบันได้รับการพัฒนาตามโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กเพื่อสาธารณประโยชน์ ของกรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ส่วนหนองสา เป็นหนองน้ำอยู่ภายในเมืองโบราณด้านทิศใต้ ติดกับกู่เมืองบัว

ชุมชนโบราณบ้านเมืองบัว เป็นหนึ่งชุมชนโบราณหลายแห่งที่ตั้งอยู่แถบลุ่มน้ำเสียวใหญ่และลำเตา อันเป็นสาขาหนึ่งของแม่น้ำมูล ลำเสียวใหญ่ไหลผ่านทางด้านทิศเหนือในระยะห่างประมาณ ๕๐๐ เมตร ส่วนลำเตานั้นไหลผ่านทางด้านทิศใต้ห่างประมาณ ๒ กิโลเมตร นับเป็นทำเลที่เหมาะสมมากในการตั้งถิ่นฐาน จุดที่ลำน้ำสองสายมาบรรจบกันนั้นอยู่ห่างจากเมืองโบราณไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๓ กิโลเมตร

ประวัติการศึกษา

สืบเนื่องจากในราวปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ได้มีการขุดเปิดหน้าดินบริเวณหลังวัดปทุมคงคา โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณหลังวัดปทุมคงคา ทำให้พบหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆ มากมาย เช่น ภาชนะดินเผา กระดูกมนุษย์ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับต่างๆ ซึ่งโบราณวัตถุ ส่วนหนึ่งได้ถูกนำไปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติร้อยเอ็ด

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๒ กลุ่มงานวิชาการโบราณคดี สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้จัดทำโครงการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้และในงบประมาณดังกล่าวจึงได้ดำเนินการขุดตรวจสอบชั้นดินทางวัฒนธรรมที่แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว และ

ดำเนินการขุดค้นโดยฝ่ายวิชาการของสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘ อุบลราชธานี โดยเลือกพื้นที่บริเวณผนังดินด้านหลังวัดปทุมคงคา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ยังคงเหลืออยู่มีความสูงประมาณ ๔ เมตร หลุมขุดค้นมีขนาด ๒ x ๔ เมตรขนานไปกับผนังดินในแนวเหนือ-ใต้

จุดประสงค์ของการดำเนินการครั้งนั้นเพื่อศึกษาชั้นดินทางวัฒนธรรมและกำหนดอายุสมัยของแหล่ง ดังนั้นนอกจากการขุดตรวจชั้นดินทางวัฒนธรรมแล้ว ยังมีการเก็บกู้โบราณวัตถุได้แก่ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกที่ปรากฏตามพื้นและผนังดินอีกด้วย ผลการขุดค้นทำให้สามารถกำหนดอายุได้ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ราว ๒,๖๐๐-๑,๘๐๐ ปีมาแล้ว หลักฐานที่กู่เมืองบัวก็แสดงถึงพัฒนาการที่ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางการกำหนดอายุแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ปี พ.ศ. ๒๕๔๒

ลำดับชั้นทางวัฒนธรรม	การกำหนดอายุ		กิจกรรม	ความสัมพันธ์
	ค่าอายุ carbon -๑๔	ชั้นดิน		
สมัยที่ ๑ ๓,๐๐๐-๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว	๓,๒๑๐ + ๕๖๐ BP ๑,๒๖๐ ปี ก่อน ค.ศ. + ๕๖๐ ๗๐๗ ปี ก่อน พ.ศ. + ๕๖๐		ชั้นการฝังศพและชั้นที่อยู่อาศัย	ความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์บริเวณแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช
	๒,๔๐๐ + ๓๒๐ BP ๔๕๐ ปี ก่อน ค.ศ. + ๓๒๐ ๔๐๗ ปี ก่อน พ.ศ. + ๓๒๐	๖-๔		
สมัยที่ ๒ ๒,๐๐๐-๑,๓๐๐ ปีมาแล้ว	๒,๐๑๐ + ๒๖๐ BP ๖๐ ปี ก่อน ค.ศ. + ๒๖๐ พ.ศ. ๖๐๓ + ๒๖๐	๕	ชั้นการฝังศพ	สัมพันธ์กับวัฒนธรรมสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ในบริเวณแอ่งโคราช หรือแถบลุ่มแม่น้ำมูล-ชีตอนล่าง และอาจร่วมสมัยกับวัฒนธรรมทวารวดีและเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
สมัยที่ ๓ ๑,๓๐๐-๗๐๐ ปีมาแล้ว	๑,๒๘๐ + ๕๔๐ BP ค.ศ. ๖๗๐ + ๕๔๐ พ.ศ. ๑,๒๑๓ + ๕๔๐	๒-๔	ชั้นที่อยู่อาศัย	สัมพันธ์กับวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์ในบริเวณแอ่งโคราช หรือแถบลุ่มแม่น้ำมูล-ชีตอนล่าง ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร

ส่วนการขุดกู้โบราณวัตถุได้เลือกปฏิบัติงานพื้นที่ถูกทำลาย โดยพิจารณาความเสียหายของโบราณวัตถุ และคุณค่าของหลักฐานที่อาจนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลจากการขุดตรวจทางโบราณคดี (PK.TP1) โดยอ้างอิงกับระดับสมมติ (datum point) เดียวกัน ซึ่งจะสามารถอธิบายเรื่องราวและทราบข้อมูลสำคัญเพิ่มเติม ยังประโยชน์ต่อการแปลความทางโบราณคดียิ่งขึ้น

การดำเนินการขุดตรวจหลุม (MB-98-99 PK.PT1) นับว่าพบหลักฐานสำคัญส่วนหนึ่งเท่านั้น เพราะจำกัดด้วยขนาดของหลุมขุดค้น จึงทำให้หลักฐานมีไม่มากพอที่จะสรุปหรือช่วยอธิบายรูปแบบประเพณีการฝังศพโดยละเอียดได้ ดังนั้นจึงมีการดำเนินงานต่อในปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๖

การขุดค้นครั้งล่าสุดนี้ กระทำบนที่ดินของ นางสุรีรัตน์ บุญคุ้ม หลังวัดปทุมคงคา บริเวณเดียวกับที่เคยดำเนินงานไปในปีงบประมาณ ๒๕๔๑-๒๕๔๒ โดยขุดค้นหลุมขนาด ๕ x ๑๐ เมตร ต่อมาได้พบหลักฐานเพิ่มเติม จึงเพิ่มหลุมขุดค้นอีก ๒ หลุม ขนาด กว้าง ๕ x ๑๐ เมตร และ ขนาด ๓ x ๒๐ เมตร ได้พบหลักฐานมากมาย โดยเฉพาะเกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมการฝังศพ พบในระดับความลึก ตั้งแต่ ๒๐-๕๐๐ เซนติเมตรจากผิวดิน สามารถแบ่งชั้นกิจกรรมได้ ๒ ลักษณะ คือ ชั้นที่อยู่อาศัยและชั้นกิจกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับการฝังศพ โดยมีลักษณะเด่น คือ ภาชนะดินเผาขนาดใหญ่บรรจุกระดูก ฝังรวมกันเป็นกลุ่ม เชื่อกันว่าลักษณะดังกล่าวนี้เป็นประเพณีการฝังศพครั้งที่สอง พบทั้งหมด ๙ กลุ่ม ลักษณะดังกล่าวนี้ยังไม่เคยปรากฏในแหล่งโบราณคดีแห่งใดมาก่อนในประเทศไทย นอกจากนั้นแล้วยังพบโครงกระดูก ๙ โครง มีเครื่องประกอบศพเป็นภาชนะดินเผาตกแต่งด้วยลายเขียนสีวางไว้ข้างศีรษะบ้าง ที่ปลายเท้าบ้าง หนึ่งในจำนวนนั้นฝังแบบงอเข่า โดยสามารถจำแนกแบบแผนของประเพณีการฝังศพและรูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาได้ดังนี้

สมัยชั้นวัฒนธรรมที่ ๑ ปรากฏประเพณีการฝังศพ ๒ แบบ คือ

แบบดั้งเดิม (primary burial) ฝังแบบนอนหงายเหยียดยาว มีการอุทิศภาชนะดินเผาขนาดเล็กตกแต่งด้วยการทำน้ำดินสีแดง ขัดมันวางที่ปลายเท้า ทิศทางการหันศพไม่มีแบบแผนที่แน่นอน พบทั้งสิ้น ๒ โครง

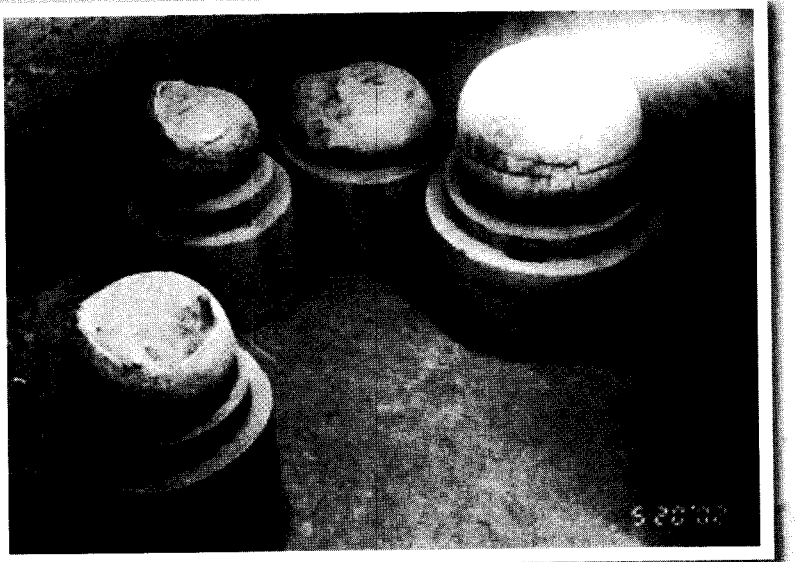

แบบฝังศพครั้งที่สอง (Secondary Burial) พบภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกทรงกลมขนาดใหญ่ตกแต่งด้วยการขัดมัน ทาน้ำดินสีแดง และปั้นแปะ มีขนาด สูงประมาณ ๔๕-๗๐ เซนติเมตร และมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๔๐-๖๕ เซนติเมตร วางในแนวตั้ง มีการฝังรวมกันเป็นกลุ่มและแยกฝังเดี่ยว

สมัยชั้นวัฒนธรรมที่ ๒ แบ่งเป็น ๒ ระยะ

ระยะแรก พบรูปแบบการฝังศพที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น คือ การฝังศพแบบดั้งเดิม (primary burial) จำนวน ๗ โครง และการฝังศพครั้งที่สองในภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกทรงกลมขนาดใหญ่ มีลักษณะการฝังศพแบบนอนหงายเหยียดยาว มีการอุทิศภาชนะดินเผาขนาดเล็กวางที่ปลายเท้าและข้างศีรษะ ภาชนะตกแต่งด้วยการเขียนสี พบทิศทางการหันศพไม่มีแบบแผนที่แน่นอนและในลำดับชั้นเดียวกันนี้ ได้พบภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก (Burial jar)

แผนที่แน่นอนและในลำดับชั้นเดียวกันนี้
ได้พบภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก (Burail jar)

สูงประมาณ ๖๐-๘๕ เซนติเมตร เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕๐-๗๐ เซนติเมตร วางในแนวตั้งมีทั้งที่ฝังรวมกันเป็นกลุ่มและฝังเดี่ยว นอกจากนี้ยังมีภาชนะทรงไหขนาดใหญ่บรรจุศพ สูง ๗๐-๑๒๐ เซนติเมตร พร้อมฝาปิด ฝังในแนวนอนต่อกันเป็นเถา ฝังรวมกันเป็นกลุ่ม และแยกฝังเดี่ยว

ระยะที่สอง พบว่าประเพณีการฝังศพแบบดั้งเดิม (primary burial) เริ่มหมดไปปรากฏแต่เฉพาะการฝังศพครั้งที่สองรูปแบบภาชนะบรรจุศพ มีขนาดเล็กลง และยังพบภาชนะบรรจุศพทรงกระบอก (คล้ายโกศ) บรรจุศพ ฝังในแนวนอนฝังรวมกันเป็นกลุ่ม สำหรับรูปแบบภาชนะดินเผาที่พบในสมัยนี้เป็นภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ เขียนสีแดงเป็นแถบ และเส้นเฉียงที่บริเวณขอบปากภาชนะ

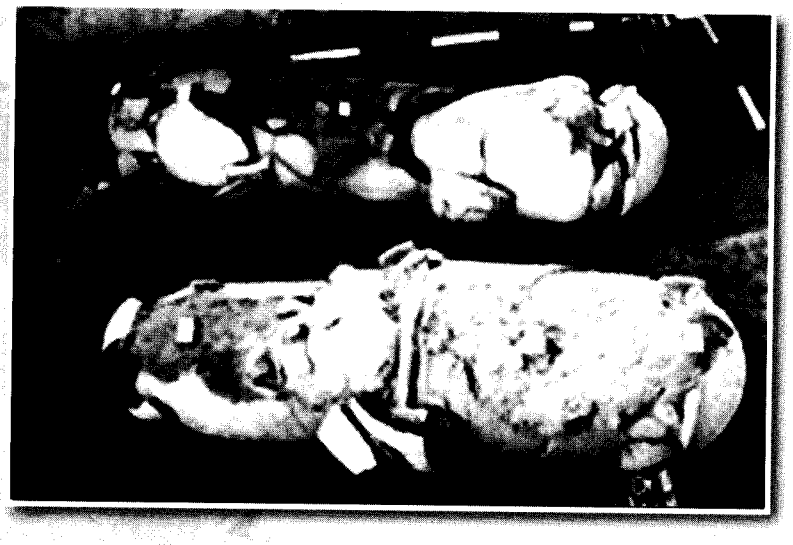

แหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง

ที่ตั้ง

แหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของ หมู่ที่ ๑๓ ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด โดยตั้งอยู่บริเวณเส้นรุ้งที่ ๑๕ องศา ๓๕ ลิปดา ๐๗ ฟิลิปดา เหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๓ องศา ๓๑ ลิปดา ๔๐ ฟิลิปดา ตะวันออก หรือพิกัดกริดที่ 48 PUC 421250 (1725000N/ 3421000E) กรมแผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 2 - RTSD ลำดับชุด L 7017 ระวาง 5740 III มาตราส่วน ๑: ๕๐,๐๐๐

ที่มา : ทิวา ศุภจรรยา และคณะโครงการวิจัยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ. ๒๕๒๔

ลักษณะทางกายภาพของแหล่ง

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีผังรูปรี ความยาวด้านทิศตะวันออก-ตะวันตก ประมาณ ๕๐๐ เมตร ด้านเหนือ-ใต้ ประมาณ ๒๕๐ เมตร เป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน มีบ้านเรือนราษฎรตั้งอยู่อย่างหนาแน่น โดยเฉพาะทางด้านทิศเหนือ ส่วนทางด้านทิศใต้ติดกับลำเตา ตัวแหล่งเห็นได้ชัดว่าเป็นเนินดินสูง

ประวัติการศึกษา

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ถูกค้นพบเมื่อเดือนมีนาคม ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ในบริเวณเนินหลังบ้านของ นางสาวกฤษรารัตน์ ชาติงาม อายุ ๓๔ ในตอนนั้นมีการขุดหลุมลึก ประมาณ ๒๐ เซนติเมตร เพื่อแสดงโบราณวัตถุที่พบ จากนั้นมีการก่อสร้างอาคารถาวรครอบและมีการตั้งโต๊ะหมู่บูชา ข่าวได้เริ่มแพร่กระจายออกไปอย่างกว้างขวาง ถึงการพบ "มัมมี่" ในทุ่งกุลาร้องไห้ จนกระทั่งนายพนมบุตร จันทรโชติ หัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ร้อยเอ็ด (ในขณะนั้น) พร้อมด้วยคณะ ได้เดินทางไปตรวจสอบและแก้ข่าวว่า สิ่งที่พบนั้นเป็นหลักฐานสำคัญทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นถึงประเพณีการฝังศพของคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ซึ่งมีอายุประมาณ ๒,๐๐๐-๑,๘๐๐ ปี ภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ในหลุมนั้นมีไว้สำหรับบรรจุกระดูกมนุษย์ (Burial Jar) พบแพร่หลายในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้

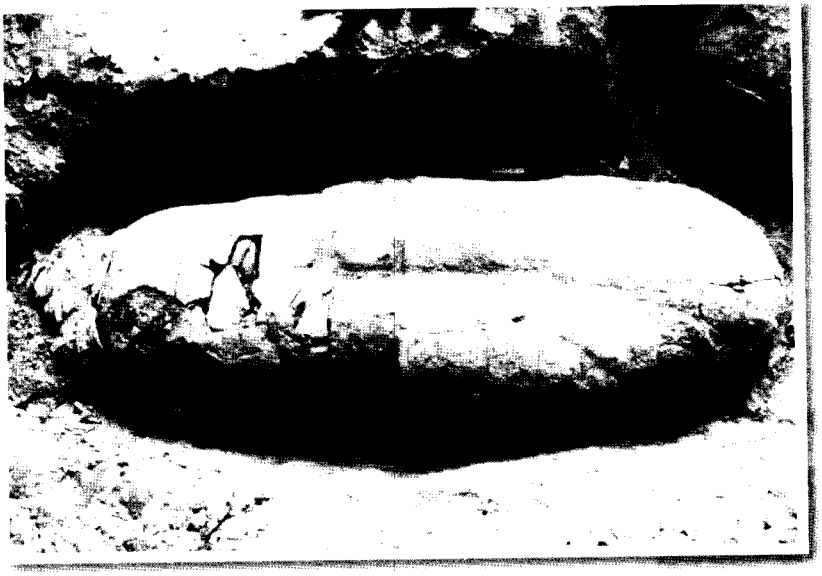

รูปแบบของภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกที่ค้นพบนี้ ถือว่าเป็นความบังเอิญที่รูปร่างและลักษณะการจัดวางมองดูคล้ายกับ "แคปซูล" ขนาดใหญ่ ต่างจากภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกแบบอื่นๆ ที่เคยปรากฏมา คือ เป็นภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ ปากตรงกว้าง เส้นผ่าศูนย์กลาง ๖๐-๗๐ เซนติเมตร ลำตัวยาวก้นมน วัดขนาดจากขอบปากถึงส่วนก้น ๙๐ เซนติเมตร หนา ๒ เซนติเมตร ความกว้างของขอบปากเท่ากับความกว้างของส่วนลำตัว ผิวภาชนะด้านนอกเรียบ พบทั้งสิ้น ๔ ใบ (สองคู่) วางในแนวนอนตามทิศเหนือใต้ ปากประกบกัน ภายในบรรจุศพ ก้นภาชนะด้านหนึ่งมีหม้อก้นกลมสวมครอบอยู่ด้วย เมื่อวัดความยาวของภาชนะทั้งสองใบที่ประกบกันแล้วพบว่ายาวไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ เซนติเมตร เลย

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอีกส่วนหนึ่งที่พบบริเวณวัดบ้านโพนทอง เป็นกลุ่มภาชนะบรรจุกระดูก ลักษณะเดียวกันกับที่พบบริเวณหลังบ้าน นางสาวกฤษรารัตน์ ชาติงาม คือภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ก้นมน ๒ ใบ วางแบบปากประกบปากคล้าย "แคปซูล" และภาชนะก้นแหลมที่มีภาชนะดินเผาทรงหม้อก้นกลมเป็นฝาครอบ ทั้งหมดถูกทุบแตกกระจาย นอกจากนี้พบชิ้นส่วนของพวยกาดินเผา และถ้วยดินเผา สันนิษฐานว่าใช้ในพิธีกรรมการฝังศพ

อนึ่ง พวยกา เป็นชิ้นส่วนของกาน้ำ หรือกุณฑี เป็นหม้อน้ำของนักบวชชาวอินเดีย พบว่าใช้กันแพร่หลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สำหรับประเทศไทยพบตามชุมชนโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี และร่วมสมัย ทั้งแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลางและภาคใต้ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๖ ดังนั้นการพบพวยกา และถ้วยน้ำรวมกับภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกอาจจะสันนิษฐานได้ว่า การประกอบพิธีการฝังศพ ที่แหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง น่ารับเอาคติความเชื่อ หรือมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนโบราณแห่งอื่นๆ ที่รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากอินเดียโบราณ เช่นที่ชุมชนโบราณเมืองฟ้าแดดสงยาง ซึ่งมีหลักฐานของพิธีกรรมการฝังศพที่เป็นแบบดั้งเดิม (Primary Burial) มีการอุทิศสิ่งของเครื่องใช้ ภาชนะดินเผาต่างๆ ได้แก่ หม้อมีสัน กระปุก ถ้วยน้ำ และกาน้ำดินเผา ซึ่งเป็นรูปแบบภาชนะที่พบแพร่หลายในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีในประเทศไทย เครื่องประดับ อาวุธ ทำจากโลหะเหล็กและสำริด

การพบลักษณะการฝังศพแบบดั้งเดิมร่วมสิ่งของเครื่องใช้ในวัฒนธรรมทวารวดี น่าจะบ่งบอกถึงการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่น กับวัฒนธรรมทวารวดีจากชุมชนที่มีความเจริญสูงกว่า หรือจัดอยู่ในสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ หรือสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ (Protohistory)

นอกจากนี้ที่บ้านโพนทองยังพบเครื่องถ้วยเขมร เช่น ภาชนะดินเผาเนื้อแกร่ง ทรงไห หรือที่เรียกว่า "ไหเท้าช้าง" เศษชิ้นส่วนของกระปุกที่ปั้นเป็นรูปช้าง เคลือบสีน้ำตาลเป็นผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาในเขตอำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ อายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ อีกด้วย

การขุดค้นทางโบราณคดี

การขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบภาชนะบรรจุกระดูกที่มีความแตกต่างกับแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว รวมทั้งเปรียบเทียบอายุสมัยและชั้นดินทางวัฒนธรรม พื้นที่ขุดค้นบริเวณที่ดินของนางสาวกฤษรารัตน์ ชาติงาม นั่นเอง กำหนดหลุมขุดค้นขนาด ๔ x ๑๒ เมตร

ผลการขุดปรากฏชั้นกิจกรรม ๒ ชั้น คือ ชั้นกิจกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับการอยู่อาศัยสลับกับชั้นดินถม ที่ระดับ ๑๘๐-๕๕๐ เซนติเมตรจากผิวดิน และชั้นที่พบหลักฐานที่เกี่ยวเนื่องกับประเพณีการฝังศพที่ระดับ ๒๐-๑๘๐ เซนติเมตร สามารถจำแนกแบบแผนของประเพณีการฝังศพและรูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาได้ดังนี้

๑. *ร่วมสมัยกับชั้นวัฒนธรรมที่* ๒ ของแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว พบเฉพาะการฝังศพครั้งที่สอง รูปแบบภาชนะบรรจุศพ (burial jar) ทรงไห ขนาดเล็ก วางฝังในแนวนอน ส่วนใหญ่ฝังรวมกันเป็นกลุ่ม เมื่อศึกษาวิเคราะห์ภายในแล้วพบว่ามีเพียงชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์บางส่วน และพบภาชนะดินเผาขนาดเล็ก กำไลสำริด ลูกปัดอยู่ภายใน และการฝังศพแบบทุบภาชนะดินเผาเป็นชิ้นใหญ่วางคลุมไว้ด้านบนด้วย สำหรับรูปแบบภาชนะดินเผาที่พบในสมัยนี้ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ เขียนสีแดงเป็นแถบ และเส้นเฉียงที่บริเวณขอบปากภาชนะ

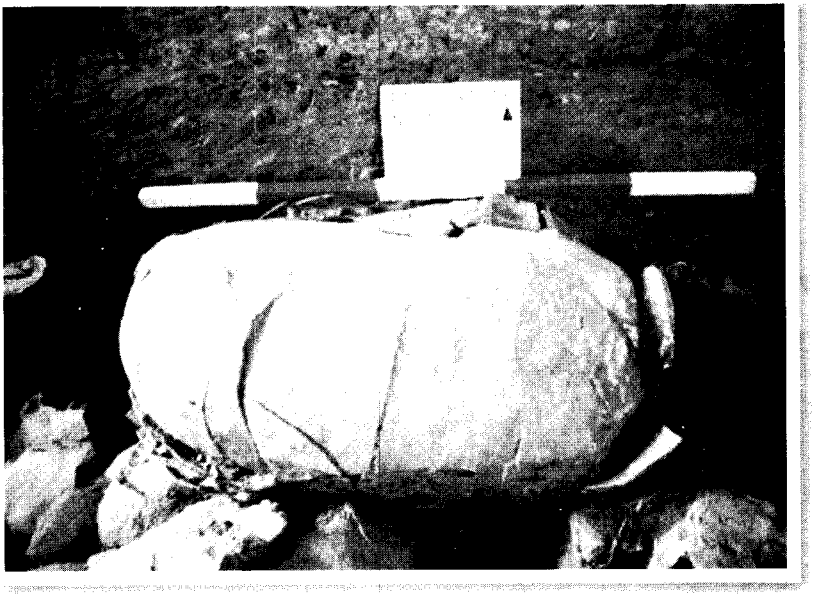

๒. *ร่วมสมัยกับชั้นวัฒนธรรมที่ ๓* ของแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว พบรูปแบบการฝังศพที่นำภาชนะดินเผาขนาดใหญ่รูปทรงยาวรี จำนวน ๒ ใบ วางฝังในแนวนอน หันส่วนปากประกบกัน มองดูคล้าย "แคปซูล" ฝังรวมกันเป็นกลุ่ม เมื่อศึกษาวิเคราะห์ภายในพบโครงกระดูกเพียงบางส่วน หรือบางใบไม่ปรากฏกระดูกมนุษย์เลย รูปแบบภาชนะดินเผาที่พบในสมัยนี้เป็นแบบขาวบาง

ความสำคัญ

การศึกษาเรื่องประเพณีการฝังศพในประเทศไทยจากแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งฝังศพต่างๆ สรุปได้ว่า การประกอบพิธีกรรมการทำศพนั้นเริ่มปรากฏมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในยุคแรกๆ เรื่อยมาจนถึงสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์และในสมัยประวัติศาตร์พบหลักฐานพิธีกรรม ๒ ลักษณะคือ การฝัง (Interment) และการเผาศพ (Cremation) ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่นิยมปฏิบัติเมื่อมีการนับถือพุทธศาสนาแล้ว

ตั้งแต่สมัยแรกๆที่มีความเชื่อเรื่องชีวิตหลังความตายพิธีกรรมยังคงเป็นแบบดั้งเดิม (primary burial) ได้แก่การจัดวางท่าทางของศพในท่านอนหงายเหยียดยาวหรือในท่าทางอื่นๆ และมีการมัดศพกลบด้วยดินหรือทับด้วยก้อนหิน มีการอุทิศสิ่งของเครื่องใช้ให้ศพ เช่น ภาชนะดินเผาใส่อาหาร มีการกำหนดทิศทางการหันศีรษะอย่างมีแบบแผน

ในสมัยต่อมามีการขุดหลุมฝัง มีการอุทิศสิ่งของให้ศพมากยิ่งขึ้น และมีความหลากหลาย เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องราง เครื่องประดับ อาวุธ มากขึ้น พิธีกรรมการฝังศพแบบดั้งเดิมนี้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์

ราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ ต่อมาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย หรือ ยุคโลหะ ประมาณ ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง หรือ แอ่งโคราช ได้ปรากฏพิธีกรรมการฝังศพที่แตกต่างออกไป คือ พิธีกรรมการฝังศพครั้งที่สอง (หมายถึงการนำศพไปฝัง ณ ที่ใดที่หนึ่งระยะเวลาหนึ่งและขุดศพขึ้นมาเพื่อบรรจุในภาชนะดินเผาแล้วนำไปฝังอีกครั้ง)

การขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัวและแหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง ที่ผ่านมานั้นได้ข้อมูลหลักฐานที่หลากหลายและชัดเจนมากเกี่ยวกับประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายแถบภาคอีสานตอนล่าง หรือ แอ่งโคราช ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบทั่วไปในกลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานในแถบลุ่มแม่น้ำชีตอนล่างและลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลาง หรือ กลุ่มทุ่งกุลาร้องไห้ อันเป็นกลุ่มวัฒนธรรมใหญ่ ที่แตกต่างจากกลุ่มอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันทั้งในและนอกภูมิภาคออกไป

สำหรับภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกนอกจากจะพบแพร่หลายในแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้แล้ว ยังปรากฏในแหล่งอื่นๆ ทั้งในเอเชียภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ เช่น อินเดีย จีน ลาว เวียดนาม และภาคพื้นหมู่เกาะ อันได้แก่ ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย มาเลเซีย และแถบภาคตะวันออกไกล เช่น ญี่ปุ่น เกาหลี

ปัจจุบันยังสรุปไม่ได้ว่าประเพณีการฝังศพในลักษณะนี้เริ่มขึ้นเมื่อใด หรือแม้แต่การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมประเพณี เริ่มต้นที่กลุ่มชนใดในภูมิภาคนี้ เป็นเรื่องที่ต้องศึกษากันต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน. **ทะเบียนตำแหน่งที่ตั้งชุมชนโบราณในประเทศไทย** จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๔-๒๕๒๗ เล่ม ๑-๖ กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. ๒๕๒๔-๒๕๒๗.

ประพิศ พงศ์มาศ. **"หม้อกระดูก : พิธีกรรมผสมผสานระหว่างยุค"** นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๔๒.

ปราณี วงษ์เทศ. **พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ที่บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป. ๒๕๓๔.

ผาสุข อินทราวุธ. **รายงานเบื้องต้นการขุดค้นเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง**. ๒๕๓๖.

ผาสุข อินทราวุธ. **รายงานเบื้องต้นการศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณ จากหลักฐานทางโบราณคดี** ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ในเขตจังหวัดลำพูน วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม. ๒๕๓๔).

ผาสุข อินทราวุธ. **รายงานเบื้องต้น การศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านกระเบื้องนอก ตำบลชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา นครปฐม** : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๓.

พรชัย สุจิตต์. **ลักษณะพิเศษของเครื่องปั้นดินเผาโบราณในเขตแม่น้ำมูล-ชี**. วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑. ๒๕๒๖.

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์. **รายงานการตรวจสอบโบราณวัตถุที่แหล่งโบราณคดีบ้านโนนสวรรค์** ต.นาหนองไผ่ อ.ชุมพลบุรี จ.สุรินทร์. เอกสารอัดสำเนา. ๒๕๔๒.

พุฒ วีระประเสริฐ และคณะ. **"รายงานเบื้องต้นโครงการศึกษาวิจัยร่วมฝรั่งเศส-ไทย ที่ ชุมชนโบราณเมืองจำปาศรี ตำบลกู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม"**. ๒๕๓๕.

รัชนี ทศรัตน์ และชาร์ล ไฮแอม. **สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ที่บริษัทสำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊ค จำกัด. ๒๕๔๒.

รัตนา รุจิรกุล. **ภูมิศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่ : ทิพย์อักษรการพิมพ์ ๒๕๒๕.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **แอ่งอารยธรรมอีสาน.** (ศิลปะวัฒนธรรมฉบับพิเศษ) กรุงเทพฯ มติชน. ๒๕๓๓.

ศิลปากร. กรม. **รายงานเบื้องต้นการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ เล่ม ๑-๒.** โครงการวิจัยการศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้. ๒๕๔๔.

ศิลปากร. กรม. **รายงานเบื้องต้นการสำรวจแหล่งโบราณคดีบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล.** (เอกสารอัดสำเนา) ปี พ.ศ. ๒๕๓๕.

ศิลปากร. กรม. **แหล่งโบราณคดีประเทศไทยเล่ม ๔ (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง)** พิมพ์ที่ : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด. ๒๕๓๑.

ศิลปากร. กรม. **อดีตอีสาน.** กรุงเทพฯ : การศาสนา ๒๕๓๑.

สุกัญญา เบาเนิด. **"สิมอีสานกับซากฟอสซิลเกี่ยวข้องกันอย่างไร"** วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๓.

สุกัญญา เบาเนิด **"ความตาย/ความเชื่อ/พิธีกรรม ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้"** เอกสารประกอบการประชุมโครงการประชุมเสนอผลงานวิชาการโบราณคดี จัดโดยกลุ่มวิชาการโบราณคดี ระหว่างวันที่ ๑๖-๑๘ สิงหาคม ๒๕๔๓ ณ ห้องดอกไม้สด หอสมุดแห่งชาติ (เอกสารอัดสำเนา)

สุกัญญา เบาเนิด **"แคปซูลใส่ศพ"** สารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๓ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๓.

สุขสวัสดิ์ ชูวิเชียร. **ประเพณีการฝังศพของชุมชนโบราณในลุ่มแม่น้ำชี** : กรณีศึกษาชุมชนโบราณเมืองฟ้าแดดสงยาง. วิทยานิพนธ์การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๖.

ใบเสมาพบใหม่บริเวณเจดีย์โนนฟ้าแดด เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง

๗.

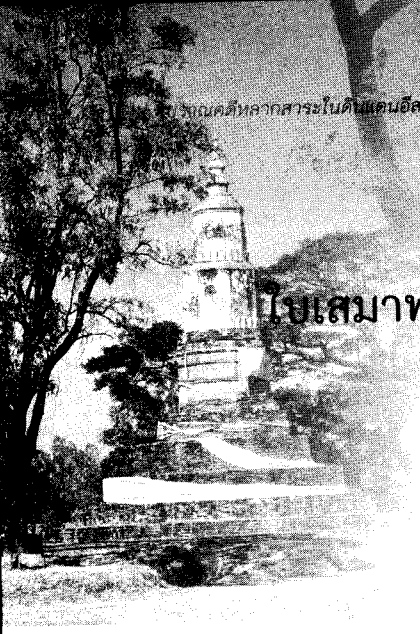

ใบเสมาพบใหม่บริเวณเจดีย์โนนฟ้าแดด เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

ที่ตั้ง

เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของบ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๖ องศา ๑๘ ลิปดา ๕๓ ฟิลิปดา ถึง ๑๖ องศา ๑๙ ลิปดา ๒๓ ฟิลิปดา และเส้นแวงที่ ๑๐๓ องศา ๓๐ ลิปดา ๕๕ ฟิลิปดาตะวันออกถึง ๑๐๓ องศา ๓๑ ลิปดา ๓๓ ฟิลิปดาตะวันออก หรือพิกัดกริดที่ 48 QUD 414031 และ 48 QUD 414051-426051 (ที่มา : กรมแผนที่ทหาร : พิมพ์ครั้งที่ 2 RTSD ลำดับชุด L 7017 ระวาง 5741 IV มาตราส่วน ๑ : ๕๐,๐๐๐)

เส้นทางเข้าสู่แหล่งโบราณคดี

ออกเดินทางจากจังหวัดกาฬสินธุ์ ตามทางหลวงหมายเลข ๒๑๔ (อำเภอเมืองฯ - อำเภอกมลาไสย) เมื่อถึงอำเภอกมลาไสยแล้วเลี้ยวขวาไปตามเส้นทางหมายเลข ๒๑๑๖ ถึงบ้านเสมา ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง จากนั้นเดินทางผ่านคูน้ำคันดินทางด้านทิศตะวันออกไปประมาณ ๕๐๐ เมตร ก็จะถึงโบราณสถานหมายเลข ๗ (เจดีย์โนนฟ้าแดด) ที่ตั้งอยู่ด้านซ้ายของถนน

---

[๑]ปรับปรุงจากบทความเรื่อง **"ใบเสมาพบใหม่บริเวณเจดีย์โนนฟ้าแดด เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง"** ตีพิมพ์ครั้งแรกใน นิตยสารกรมศิลปากร ปีที่ ๔๓ ฉบับที่ ๖ เดือนพฤศจิกายน - ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๓.

เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง

เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง เป็นชุมชนโบราณที่ปรากฏหลักฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ถึงยุคต้นประวัติศาสตร์ มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖ เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ปรากฏคูน้ำคันดินชัดเจน แผนผังเป็นรูปเหลี่ยมคล้ายใบเสมา มีขนาดกว้าง ๑,๐๐๐ เมตร และยาว ๑,๘๐๐ เมตร ได้รับการประกาศในราชกิจจานุเบกษา เรื่องการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เล่ม ๕๓ ตอนที่ ๓๔ วันที่ ๒๗ กันยายน ๒๔๙๙ ในราชกิจจานุเบกษา เรื่องการกำหนดขอบเขตโบราณสถานกำหนดเป็นแหล่งๆ เล่ม ๙๙ ตอนที่ ๑๕๕ วันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๒๕

เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง

จากการศึกษาที่ผ่านมาได้ค้นพบซากโบราณสถานต่างๆ รวมทั้งหมด ๑๘ แห่ง ใบเสมามากกว่าร้อยแผ่นทั้งที่ปักอยู่บริเวณโบราณสถานและอีกจำนวนมากได้ถูกเคลื่อนย้ายมาเก็บไว้ที่วัดโพธิ์ชัยเสมาราม และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

ประวัติการค้นพบใบเสมา

ชาวบ้านขุดพบเมื่อวันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๓ ผู้ค้นพบคือ นายพา นาชัยเรียง สาเหตุของการพบคือชาวบ้านต้องการขุดเอารากไม้เพื่อนำไปปรุงยาสมุนไพรรักษาโรคบริเวณที่พบคือ ที่นาของนายโสภา โพนสิงห์ ลักษณะของพื้นที่เป็นคันนาสูงประมาณ ๕๐-๖๐ เซนติเมตร สภาพของใบเสมาเมื่อขุดพบด้านที่สลักลวดลายนั้นจะอยู่ล่างและหันปลายใบเสมาไปทางด้านทิศตะวันออก

ใบเสมาในบริเวณวัดโพธิ์ชัยเสมาราม

ตำแหน่งที่พบ

ตำแหน่งที่พบใบเสมานั้นจะอยู่ห่างจากคันเมืองโบราณทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งสามารถอ้างอิงหลักเขตที่ราชพัสดุ รพ. ๐๕๒๒๐ ระยะ ๙๙.๖๐ เมตร และหลักเขตที่ราชพัสดุ รพ. ๐๕๑๘๐ ระยะ ๑๐๘.๗๐ เมตร (วัดระยะจากหลักเขตที่ราชพัสดุออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้) หรืออยู่ห่างจากโบราณสถานหมายเลข ๗ (เจดีย์โนนฟ้าแดด) มาทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๖๐ เมตร และอยู่ที่เส้นรุ้ง ๑๖ องศา ๓๓ ลิปดา ๕๕ ฟิลิปดาเหนือและเส้นแวงที่ ๑๐๓ องศา ๒๖ ลิปดา ๕๕ ฟิลิปดาตะวันออก

โบราณสถานหมายเลข ๗ (เจดีย์โนนฟ้าแดด)

โบราณสถานหมายเลข ๗ (เจดีย์โนนฟ้าแดด) ตั้งอยู่นอกเมืองโบราณฟ้าแดดสงยางทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ห่างประมาณ ๑๕๐ เมตร ได้ดำเนินการขุดแต่ง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ จากการขุดแต่งได้พบโบราณวัตถุต่างๆ เช่น พระพิมพ์ดินเผา เศียรพระพุทธรูป เศียรเทวดา เศียรพระโพธิสัตว์ และรูปคนธรรพ์ปูนปั้นสมัยทวารวดี เจดีย์มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีบันไดทางขึ้นสี่ด้าน กว้างยาวด้านละ ๖.๕๐ เมตร สูง ๒.๒๐ เมตร ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ดร.ผาสุข อินทราวุธ และคณะได้ทำการขุดค้นศึกษาชุมชนเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง บริเวณโนนฟ้าแดด คือ หลุมขุดค้นที่ ๔ (KS'91 FD.4) พบหลักฐานสำคัญของชุมชนในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นชั้นวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์ หลักฐานทางโบราณคดีที่น่าสนใจ คือ โกศดินเผาเคลือบสีน้ำตาลอมเขียว ซึ่งเป็นภาชนะจากเตาบุรีรัมย์[๑] ภายในโกศมีอัฐิและอังคารของมนุษย์และได้ขุดพบซากโบราณสถานสันนิษฐานว่าคงจะเป็นซากวิหาร เนื่องจากได้พบกระเบื้องมุงหลังคาบราลีดินเผา และชาวบ้านได้ขุดพบไหดินเผาเคลือบสีน้ำตาลอมเขียวที่มีสี่หู บรรจุอัฐิและอังคารของมนุษย์ในบริเวณหลุมขุดค้น

---

[๑] ปัจจุบันได้มีการวิเคราะห์ว่าโกศดินเผาเคลือบสีน้ำตาลอมเขียวนั้นน่าจะเป็นผลิตภัณฑ์จากเตาลุ่มแม่น้ำสงคราม

โบราณสถานหมายเลข ๗

แผนที่แสดง
ตำแหน่งที่พบใบเสมาที่พบใหม่
เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง
อ. กมลาไสย จ. กาฬสินธุ์

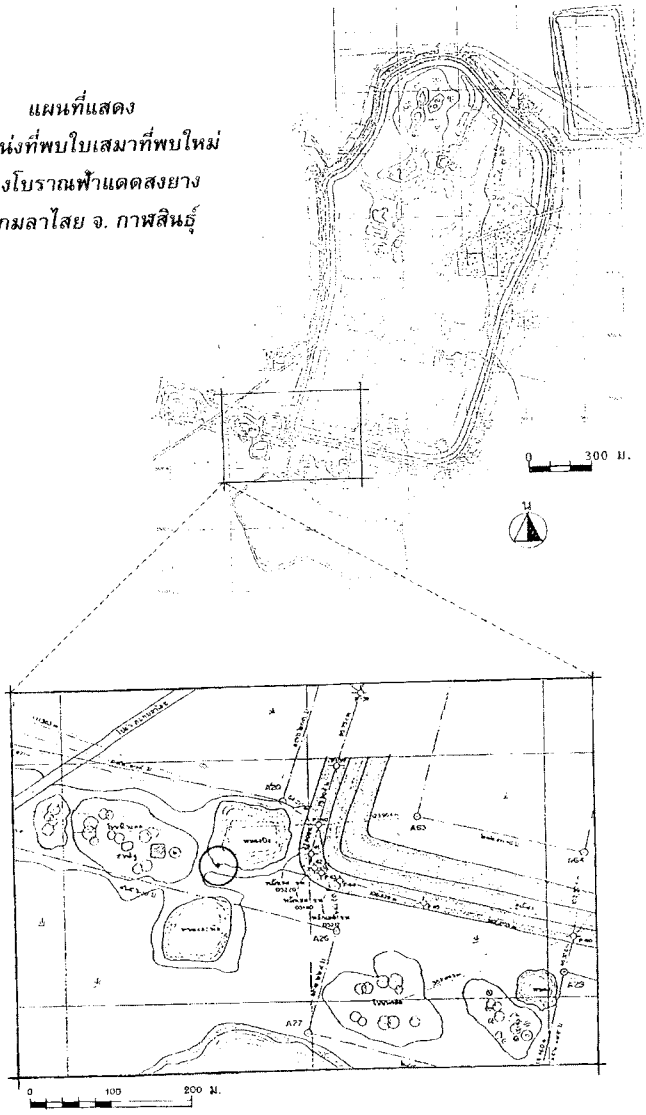

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘ ได้มีการขุดค้นแต่งเพื่อทำการบูรณะเสริมความมั่นคงโบราณสถานแห่งนี้ ดำเนินการโดยบริษัทสุรศักดิ์ก่อสร้าง จากการปรับพื้น เพื่อปรับปรุงภูมิทัศน์โดยรอบองค์เจดีย์ เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ ได้ขุดพบใบเสมา มีภาพจำหลักเป็นภาพบุคคลจมอยู่ใต้ดินลึกประมาณ ๑ เมตร ห่างจากองค์เจดีย์ไปทางด้านตะวันตกประมาณ ๓ เมตร ใบเสมาชำรุดส่วนบน มีขนาดสูง ๑๓๐ เซนติเมตร กว้าง ๖ เซนติเมตร หนา ๒๓ เซนติเมตร

โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งโบราณสถานหมายเลข ๙ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐

องค์ประกอบภาพ

ด้านล่างเป็นแถวกลีบบัวหงายประกอบด้วยแถวเกสรบัว ถัดขึ้นไปเป็นภาพสลัก ส่วนใหญ่ชำรุด เป็นภาพบุคคลแต่งกายด้วยเครื่องประดับและเครื่องทรงเต็มยศสวมศิราภรณ์ที่มีความแปลก น่าจะแสดงฐานะเป็นนักรบภาพลบเลือนมาก ส่วนมือขวาถือเครื่องมือสำหรับป้องกันอาวุธ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือโล่ และน่าจะนั่งอยู่บนหลังช้าง นักรบผู้นี้กำลังต่อสู้กับบุคคลหนึ่งที่ด้านล่าง (ของภาพ) มีลักษณะใบหน้าเหลี่ยม ตาโปน จมูกใหญ่ ปากแบะ หูใหญ่ ทรงผมแผ่กระจายไปด้านหลังในมือซ้ายถืออาวุธมีลักษณะคล้ายดาบ น่าจะเป็นยักษ์หรือ อสูร และการทำทรงแผ่กระจายนี้เป็นการแสดงว่าเป็นผู้ที่มีพละกำลังมากเหนือสุดของภาพเป็นบุคคลกำลังยกหรือแบกสิ่งหนึ่งอยู่ แต่น่าเสียดายว่าภาพส่วนนี้ชำรุดเสียหายมาก จากองค์ประกอบภาพที่กล่าวมาน่าจะเป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ในชาดก เพราะไม่ปรากฏภาพพระพุทธเจ้า

ลักษณะของใบเสมาที่พบใหม่

แกะสลักหินทราย มีขนาดสูง ๑๓๓ เซนติเมตร กว้าง ๘๕ เซนติเมตร หนา ๒๒ เซนติเมตร ส่วนล่างและเดือยใบเสมาชำรุดหักหายไป ปรากฏภาพสลักนูนต่ำเพียงด้านเดียว

ใบเสมาแผ่นนี้ยังสามารถเปรียบเทียบกับใบเสมาอื่นที่พบที่เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น โดยเฉพาะภาพพระพุทธเจ้าที่ครองจีวรลักษณะเดียวกันรวมทั้งพระหัตถ์ขวาแสดงท่าวิตรรกะ และพระหัตถ์ซ้ายกำชายจีวร

ภาพลายเส้นใบเสมาที่พบใหม่

ภาพลายเส้นใบเสมาที่
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

องค์ประกอบของภาพเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับยืนตริภังค์ พระพักตร์ค่อนข้างลบเลือน พระเกตุมาลาใหญ่ ด้านหลังปรากฏรัศมีรอบพระเศียรซ้อนกัน ๒ วง ครองจีวรห่มเฉียง พระหัตถ์ขวาแสดงวิตรรกะมุทธา (ท่าแสดงธรรม) พระหัตถ์ซ้ายกำชายจีวร ส่วนบุคคลชายหญิงในภาพอยู่ในท่าพนมมือ การสลักภาพต้นไม้อาจจะใช้แทนสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์ในภาพ ซึ่งน่าจะเป็นพุทธประวัติตอนแสดงธรรมโปรดชายหญิงในป่าอัมพวัน (ป่ามะม่วง) หลังจากที่พระพุทธองค์ได้บรรลุสัมโพธิญาณแล้ว (สังเกตจากการมีรัศมีอยู่รอบพระเศียร)

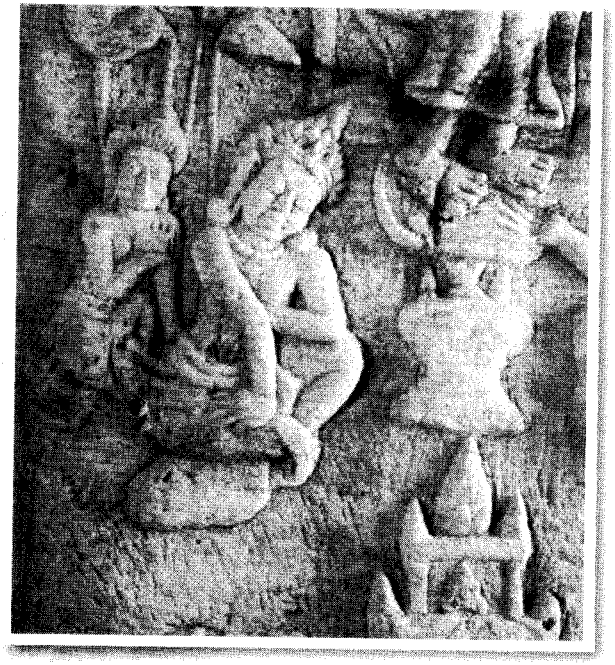

ใบเสมาที่พบในเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง
ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

ใบเสมาที่พบในเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง
ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

ใบเสมาที่พบในเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง
ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

ใบเสมาที่พบในเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง
ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น

เอกสารอ้างอิง

ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, **โครงการวิจัยการศึกษาร่องรอยอารยธรรมโบราณที่เมืองฟ้าแดดสงยาง.** พ.ศ. ๒๕๓๔.

ศิลปากร, กรม. **ทะเบียนโบราณสถานทั่วราชอาณาจักร เล่มที่ ๑.** (พ.ศ. ๒๔๗๘-๒๕๓๓) พ.ศ. ๒๕๓๓.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘, **รายงานขุดแต่งบูรณะเสริมความมั่นคง โบราณสถานหมายเลข ๗.** หมายเลข ๘๐๑ (๕) หมายเลข ๘๐๒ (๑๑).

หวัน แจ่มวิมล, **รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานเมืองฟ้าแดดสงยาง.** พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๑๑.

สอบถามข้อมูลจาก นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี

สัมภาษณ์นายแสวง นาชัยเริ่ม ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๗ บ้านเสมา ตำบลหนองแปน อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์

ใบเสมา “ขุมหิน” บ้านศรีบัว ตำบลสร้างถ่อ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

๔.

ใบเสมา "ขุมหิน" บ้านศรีบัว ตำบลสร้างถ่อ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

ที่ตั้ง

แหล่งโบราณคดีขุมหิน บ้านศรีบัว หมู่ที่ ๑๑, ๑๒ ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของตำบลสร้างถ่อ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี โดยตั้งอยู่บริเวณรุ้ง ๑๕ องศา ๒๔ ลิปดา ๐๘ ฟิลิปดาเหนือ และแวงที่ ๑๐๔ องศา ๒๙ ลิปดา ๐๒ ฟิลิปดาตะวันออก หรือพิกัดกริดที่ 48 PVB 446028 (กรมแผนที่ทหาร : พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ลำดับชุด L 7017 ระวาง 5839 I มาตราส่วน 1 : 50,000)

สภาพภูมิศาสตร์

แหล่งโบราณคดีขุมหิน มีลักษณะเป็นเนินดินเล็กๆ ซึ่งอาจจะเป็นเนินดินธรรมชาติ มีต้นไม้ขึ้นรกทึบเป็นเขตที่ดินสาธารณประโยชน์ ห้ามราษฎรเข้ามาทำกิน มีเนื้อที่ประมาณ ๑ ไร่ ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ หรือตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่บ้านศรีบัว ประมาณ ๔๐๐ เมตร แหล่งโบราณคดีขุมหินตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มีความสูงประมาณ ๑๒๙ เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง สำหรับพื้นที่โดยรอบของตัว

---

[๑]ปรับปรุงจากบทความเรื่อง **"ใบเสมาขุมหิน"** บ้านศรีบัว ต.สร้างถ่อ อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี. ตีพิมพ์ครั้งแรกใน นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๔๙ ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๔๙.

แหล่งมีระดับความสูงประมาณ ๑๒๖ เมตร จากเส้นระดับน้ำทะเลปานกลาง โดยมีลักษณะความลาดเอียงของพื้นที่จากด้านทิศตะวันออกไปหาทางทิศตะวันตก ลำน้ำบริเวณใกล้เคียงกับแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ ได้แก่ ห้วยเฮือ ห่างออกไปทางด้านทิศเหนือประมาณ ๒๐๐ เมตร เป็นอ่างเก็บน้ำหนองเหล่าหิน ชาวบ้านศรีบัวได้ใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำนี้ในการอุปโภคบริโภค สำหรับแม่น้ำชีนั้นจะอยู่ห่างออกไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๕ กิโลเมตร แหล่งชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกับแหล่งโบราณคดี ได้แก่ บ้านสร้างถ่อ (ด้านทิศตะวันออก) บ้านหนองเชือม (ด้านทิศใต้) บ้านหนองขุน (ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ)

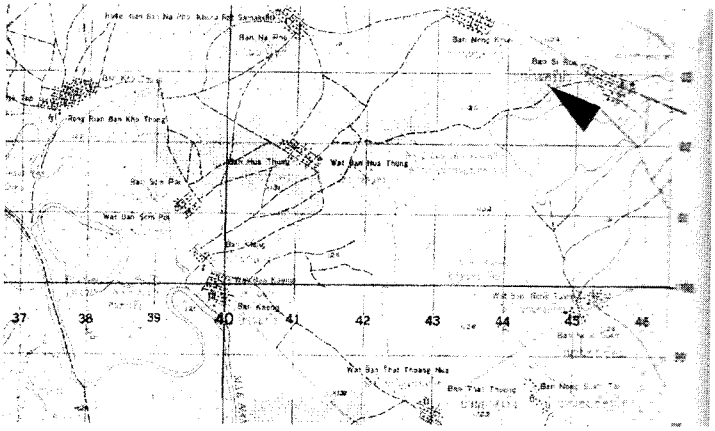

แผนที่ของกรมแผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 2-RTSD ลำดับชุด L 7017 ระวาง 5839 I มาตราส่วน 1 : 50,000) รุ้ง ๑๕ องศา ๒๔ ลิปดา ๐๘ ฟิลิปดาเหนือ แวงที่ ๑๐๔ องศา ๒๙ ลิปดา ๐๒ ฟิลิปดาตะวันออก หรือพิกัดกริดที่ 48 PVB 446028

เส้นทางเข้าสู่แหล่งโบราณคดี

จากจังหวัดอุบลราชธานีมาทางหลวงหมายเลข ๒๓ (อุบลราชธานี - ยโสธร) เมื่อถึงตัวอำเภอเขื่องในแล้วแยกซ้ายเข้าทางหลวงหมายเลข ๒๓๘๒ (เขื่องใน - ยางชุมน้อย) เมื่อผ่านบ้านสร้างถ่อมาประมาณ ๔ กิโลเมตร ก็จะถึงบ้านศรีบัว จุดที่พบในเสมานั้นพบ ๒ แห่ง คือ ที่วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ และขุมหิน

วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่สามารถเดินทางเข้ามาถึงได้ เมื่อผ่านที่ตั้งของหมู่บ้านศรีบัวมาประมาณ ๕๐๐ เมตร เลี้ยวซ้ายเข้าสู่ทางลูกรังระยะทางประมาณ ๕๐๐ เมตร ก็จะถึงวัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ ส่วน "ขุมหิน" เป็นที่ในเขตที่ดินสาธารณประโยชน์ อยู่ห่างจากวัดป่าบ้านเก่าประมาณ ๔๐๐ เมตร (หรือสามารถเดินทางจากหมู่บ้านศรีบัวก็ได้ เพราะจะห่างจากหมู่บ้านมาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ประมาณ ๔๐๐ เมตร เช่นเดียวกัน)

บริเวณ "ขุมเงิน" มีสภาพเป็นป่ารกทึบพบใบเสมาที่ยังปักอยู่ในตำแหน่งเดิม และใบเสมาที่วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ได้นำเอาไปจากบริเวณนี้ด้วย

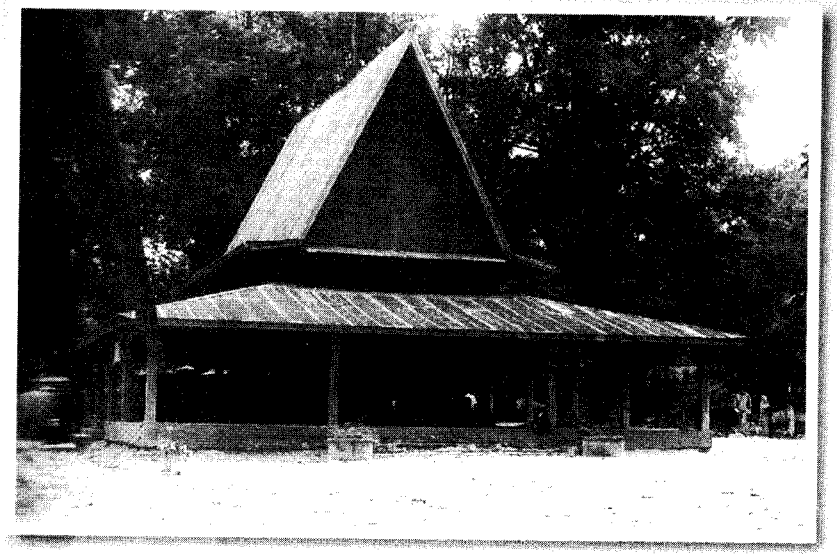

วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ บ้านศรีบัว ตำบลสร้างถ่อ
อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี

การศึกษาที่ผ่านมา

ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ นายนงค์ บุญครอง ผู้ใหญ่บ้านศรีบัว ตำบลสร้างถ่อ อำเภอเขื่องใน รายงานว่าบริเวณ "ขุมหิน" ที่บ้านศรีบัว ใบเสมาหินทรายแดงขนาดใหญ่ฝังกระจัดกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก และราษฎรจะเข้าไปขุดค้นโดยเชื่อว่ามีทรัพย์สมบัติฝังอยู่ จากนั้นทางจังหวัดได้แจ้งไปยังหน่วยศิลปากรที่ ๖ พิมาย ซึ่งเป็นหน่วยงานในส่วนภูมิภาคของกรมศิลปากรขณะนั้น และหน้าที่รับผิดชอบในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ให้ไปทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีบ้านศรีบัว บ้านสร้างถ่อ และบ้านหนองเฮือน ในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๒๙ นายพิทยา ดำเด่นงาม หัวหน้าหน่วยศิลปากรที่ ๖ จึงประสานมายังศึกษาธิการอำเภอเขื่องใน และนายลำดวน สุขพันธ์ อาจารย์ ๒ ช่วยราชการสำนักงานศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี พร้อมด้วยนายอนงค์ บุญครอง ผู้ใหญ่บ้านศรีบัวขณะนั้นร่วมกันไปทำการตรวจสอบและมีรายงานการสำรวจแหล่ง

โบราณคดีบ้านศรีบัว และแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง ๑ ชุด ต่อมาในเดือนตุลาคมในปีเดียวกันนายพิทยา ดำเด่นงาม พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่จากหน่วยศิลปากรที่ ๖ ได้ออกมาดำเนินการตรวจสอบอีกครั้งหนึ่งและได้รายงานให้ทางจังหวัดอุบลราชธานีทราบ

โบราณวัตถุ

จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ได้ค้นพบโบราณวัตถุประเภทต่างๆ ต่อไปนี้

ใบเสมา พบในวัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ ๑ หลัก และบริเวณขุมหิน ๒ หลัก จากการสอบถามสืบทราบว่า ใบเสมาที่อยู่ที่วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่นั้น ได้ถูกขุดขึ้นจากบริเวณขุมหินและเคลื่อนย้ายมาไว้ที่วัด มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ใบเสมา (วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่) มีลักษณะเป็นแผ่นหินทรายขนาดใหญ่ แกะสลักเป็นรูปร่างใบเสมา มีขนาดสูงจากพื้นประมาณ ๒๘๔ เซนติเมตร กว้าง ๑๔๓ เซนติเมตร หนา ๓๖ เซนติเมตร มีรูปร่างเป็นทรงใบหอกป้านทั้งสองด้านสลักลวดลายแบบเดียวกันคือ เริ่มจากส่วนล่างสลักเป็นแถวบัวกลีบแทรกพร้อมเกสร กลีบบัวมี ๑ แถว แต่ไม่ปรากฏแถวกลีบบัวและสันนูนยาวขึ้นไปตลอดแนวด้านข้างจนถึงส่วนยอด ใบเสมานี้มีขนาดใหญ่มากกว่าใบเสมาที่พบในแหล่งโบราณคดีอื่นๆ

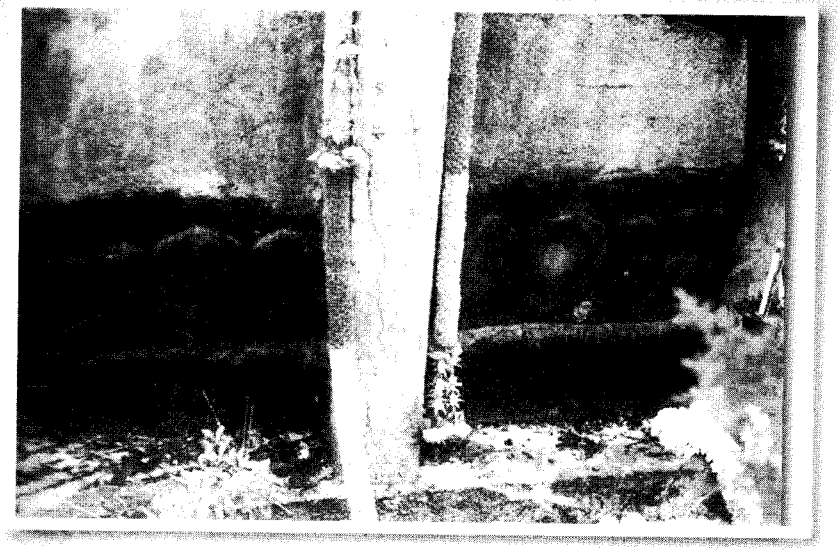

ลวดลายสลักเป็นรูปกลีบบัวพร้อมเกสร

ปัจจุบันใบเสมานี้เป็นที่กราบไหว้บูชาของชาวบ้าน ตั้งอยู่บริเวณด้านข้างศาลาของวัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ทางทิศตะวันออก และทางวัดได้หล่อปูนซีเมนต์เพื่อยึดใบเสมาให้ตั้งอยู่โดยไม่ล้ม ทำให้ปิดทับส่วนแกนกลางใบเสมาทั้งสองด้าน บริเวณเอว และท้องของใบเสมาส่วนล่างก็ถูกปิดด้วยปูนซีเมนต์เช่นเดียวกัน และทางวัดได้จารึกตัวอักษรธรรมอีสานเอาไว้ด้วย

ส่วนใบเสมาที่บริเวณ "ขุมหิน" อยู่ห่างจากวัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ไปทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ สภาพปัจจุบันเป็นป่ารกทึบ บริเวณที่พบใบเสมามีลักษณะเป็นพูนดินขนาดเล็ก ๒ เนิน บริเวณพูนดินแรกพบใบเสมา ๑ หลักฝังดินอยู่สูงจากพื้นขึ้นมาประมาณ ๑๐๐ เซนติเมตร กว้าง ๑๑๐ เซนติเมตร หนา ๓๐ เซนติเมตร ส่วนยอดชำรุดมาก มีการสลักสันแกนกลางจากวัสดุและฝีมือเหมือนกับใบเสมาที่อยู่วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่แต่มีขนาดเล็กกว่าจากพูนดินแรกไปทางด้านทิศตะวันตกห่างไปประมาณ ๑๐ เมตร ลึกประมาณ ๑-๒ เมตร เป็นหลุมที่เกิดจากการลักลอบขุด พบเศษชิ้นส่วนฐานและ

ตอนช่วงกลางของใบเสมา มีขนาดกว้าง ๑๑๕ เซนติเมตร อีกชิ้นหนึ่งกว้างประมาณ ๘๗ เซนติเมตร (ชิ้นที่อยู่ชิดกับผนังหลุมด้านทิศตะวันออก) ใบเสมาที่วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ก็ถูกลักลอบขุดไปจากบริเวณนี้ด้วย

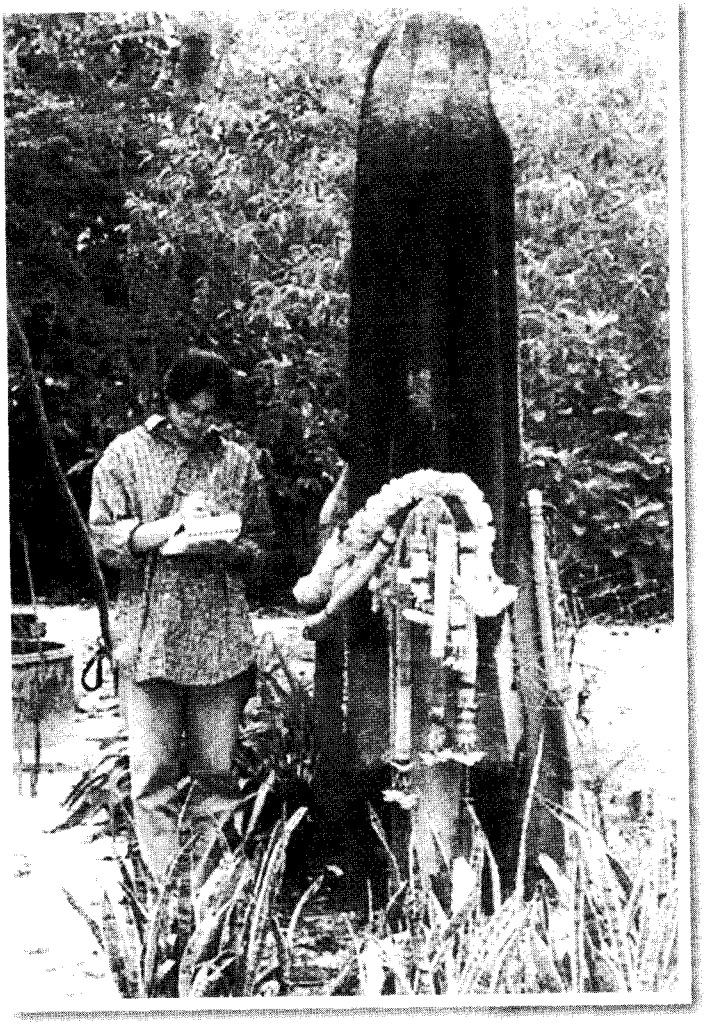

ใบเสมาที่วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ เป็นใบเสมาหินทรายมีขนาดใหญ่เมื่อเทียบขนาดกับคน

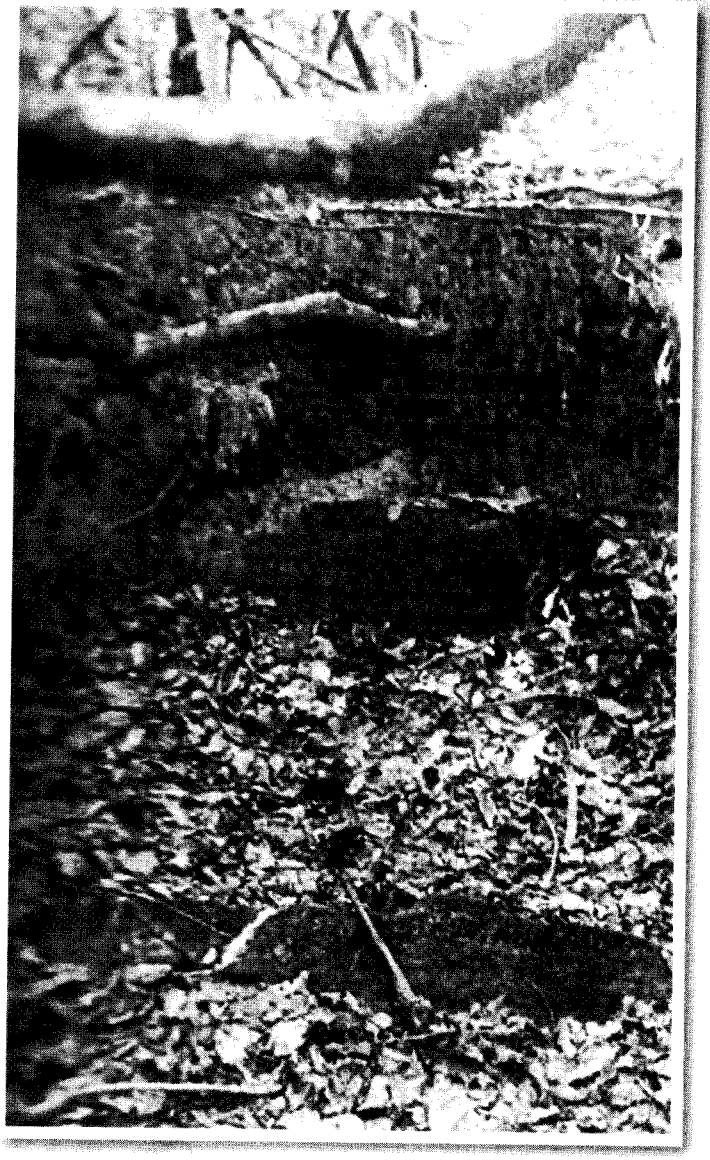

หลุมที่ถูกลักลอบขุดบริเวณขุมหิน ยังมีเศษชิ้นส่วนของใบเสมาตกหล่นอยู่หลายชิ้น ใบเสมาที่วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ก็ถูกนำไปจากหลุมนี้

หลุมที่ถูกลักลอบขุดบริเวณขุมหิน ยังมีเศษชิ้นส่วนของใบเสมาตกหล่นอยู่หลายชิ้น
ใบเสมาที่วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ก็ถูกนำไปจากหลุมนี้

วิเคราะห์

เมื่อตรวจใบเสมาที่พบบริเวณ "ขุมหิน" มีหลายกรณีที่ควรพิจารณาดัง เช่น ตำแหน่งที่ปักใบเสมาและที่สำคัญเป็นแหล่งที่พบใบเสมาที่ยังบริสุทธิ์อยู่ หรือในภาษาทางวิชาการโบราณคดีเรียกว่า IN SITU หมายความว่าใบเสมานั้นยังมิได้ถูกเคลื่อนย้ายไปจากตำแหน่งเดิม ซึ่งมีระดับความสำคัญต่างกับใบเสมาที่ถูกเคลื่อนย้ายออกไป ดังที่สามารถพบได้ตามวัดต่างๆ ที่มีการนำใบเสมาเก่าไปปักไว้รอบๆ โบสถ์ในปัจจุบัน แม้แต่ใบเสมาที่วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ก็เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนทีเดียว แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าจะไม่ได้ข้อมูลจากใบเสมาที่ถูกย้ายไป อย่างน้อยสิ่งที่ทำให้ทราบก็คือ รูปทรงทางศิลปกรรม เพราะลวดลายที่สลักอยู่ใบเสมาจะสื่อให้เห็นถึงคติความเชื่อในทางศาสนา ได้แก่ ภาพพุทธประวัติและชาดกต่างๆ เช่นใบเสมาที่เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ และใบเสมาที่บ้านกุดโง้ง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

นอกจากนี้ยังมีใบเสมาที่ไม่นิยมแกะสลักเป็นภาพเล่าเรื่อง โดยสลักลายเป็นสัญลักษณ์ในทางพุทธศาสนา เช่นการสลักลายกลีบบัวตรงโคนใบเสมา รวมถึงการสลักลายหม้อน้ำ สถูปธรรมจักร พระพุทธรูปและอื่นๆ ตัวอย่างในกลุ่มนี้พบมากแถบกลุ่มยโสธร พบหนาแน่นอยู่ในพื้นที่ตั้งแต่เขตอำเภอเมือง อำเภอเสลภูมิ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอพนมไพร อำเภอคำเขื่อนแก้ว อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร อำเภอเขื่องใน อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี อำเภอพนา อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ

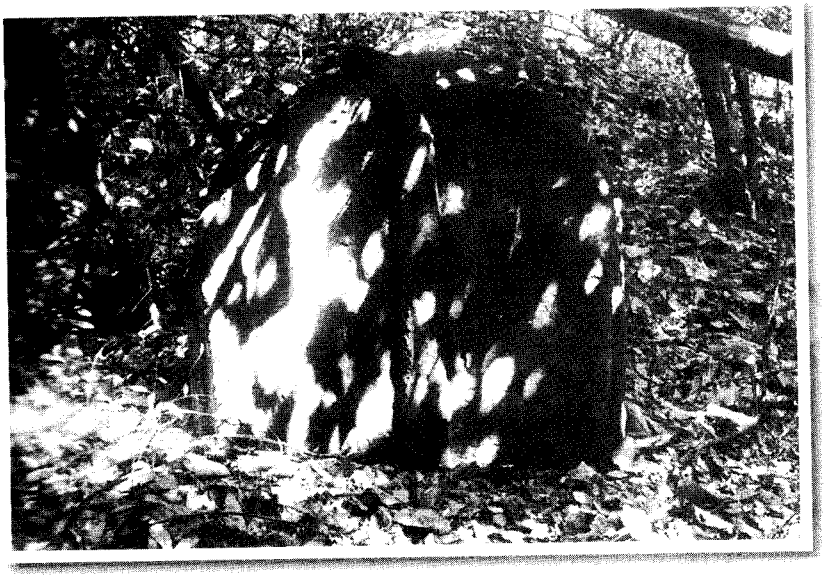

ใบเสมาบริเวณขุมหิน ซึ่งยังปักอยู่ในตำแหน่งเดิม

ใบเสมาที่พบที่วัดป่าบ้านเก่าพระเจ้าใหญ่ ก็จัดอยู่ในกลุ่มยโสธรเช่นเดียวกัน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นใบเสมาที่ถูกเคลื่อนย้ายจากที่เดิมก็จะไม่ได้ความรู้ในเรื่องหน้าที่การใช้งาน (Function) อย่างชัดเจนนัก บางครั้งเราพบว่าใบเสมาที่ปักอยู่ในตำแหน่งเดิมนั้นมักจะไม่มีการจัดวางอย่างเป็นระเบียบ หรือมิได้ปักล้อมรอบสิ่งก่อสร้างใด กรณีใบเสมาที่ "ขุมหิน" จะปักอยู่ในตำแหน่งเดิม โดยปักตามแนวแกนทิศตะวันออกเฉียงใต้-ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ แต่จากหลักฐานพบเพียงเล็กน้อย และที่สำคัญไม่ได้ปักล้อมรอบโบราณสถาน คล้ายกับที่พบในแหล่งโบราณคดีที่อยู่ใกล้เคียง เช่น ดงปูตา บ้านสร้างถ่อ หนองศาลา บ้านหนองเชือม ตำบลศรีสุข อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี เมืองงิ้ว บ้านชาด ตำบลเค็งใหญ่ อำเภอหัวตะพาน บ้านเปือยหัวดง ตำบลเปือย อำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ ดงปูตา บ้านกู่จาน ตำบลกู่จาน อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร เป็นต้น

ในเรื่องการปักใบเสมานี้ รศ. ศรีศักร วัลลิโภดม คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรได้ให้แง่คิดว่า ใบเสมาหินส่วนใหญ่ที่พบนั้นไม่ได้ปักอย่างมีระเบียบ ถูกทิศทางแบบการปักเสมาอย่างปัจจุบัน ในทางตรงกันข้ามการปักไว้รอบเนินดินไม่มีทิศทางการปักอย่างสม่ำเสมอเช่นนี้ เป็นการบ่งชี้ว่าบริเวณที่พบใบเสมานั้นอาจจะเป็นการประกาศเขตศักดิ์สิทธิ์เพื่อการประกอบพิธีกรรมของกลุ่มชนที่นับถือพุทธศาสนา และผู้รู้สันนิษฐานว่าคตินิยมการปักใบเสมาดังกล่าวนั้นอาจจะสืบเนื่องมาจากคติหินตั้ง (Megaliths) ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของแถบภูมิภาคนี้สองความคิดนี้เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันอันเป็นลักษณะพิเศษของวัฒนธรรมอีสานโดยเฉพาะ การที่พบใบเสมาหินทรายเข้ามาเกี่ยวข้องกับลัทธิและระบบความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องการไหว้บรรพบุรุษ และการถือผีเข้ามาปะปนกับความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้จึงพบใบเสมาที่มีการสลักเป็นรูปกลีบบัว ภาพชาดก พุทธประวัติ ตลอดจนการปักใบเสมารอบศาสนสถานที่เป็นที่ทำสังฆกรรม และนอกจากนี้คติการปักใบเสมาที่เป็นสิ่งที่สืบทอดมาจากความเชื่อดั้งเดิมนั้น ทำให้กลุ่มชนโบราณในบางท้องถิ่นไม่นิยมการก่อสร้างสิ่งที่เป็นอาคาร ส่วนการเคารพบูชาพุทธศาสนายังยึดประเพณีการปักใบเสมาหินเป็นพุทธบูชาแทน การเปลี่ยนแปลงจึงไปเกิดกับการแกะสลักเสมาให้มีรูปร่าง เช่น กลีบบัว อันเป็น

สัญลักษณ์ในทางพุทธศาสนา หรือ มีภาพชาดก หรือพุทธประวัติ หรือภาพสถูปเจดีย์แทนการก่อสร้างสิ่งที่เป็นอาคารเช่นสถูปเจดีย์อย่างทางภาคกลาง

จะเห็นได้ว่าจากการที่ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม ได้กล่าวไว้นั้นพอจะทำให้ทราบถึงคติการปักใบเสมาอย่างพอสังเขป ส่วนการศึกษาลึกลงไปในเรื่องของคติความเชื่อเกี่ยวกับประเพณี หรือความนิยมในกลุ่มชนที่ใช้ใบเสมาที่สะท้อนออกมาในรูปแบบทางศิลปกรรม ทั้งกลุ่มที่นิยมการสลักภาพพุทธประวัติ และชาดกบนใบเสมาหรือกลุ่มที่นิยมทำภาพสัญลักษณ์ในทางพุทธศาสนานั้น กลุ่มชนดังกล่าวจึงยึดตามคติใดในการปฏิบัติ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นเฉพาะตัวทางวัฒนธรรมของตน โดยจะเห็นความแตกต่างในสามกลุ่มต่อไปนี้ คือกลุ่มกาฬสินธุ์ กลุ่มยโสธร และกลุ่มชัยภูมิ เหล่านี้ยังเป็นปัญหาที่ต้องรอการอธิบาย

นอกจากเรื่องดังกล่าวแล้วในเรื่องของอายุสมัยของใบเสมาก็ยังไม่ชัดเจนนัก แต่จากการศึกษาที่ผ่านมา พบว่าประเพณีการปักใบเสมาเกิดขึ้นเมื่อมีการนับถือพุทธศาสนาอย่างแพร่หลายแล้ว พิจารณาจากลวดลายที่พบบนใบเสมาและหลักฐานที่พบรวมทั้งโบราณวัตถุโบราณสถานจัดอยู่ในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ลงมาจนกระทั่งได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ซึ่งขัดกับหลักฐานที่กล่าวถึงการเจริญของพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในภูมิภาคอื่นๆ ซึ่งเป็นช่วงที่เริ่มเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์และการติดต่อกับโรคภายนอก เช่น จีนและอินเดียได้รับวัฒนธรรมมาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่น อาจจะเป็นไปได้ว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นดินแดนที่อยู่ห่างจากทะเล การเปลี่ยนแปลงจึงเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป ดังนั้น ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๔ พุทธศาสนาจึงยังไม่แพร่หลาย อาจจะเนื่องด้วยอิทธิพลศาสนาฮินดูของอาณาจักรเจนละ

นักวิชาการหลายท่านเชื่อว่า ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาของชนชั้นปกครอง ที่ได้รับการยอมรับจากผู้นำในท้องถิ่นที่อยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของเจนละเท่านั้น อาจจะไม่แพร่หลายในพื้นที่ที่อยู่นอกเขตอิทธิพล และในกลุ่มชนระดับล่าง ด้วยเหตุนี้ทำให้อิทธิพลทางศิลปกรรม และอิทธิพลทางศาสนาไม่เข้มแข็งเป็นการเปิดโอกาสให้พุทธศาสนาเข้ามาแทนที่ และเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง

เอกสารอ้างอิง

พัฒนาที่ดิน, กรม. **คู่มือการใช้แผนที่กลุ่มดินเพื่อการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ.** กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่ฝ่ายการพิมพ์ กองแผนที่และการพิมพ์, ๒๕๒๗.

เพิ่มพูน กีรติกสิกร. **ดินภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** โครงการผลิตสิ่งตีพิมพ์ทางการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **แอ่งอารยธรรมอีสาน.** กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่บริษัทพิมเณศพริ้นติ้งเซนเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๘.

หน่วยศิลปากรที่ ๖. **รายงานสำรวจโบราณวัตถุสถาน ตำบลสร้างถ่อ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี**, เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๒๙.

แผนที่ของกรมแผนที่ทหาร ลำดับชุด L7017 ระวาง 5839I พิมพ์ครั้งที่ ๒-RTSD มาตราส่วน 1 : 50,000.

ภาชนะฝังศพ : พิธีกรรมความตายของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

๗.

ภาชนะฝังศพ : พิธีกรรมความตายของวัฒนธรรมทุ่งกุลา[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

"ไม่มีมนุษย์คนใดหลีกหนีความตายไปได้พ้น" นี่คือสัจธรรมอันเป็นธรรมดาของสรรพชีวิตทั้งหลายที่มีเกิดแล้วย่อมแตกดับหมุนเปลี่ยนเวียนว่ายเป็นวัฏจักร คนเราทุกคนต้องเผชิญกับความตาย ถึงแม้ว่าเราจะมีโอกาสตายได้แค่หนเดียว ในขณะที่เรามีลมหายใจเราก็ต้องพบพานกับความตายของคนที่เรารัก คนที่เรารู้จัก หรือไม่เคยรู้จักอยู่บ่อยครั้ง แต่เหนือสิ่งอื่นใดอะไรก็ไม่สำคัญเท่ากับว่าคนเรามีทัศนะต่อความตายอย่างไร

กล่าวกันว่าคนเราทุกวันนี้หลงลืมความตาย เพราะความตายถูกปิดบังเอาไว้จนยากที่จะสัมผัสใกล้ชิด เข้าถึงยากเพราะความตายถูกผลักไสให้ไกลตัว เมื่อวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้าความตายถูกมองเป็นจุดสุดท้ายของชีวิตไม่มีอะไรหลังจากนั้น ไม่มีนรกสวรรค์ เมื่อตายก็สิ้นสุดทุกอย่าง หากมองในมิติทางกายภาพความตายเป็นเรื่องของความเสื่อมสลาย การเน่าเปื่อยผุพัง มองว่าศพคนตายเป็นสิ่งปฏิกูลและเป็นแหล่งสะสมของเชื้อโรค ความตายจึงเป็นเรื่องน่ากลัว ส่งผลกระทบหลายอย่างได้แก่การนิยมให้คนไปตายนอกบ้าน โรงพยาบาลฝากไว้ในมือแพทย์ได้ใช้ความรู้และเทคโนโลยีเข้าควบคุมจัดการต่อสู้กับความตายและทำทุกวิธีตามกระบวนการทางการแพทย์เพื่อยื้อลมหายใจสุดท้ายต่อไปให้ยาวนานที่สุด อาจกล่าวได้ว่าทัศนคติดังกล่าวมีวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ซึ่งนิยามสิ่งต่างๆ แต่ในเชิงวัตถุที่ชั่งตวงวัดหรือจับต้องได้ ยังมีอิทธิพลสำคัญใน

---

[๑]ปรับปรุงจาก สุกัญญา เบาเนิด, บทความเรื่อง "ภาชนะฝังศพ: พิธีกรรมความตายของวัฒนธรรมทุ่งกุลา ในหนังสือรวบรวมบทความทางวิชาการของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (เอกสารวิชาการลำดับที่ ๖๖) เรื่อง มนุษย์กับภาชนะดินเผา : จากโลกอดีตกาลสู่โลกสมัยใหม่ วันที่ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๕๐ หอประชุมศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพมหานคร

การทำให้ผู้คนมองความตายแต่กายภาพดังกล่าวมา จนลืมนึกถึงมิติทางด้านจิตใจหรือจิตวิญญาณ ความคิดแบบวิทยาศาสตร์ดังกล่าวทำให้ความตายหมายถึงความย่อยยับดับสลายของชีวิตที่ไม่มีอะไรหลังจากนั้น ตรงนี้เองคือจุดที่ทำให้ความตายเป็นสิ่งที่น่ากลัวยิ่งขึ้นเพราะ ในสัญชาตญาณส่วนลึกที่สุดของคนเรานั้นต้องการความเป็นอมตะ และปรารถนาความสืบเนื่องของตัวตน และทนไม่ได้ที่ตัวตนจะดับสูญจึงต้องการให้ตัวตนอยู่ยั่งยืนสืบเนื่องต่อไป[๒]

ดังนั้นในสังคมปัจจุบันความตายได้สูญเสียคุณค่าเชิงสัญลักษณ์และความหมายทางวัฒนธรรมไปจนหมดสิ้น และแทนที่ด้วยแนวคิดและอารยธรรมตะวันตกที่ได้พัฒนาก่อรูปขึ้นมาเพื่อกีดกันคนบางกลุ่มออกไปจากสังคม เช่น คนบ้า คนป่า คนพิการ คนป่วย คนชรา เป็นต้น ไม่เว้นแม้กระทั่งความตายที่ถูกทำให้เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจและถูกปฏิเสธทางสังคม คนตายจึงถูกแยกจากคนเป็นๆ ทั้งในทางกายภาพ เช่น สุสานต้องไปอยู่นอกเมือง หรือในแง่จิตใจ เช่น ยกเลิกประเพณีไว้ทุกข์ ในขณะที่สถาบันทางสังคมและศาสนาสมัยใหม่ดูจะพยายามเป็นอย่างยิ่งที่จะแบ่งแยกคนตายออกจากสังคม เพื่อที่จะทำให้ตนเป็นสื่อกั้นระหว่างทั้งสองฝ่าย เพราะการทำให้เอกภาพระหว่างคนตายกับคนเป็นในสังคมหมดสิ้นไปจะทำให้สายใยระหว่างคนเป็นและคนตายถูกตัดขาดออกจากกัน ความตายและคนตายจึงเป็นเรื่องต้องห้าม และเป็นเรื่องเฉพาะสำหรับผู้ชำนาญการ[๓]

ในทางตรงกันข้ามระบบคิดของสังคมดั้งเดิมมนุษย์มองเห็นความตายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมีความสัมพันธ์อย่างเป็นองค์รวมกับการมีชีวิต เป็นวัฏจักรที่ครบวงจร ความตายจึงไม่ใช่การ "สิ้นสุด" หรือ "จบสิ้น" แต่เป็นเพียงสภาวะหนึ่งในกระบวนการที่ยาวนานกว่านั้น และดำรงอยู่ต่อไปอีกนาน โลกทัศน์ดังกล่าวปรากฏเป็นคติความเชื่อตายแล้วเกิดใหม่หรือชีวิตหลังความตาย ทั้งในโลกตะวันออกและโลกตะวันตก เป็นความเชื่อในความต่อเนื่องของชีวิตนั่นคือชีวิตปัจจุบันเป็นฐานนำส่งชีวิตข้างหน้าหรือภพหน้า[๔] โลกทัศน์ดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่

---

[๒]พระไพศาล วิสาโล. "ความตายในมิติทางสังคมและจิตวิญญาณ" เสขิยธรรม ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๕๔ (มกราคม - มีนาคม) ๒๕๔๗ : ๑๒-๒๑.

[๓]Jean Baudrillard, For a critique of the political economy of the sign, translated with an introduction by Charles Levin New York : Telos Press, ๑๙๘๑. อ้างถึงใน "ความตายในมิติเชิงวัฒนธรรม" (สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส.) http://www.shi.or.th), ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

[๔]สุชาดา จักรพิสุทธิ์. "ภูมิปัญญาของความตาย" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๗ (พฤษภาคม) ๒๕๔๓ : ๒๒-๒๓.

ในระบบความเชื่อของกลุ่มชนเผ่า และกลุ่มอารยชนที่กระจายอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลก

มนุษย์ในสังคมบุพกาลสามารถรักษาความหมายและคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ของความตายเอาไว้ ความตายจึงไม่ได้มีความหมายเพียงแค่การสิ้นชีวิตในทางกายภาพ แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงความจริง ความหมาย และคุณค่าของชีวิต รวมทั้งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่มีต่อกันทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน และสังคม ซึ่งแสดงผ่านสัญลักษณ์ หรือ พิธีกรรมที่แตกต่างไปแต่ละสังคมและวัฒนธรรม พิธีกรรมและสัญลักษณ์เหล่านี้ทำหน้าที่เชื่อมโยงและรักษาความสัมพันธ์ที่มีอยู่ระหว่างคนเป็นและคนตายให้ดำรงอยู่อย่างมีเอกภาพ ซึ่งแตกต่างจากสังคมสมัยใหม่ที่ต้องสร้างคุณค่าหรือค่านิยมใหม่ๆ ขึ้นมาเพื่อตอบสนองความเป็นตัวตนของมนุษย์

พิธีกรรมความตายความสำคัญเชิงการหน้าที่

ความเชื่อเรื่องชีวิตหลังความตาย ภพหน้า หรือ ตายแล้วเกิดใหม่ ได้นำไปสู่พิธีกรรมในการจัดการกับความตาย พิธีกรรมได้ถูกกำหนดเป็นแบบแผนตามความเห็นพ้องตรงกันของกลุ่มคน หรือ สังคม มีความแตกต่างหลากหลายไปแต่ละยุคสมัยและต่างวัฒนธรรม อาจจะกล่าวได้ว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายเป็นเรื่องยิ่งใหญ่ของมนุษย์และเป็นเครื่องมือช่วยจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสังคม

การตายเป็นช่วงระยะเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านระหว่างการมีชีวิตกับความตาย ซึ่งนอกจากจะมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพแล้ว ยังมีการเปลี่ยนผ่านทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการปฏิบัติตนต่อคนที่อยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านเหล่านี้ เพื่อแสดงถึงสถานภาพที่เปลี่ยนไป เรียกว่าเป็น "ความตายทางสังคม" (social death) เช่นแบ่งแยกผู้ที่กำลังจะตายออกจากคนที่มีชีวิต และเปลี่ยนพฤติกรรมให้ค่อยๆ รับรู้ว่าบทบาททางสังคมมิใช่บทบาทของคนที่มีชีวิตอีกต่อไป ทั้งนี้เมื่อเกิดการตายของสมาชิกในกลุ่มสังคมขึ้นย่อมส่งผลกระทบให้เกิดความระส่ำระสายต่อคนที่มีชีวิตอยู่ ในเชิงการหน้าที่นิยมนั้นพิธีกรรมศพมีหน้าที่สนองตอบความต้องการทางจิตวิทยาของผู้คนในสังคม ในการแก้ปัญหา

ความกลัวและความโศกเศร้า[๔] ตามความสัมพันธ์ที่ถูกกระทบ ๕ ลักษณะร่วมกัน ดังที่ Arnold van Gennep[๖] ได้จำแนกรายละเอียดของลักษณะพิธีกรรมศพไว้โดยละเอียดดังนี้

๑) พิธีแยกผู้ตายออกจากสังคมของผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ (rites of separation)

๒) พิธีรวมผู้ตายเข้าสู่โลกใหม่หรือบทบาทใหม่ที่ต่างไปจากโลกของคนเป็น และรวมอยู่ในสังคมใหม่ซึ่งเป็นโลกของวิญญาณ (rites of incorporation)

๓) พิธีเปลี่ยนสภาพ จากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งเมื่อตายไปแล้ว ผู้ตายจะเปลี่ยนสภาพกลายเป็นวิญญาณ (rites of transition) เช่นการทิ้งศพให้เน่า ฝังศพ หรือเผาศพ

๔) พิธีชำระล้างมลทิน ทำให้เกิดความบริสุทธิ์ การอาบน้ำศพ ถือว่าเป็นการชำระล้างมลทินของผู้ตายให้หมดสิ้นไป เพื่อให้ผู้ตายมีความสะอาดบริสุทธิ์ (rites of purification)

๕) พิธีป้องกัน อันได้แก่การไว้ทุกข์ การที่บรรดาญาติผู้ตายได้ไว้ทุกข์นั้น เป็นการปลอมแปลงตัวไม่ให้ผีจำได้ เป็นการป้องกันตัวไม่ให้ผีมารบกวน (rites of protection)

มีการศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมที่ช่วยเยียวยาหรือบรรเทาอารมณ์เศร้าโศก ความกังวล ระสำระสายของความสัมพันธ์ของคนที่มีชีวิตอยู่ ทั้งนี้แบบแผนที่ปฏิบัติในพิธีจะแตกต่างกันไปขึ้นกับ เพศ วัย สถานะทางสังคมของผู้ตาย และผลกระทบของการตายที่มีต่อกลุ่มสังคม เช่นในหลายกลุ่มสังคม การตายของเด็กทารก แม้จะสร้างความเศร้าโศกให้แก่พ่อแม่ แต่ไม่มีการทำพิธีใดๆเพราะถือว่ายังไม่ได้เข้าเป็นสมาชิกของสังคม ในขณะที่การตายของผู้สูงอายุ ซึ่งมีลูกหลานมากมายมักจะมีการจัดอย่างใหญ่โต มีการเฉลิมฉลองและการไว้ทุกข์ ซึ่งอาจจะแสดงออกด้วยการร้องไห้ โกนศีรษะ หรือใส่เสื้อผ้าเฉพาะเพื่อแสดงช่วงเวลาการไว้ทุกข์ ในบางกรณีพิธีศพมิได้มีแต่การแสดงอารมณ์เศร้าเท่านั้น เพราะเมื่อมีการตายย่อมมีการเกิดใหม่แทนที่ผู้ตายด้วย ในกรณีของผู้ที่มีสถานภาพสูง มีทรัพย์สมบัติที่จะส่งให้ผู้อื่นเป็นจำนวนมาก เช่น ผู้นำกลุ่ม ระยะเวลาในการจัดพิธีจะยาวนานกว่า และมีช่วงเวลาในการไว้ทุกข์ที่นานกว่า

---

[๔]"พิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย" (สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส.) http://www.shi.or.th), ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

[๖]Arnold van Gennep, The Rites of passage. University of Chicaco Press, 1960, p.4-12.

เพื่อทิ้งช่วงให้เกิดการจัดการดุลยภาพขึ้นใหม่ในกลุ่มคนที่จะสืบต่อทรัพย์สมบัติและอำนาจนั้นต่อไป ในพิธีศพมักเป็นการแสดงถึงจุดสิ้นสุดของชีวิตและเน้นความต่อเนื่องสืบต่อไป

พิธีกรรมศพยังสะท้อนความเชื่อเกี่ยวกับโลกหน้าและชีวิตหลังความตาย ความเชื่อเรื่อง "ดวงวิญญาณ" ที่ยังคงอยู่ต่อไป ในพิธีกรรมจึงมักมีการแนะแนวทางให้ดวงวิญญาณสามารถไปยังจุดหมายได้ เพื่อไม่ให้เกาะติดหรือกลับมารบกวนคนที่มีชีวิตอยู่ในรูปแบบของ "ผี" หรือ ก่อให้เกิดสิ่งไม่ดีกับสังคม การประกอบพิธีกรรมอย่างถูกต้องเหมาะสมกับสาเหตุการตายว่าอะไรคือ "ตายดี" หรือ "ตายร้าย" และตำแหน่งทางสังคมของผู้ตาย จึงมีความสำคัญต่อความอยู่ดีมีสุขของผู้ที่ยังมีชีวิต ถึงแม้ว่าความเชื่อเรื่อง "ผี" มีความสากลปรากฏอยู่สังคม แต่ผีนั้นจะสามารถทำร้าย หรือช่วยเหลือคนที่ยังมีชีวิตอยู่ได้อย่างไรนั้นขึ้นกับสังคมและความเชื่อเฉพาะวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไป[๗]

พิธีกรรมความตายในประเทศไทย ว่าด้วยหลักฐานทางโบราณคดี

การศึกษาวิจัยทางโบราณคดีที่ผ่านมาเป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่าพิธีกรรมความตายของคนในสมัยโบราณได้สะท้อนระบบวิธีคิดของผู้คนสมัยนั้นว่า **"ความตายไม่ใช่จุดสิ้นสุดของชีวิต"** และมองชีวิตยังคงดำเนินต่อไปในโลกหลังความตาย คนที่ยังมีชีวิตจึงต้องจัดแจงสิ่งของ เครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ มอบให้คนตายนำไปใช้ด้วย และสิ่งของต่างๆ ที่มอบให้นั้นล้วนแต่เป็นข้าวของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันแทบทั้งสิ้น แต่อาจจะมีความพิเศษแตกต่างออกไปบ้างแล้วแต่จะประดิดประดอย และความทุ่มเทอันเกิดจากแรงบันดาลใจอย่างใดอย่างหนึ่ง

ภาชนะดินเผาเป็นสิ่งของสามัญที่ถูกประดิษฐ์คิดค้นขึ้นจากฝีมือมนุษย์และวิวัฒน์ไปพร้อมๆ กับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของมนุษย์จากวิถีชีวิตแบบเร่ร่อน แสวงหาอาหารตามธรรมชาติ และพัฒนาการสู่การตั้งถิ่นฐานติดที่เพื่อผลิตอาหารขึ้นเอง ภาชนะดินเผามีบทบาทสำคัญมากมาย จำแนกได้อย่างกว้างๆ คือ เพื่อการใช้สอยในชีวิตประจำวัน และพิธีกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมความตาย ลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่งของพิธีกรรมในยุคเริ่มแรกการตั้ง

---

[๗] "พิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย" (สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส.) http://www.shi.or.th), ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

ถิ่นฐานคือ เมื่อมีการตายเกิดขึ้น ผู้ที่ยังอยู่จะจัดพิธีรีตองสำคัญคือเมื่อวางศพไว้บนพื้นเรียบร้อยแล้ว บรรดาญาติพี่น้อง และคนในชุมชนก็จะนำเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับ รวมทั้งภาชนะดินเผามาวางไว้ยังตำแหน่งต่างๆ เช่น เหนือหัว ปลายเท้า หน้าท้อง ข้างลำตัว หรือทุบให้แตก สุดแท้แล้วแต่ความเชื่อและพิธีกรรมของสังคมวัฒนธรรมนั้นๆ ได้กำหนดขึ้น

การมอบหรืออุทิศสิ่งของต่างๆ ให้ศพนั้นได้สะท้อนคติความเชื่อและทัศนคติเกี่ยวกับความตายของคนโบราณ ว่า **"คนตายนั้นไม่ได้ตายจริง"** ชีวิตยังไม่สิ้นสุด ทว่าเปลี่ยนสภาพไปอยู่ยังตำแหน่งแห่งที่อื่นๆ ซึ่งชีวิตหลังความตายยังต้องดำเนินต่อไป ดังนั้นคนที่ยังอยู่จึงต้องเป็นผู้เตรียมสิ่งของเครื่องใช้ให้ติดตัวไปด้วย หรือรอคอยให้ฟื้นคืนชีวิตจึงต้องมีสิ่งของเอาไว้ใช้ต่อไป

รูปแบบของภาชนะดินเผาที่ทำขึ้นเพื่อใช้ในพิธีศพนั้นค่อนข้างพิเศษต่างไปจากชีวิตประจำวัน รวมทั้งการเผาภาชนะด้วยอุณหภูมิต่ำ จึงไม่เหมาะในการนำไปใช้สอย ถึงแม้ว่าไม่อาจจะกำหนดข้อแตกต่างระหว่างภาชนะดินเผาในชีวิตประจำวันกับภาชนะดินเผาในพิธีกรรมได้ชัดเจนมากกว่านี้ แต่ก็ทำให้มองเห็นข้อแตกต่างอย่างกว้างๆ เหล่านี้ เช่น การประดิษฐ์ภาชนะรูปแบบพิเศษเพื่อใช้ในพิธีกรรมศพนั้นมักจะสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติที่อำนาจของมนุษย์ควบคุมไม่ถึง มนุษย์จึงอยู่สภาวะจำยอมและตกอยู่ภายใต้อำนาจนั้น เชื่อกันว่ามนุษย์ได้ประดิษฐ์ภาชนะรูปแบบพิเศษ เพื่อสร้างความพอใจให้อำนาจที่เหนือการควบคุม[๕] และเมื่อรูปแบบพิเศษเหล่านี้ก็ถูกยอมรับจากผู้คนส่วนใหญ่ในสังคม จึงกลายเป็นระเบียบแบบแผนที่แสดงความแตกต่างทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชน

เท่าที่มีการศึกษาเกี่ยวกับปฏิบัติเกี่ยวกับความตายของมนุษย์ในอดีตนั้น พบว่าน่าจะมีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับเริ่มจากการทิ้งศพ และค่อยๆ มีรูปแบบชัดเจนขึ้นกลายมาเป็น การฝังศพ (Interment) และเผาศพ (Cremation) จากหลักฐานทางโบราณคดีชี้ให้เห็นว่าในดินแดนประเทศไทยปัจจุบันมีการค้นพบรูปแบบพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายมีพัฒนาการไปตามยุคตามสมัย ต่างวัฒนธรรม และ

---

[๕]ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ, เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมสยาม, ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐) หน้า ๖-๘.

ต่างพื้นที่ เริ่มตั้งแต่ยุคแรกๆ ของสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ ดังนี้

๑. ยุคก่อนประวัติศาสตร์ปรากฏหลักฐานพิธีกรรมมาตั้งแต่ยุคต้นๆ ของสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ประมาณ ๓๐,๐๐๐-๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว

๑) ยุคหินเก่าตอนปลาย (Late Paleolithic or Late Pleistocene) มีการนำศพวางบนพื้นที่เตรียมเอาไว้ในท่าทางนอนหงายเหยียดยาว นอนตะแคงงอตัว งอเข่า อาจมีการมัดหรือห่อศพ จากนั้นเอาดินมากลบ หรือ นำก้อนหินมาทับ เพื่อป้องกันสัตว์มารบกวน ในยุคแรกนี้อาจจะใส่หรือไม่ใส่ของอุทิศให้แก่ผู้ตาย เช่นแหล่งโบราณคดีในถ้ำหมอเขียว อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ และแหล่งโบราณคดีถ้ำพระ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี

๒) ยุคหินใหม่ (Neolithic) เมื่อกาลเวลาผ่านไปพิธีกรรมศพก็ปรับเปลี่ยนตามไปด้วย มีการขุดหลุมฝังในระดับความลึกต่างๆ กัน พบของอุทิศมีจำนวนมากและหลากหลายยิ่งขึ้นเพราะนอกจากภาชนะดินเผาแล้วยังมีของอุทิศที่พิเศษยิ่งขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะเครื่องประดับอย่างเช่น ลูกปัดทำจากเปลือกหอย ลูกปัดดินเผา และกระดองเต่า เป็นต้น เช่นแหล่งโบราณคดีโคกพนมดี อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

๓) ยุคโลหะ (Metal Age) หรือสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย พบการประกอบพิธีกรรมซับซ้อนมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ นอกจากจะมีการฝังในรูปแบบเดิมแล้ว พบว่ามีการฝังศพในโลงที่ทำด้วยไม้ โดยมากมักจะทำเป็นรูปเรือ มีความยาวประมาณ ๔.๕๐-๖.๐๐ เมตร กว้างประมาณ ๕๐-๗๐ เซนติเมตร ส่วนปลายจะมีเดือยยื่นออกมาเพื่อใช้ผูกหรือลาก สำหรับหย่อนลงไปในหลุมหรือบางครั้งนำไปเก็บไว้ตามชอกหรือตามหลืบต่างๆ เช่น ถ้ำแถบจังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดแม่ฮ่องสอน การจัดการศพมีพัฒนาการจากรูปแบบเดิม คือ การห่อด้วยเสื่อหรือมัดด้วยเถาวัลย์ มีการมัดข้อมือ หัวเข่า ข้อเท้า เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านท่าแค อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี แหล่งโบราณคดีชัยบาดาล อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี แหล่งโบราณคดีบ้านโนนเมือง จังหวัดขอนแก่น และพบการหักข้อมือ ข้อเท้า หรือนำมาขัดประสานกัน แหล่งโบราณคดีบ้านปราสาท อำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา[๕]

---

[๕]ประพิศ พงศ์มาศ. "หม้อกระดูก : พิธีกรรมผสมผสานระหว่างยุค" นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๔๒, หน้า ๘๐-๘๕.

นอกจากนั้นในยุคสมัยนี้มีการปลงศพที่แตกต่างออกไปจากเดิม คือ มีการฝังศพในภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ และมอบของอุทิศได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับ ปรากฏหลักฐาน ๒ ลักษณะคือ

๑) การบรรจุศพทั้งร่างในภาชนะ (primary jar burial) อาจจะมีฝาปิดหรือไม่มีหรือบางครั้งนำภาชนะ ๒ ใบมาประกบกัน สภาพของกระดูกภายในปรากฏครบทุกส่วนและเรียงตามกายวิภาค ซึ่งส่วนมากเป็นศพเด็กทารก แต่ในบางวัฒนธรรมก็บรรจุศพผู้ใหญ่ด้วย

๒) การเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ (secondary jar burial) จะต้องนำศพไปฝังไว้ที่ใดที่หนึ่ง ในระยะเวลาที่เนื้อหนังเน่าเปื่อยย่อยสลาย จากนั้นจึงขุดกระดูกและเก็บมาบรรจุลงภาชนะ แล้วประกอบพิธีกรรมอีกครั้งหนึ่งหรือเรียกว่าประเพณีการฝังศพครั้งที่ ๒ (secondary burial)

การประกอบพิธีกรรมในลักษณะนี้พบแพร่หลายทั่วไปในแหล่งโบราณคดีในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะในบริเวณแอ่งโคราชในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล-ชี และยังปรากฏหลักฐานในแหล่งโบราณคดีในประเทศอื่นๆ ทั้งในเอเชียภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ เช่น อินเดีย จีน ลาว เวียดนาม และภาคพื้นหมู่เกาะ อันได้แก่ ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย มาเลเซีย และแถบภาคตะวันออกไกล เช่น ญี่ปุ่น เกาหลี

๒. ยุคกึ่งก่อนประวัติศาสตร์หรือยุคหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ ประมาณ ๒,๐๐๐-๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว เริ่มพัฒนาการเข้าสู่สังคมเมือง มีการติดต่อกับชุมชนภายนอกและวัฒนธรรมจากต่างถิ่น โดยเฉพาะวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาผสมผสาน มีการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมเดิมบางประการ เป็นรูปแบบที่ผสมผสาน อาจยังคงพิธีกรรมเดิมโดยการฝัง โดยที่ของอุทิศเป็นสิ่งของที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอกเช่น ลูกปัดแก้ว ลูกปัดทอง ตะคัน กาน้ำ หรือ กุณฑี คนโท ฯลฯ เหล่านี้คือโบราณวัตถุที่จัดอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านชัยบาดาล อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี แหล่งโบราณคดีเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น และอีกลักษณะหนึ่งคือการเผาศพ และเก็บกระดูกบรรจุภาชนะซึ่งเป็นรูปแบบเดิมที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว และแหล่งโบราณคดี

บ้านโพนทอง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

๓. สมัยประวัติศาสตร์ตั้งแต่ ประมาณ ๑,๐๐๐ ปีล่วงมา พิธีกรรมศพในยุคนี้นิยมปฏิบัติด้วยการเผา เนื่องมาจากการยอมรับศาสนา เมื่อเผาศพแล้วจะนำกระดูกที่เหลือจากการเผาบรรจุในภาชนะและนำไปฝังตามศาสนาและที่อื่นๆ สำหรับภาชนะบรรจุกระดูกนั้นได้พัฒนาขึ้นเป็นภาชนะเนื้อแกร่ง ตกแต่งผิวด้วยการเคลือบ และมีรูปแบบหลากหลาย เช่น ตลับ โถ ไห เป็นต้น

ดังนั้นไม่ว่าจะกี่ยุคกี่สมัยหรือพิธีกรรมจะเรียบง่าย ซับซ้อนเพียงใด ภาชนะดินเผาเป็นสิ่งสามัญเคียงคู่อยู่กับมนุษย์นั้นได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมศพในทุกขั้นตอน ทั้งในฐานะ **"ของอุทิศ"** และ **"ภาชนะบรรจุ"** มากไปกว่านั้นภาชนะยังมีนัยสำคัญในการสื่อความหมายเกี่ยวกับความเชื่อของผู้คนในแต่ละสังคมวัฒนธรรม ภาชนะดินเผาในหลุมศพจึงเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนสถานภาพทางสังคมของผู้ตาย ได้แก่ เพศ อายุ ชั้นทางสังคม และตำแหน่งทางสังคมในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ในขณะเดียวกันกระบวนการผลิตภาชนะดินเผาเพื่อใช้ในพิธีกรรมที่มีความยุ่งยาก วิจิตรบรรจงนั้นต้องอาศัยการร่วมแรง และความทุ่มเทจากคนอื่นๆ ภาชนะดินเผาจึงทำหน้าที่และเป็นกลไกสำคัญในการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างผู้ตายกับกลุ่มคนในสังคม ตลอดจนเป็นการตอบสนองความต้องการทางด้านจิตวิทยา เพื่อคลายความวิตกกังวล ความเศร้าโศกในระดับปัจเจกและสังคมอีกด้วย

พิธีกรรมความตายของวัฒนธรรมทุ่งกุลา ว่าด้วยหลักฐานทางโบราณคดี

ในช่วงระยะเวลาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ปรากฏกลุ่มวัฒนธรรมโบราณที่แตกต่างกันไปตามเกณฑ์จากการจำแนกพิธีกรรมศพและเครื่องปั้นดินเผา คือ กลุ่มวัฒนธรรมบ้านเชียงบริเวณลุ่มแม่น้ำสงคราม กลุ่มโนนชัยบริเวณลุ่มแม่น้ำชี กลุ่มทุ่งสำริดบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน กลุ่มทุ่งกุลาบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนล่างและแม่น้ำมูลตอนกลางหรือบริเวณพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ และกลุ่มปากมูลบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง

"วัฒนธรรมทุ่งกุลา" คือชื่อเรียกกลุ่มวัฒนธรรมสมัยโบราณในช่วงยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ โดยปรากฏลักษณะเฉพาะของพิธีกรรมศพและเครื่องปั้นดินเผาแพร่กระจายอย่างหนาแน่นในบริเวณดังกล่าว

พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ตั้งอยู่ในบริเวณกึ่งกลางของแอ่งโคราช หรือบริเวณพื้นที่ฝั่งเหนือของแม่น้ำมูลตอนกลาง และแม่น้ำชีตอนล่าง สภาพภูมิประเทศเป็นแอ่งกระทะ มีเนื้อที่ทั้งหมด ๒.๑ ล้านไร่ มีความยาวจากด้านตะวันออก - ตะวันตก ประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร ความกว้างจากด้านเหนือ - ใต้ ประมาณ ๕๐ กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดยโสธร และจังหวัดศรีสะเกษ

วัฒนธรรมทุ่งกุลาแตกต่างจากกลุ่มวัฒนธรรมอื่น ๆ เพราะเครื่องปั้นดินเผามีลักษณะเฉพาะทั้งในด้านเนื้อดิน การตกแต่ง รูปทรง และหน้าที่การใช้งาน เรียกว่า "แบบทุ่งกุลา" ลักษณะเนื้อดินมีสีขาว (เกาลินนิคเคลย์) มีความบาง เผาด้วยอุณหภูมิสูง ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ทาน้ำสีแดงบริเวณขอบปากเขียนเป็นเส้นเฉียง นอกจากนี้ยังมีลักษณะพิเศษในด้านการตกแต่งผิว คือ ผิวภาชนะด้านนอกจะตกแต่งด้วยลายเชือกทาบแล้วทำให้เรียบ จากนั้นเขียนด้วยสีแดง สีน้ำตาล สีดำเป็นแถบ หรือ เรียกว่า ภาชนะแบบร้อยเอ็ด (Roi-et ware)

นอกจากเครื่องปั้นดินเผาแล้ววัฒนธรรมทุ่งกุลายังปรากฏพิธีกรรมศพที่มีการนำศพ และกระดูกคนตายใส่ลงไปในภาชนะดินเผา ซึ่งภาชนะบรรจุมีหลายรูปแบบ ดังเช่น ภาชนะทรงไข่ ทรงกลม และทรงกระบอก มีฝาปิดเป็นภาชนะทรงอ่าง ทรงชามขนาดใหญ่ (คล้ายกระทะ) และฝาปิดเป็นแผ่นดินเผาทรงกลมมีหูหรือด้ามจับ และจะพบว่ามีการฝังรวมกันเป็นกลุ่มทั้งการวางภาชนะในแนวนอนต่อกันเป็นเถา หรือวางตั้งฉากกับพื้น สำหรับการฝังโดยวางภาชนะในแนวนอนนั้น ถือว่าเป็นรูปแบบเฉพาะของวัฒนธรรมนี้

สำหรับพัฒนาการของชุมชนโบราณในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้นั้นน่าจะเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยกำหนดอายุจากแหล่งโบราณคดีที่มีการขุดค้นศึกษาแล้ว เช่น แหล่งโบราณคดีโนนยาง ตำบล

ชุมพลบุรี อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ แหล่งโบราณคดีดอนตาพัน บ่อพันขัน โนนเดื่อ (เมืองโบราณจำปาขัน) อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว และบ้านโพนทอง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีลำดับอายุสมัยและพัฒนาการดังนี้

สมัยที่ ๑ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ราว ๔,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยที่ ๒ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ถึง สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ ราว ๒,๕๐๐-๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยที่ ๓ สมัยประวัติศาสตร์ยุคต้นราว ๑,๐๐๐-๗๐๐ ปีมาแล้ว

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวชุมชนโบราณต่างๆ มีวิถีชีวิตอยู่ในสังคมเกษตรกรรมระดับหมู่บ้าน (village farming society) มีการเพาะปลูกข้าวเป็นหลัก นอกจากนี้ยังรู้จักการทอผ้า ทำเครื่องปั้นดินเผา เลี้ยงสัตว์ มีการทำเกลือสินเธาว์ และการถลุงโลหะ และมีแบบแผนประเพณีการฝังศพอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการฝังศพในภาชนะดินเผา (jar burial) และปรากฏว่าชุมชนโบราณบางแห่งมีพัฒนาการต่อเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเขมรในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ ดังปรากฏการแพร่กระจายของเครื่องถ้วยเขมรจากแหล่งเตาในเขตอำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ และโบราณสถานขอมในบริเวณพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ได้แก่

๑. สระกู่ บ้านขี้เหล็ก ตำบลขี้เหล็ก อำเภอปทุมรัตต์ จังหวัดร้อยเอ็ด

๒. กู่กระโดน ตำบลเกษตรวิสัย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

๓. กลุ่มปราสาทกู่กาสิงห์ กู่โพนวิจ กู่โพนระฆัง บ้านกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

๔. กู่พัฒนา ตำบลบ้านฝาง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

๕. กู่หินกอง บ้านหินกอง ตำบลหินกอง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

๖. กู่คูอาราม บ้านดงเมืองเก่า ตำบลเมืองทุ่ง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

๗. กู่พระโกนา ตำบลสระคู อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

๘. กู่คัณฑนาม อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด

๙. กู่โพนโคกม้า บ้านโพนครก ตำบลโพนครก อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์

โบราณสถานขอมเหล่านี้ยังมีความสัมพันธ์กับสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่หรือบาราย พบอยู่หลายแห่งในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้อีกเช่นกัน

อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าภาพรวมของชุมชนโบราณช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ค่อนข้างยาวนาน เมื่อเทียบเคียงกับชุมชนโบราณของวัฒนธรรมอื่นที่อยู่ในระยะเวลาเดียวกันนั้นได้พัฒนาการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ไปก่อนหน้านี้เป็นเวลานาน ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่าสภาพภูมิศาสตร์ของทุ่งกุลาร้องไห้ที่ตั้งอยู่ลึกเข้ามาในภูมิภาคจึงไม่เอื้ออำนวยต่อการส่งผ่านทางวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาในบริเวณนี้ ทำให้พัฒนาการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ดำเนินไปอย่างล่าช้า กล่าวคือในสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นหรือราวพุทธศตวรรษที่ ๘-๑๔ กลุ่มวัฒนธรรมอื่นๆ พัฒนาการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์แล้ว ได้แก่กลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีในแถบภาคกลาง กลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีแถบลุ่มแม่น้ำชีบริเวณเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ กลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีแถบเมืองโบราณจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม กลุ่มวัฒนธรรมเจนละในแถบลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง (อุบลราชธานี-ยโสธร แขวงจำปาสักของ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) และกลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีแถบชายฝั่งทะเลในภาคตะวันออกของประเทศ

ถึงกระนั้นก็ตามปรากฏว่าแหล่งโบราณคดีเมืองโบราณจำปาขัน ตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดเพียงแห่งเดียวที่มีพัฒนาการเข้าสู่ยุคต้นประวัติศาสตร์ในช่วงแรกๆ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕ ของวัฒนธรรมทุ่งกุลา กล่าวคือ ชุมชนโบราณแห่งนี้มีหลักฐานการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย และต่อเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ดังเช่น ธาตุบ่อพันขันซึ่งเป็นปราสาทก่ออิฐรุ่นเก่าแบบสมโบร์ไพรกุก และรอบๆ ชุมชนโบราณแห่งนี้ได้ปรากฏแหล่งเกลือสินเธาว์และพบแหล่งถลุงโลหะแหล่งใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง คือ แหล่งโบราณคดีโนนหนองพระเจ้าบ้านปลาค้าว ตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดซึ่งเป็นปัจจัยทำให้ชุมชนโบราณแห่งนี้มีพัฒนาการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ก่อนและประกอบกับที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้พบว่าตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำเสียว ซึ่งเป็นลำสาขาของแม่น้ำมูล และตั้งอยู่ค่อนไปชายขอบทุ่งกุลาร้องไห้ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นจุดที่ตั้งรับอิทธิพลวัฒนธรรมจากภายนอกได้ง่ายกว่าชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ตอนในของทุ่งกุลาร้องไห้

จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีทุ่งกุลาร้องไห้[๑๐] โดยทำการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์และเดินสำรวจในบริเวณที่มีการขุดเปิดหน้าดิน เพื่อสังเกตร่องรอยของภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก (burial jar) ตลอดจนหลักฐานที่ชาวบ้านได้เก็บรักษาไว้ หรือแม้แต่โบราณวัตถุอื่นๆ ที่น่าจะเป็นของอุทิศหรือเครื่องประกอบศพ เช่น ลูกปัด ชามดินเผา เครื่องประดับดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้โลหะ หม้อดินเผาขนาดเล็ก เป็นต้น จากการสำรวจทำให้มองเห็นการแพร่กระจายของภาชนะดินเผาบรรจุกระดูกอยู่ทั่วไป มักจะพบร่วมกับแหล่งที่อยู่อาศัยที่เป็นชุมชนโบราณที่ปรากฏคูน้ำคันดินล้อมรอบ และเนินดินที่ไม่มีคูน้ำคันดิน เป็นบริเวณพื้นที่ซึ่งพบการตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง (flood plain) บริเวณลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ (low terrace) และลานตะพักระดับกลาง (middle terrace) ซึ่งจะอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำซึ่งเป็นลำน้ำสายหลักและลำสาขาต่างๆ ได้แก่ แม่น้ำมูล ลำเสียวใหญ่ ลำเสียวน้อย ลำเตา ลำพลับพลา ลำพังชู ห้วยหว้า ห้วยก๊ากวาก และห้วยพระ ซึ่งบางแหล่งปรากฏกิจกรรมอย่างอื่นร่วมด้วย คือ การทำเกลือ ถลุงโลหะ และศาสนสถาน

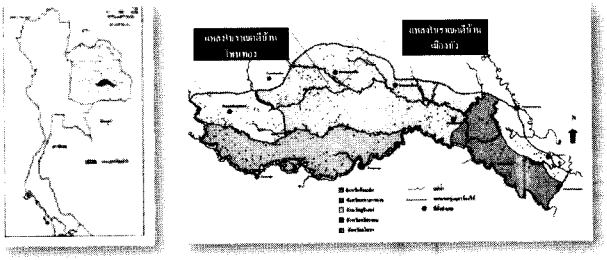

การดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี และการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ทั้งหมด[๑๑] ทำให้เราได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมความตายของวัฒนธรรมทุ่งกุลามากยิ่งขึ้น จากการดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี ณ แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว และแหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง ตำบลเมืองบัว

---

[๑๐] สำนักศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี (สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘ อุบลราชธานี เดิม) กรมศิลปากร ได้ทำการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้พบแหล่งโบราณคดีทั้งหมด ๔๐๘ แห่ง ดำเนินงานในโครงการวิจัยเรื่อง "การศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ ปี พ.ศ. ๒๕๔๔"

[๑๑] สำนักศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี (สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๘ อุบลราชธานี เดิม) กรมศิลปากร ได้ดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว และแหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ในโครงการวิจัยเรื่อง "การศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ ปี พ.ศ. ๒๕๔๕"

อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นแหล่งตัวแทนในการให้ข้อมูลด้านพิธีกรรมความตายของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

สำหรับพิธีกรรมศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลามีลำดับพัฒนาการและรายละเอียดแตกต่างกันไป อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมทุ่งกุลาสามารถให้ข้อมูลด้านรูปแบบการจัดการเกี่ยวกับความตายของมนุษย์อย่างครบถ้วน โดยมีรูปแบบพิธีกรรมดังนี้

๑. การฝังศพครั้งเดียว หมายถึง เป็นการประกอบพิธีกรรมเพียงครั้งเดียว หลังจากมีการเสียชีวิต ฉะนั้นร่องรอยของกระดูกจะอยู่ครบทุกส่วนของร่างกาย รวมทั้งกระดูกชิ้นเล็กๆ การเรียงของกระดูกจะมีลักษณะทางกายวิภาค (anatomy) จากหลักฐานที่พบสามารถแยกย่อยได้ ๒ แบบ คือ

๑.๑ การวางนอนบนพื้นแบบดั้งเดิม (primary burial) หมายถึง รูปแบบที่นิยมและพบแพร่หลายในยุคแรกๆ ตามแหล่งโบราณคดีทั้งหลายในประเทศไทยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคต้นถึงสมัยประวัติศาสตร์ เป็นการวางศพบนพื้นแบบนอนหงายเหยียดยาว

๑.๒ การบรรจุศพทั้งร่างในภาชนะ (primary jar burial) หมายถึง รูปแบบพิเศษ ที่มีการนำศพทั้งร่างหลังจากเสียชีวิตไม่นานบรรจุในภาชนะโดยการมัดศพในลักษณะท่าทางต่างๆ เช่น นั่งและนอนชันเข่า เป็นต้น

การบรรจุศพทั้งร่างในภาชนะ (primary jar burial) เดิมนั้นหลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทยยังไม่ปรากฏหลักฐานมาก่อน จะมีก็แต่ศพทารกเท่านั้น ซึ่งปรากฏหลักฐานในแหล่งโบราณคดีต่างๆ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยประวัติศาสตร์จนกระทั่งในปัจจุบัน สำหรับศพในวัยอื่นๆ โดยเฉพาะศพวัยผู้ใหญ่นั้น มีรายงานว่าแหล่งโบราณคดีโลบัสสัน ประเทศไต้หวัน คือ โครงกระดูกในภาชนะหมายเลข ๔ ที่ฝังในแนวตั้งคล้ายกับอยู่ในท่างอตัว[๑๒] และแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมยาโยอิ ประเทศญี่ปุ่นปรากฏภาชนะฝังศพในแนวนอนปรากฏหลักฐานการเรียงตัวของกระดูกในภาชนะดินเผาตามลักษณะกายวิภาค

---

[๑๒]Richard B. Stamps, Jar Burial from the Lobusbussan site, Orchid (Botel Tabago) Island, Asian Perspectives ๑๒ (๑๙๖๙) : ๖๙, ๙๑ อ้างถึงใน เวียงคำ ชวนอุดม "การศึกษาแบบแผนการฝังศพในภาชนะดินเผาในลุ่มแม่น้ำมูล-ชี" วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปี ๒๕๔๕ หน้า ๕๙, ๑๕๓.

๒. **การฝังศพครั้งที่สอง** (secondary burial) หมายถึงการนำร่างคนตายไปฝังไว้ ณ ที่ใดที่หนึ่งในระยะเวลาหนึ่ง เพื่อให้เนื้อหนังเน่าเปื่อยหลุดจากกระดูก และจึงขุดขึ้นมาทำความสะอาด แล้วนำมาประกอบพิธีกรรมอีกครั้งหนึ่ง เป็นพิธีกรรมที่พบแพร่หลายอยู่ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายถึงสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์แบ่งย่อยได้ ๒ แบบ คือ

๒.๑ การเก็บกระดูกวางบนพื้น เป็นการเก็บกระดูกมาฝังรวมกัน พบทั้งการฝังเป็นโครงเดียว หรือหลายโครง ซึ่งอาจจะขุดหลุมฝังหรือไม่ก็ตาม กระดูกส่วนต่างๆปะปนกัน กระดูกไม่ครบทุกส่วน เลือกเก็บส่วนที่สำคัญ เช่น กะโหลก แขน ขา เป็นต้น แล้วนำมาประกอบพิธีกรรมอีกครั้ง

๒.๒ การเก็บกระดูกบรรจุภาชนะ (secondary jar burial) เป็นการเก็บกระดูกมาบรรจุในภาชนะ กระดูกส่วนต่างๆ ปะปนกันและไม่ครบทุกส่วน โดยจะเลือกเก็บส่วนที่สำคัญ เช่น กะโหลก แขน ขา เป็นต้น

สำหรับลำดับพัฒนาการของพิธีกรรมศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลานั้นมีความสัมพันธ์พัฒนาการของชุมชนโบราณในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ดังนี้

สมัยที่ ๑ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ราว ๔,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

เป็นระยะเวลาที่พบหลักฐานการอยู่อาศัย และหลักฐานพิธีกรรมศพมากมายหลายรูปแบบ จากการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ดังนี้

การวางนอนบนพื้นแบบดั้งเดิม (primary burial) ลักษณะท่าทางเป็นการนอนหงายเหยียดยาว มือวางไว้ใต้สะโพก ของอุทิศเป็นภาชนะดินเผาขนาดเล็ก ทรงกลมทาน้ำดินสีแดงขัดมัน วางบนลำตัวบริเวณหัวหรือช่วงขา ไม่พบเครื่องประดับ แต่พบโบราณวัตถุอื่นๆ อยู่ในชั้นดินทั่วไป เช่น ต่างหูดินเผา (ear plug) เบ็ดตกปลาทำจากกระดูก ขวานหินขัด

การบรรจุศพทั้งร่างในภาชนะ (primary jar burial) เป็นรูปแบบพิเศษที่ไม่เคยมีการค้นพบมาก่อน เป็นภาชนะบรรจุศพหลังจากเสียชีวิตไม่นาน พบทั้งศพทารก เด็ก วัยรุ่น และผู้ใหญ่ มีการมัดศพในท่างอตัว บรรจุในภาชนะทรงกลมมีฝาปิด วางรวมกันเป็นกลุ่มและวางเดี่ยว ทั้งหมดวางในแนวตั้ง เนื้อดินสีดำ ขัดมัน เนื้อบางค่อนข้างแกร่ง ตกแต่งด้วยลายปั้นแปะบริเวณไหล่

ภาชนะ ภาชนะบางใบบริเวณลำตัวผิวเรียบ แต่บางใบตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ภายในอุทิศสิ่งของต่างๆ เช่น ภาชนะดินเผาขนาดเล็ก จำนวน ๑-๒ ใบ พบกระดูกสัตว์จำพวกสัตว์เล็กๆ เช่น ปลา เปลือกหอย ซึ่งหมายถึงอาหาร

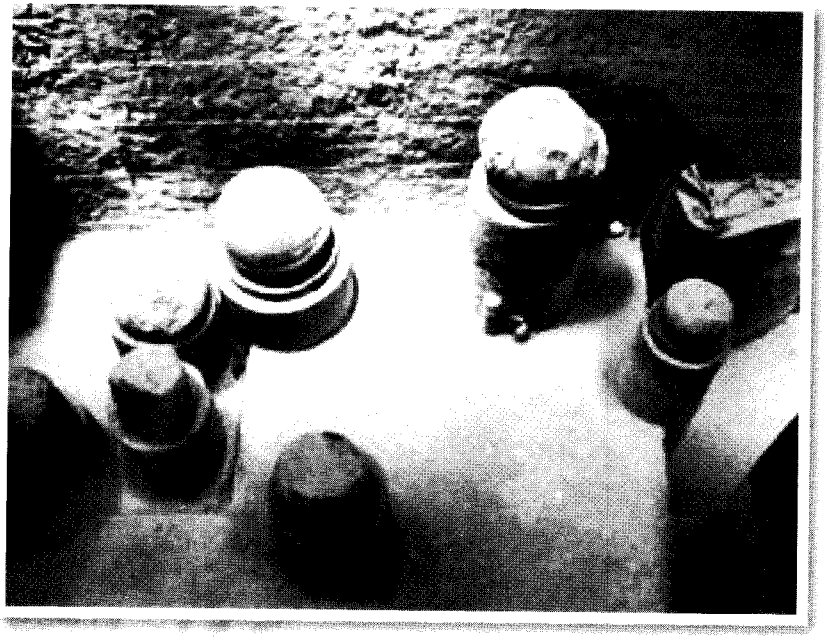

กลุ่มภาชนะฝังศพในสมัยที่ ๑ วัฒนธรรมทุ่งกุลา
(แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด)

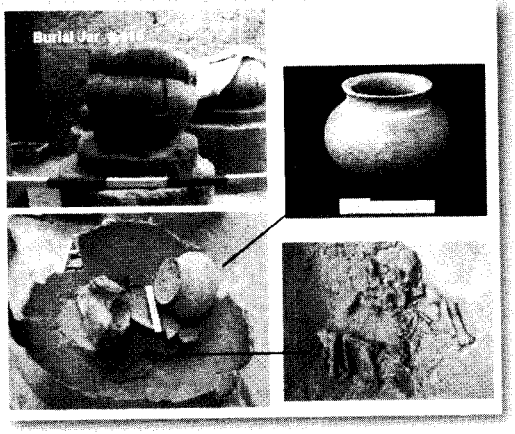

ภาชนะฝังศพ (burail jar # ๑๑๖) พบทารกแรกเกิด เพศหญิง สูงประมาณ ๔๕-๕๐ ซม. เสียชีวิตตั้งแต่แรกเกิด มีการอุทิศสิ่งของเช่นเดียวกับศพผู้ใหญ่ คือภาชนะทรงกลมขนาดเล็ก พบกระดูกปลา เปลือกหอย (แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด)

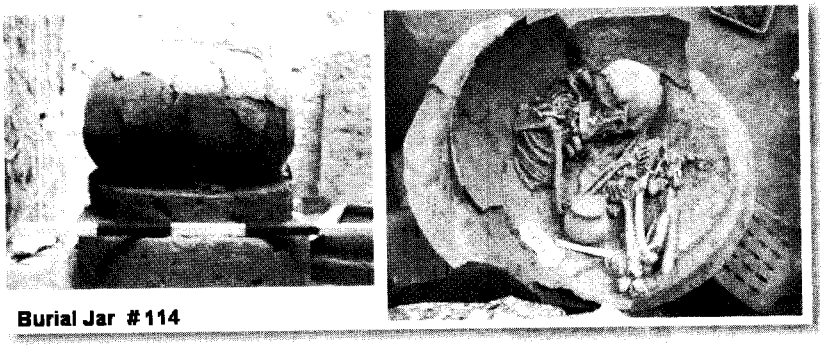

Burial Jar #114

ภาชนะฝังศพ (burail jar # ๑๑๔) พบโครงกระดูกเด็กอายุประมาณ ๑๐ ขวบ สูงประมาณ ๑๑๕ ซม. อาจจะอยู่ในท่านั่งชันเข่า งอขึ้นจรดหน้าผาก แสดงลักษณะการมัดอย่างแน่นหนา มือซ้ายและขวาวางไขว้ไว้ที่หน้าท้องกระดูกทุกส่วนยังอยู่ครบ ของอุทิศเป็นภาชนะดินเผาขนาดเล็กเขียนสีแดงบริเวณคอและลำตัว น่าจะมีการห่อหรือการมัดศพก่อนบรรจุในภาชนะ พบกระดูกปลาและเปลือกหอย (แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด)

Burial Jar # 133

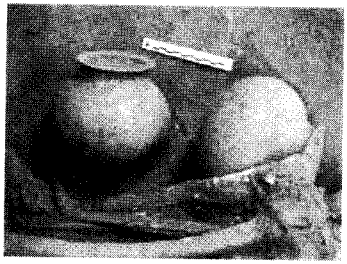

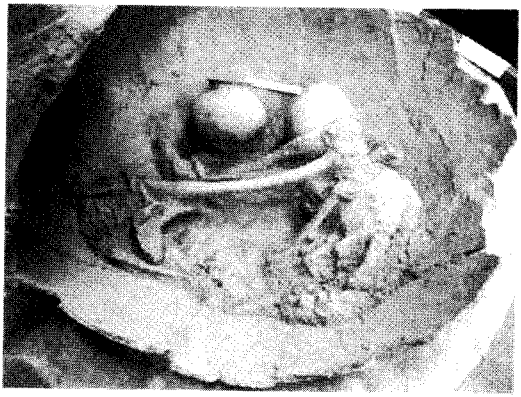

ภาชนะฝังศพ (burail jar # ๑๓๓)
พบโครงกระดูกผู้ใหญ่ เพศหญิง อายุประมาณ ๔๐-๕๐ ปี ของอุทิศเป็นภาชนะดินเผาขนาดเล็ก เขียนสีแดงบริเวณคอและลำตัว ลักษณะการวางตัวของโครงกระดูกอยู่ในสภาพของการงอตัว เนื่องจากกระดูกบริเวณหัวเข่าน่าจะถูกหักพับขึ้นมาจนถึงหัวเข่า จากนั้นมีการมัดอย่างแน่นหนา ในภาชนะพบกระดูกสัตว์ (แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด)

การเก็บกระดูกบรรจุภาชนะ (secondary jar burial) เป็นพิธีกรรมศพครั้งที่สอง (Secondary burial) หมายถึง เมื่อเสียชีวิตแล้วจะนำร่างไปฝังไว้ระยะเวลาหนึ่ง อาจจะรอให้เนื้อหนังเน่าเปื่อยแล้วจึงเก็บกระดูกมาบรรจุลงในภาชนะ ซึ่งมักจะเก็บกะโหลก แขนขา สิ่งของอุทิศได้แก่ ภาชนะทรงหม้อก้นกลมขนาดเล็ก ตกแต่งด้วยการทาน้ำดินสีแดงและขัดมัน

ในยุคสมัยแรกของวัฒนธรรมทุ่งกุลาพบพิธีกรรมศพที่หลากหลายปฏิบัติอยู่ในระดับชั้นดินเดียวกัน เช่น การฝังนอนบนพื้นแบบดั้งเดิม (primary burial) การบรรจุศพทั้งร่างในภาชนะ (primary jar burial) และการเก็บกระดูกบรรจุภาชนะ (secondary jar burial) การปฏิบัติต่อศพค่อนข้างหลากหลายและมีรูปแบบแตกต่างกัน อาจเกิดจากความเชื่อบางอย่างที่มีผลต่อการเลือกกำหนดรูปแบบพิธีกรรม

สมัยที่ ๒ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายถึงสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ ราว ๒,๕๐๐-๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว

พบความต่อเนื่องของการฝังศพ แบบวางนอนบนพื้นแบบดั้งเดิม (primary burial) อยู่ในช่วงต้น แต่การบรรจุศพทั้งร่างในภาชนะ (primary jar burial) หมดไป ต่อมาช่วงกลางและปลายหันไปนิยมการฝังศพแบบการเก็บกระดูกวางบนพื้น และการเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ (secondary jar burial) ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรากฏอย่างแพร่หลายหนาแน่นในบริเวณพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้และยังพบในแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ที่นอกขอบเขตทุ่งกุลาร้องไห้ออกไปตลอดพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล-ชี

กล่าวคือ พิธีกรรมการฝังศพการเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ (secondary jar burial) สัมพันธ์กับการปรากฏขึ้นของชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดิน หรือไม่มีคูน้ำคันดินอย่างมากมาย ซึ่งเนินดินบางแห่งในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้อาจจะใช้เป็นที่ฝังศพอย่างเดียว เริ่มพบการทำนาเกลือสินเธาว์ และการถลุงเหล็กกันอย่างแพร่หลายแล้วในช่วงนี้

ในช่วงปลายของสมัยยังคงความนิยมการฝังศพในภาชนะสืบเนื่องมาและเริ่มมีการรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอก ซึ่งอาจจะมาจากชุมชนโบราณที่อยู่โดยรอบที่เริ่มรับศาสนาในสมัยวัฒนธรรมทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-

๑๔ เช่น ชุมชนโบราณเมืองฟ้าแดดสงยาง เมืองโบราณนครจำปาศรี เป็นต้น รูปแบบพิธีกรรมจึงมีลักษณะผสมผสานโดยการเผาศพและเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ ของอุทิศและได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมสมัยประวัติศาสตร์ ได้แก่ภาชนะทรงถ้วย และคนโท ถ้วยดินเผาขนาดเล็ก (ตะคัน ?) นอกจากนี้ยังพบเครื่องประดับ ลูกปัดแก้วสีฟ้า ลูกปัดหินคาร์เนเลี่ยน กำไลสำริด กำไลดินเผา เป็นต้น การเผาศพเป็นคติทางศาสนา ซึ่งนิยมแพร่หลายในประเทศอินเดีย และเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อชุมชนที่พัฒนาตนเองเข้าสู่สมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์ บทบาทของผู้ประกอบพิธีกรรมการปลงศพก็เปลี่ยนไป จากพ่อมด หมอผี หรือผู้ขมังเวทย์ กลายเป็นนักพรต หรือผู้ทรงศีลเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม[๑๓] จากการวิเคราะห์สภาพของกระดูกพบว่าเป็นการปลงศพด้วยการเผาร่างของผู้ตายนั้นสามารถจำแนกย่อยได้ ๒ แบบ[๑๔] ดังนี้

การเผาแห้ง (Dry Cremation) เป็นลักษณะการเผาที่นำร่างของผู้ตายเก็บไว้ระยะหนึ่ง จนแห้งหลังจากนั้นนำโครงกระดูกของผู้ตายมาเผาอีกครั้งหนึ่ง แล้วนำมาบรรจุลงในภาชนะดินเผาและนำไปฝังอีกครั้งหนึ่ง สังเกตจากร่องรอยของกระดูกแตกในแนวดิ่ง

การเผาสด (Flesh Cremation) เป็นลักษณะการเผาที่นำศพของผู้ตายมาเผาทันทีที่เสียชีวิต จากนั้นนำมาบรรจุภาชนะดินเผาแล้วนำมาฝังอีกครั้ง สังเกตจากร่องรอยของกระดูกแตกในแนวขวาง

ยุคสมัยนี้แบ่งออกเป็น ๓ ระยะ จัดแบ่งตามการเรียงตัวของหลักฐานตามระดับชั้นดินทางโบราณคดี ลักษณะการวาง ภาชนะบรรจุกระดูก และของอุทิศ

๑๓ประพิศ พงศ์มาศ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

๑๔ประพิศ พงษ์มาศ, เอกสารผลการวิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์ จากแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว และแหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ปี พ.ศ. ๒๕๔๖, โครงการวิจัยเรื่อง "การศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ สำนักศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี กรมศิลปากร.

ระยะที่ ๑ รูปแบบพิธีกรรมศพมีดังนี้

การวางนอนบนพื้นแบบดั้งเดิม (primary burial) แบบนอนหงายเหยียดยาว มีการมัดศพที่บริเวณข้อเท้า หัวเข่า และมือนำมาวางไว้บริเวณหน้าท้อง สิ่งของอุทิศ คือ ภาชนะดินเผาขนาดเล็ก ตกแต่งด้วยการเขียนสี นิยมวางไว้ข้างศีรษะ พบทั้งวางไว้ด้านซ้ายและด้านขวาของศีรษะ และวางไว้ข้างข้อเท้าด้านซ้าย มีทิศทางการหันศีรษะไปทางด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก

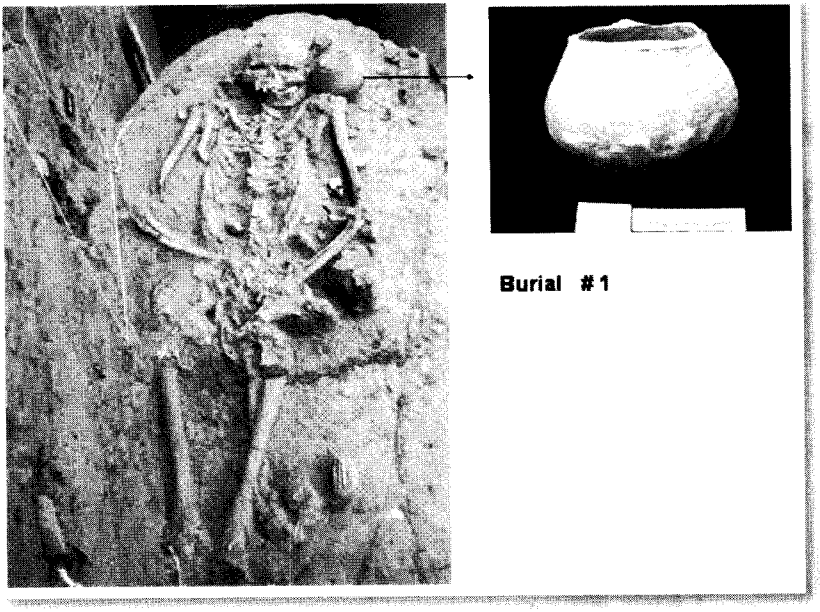

โครงกระดูกเพศชาย อายุประมาณ ๒๐-๒๕ ปี สูงประมาณ ๑๕๕ ซม. หันศีรษะไปทางด้านทิศตะวันออก กระดูกเรียงตัวตามลักษณะกายวิภาค มีร่องรอยการหักข้อมือแล้วนำมาวางไว้หน้าท้อง มัดหัวเข่า ของอุทิศวางไว้ข้างศีรษะ เป็นภาชนะดินเผาขนาดเล็กตกแต่งด้วยการเขียนสี (แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด)

การเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ (secondary jar burial) พบความหลากหลายในด้านรูปทรงภาชนะฝังศพเป็นอันมาก และการจัดวาง แต่ของอุทิศยังคงเป็นภาชนะดินเผาขนาดเล็กตกแต่งด้วยลายเชียนสี พบว่ากระดูกมนุษย์ที่บรรจุภายในภาชนะมีร่องรอยของการเผาแห้ง (Dry Cremation) และช่วงปลายของยุคนี้พบการเผาสด (Flesh Cremation) ดังนั้นหลักฐานกระดูกมนุษย์จึงมีสภาพไม่สมบูรณ์ เปื่อยยุ่ย และป่นละเอียด จึงยากต่อการวิเคราะห์เรื่องเพศและอายุ

ภาชนะฝังศพ สมัยที่ ๒ ระยะที่ ๑ เป็นการเก็บกระดูกบรรจุภาชนะ ซึ่งเป็นประเพณีการฝังศพครั้งที่สอง (seconday jar burial) (แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด)

ระยะที่ ๒ รูปแบบพิธีกรรมศพดังนี้

ในระยะนี้พบการเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ (secondary jar burial) เท่านั้น รูปทรงภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก การตกแต่ง รวมถึงของอุทิศเปลี่ยนไปจากเดิม การวางภาชนะฝังศพแนวนอน ภายในบรรจุกระดูกมนุษย์ที่มีร่องรอยการเผาแบบแห้ง

การจัดวางภาชนะในแนวนอนเป็นลักษณะเด่นของวัฒนธรรมทุ่งกุลา เมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ในแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มักจะวางภาชนะในแนวตั้งเกือบทั้งหมด ยกเว้นในประเทศเกาหลีและญี่ปุ่นที่มีการวางภาชนะฝังศพในแนวนอนเช่นเดียวกับภาชนะฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

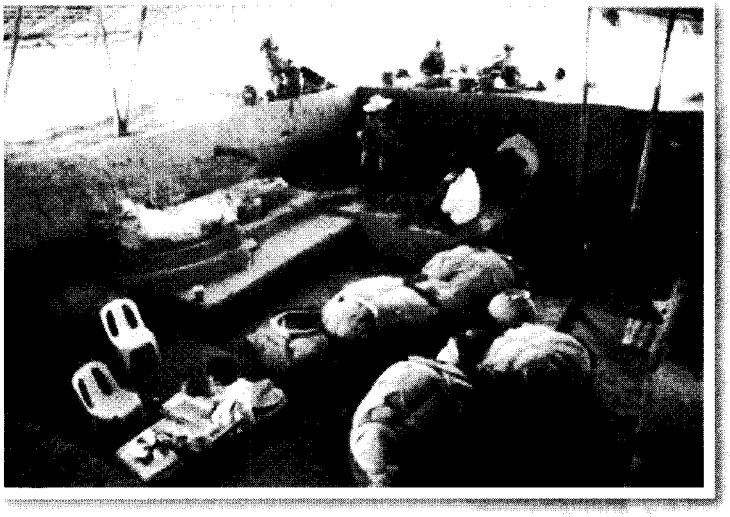

ภาชนะฝังศพสมัยที่ ๒ ระยะที่ ๒ วางตัวในแนวนอนต่อกันเป็นเถา และฝังในแนวตั้ง เป็นการฝังศพแบบการเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ (secondary jar burial)

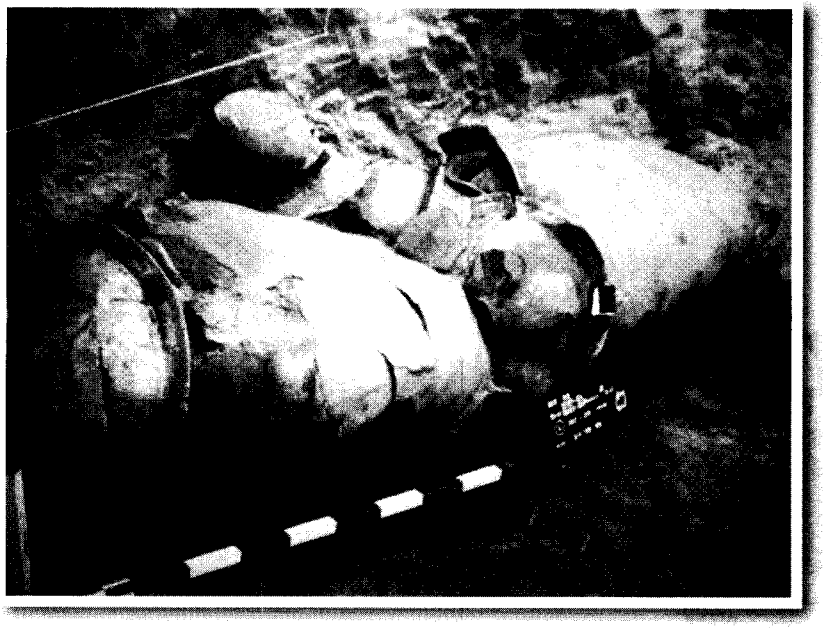

ภาชนะฝังศพวางตัวในแนวนอนต่อกันเป็นเถา มีลักษณะการฝังเป็นกลุ่มและฝังเดี่ยว เป็นการฝังศพแบบการเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ (secondary jar burial)

ภาชนะฝังศพที่มีขนาดใหญ่และวางในแนวนอนเป็นการฝังรวมกันเป็นกลุ่ม องค์ประกอบของแต่ละกลุ่มจะประกอบด้วย ภาชนะฝังศพ ๒ ชุด โดย ภาชนะ ๑ ชุด ประกอบด้วย ภาชนะบรรจุ และฝาปิดและภาชนะประกอบอื่นๆ เช่น ภาชนะอุทิศบรรจุอยู่ภายใน และด้านนอก ภาชนะที่นำมาปิดส่วนก้น ภาชนะบรรจุ รวมไปถึงเศษภาชนะที่ทำหน้าที่ค้ำยัน และเศษภาชนะที่นำมาพอก และแปะตรงรอยต่อของภาชนะบรรจุที่นำมาวางเรียงต่อกันเป็นเถา

ระยะที่ ๓ พิธีกรรมศพมีดังนี้

การเก็บกระดูกวางบนพื้น เป็นพิธีกรรมครั้งที่สอง (secondary burial) โดยไม่บรรจุในภาชนะ จากหลักฐานที่แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว พบว่ามีการเก็บรวบรวมกระดูกมาฝังรวมกันจำนวน ๓ โครง ส่วนกะโหลกศีรษะวางเรียงกันโดยหันศีรษะไปทางด้านทิศใต้ จากการวิเคราะห์พบว่าเป็นผู้ใหญ่จำนวน ๒ โครง และเด็กอายุประมาณ ๑๐ ปี จำนวน ๑ โครง มีการวางภาชนะดินเผาที่เป็นของอุทิศให้ที่บริเวณส่วนปลายของหลุมศพเหนือโครงกระดูก โดยมีการวางภาชนะดินเผาในลักษณะตะแคง และพบว่ามีการนำเศษชิ้นส่วนของภาชนะที่ชำรุดแล้วมาทำหน้าที่ค้ำยัน ภาชนะอุทิศมีรูปแบบพิเศษอีก คือ เป็นภาชนะทรงถาด ขาม และอ่าง

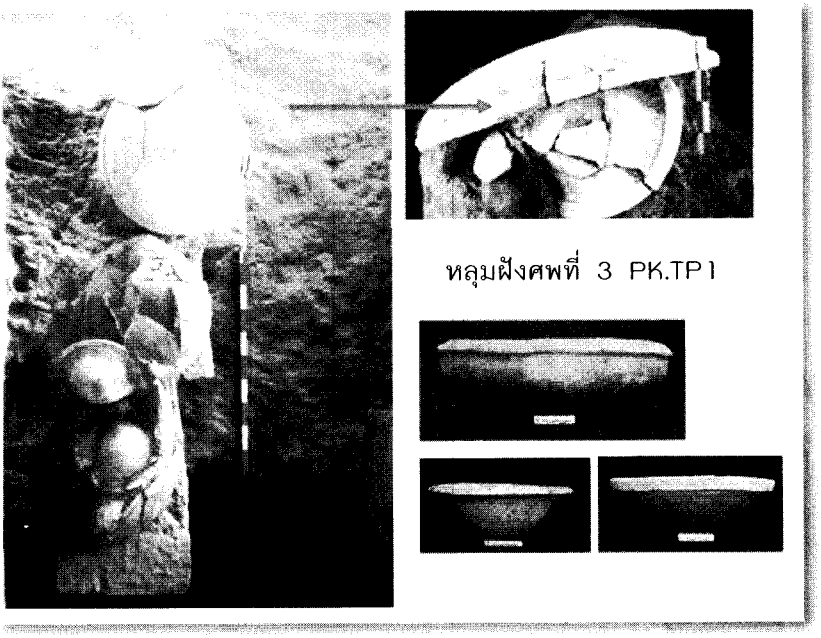

การฝังศพแบบเก็บกระดูกวางบนพื้น ในสมัยที่ ๒ ระยะที่ ๓ แหล่งโบราณคดีบ้านบัว อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด หลุมขุดค้น (MB' 98-99 PK.PT1) จากการขุดค้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๒

การเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ (secondary jar burial) ภาชนะบรรจุกระดูกวางในแนวนอนรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ทรงกระบอก ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบทาน้ำดินสีแดง มีฝาปิดเป็นภาชนะทรงถาด ทรงอ่าง บางครั้งมีการนำภาชนะดินเผาทรงกระบอก จำนวน ๒ ใบหันปากภาชนะมาประกบกัน วางตัวในแนวนอนทำให้มองดูคล้ายกับแคปซูล[๑๕] และที่ก้นภาชนะปิดด้วยภาชนะทรงหม้อก้นกลม หรือชาม นอกจากนี้ยังพบภาชนะฝังศพทรงไหขนาดเล็ก มีฝาปิดเป็นภาชนะทรงชาม หรือ หม้อ ภาชนะฝังศพนั้นวางต่อกันเป็นเถาจำนวน ๓-๕ ใบ หรือ วางเดี่ยว มีการนำภาชนะดินเผาที่ชำรุด หรือทุบให้แตกเป็นชิ้นๆ นำมาพอกบริเวณรอยต่อหรือคลุมทับภาชนะบรรจุกระดูก

การฝังศพในกลุ่มนี้พบลักษณะการฝังในแนวนอน ประกอบด้วย ภาชนะทรงกระบอก ลำตัวยาวหันส่วนปากประกบกันทำให้มองดูคล้ายแคปซูล (แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด)

[๑๕] สุกัญญา เบาเนิด "แคปซูลใส่ศพ" สารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๓ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๓.

ภาชนะเดินเผาบรรจุกระดูกทรงกระบอก จำนวน ๒ ใบ
นำปากมาประกบกันทำให้มองดูคล้ายแคปซูล
จากแหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาชนะฝังศพอีกหนึ่งกลุ่มที่พบจัดอยู่ในสมัยที่ ๒ ระยะที่ ๓ พบว่ามีการวางร่วมกันเป็นกลุ่ม ภาชนะมีลักษณะเป็นทรงกระบอกลำตัวยาวก้นมน ฝาปิดเป็นภาชนะทรงถาด ภาชนะอุทิศที่อยู่ภายในเป็นภาชนะขนาดเล็ก สำหรับที่พบภายนอกเป็นภาชนะดินเผาทรงชามก้นลึก คล้ายหมวก ภาชนะทรงหม้อคอสูงเขียนน้ำตาลบริเวณคอ และเป็นลายจุดบริเวณไหล่
(แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด)

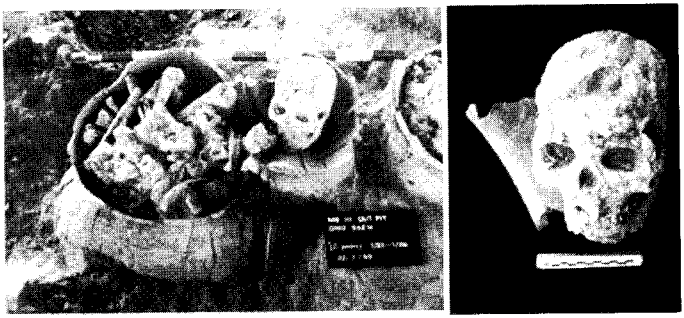

การขุดกู้โบราณวัตถุ ปี ๒๕๔๑
แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด

ภาชนะฝังศพสมัยที่ ๒ ระยะที่ ๓ ที่มีการฝังรวมกันเป็นกลุ่ม ภาชนะดินเผาแต่ละชุด (ภาชนะ+ฝาปิด) บรรจุกระดูกอยู่ภายใน เป็นการฝังศพโดยการเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะที่กระดูกมีร่องรอยการเผาแบบแห้ง (จากการขุดกู้โบราณวัตถุบริเวณที่ ๑ ใน ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด)

สมัยที่ ๓ สมัยประวัติศาสตร์ยุคต้นราว ๑,๐๐๐-๗๐๐ ปีมาแล้ว

พิธีกรรมศพในสมัยนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงแตกต่างไปอย่างสิ้นเชิงเมื่อได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๕-๑๘ เป็นต้นมา การฝังศพเปลี่ยนมาเป็นการเผา และเก็บอัฐิบรรจุลงในภาชนะขนาดเล็ก เช่น ตลับ หรือ โถเนื้อแกร่ง ฝังไว้ใกล้กับศาสนสถาน

ภาชนะฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

ภาชนะฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลามีพัฒนาการและมีการเปลี่ยนแปลงไปแต่ยุคสมัยทั้งรูปทรง ลักษณะการตกแต่ง และเทคนิคการผลิต องค์ประกอบทางกายภาพของภาชนะฝังศพนั้นจะประกอบด้วย ภาชนะบรรจุ ฝาปิด ของอุทิศ สามารถจำแนกตามยุคสมัยได้ดังนี้

สมัยที่ ๑ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ราว ๔,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

ภาชนะบรรจุ เป็นภาชนะดินเผาทรงกลม มีขนาดต่างๆ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๓๐-๑๐๐ เซนติเมตร สูงประมาณ ๒๕-๘๐ เซนติเมตร เนื้อดินสีดำค่อนข้างแกร่ง ผิวเรียบขัดมัน ภาชนะบางใบตกแต่งผิวด้วยการปั้นแปะบริเวณใกล้กับขอบปาก และบริเวณไหล่ นอกจากนั้นยังมีการตกแต่งผิวด้วยลายเชือกทาบ

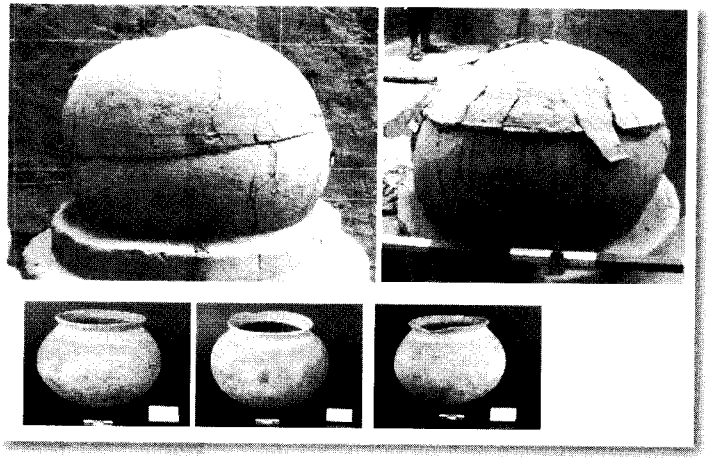

ลักษณะภาชนะบรรจุ และภาชนะอุทิศในสมัยที่ ๑ ของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

ฝาปิด เป็นภาชนะทรงอ่าง หรือนำภาชนะบรรจุมาทำเป็นฝาปิดมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๓๕-๑๑๐ เซนติเมตร สูงประมาณ ๒๐-๖๐ เซนติเมตร เนื้อดินสีดำค่อนข้างแกร่ง ผิวเรียบขัดมัน บางใบตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ

ของอุทิศ เป็นภาชนะดินเผาทรงหม้อก้นกลม มีขนาดเล็กเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๕ เซนติเมตร สูงประมาณ ๑๒-๑๕ เซนติเมตร ตกแต่งด้วยการทาน้ำดินสีแดงบริเวณลำตัว ขอบปาก และเขียนสีเป็นบริเวณคอภาชนะ

สมัยที่ ๒ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ถึง สมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ ราว ๒,๕๐๐-๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว

ระยะที่ ๑

ภาชนะบรรจุ เป็นภาชนะทรงหม้อก้นกลมคอยาว ทรงหม้อรูปไข่ก้นมน ทรงกระบอกก้นมน ทรงไหก้นแหลม มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕๐-๖๐ เซนติเมตร สูงประมาณ ๘๐ - ๙๐ เซนติเมตร เนื้อดินสีส้ม ปั้นค่อนข้างหนา ๑.๕-๒.๐ เซนติเมตร ลำตัวเรียบ ลายเชือกทาบ ตกแต่งด้วยลายปั้นแปะลายเกลียวเชือกบริเวณไหล่ และคอ ทาน้ำดินสีแดงทั้งใบ บางใบมีการเจาะรูที่ก้นเป็นการเจาะภายหลังจากการเผาภาชนะสุกแล้ว

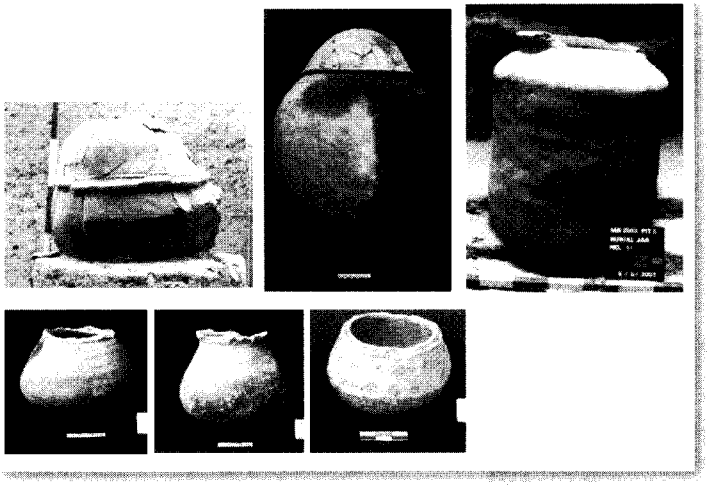

ลักษณะภาชนะบรรจุ และภาชนะอุทิศในสมัยที่ ๒ ระยะที่ ๑ ของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

ฝาปิด เป็นภาชนะทรงอ่าง ทรงหม้อ ทรงชาม มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๕-๘๐ เซนติเมตร สูงประมาณ ๑๐ - ๓๐ เซนติเมตร เนื้อดินสีส้ม ลำตัวเรียบและตกแต่งด้วยลายปั้นแปะเกลียวเชือกใกล้กับขอบปาก

ของอุทิศ เป็นภาชนะขนาดเล็ก ตกแต่งด้วยการเขียนสีแดงบริเวณก้นและลำตัวและเขียนสีเป็นเส้นขนานและลายสามเหลี่ยม หรือลายจุดกลมๆ บริเวณไหล่

ระยะที่ ๒

ภาชนะบรรจุ เป็นภาชนะขนาดใหญ่ มีรูปทรงไหก้นแหลม มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๖๐-๘๐ เซนติเมตร สูงประมาณ ๘๐-๑๕๐ เซนติเมตร เนื้อดินสีนวล ปั้นค่อนข้างหนา ลำตัวตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ทาน้ำดินสีแดงทั้งใบ

ฝาปิด เป็นภาชนะทรงอ่างมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๓๐-๖๐ เซนติเมตร สูงประมาณ ๒๕-๕๐ เซนติเมตร เนื้อดินสีส้ม ลำตัวเรียบและตกแต่งด้วยลายปั้นแปะเกลียวเชือกใกล้กับขอบปาก

ของอุทิศ เป็นภาชนะทรงหม้อขนาดเล็กมีลักษณะส่วนไหล่ลาดลงต่อกับส่วนก้น ขอบปากสูงผายออก ตกแต่งด้วยการทาน้ำดินทั้งใบ นอกจากหม้ออุทิศแล้วยังพบกำไลดินเผาทรงกระบอก เป็นต้น

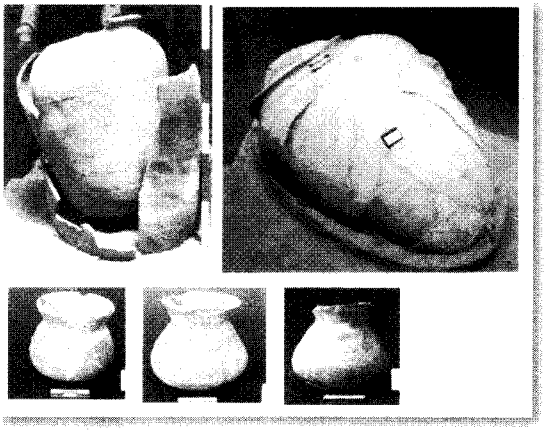

ลักษณะภาชนะบรรจุ และภาชนะอุทิศในสมัยที่ ๒ ระยะที่ ๒ ของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

ระยะที่ ๓

ภาชนะบรรจุ เป็นภาชนะทรงกระบอกลำตัวยาวก้นมน ทรงไหรูปไข่ก้นแหลม ทรงหม้อก้นกลม มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๖๐-๘๐ เซนติเมตร สูงประมาณ ๔๐-๑๕๐ เซนติเมตร เนื้อดินสีนวล ปั้นค่อนข้างหนา ประมาณ ๑.๕-๒.๐ เซนติเมตร ลำตัวตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ทาน้ำดินสีแดงทั้งใบ

ฝาปิดเป็นภาชนะทรงอ่าง ทรงชาม ทรงถาด มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๓๐-๖๐ เซนติเมตร สูงประมาณ ๑๐-๓๕ เซนติเมตร เนื้อดินนวล ลำตัวเรียบและตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ทาน้ำดินสีแดง บางใบทาสีแดง สีน้ำตาลที่ขอบปาก หรือเขียนสีเป็นเส้นเฉียง

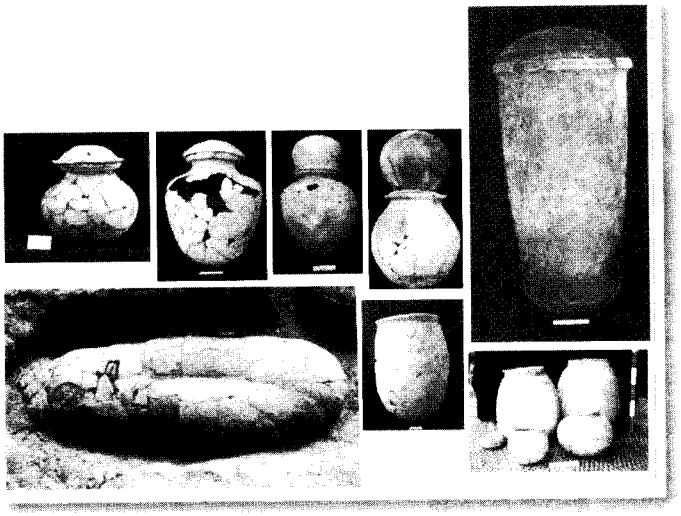

ภาชนะบรรจุและฝาปิด

ของอุทิศ เป็นภาชนะขนาดเล็ก ทรงคนโทมีลักษณะคอหยักก้นบุ๋ม ถ้วยดินเผา ชามดินเผารูปทรงคล้ายหมวกก้นบุ๋มตกแต่งลายเชือกทาบ ขอบปากทาสีแดง สีน้ำตาล หรือเขียนสีเป็นเส้นเฉียง เนื้อดินสีขาว สีส้ม ค่อนข้างแกร่งเนื้อบาง นอกจากภาชนะอุทิศแล้วยังพบกำไลดินเผา กำไลสำริด ลูกปัดหิน คาร์เนเลียน เป็นต้น

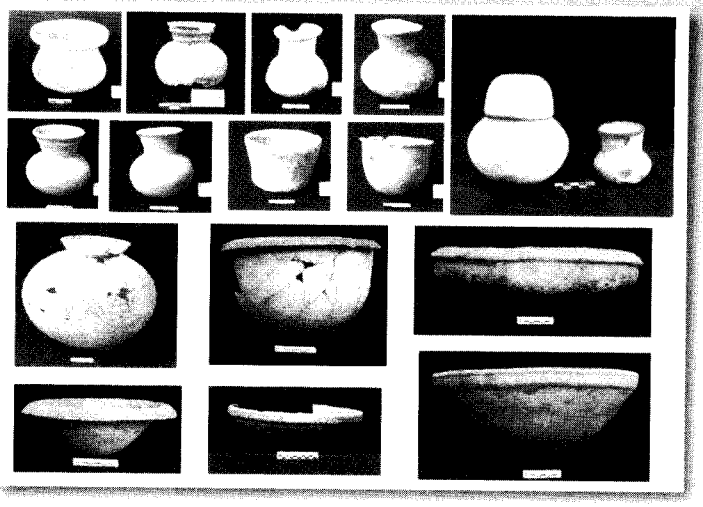

ลักษณะภาชนะบรรจุ และภาชนะอุทิศ ในสมัยที่ ๒ ระยะที่ ๓ ของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

สมัยที่ ๓ สมัยประวัติศาสตร์ยุคต้นราว ๑,๐๐๐-๗๐๐ ปีมาแล้ว

ในสมัยนี้มีการเผาศพและเก็บอัฐิบรรจุภาชนะขนาดเล็ก เช่น ตลับ หรือโถเนื้อแกร่ง ฝังไว้ใกล้กับศาสนสถาน

ภาชนะฝังศพฐานคติความเชื่อของกลุ่มคนในวัฒนธรรมทุ่งกุลา

ตามที่กล่าวถึงหลักฐานทางโบราณคดีทั้งหมดในข้างต้น ได้แสดงถึงความนิยมของผู้คนในวัฒนธรรมทุ่งกุลาที่กำหนดให้ "ภาชนะฝังศพ" เป็นพิธีกรรมนิยมในการยึดถือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องยาวนาน เป็นเอกลักษณ์เฉพาะโดดเด่นแตกต่างจากกลุ่มวัฒนธรรมอื่นในระยะเวลาเดียวกัน

จากการกำหนดอายุทำให้เชื่อว่า "ภาชนะฝังศพ" ได้ถูกประดิษฐ์คิดค้นขึ้นและพัฒนาเองภายในท้องถิ่น ตั้งแต่สมัยเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เมื่อประมาณ ๔,๐๐๐-๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมบ้านเชียงในแอ่งสกลนคร และกลุ่มวัฒนธรรมแถบลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน โดยเฉพาะพิธีกรรมการบรรจุศพในร่างในภาชนะ (primary jar burial) ของเด็กทารก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ เป็นรูปแบบพิเศษแรกเริ่มของการใช้ "ภาชนะฝัง

ศพ" ของวัฒนธรรมทุ่งกุลา ทั้งนี้สามารถเปรียบเทียบได้กับ "ภาชนะฝังศพ" หมายเลข ๒๘ ของแหล่งโบราณคดีโนนวัด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา กำหนดอายุอยู่ในสมัยปลายหินใหม่[๑๖]

จากหลักฐานทางโบราณคดีทำให้เชื่อว่า "ภาชนะฝังศพ" ของวัฒนธรรมทุ่งกุลาเป็นรูปแบบพิธีกรรมเริ่มแรกที่พัฒนาขึ้นเองในท้องถิ่นเมื่อประมาณ ๔,๐๐๐- ๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว ดังนั้นแรงบันดาลใจในการเลือกนำภาชนะบรรจุศพนั้นจึงไม่ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอื่น "ภาชนะฝังศพ" เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น กระทั่งยุคสมัยต่อมาคือสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ถึงยุคหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ ๒,๕๐๐-๑,๐๐๐ ปีมาแล้วความเชื่ออย่างใหม่เช่น การเผาศพ การประกอบพิธีกรรมให้คนตายอีกครั้งหนึ่งที่เข้ามาจากภายนอกแพร่เข้ามาจากกลุ่มคนที่อยู่ห่างไกล โดยเข้ามาตามเส้นทางการติดต่อระหว่างกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ตอนในของแผ่นดินกับกลุ่มคนที่อาศัยแถบชายฝั่งทะเลในประเทศเวียดนาม หรือวัฒนธรรมซาหวิ่น (Sa Huynh) (๓,๕๐๐-๒,๖๐๐ ปีมาแล้ว)[๑๗] โดยผ่านเข้ามาตามเส้นทางบก และเส้นทางน้ำตามลำน้ำโขงและแม่น้ำมูล-ชี ดูได้จากการพบโบราณวัตถุนำเข้าต่างๆ เช่น ลูกปัดหินอาเกต คาร์เนเลียน นำมาเป็นของอุทิศให้คนตายของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

เหตุที่กลุ่มคนในวัฒนธรรมทุ่งกุลาไม่ได้ปฏิเสธความเชื่ออย่างใหม่อาจเป็นเพราะสอดคล้องกับธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติอยู่เดิมจึงเกิดยอมรับ และผสมผสานรูปแบบพิธีกรรมดั้งเดิมของตนไว้อย่างแน่นแฟ้น ดังปรากฏการเก็บกระดูกมาเผาและนำมาบรรจุในภาชนะเป็นประเพณีการฝังศพครั้งที่ ๒ (secondary jar burial) ซึ่งพบแพร่หลายอยู่ทั่วไปตลอดพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล-ชี รูปแบบพิธีกรรมภาชนะฝังศพยังคงได้รับความนิยมต่อมาเรื่อยๆ จนเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ หรือประมาณ ๑,๐๐๐-๗๐๐ ปีมาแล้ว จากภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาก็กลายเป็นตลับ หรือ โถเคลือบ บรรจุอัฐิคนตาย

---

[๑๖] โครงการโบราณคดีเกี่ยวกับจุดกำเนิดของนครวัด www.otago.ac.nz/Anthropology/Angkor/-bnw.html ๑ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

[๑๗] แหล่งโบราณคดีที่ปรากฏหลักฐาน "ภาชนะฝังศพ" ในประเทศไทยและประเทศอื่นๆ ทั้งในเอเชียภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ เช่น อินเดีย จีน ลาว เวียดนาม และภาคพื้นหมู่เกาะ อันได้แก่ ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย มาเลเซีย และแถบภาคตะวันออกไกล เช่น ญี่ปุ่น เกาหลี กำหนดอายุอยู่ประมาณ ๓,๕๐๐-๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว

จากข้อสรุปที่ว่า "ภาชนะฝังศพ" คือสิ่งที่กลุ่มคนของวัฒนธรรมทุ่งกุลาคิดค้นขึ้นมาเองตั้งแต่แรกเริ่มนั้น ได้นำมาสู่ประเด็นคำถามว่าอะไรคือแรงผลักดันให้กลุ่มคนในวัฒนธรรมทุ่งกุลาได้เลือก "ภาชนะฝังศพ" เป็นพิธีกรรมที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกันและสืบทอดต่อกันมา

หากมองว่า "ภาชนะฝังศพ" คือ "วัฒนธรรม" ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่แค่เพียงตัวภาชนะดินเผาที่เป็นวัตถุเท่านั้น แต่หมายรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างภาชนะดินเผากับคติความเชื่อและกิจกรรมที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากมีความตายเป็นสาเหตุ ดังนั้นองค์รวมของวัฒนธรรมนั้นก็คือสิ่งที่เกิดจากความสัมพันธ์ใน ๓ มิติ ระหว่าง คนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ภาชนะฝังศพจึงเป็นสิ่งสะท้อนของความสัมพันธ์ดังกล่าว

ความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับคน สามารถอธิบายได้ว่าในสังคมๆ หนึ่งนั้นเมื่อมีการตายเกิดขึ้น ความตายส่งผลให้คนที่มีชีวิตอยู่ต้องตัดสินใจกระทำบางสิ่งบางอย่าง การจัดการเกี่ยวกับความตายซึ่งเป็นเรื่องของคนที่ยังมีชีวิตอยู่หรือ "คนเป็น" และเป็นเรื่องชุมชนหรือสังคมต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง เหล่านี้จึงต้องอาศัยความสัมพันธ์และเครือข่ายทางสังคม เช่นความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือสายตระกูล สถานภาพทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยโบราณที่ผู้คนยังรวมตัวกันเป็นสังคมระดับหมู่บ้านเกษตรกรรมในยุคแรกๆ ซึ่งได้สะท้อนผ่าน "ภาชนะฝังศพ" ที่ต้องผลิตขึ้นจากความร่วมแรงร่วมใจกันของชุมชน ความซับซ้อนและขั้นตอนที่มากขึ้นของ "ภาชนะฝังศพ" เช่นการทำพิธีกรรมครั้งที่สอง ตลอดจนความเพียรพยายามทำภาชนะให้มีขนาดใหญ่ สะท้อนว่าสังคมจะมีความซับซ้อนตามไปด้วย รวมทั้งการจัดจำแนกสถานภาพทางสังคมหลายช่วงชั้น อย่างน้อยพอจะมองเห็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ "ภาชนะฝังศพ" ต้องประกอบด้วยคนตาย คนในสายตระกูลหรือเครือญาติ คนประกอบพิธี และคนปั้นภาชนะ ซึ่งทั้งหมดนี้รวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายทางสังคม

ความสัมพันธ์ระหว่าง คนกับธรรมชาติ เป็นไปได้สองลักษณะคือการปรับตัวเข้าหาธรรมชาติ และปรับธรรมชาติเข้าหาตัวเอง ในประการหลังส่งผลให้เกิดพัฒนาเทคโนโลยีของมนุษย์ อาจกล่าวได้ว่าเทคโนโลยีมีส่วนสำคัญต่อการประดิษฐ์คิดค้นและดัดแปลงสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว กลุ่มคนวัฒนธรรมทุ่งกุลา

มีความชำนาญการเป็นพิเศษในการทำเครื่องปั้นดินเผา ด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมคือการมี "เนื้อดินดี" ประกอบช่างผู้ชำนาญการ ภาชนะเผาแบบทุ่งกุลาจึงมีความหลากหลายทั้งภาชนะใช้สอยประจำวัน ภาชนะใส่ศพ และของอุทิศต่างๆ ภาชนะดินเผาแบบทุ่งกุลานั้นมีพัฒนาการมาเป็นลำดับ เป็นพื้นฐานและต้นกำเนิดของการผลิตเครื่องเคลือบเนื้อแกร่งอย่างเช่น กลุ่มเตาบุรีรัมย์ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ สอดคล้องกับพัฒนาการของสังคมที่เข้าสู่ยุคสังคมเมืองภายใต้อิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ในสมัยต่อมา

จึงไม่แปลกอะไรที่กลุ่มคนในวัฒนธรรมทุ่งกุลาจะกำหนดเลือกภาชนะดินเผาเป็น "ภาชนะฝังศพ" เนื่องมาจากมีความรู้ประสบการณ์ เทคโนโลยี และทรัพยากรที่เอื้ออำนวยในท้องถิ่น

ความสัมพันธ์ระหว่าง *คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ* ส่งผลโดยตรงต่อความเชื่อพิธีกรรม "ภาชนะฝังศพ" ซึ่งเป็นข้อตกลงร่วมกันของกลุ่มคนในวัฒนธรรมทุ่งกุลา ความพิเศษของ "ภาชนะ" ที่ใช้ในพิธีกรรมเกิดจากแรงบันดาลใจจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่ต้องสร้างสรรค์ให้พิเศษจากของใช้ของ "คนเป็น" ภาขนะฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลาจึงมีความหลากหลาย เน้นไปการปั้นภาชนะขนาดใหญ่เพื่อบรรจุกระดูกเพียงเล็กน้อย ซึ่งเป็นเรื่องของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ต้องการสร้างความพึงพอใจต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ เมื่อทุกฝ่ายยอมรับจึงกลายมาเป็นกฎกติกาในการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคน

นอกจากนั้นภาชนะฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลาเป็นร่องรอยที่เหลืออยู่ของพิธีการเปลี่ยนสภาพจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่ง (rite of transition) ในขั้นตอนนี้คนตายจะเปลี่ยนสภาพไปเป็นวิญญาณจึงต้องทำศพในรูปแบบต่างๆ พิธีกรรมศพจึงมีหน้าที่ช่วยเยียวยา หรือบรรเทาอารมณ์เศร้าโศก ความกังวลระส่ำระสายของความสัมพันธ์ของคนที่มีชีวิตอยู่ เช่น การลงมือลงแรงในการทำภาชนะฝังศพให้มีขนาดใหญ่เป็นลักษณะพิเศษ ยุ่งยากและใช้เวลานาน จะช่วยบรรเทาความเศร้าโศกให้จางหายไปได้ ภาชนะฝังศพที่มีรูปแบบพิเศษแตกต่างจากภาชนะประจำวันก็สร้างความพึงพอใจให้สิ่งเหนือธรรมชาติที่เกิดการควบคุม เช่นความเชื่อเรื่องวิญญาณ หรือผีไม่ให้มารบกวน

ท้ายที่สุดภาชนะฝังศพได้สะท้อนโลกทัศน์เกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย ได้แก่ การมอบสิ่งของเครื่องใช้ ข้าวปลาอาหาร ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญที่คนที่ยังมีชีวิตจะปฏิบัติต่อคนตาย ที่มีนัยว่า "ความตายไม่ใช่จุดสิ้นสุดของชีวิต" และชีวิตหลังความตายยังคงดำเนินต่อไป ภาชนะฝังศพยังเปรียบเสมือนเครื่องมือและสัญลักษณ์ในการโน้มเหนี่ยวคนตายไว้กับคนที่ยังมีชีวิต เป็นการเน้นย้ำถึงความเป็นตัวตนว่าเป็นใครมาจากไหน รวมทั้งมีหน้าที่ช่วยรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมที่ทั้งคนเป็นและคนตายร่วมกันเป็นสมาชิก จากแบบแผนพิธีกรรมที่ฝังรวมกันเป็นกลุ่มทำให้เราทราบถึงความสำคัญของระบบเครือญาติหรือสายตระกูล การร่วมแรงร่วมใจกันประกอบพิธีกรรมเท่ากับเป็นการกระชับความสัมพันธ์ของกลุ่มคนและสังคม

เอกสารอ้างอิง

ความตายในมิติเชิงวัฒนธรรม (สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส.)) http://www.shi.or.th, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

โครงการโบราณคดีเกี่ยวกับจุดกำเนิดของนครวัด www.otago.ac.nz/Anthropology/Angkor/-bnw.html ๑ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

ประพิศ พงศ์มาศ. **"หม้อกระดูก : พิธีกรรมผสมผสานระหว่างยุค"** นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๔๒, หน้า ๘๐-๘๕.

ประพิศ พงษ์มาศ. **เอกสารผลการวิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์ จากแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว และแหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง ตำบลเหมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ปี พ.ศ. ๒๕๔๖, โครงการวิจัยเรื่อง "การศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้"** สำนักศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี กรมศิลปากร.

พระไพศาล วิสาโล. **"ความตายในมิติทางสังคมและจิตวิญญาณ"** เสขิยธรรม ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๕๙ (มกราคม - มีนาคม) ๒๕๔๗ : ๑๒-๒๑.

พิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย (สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส.)) http://www.shi.or.th, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

รัชนี ทศรัตน์ และชาร์ล ไฮแอม. **สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ที่บริษัทสำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊ค จำกัด. ๒๕๔๒.

เวียงคำ ชวนอุดม. **"การศึกษาแบบแผนการฝังศพในภาชนะดินเผาในลุ่มแม่น้ำมูล-ชี"** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๔๕.

ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ. **เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมสยาม.** ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐) หน้า ๖-๘.

ศิลปากร, กรม. **รายงานเบื้องต้นการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ เล่ม ๑-๒**. โครงการวิจัยการศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้. ๒๕๔๔.

สุกัญญา เบาเนิด. **"ความตาย/ความเชื่อ/พิธีกรรม ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้"** เอกสารประกอบการประชุมโครงการประชุมเสนอผลงานวิชาการโบราณคดี จัดโดยกลุ่มวิชาการโบราณคดี ระหว่างวันที่ ๑๖-๑๘ สิงหาคม ๒๕๔๓ ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ (เอกสารอัดสำเนา)

สุกัญญา เบาเนิด. **"ความตาย/ความเชื่อ/พิธีกรรม ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้จากหลักฐานทางโบราณคดี"** ทุ่งกุลา อาณาจักรเกลือ ๒,๕๐๐ ปี จากยุคแรกเริ่มล้าหลัง ถึงยุคมั่งคั่งข้าวหอม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน. ๒๕๔๖.

สุกัญญา เบาเนิด. **"แคปซูลใส่ศพ"** สารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๓ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๓.

สุกัญญา เบาเนิด. **ประเพณีการฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ (ข้อมูลใหม่จากหลักฐานทางโบราณคดี) เอกสารประกอบการประชุมเสนอผลงานทางวิชาการ โครงการวิจัยการศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้.** วันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

สุชาดา จักรพิสุทธิ์. **"ภูมิปัญญาของความตาย"** ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๗ (พฤษภาคม) ๒๕๔๓.

Arnold van Gennep. **The Rites of passage.** University of Chicaco Press, ๑๙๖๐.

โบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้

๑๐.

โบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

บทคัดย่อ

ทุ่งกุลาร้องไห้ตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของ "แอ่งโคราช" ครอบคลุมพื้นที่ ๕ จังหวัด ได้แก่ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม สุรินทร์ ศรีสะเกษ และยโสธร รวมเนื้อที่ประมาณ ๒.๑ ล้านไร่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบแอ่งกระทะระหว่างลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลางและแม่น้ำชีตอนปลาย

จากการศึกษาทางโบราณคดีได้ค้นพบหลักฐานสำคัญแสดงถึงร่อยรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ประมาณ ๔,๐๐๐-๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว หลักฐานที่เด่นชัดคือโคกเนินที่เป็นชุมชนโบราณหลายร้อยแห่ง ในช่วงระยะเวลาก่อนประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณต่างๆ มีวิถีชีวิตอยู่ในสังคมเกษตรกรรมระดับหมู่บ้าน มีการเพาะปลูกข้าวเป็นหลัก นอกจากนี้ยังรู้จักการทอผ้า ทำเครื่องปั้นดินเผา เลี้ยงสัตว์ มีการทำเกลือสินเธาว์ ถลุงโลหะ และมีแบบแผนพิธีกรรมศพอย่างชัดเจน ร่องรอยหลักฐานของคนโบราณดังกล่าวได้ถูกขนานนามและรู้จักกันในชื่อ "วัฒนธรรมทุ่งกุลา" นอกจากนี้ชุมชนโบราณหลายๆ แห่งยังมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเขมรในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘

สิ่งที่บ่งชี้ถึงลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมทุ่งกุลาที่มีความแตกต่างจากกลุ่มวัฒนธรรมอื่นๆ ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน คือ พิธีกรรมศพที่มีความพิเศษโดยการนำศพและกระดูกคนตายใส่ลงไปในภาชนะดินเผา มากไปกว่านั้น "ภาชนะฝังศพ" ยังเป็นรูปแบบพิธีกรรมที่ถูกพัฒนาขึ้นเองในท้องถิ่นตั้งแต่ยุคแรกเริ่ม และแพร่หลายในยุคสมัยต่อมา จนกระทั่งเกิดการผสมผสาน

---

[๑] ปรับปรุงจากบทความเรื่อง "โบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้" พิมพ์ในหนังสือรวมบทความงานโบราณคดีใต้ร่มพระบารมีปกเกล้า. คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑.

พิธีกรรมความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อทางศาสนาเมื่อได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมเจนละในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔

สำหรับเครื่องปั้นดินเผาแบบทุ่งกุลามีลักษณะเฉพาะทั้งแบบที่ใช้ในชีวิตประจำวัน และใช้ในพิธีกรรมศพ เครื่องปั้นดินเผาในชีวิตประจำวันนั้น ได้แก่ ภาชนะดินเผาที่มีรูปทรงหลากหลาย เนื้อดินสีขาว มีความบาง นอกจากนี้ยังมีลักษณะพิเศษในด้านการตกแต่ง คือ ผิวภาชนะตกแต่งด้วยลายเขือกทาบทำให้เรียบแล้วเขียนสีเป็นแถบ หรือ เรียกว่า ภาชนะแบบร้อยเอ็ด ส่วนเครื่องปั้นดินเผาที่ใช้ในพิธีกรรม ได้แก่ "ภาชนะใส่กระดูก" นั้นทำขึ้นพิเศษมีขนาดใหญ่หลากหลายรูปทรง ส่วน "ภาชนะอุทิศ" ก็มีรูปแบบและการตกแต่งแตกต่างกันไปตามยุคสมัย

ที่ผ่านมาพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ถูกมองว่าเป็นพื้นที่แห้งแล้งทุรกันดาร วิถีชีวิตผู้คนยากไร้แร้นแค้น เป็นมายาคติที่ฝังอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของผู้คนในสังคมไทยมาช้านาน แต่งานโบราณคดีก็ได้พิสูจน์แล้วว่าพื้นที่ดังกล่าวกลับมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยมรดกทางวัฒนธรรมที่เจริญงอกงามมานับพันปี และเป็นสิ่งสำคัญในฐานะทรัพยากรต้นทุนต่อการพัฒนาประเทศต่อไป

สภาพทั่วไป

สภาพภูมิประเทศเป็นแบบแอ่งกระทะ (Broad depression) คือรอบชายทุ่งจะเป็นที่สูงและค่อยๆ ลาดลงมาจดพื้นที่ตอนกลาง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบยกเว้นทางด้านทิศเหนือในเขตอำเภอเกษตรวิสัย และอำเภอปทุมรัตต์ ซึ่งมีลักษณะค่อนข้างเรียบถึงลูกคลื่นลอนลาด[๒] ซึ่งเป็นจุดสูงสุดมีระดับความสูงประมาณ ๑๔๔ เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง และระดับต่ำสุดจะอยู่ที่อำเภอสุวรรณภูมิ ประมาณ ๑๒๒ เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง เดิมนั้นทุ่งกุลาร้องไห้มีสภาพเป็นแอ่งน้ำจืดขนาดใหญ่ตั้งแต่ในยุค Quaternary หรือประมาณ ๒-๓ ล้านปีมาแล้ว ลักษณะของทุ่งกุลาร้องไห้นั้นเกิดจากการสลายตัวของชุดหินโคราชโดยเฉพาะหินทรายได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและรวดเร็วทำให้แอ่งน้ำใหญ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกิดการตื้นเขินรวมทั้งบริเวณทุ่งกุลา

[๒] กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, แผนแม่บทโครงการพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้, มีนาคม ๒๕๒๒ หน้า ๙-๑๐ และข้อมูลจากสถานีพัฒนาที่ดินร้อยเอ็ด

ร้องไห้ ทำให้ปรากฏหลักฐานการทับถมของซากดึกดำบรรพ์ได้แก่ซากฟอสซิลหอย ที่จับตัวกันแน่นเป็นแผ่นหนาตั้งแต่ ๑๐ - ๓๐ เซนติเมตร ปรากฏอยู่หลายแห่ง เรียกว่า "โพนขี้นกอินทรี"[๓] เช่น ในเขตบ้านดอนพิมาน ต.สระคู อำเภอสุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด นักโบราณชีววิทยาได้จัดซากหอยเหล่านี้เป็นหอยน้ำจืดประเภทที่มีฝาเดียว (Gastropod) จำพวก หอยขม (Genus Viviparus) และประเภทสองฝา (Bivalve) จำพวก หอยกาบ (family Cardiidae) มีอายุประมาณ ๒ ล้านปี[๔]

ลำน้ำที่ไหลผ่านบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ คือลำเสียวน้อย ลำเสียวใหญ่ และลำเตาทั้งสามสายจะไหลมารวมตัวกันเป็นลำเสียวใหญ่โดยจะไหลเลียบทางด้านทิศเหนือของทุ่ง และมีห้วยก้ากวากสมทบแล้วไหลตัดทุ่งไปรวมกับแม่น้ำมูลทางด้านตะวันตกของอำเภอราษีไศล ถัดมาก็มีลำพลับพลาไหลตัดทุ่งจากอำเภอพยัคฆภูมิพิสัยไปลงแม่น้ำมูลทางเหนือของอำเภอรัตนบุรี ส่วนแม่น้ำมูลจะไหลผ่านทางตอนใต้ของทุ่ง[๕]

พื้นที่และอาณาเขต

ทุ่งกุลาร้องไห้ตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของ "แอ่งโคราช" ครอบคลุมพื้นที่ ๕ จังหวัด ได้แก่ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม สุรินทร์ ศรีสะเกษ และยโสธร รวมเนื้อที่ประมาณ ๒.๑ ล้านไร่ ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบแอ่งกระทะระหว่างลุ่มแม่น้ำมูลตอนกลางและแม่น้ำชีตอนปลาย มีความยาวของทุ่งวัดจากแนวตะวันออก-ตะวันตก ประมาณ ๑๕๐ กิโลเมตร ความกว้างที่สุดวัดจากด้านทิศเหนือ-ด้านทิศใต้ ประมาณ ๕๐ กิโลเมตร มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด ๕ จังหวัด[๖] ดังนี้

๑. จังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่พื้นที่บางส่วนของ อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอปทุมรัตต์ อำเภอสุวรรณภูมิ และอำเภอโพนทราย

---

[๓]ประเสริฐ วิทยารัฐ, "ทุ่งกุลาร้องไห้" อนุสาส์นภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๐, หน้า ๑-๔.

[๔]สุกัญญา เบาเนิด, "สิมอีสานกับซากฟอสซิลเกี่ยวข้องกันอย่างไร" วารสารเมืองโบราณปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๓, หน้า ๑๐๕-๑๐๖.

[๕]รัตนา รุจิรกุล, ภูมิศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, (กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่ทิพย์อักษรการพิมพ์), ๒๕๒๕ หน้า ๔๘-๕๐.

[๖]อ้างอิงการแบ่งพื้นที่และอาณาเขตทุ่งกุลาร้องไห้ตามกรมพัฒนาที่ดิน

๒. จังหวัดมหาสารคาม ได้แก่ พื้นที่บางส่วนของอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย

๓. จังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ พื้นที่ทั้งหมดของ อำเภอท่าตูม และอำเภอชุมพลบุรี

๔. จังหวัดยโสธร พื้นที่บางส่วนของอำเภอมหาชนะชัย และอำเภอค้อวัง

๕. จังหวัดศรีสะเกษ พื้นที่ทั้งหมดของอำเภอราษีไศล และกิ่งอำเภอศิลาลาด

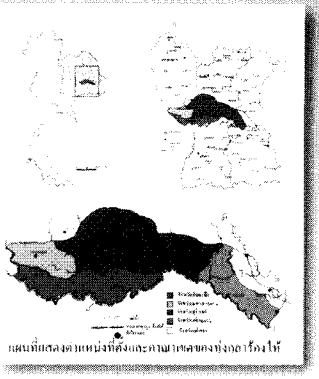

ทำไม? กุลาถึงร้องไห้

ตำนานพื้นบ้าน[๗] ที่เล่าต่อกันมาว่า เมื่อหลายพันปีมาแล้วดินแดนทุ่งกุลาร้องไห้เคยเป็นทะเลมาก่อน จากนั้นเมื่อทะเลได้กลายสภาพมาเป็นท้องทุ่งอันกว้างใหญ่ ได้มีพ่อค้าหาบสินค้า ชื่อว่า "เผ่ากุลา" ครั้งหนึ่งได้เที่ยวเร่ขายสินค้าจากอุบลราชธานี ศรีสะเกษ เรื่อยมาจนถึงสุรินทร์ พอมาถึงท่าตูม พวกกุลาได้พากันซื้อครั่งเป็นจำนวนมาก พวกกุลาต่างพากันหาบครั่งข้ามแม่น้ำมูล พอมาถึงท้องทุ่งอันกว้างใหญ่ และหมายใจว่าจะเดินตัดทุ่งไปสู่เมืองป่าหลาน (อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย) มหาสารคาม ขอนแก่น อุดรธานี ขึ้นเหนือไปเรื่อยๆ ด้วยความที่ไม่เคยเดินผ่านทุ่งนี้มาก่อน ทำให้ไม่ทราบระยะทางที่แท้จริง ขณะที่เดินข้ามทุ่งรู้สึกเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้ามากและเป็นฤดูแล้งน้ำจะดื่มก็ไม่มี ต้นไม้จะอาศัยร่มเงาแม้แต่เพียงต้นเดียวก็ไม่มี ทั้งแดดก็ร้อนจัดต่างก็พากันอิดโรยไปตามๆ กัน จึงพากันโอดครวญและคิดว่าคงจะเอาชีวิตมาตายในทุ่งนี้เป็นแน่แท้จึงพากันร้องไห้ ชื่อเรียกทุ่งอันกว้างใหญ่นี้ก็มีชื่อว่า "ทุ่งกุลาร้องไห้" มาตราบเท่าทุกวันนี้[๘]

ชนชาวกุลา

กุลา หรือ พระราชพงศาวดาร เรียกว่าต้องสู้ หรือตองสู้ได้เข้ามาค้าขายในภาคอีสาน บางคนได้ภรรยาเป็นชาวอีสาน ตั้งหลักแหล่งรวมกันเป็น

---

[๗] ตำนานพื้นบ้านได้พยายามอธิบายถึงที่ไปที่มาของสถานที่ เช่น โพนขี้นกอินทรี บ่อพันขัน หมู่บ้าน ผูกเป็นเรื่องและมีการแต่งเป็นกลอนลำอีสานที่นิยมนำมาร้องแสดงหมอลำในลักษณะ "ลำเรื่องต่อกลอน" ในปัจจุบัน

[๘] ประไพพรรณ ภูลอย, "ตำนานทุ่งกุลาร้องไห้". (เอกสารอัดสำเนา โรงเรียนกาฬสินธุ์พิทยาสรรพ์, ม.ป.ป.)

กลุ่มใหญ่ ดังเช่น บ้านโนนใหญ่ ตำบลก่อเอ้ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี กุลาหรือกุหล่า ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานหมายถึงชนชาติต้องซู่ และไทยใหญ่ คำว่า กุลา ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นภาษาอีสานหรือพายัพ แต่ภาษาถิ่นภาคเหนือเรียกคนต่างถิ่นว่ากุลา เช่นฝรั่งเรียกว่า กุลาขาว เรียกแขกว่า กุลาดำ (ต้องซู่ อาจเป็นชาวกะเหรี่ยงเผ่าปะโอ อาศัยอยู่บนภูเขา ส่วนไทยใหญ่ คือชาน หรือเงี้ยว เอกสารทางราชการมักเรียกชาวกุลาว่า ต้องซู่) Junko Kooisumi (จุนโกะ โคอิซูมิ) เขียนไว้ในบทความเรื่อง "ทำไมกุลาถึงร้องไห้" (Why The Kula Wept) กล่าวถึงการเข้ามาของชนเผ่ากุลา ในปี พ.ศ. ๒๓๘๑ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ใจความว่า "ชาวต้องซู่" (กุลา) จะมาเป็นกลุ่มจากมะละแหม่ง (เมาะลำเลิง-เมืองมอลเมียน ที่ว่าราชการของมณฑลตะนาวศรี) ผ่าน จังหวัดตาก หรือเมืองระแหง นำสินค้ามาขายระหว่างทางและซื้อช้างซื้อวัวไปยังบ้านเกิดเมืองนอนของตน ช้าง งาช้าง เขาสัตว์ ไหม วัว และควาย เป็นสินค้าที่นิยมในการซื้อขายของกุลา (ต้องซู่) ในแถบนครราชสีมาและลาวเหนือ และเหตุที่การค้าของชาวกุลาเฟื่องฟูเพราะได้รับอภิสิทธิ์ด้านการค้า ตามสนธิสัญญาบาวริ่ง พ.ศ. ๒๓๙๘ เนื่องจากชาวกุลาถือเป็นคนบังคับของอังกฤษ รัฐบาลไทยให้ความสะดวกในการค้าขายตามพันธสัญญาบาวริ่ง*

การดำเนินงานทางโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้

การสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ได้เริ่มมีการดำเนินงานตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๐ เป็นต้นมา ซึ่งปรากฏอยู่ในการดำเนินงานตามโครงการต่างๆ ได้แก่ โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) โดยฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๒๙-๒๕๓๑ โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดีบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล โดยฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๕ สำหรับการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ในโครงการวิจัยเรื่องการ

---

*คนึงนิตย์ จันทบุตร "กุลา (บ้านโนนใหญ่) ชาติพันธุ์" สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๑. (กรุงเทพฯ พิมพ์ที่บริษัทสยามเพรส แมเนจเม้น จำกัด ๒๕๔๒) หน้า ๒๖๓.

ศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ ๒๕๔๔-๒๕๔๖ เป็นการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ทั้งหมด จากนั้นจึงคัดเลือกแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งฝังศพในการขุดค้นศึกษาในหัวข้อวิจัยเรื่องประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้

สำหรับการขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ที่ผ่านมา พบว่าเริ่มมีการดำเนินงานครั้งแรกในราวปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ในแหล่งโบราณคดีบ้านยะวึก ตำบลยะวึก และแหล่งโบราณคดีโนนยาง บ้านเขวาโค้ง ตำบลชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ โดย ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นการขุดตรวจโดย ดร.พรชัย สุจิตต์ จากนั้นมีการขุดค้นอย่างเป็นระบบอีกครั้งในแหล่งโบราณคดีโนนยางช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๕๓๒-๒๕๓๓ โดย ศาสตราจารย์อิจิ นิตต้า นักโบราณคดีชาวญี่ปุ่น ร่วมกับกรมศิลปากร เพื่อทำการศึกษาการเข้ามาอยู่อาศัยของคนโบราณ นอกจากนั้นแล้วแหล่งโบราณทั้งสองแห่งได้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการฝังศพในภาชนะดินเผา และในช่วงเวลาเดียวกันในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้มีการขุดค้นในแหล่งโนนเดื่อ ดอนตาพัน บ่อพันขัน (เมืองโบราณจำปาขัน) อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด โดย ศาสตราจารย์ชาร์ล ไฮแอม แห่งมหาวิทยาลัยโอทาโก ประเทศนิวซีแลนด์ โดยค้นพบหลักฐานการอยู่อาศัย การถลุงโลหะ และการทำเกลือสินเธาว์

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๒ กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี (กลุ่มงานวิชาการโบราณคดี สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๑๑ อุบลราชธานีเดิม) ได้จัดทำโครงการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้และในงบประมาณดังกล่าวจึงได้ดำเนินการขุดตรวจสอบชั้นดินทางวัฒนธรรมที่แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งจุดประสงค์ของการดำเนินการครั้งนั้นเพื่อต้องการศึกษาชั้นดินทางวัฒนธรรม และกำหนดอายุสมัยของแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว และนอกจากการขุดตรวจชั้นดินทางวัฒนธรรมแล้ว ยังมีการเก็บกู้โบราณวัตถุที่สำคัญได้แก่ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก แต่ทั้งนี้ข้อมูลจากการขุดค้นในครั้งนี้ได้นำไปสู่การต่อยอดเพื่อดำเนินงานโครงการวิจัยเรื่อง

การศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๖ ซึ่งได้คัดเลือกแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัวให้เป็นแหล่งโบราณคดีหลักในการศึกษาเรื่องประเพณีการฝังศพ เพราะมีความชัดเจนในเรื่องหลักฐานมากที่สุด อีกประการหนึ่งเพื่อเป็นการรักษา และอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัวไม่ให้ถูกทำลายไปมากกว่านี้ จากนั้นได้ทำการขุดค้นในแหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อทำการศึกษาเปรียบเทียบ โดยดำเนินการขุดค้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ นอกจากนั้นแล้วระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๘ ได้มีการขุดค้นศึกษาเพื่อการบูรณะโบราณสถานในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้อีกหลายแห่งในจังหวัดร้อยเอ็ด เช่น กู่โพนวิท กู่โพนระฆัง บ้านกู่กาสิงห์ ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย กู่คันธนาม บ้านกู่คันธนาม ตำบลยางคำ อำเภอโพนทราย ธาตุบ่อพันขัน ตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ และโบราณสถานดอนขุมเงิน ตำบลเด่นราษฎร์ กิ่งอำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด

แหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้

จากศึกษาทางโบราณคดีที่ผ่านมาทำให้ทราบว่าในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ปรากฏแหล่งโบราณคดีมากมายหลายร้อยแห่ง โดยเฉพาะจากการดำเนินในงานในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ที่มีการสำรวจแหล่งโบราณคดีแบบเต็มที่พื้นที่ ภายใต้โครงการวิจัย เรื่อง "การศึกษาวิจัยประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้" ซึ่งการสำรวจแหล่งโบราณคดีนั้นกระทำภายในขอบเขตของทุ่งกุลาร้องไห้ตามขอบเขตการแบ่งของกรมพัฒนาที่ดิน ทำให้ค้นพบแหล่งโบราณคดีจำนวนทั้งสิ้น ๔๐๘ แห่ง[๑๐] โดยเก็บข้อมูลแหล่งโบราณคดีที่ปรากฏหลักฐานการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ รวมทั้งแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ทุกประเภท ทั้งนี้ยังมีความเป็นไปได้อีกว่ายังมีแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้จำนวนมากที่แพร่กระจายอยู่นอกเหนือจากพื้นที่เป้าหมายหลัก ซึ่งน่าจะต้องมีการศึกษาต่อไปในอนาคต เมื่อนำข้อมูลแหล่ง

---

[๑๐] กรมศิลปากร. รายงานเบื้องต้นการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ เล่ม ๑-๒. โครงการวิจัยการศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้. ๒๕๔๔.

โบราณคดีที่สำรวจพบทั้งหมดมาจำแนกตามลักษณะทางกายภาพ และหลักฐานทางโบราณคดีที่พบสามารถจำแนกประเภทของแหล่งโบราณคดีต่างๆ ดังนี้

๑. ชุมชนโบราณที่ปรากฏร่องรอยของคูน้ำคันดินล้อมรอบ ลักษณะทั่วไปเป็นเนินดินรูปทรงกลม หรือรูปรีมีคูน้ำคันดิน ๑-๒ ชั้น เส้นผ่าศูนย์กลางเนินดินประมาณ ๘๐-๑,๐๐๐ เมตร

๒. ชุมชนโบราณที่ไม่ปรากฏร่องรอยของคูน้ำคันดินล้อมรอบ ลักษณะทั่วไปเป็นเนินดินรูปทรงกลม หรือ รูปรี และบางแหล่งไม่มีรูปร่างที่แน่นอน มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ ๑๐๐-๑,๐๐๐ เมตร

๓. แหล่งโลหะกรรม ลักษณะทั่วไปไม่ชัดเจน แต่ปรากฏการทับถมของขี้แร่ (Slag) ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการถลุงโลหะ ของชุมชนโบราณอยู่ใกล้เคียง

๔. แหล่งเกลือ ลักษณะทั่วไปจะเป็นเนินดินขนาดเล็กๆ อยู่เป็นกลุ่มหลายเนิน โดยเกิดจากกิจกรรมการทำเกลือสินเธาว์ตั้งแต่สมัยโบราณ รูปร่างของเนินดินเป็นทรงกลม ทรงรี และแบบที่ไม่มีรูปร่างแน่นอน มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๒๐-๖๐ เมตร

๕. แหล่งโบราณสถาน ได้แก่ แหล่งที่ปรากฏร่องรอยของสิ่งก่อสร้างชัดเจน เช่น ปราสาท บาราย แหล่งตัดหิน ธาตุ สิม (อุโบสถ) เป็นต้น

แหล่งโบราณคดีที่จัดเป็นชุมชนโบราณมักจะพบหลักฐานการอยู่อาศัย และพบกิจกรรมอื่นๆ รวมอยู่ด้วย เช่น การฝังศพ การถลุงโลหะ และการทำเกลือ

ตาราง แสดงการจำแนกตามลักษณะของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้

ลักษณะแหล่งประเภท	จังหวัด					
	ร้อยเอ็ด	ยโสธร	มหาสารคาม	สุรินทร์	ศรีสะเกษ	รวม
ชุมชนโบราณ	๑๔๖	๑๐	๔๘	๕๔	๑๕	๒๗๓
ชุมชนโบราณมีคูน้ำคันดิน	๓๒	๕	๑๙	๒๙	๑๖	๑๐๑
แหล่งตัดหิน	๑	-	-	-	-	๑
ถลุงโลหะ	๓	๑	-	-	-	๔
ศาสนสถาน	๖	๔	๑	๑	-	๑๒
แนวคันดินโบราณ	๑	-	-	-	-	๑
แหล่งเกลือ	๑	-	๑๔	๑	-	๑๖
รวมทั้งหมด	**๑๙๐**	**๒๐**	**๘๒**	**๘๕**	**๓๑**	**๔๐๘**

สำหรับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในทุ่งกุลาร้องไห้ จะเป็นที่น่าสังเกตว่าจะพบการกระจุกของแหล่งโบราณคดีค่อนข้างหนาแน่นและจะเลือกพื้นที่ที่ใกล้กับลำน้ำซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง (Flood Plain) ได้แก่ลำน้ำมูล และลำสาขา เช่น ลำเสียวใหญ่ ลำเสียวน้อย ลำเตา ลำพลับพลา ลำพังชู ห้วยหว้า ห้วยก๊ากวาก ห้วยน้ำเค็ม และห้วยพระบาง สำหรับบริเวณที่ห่างจากลำน้ำออกไปก็ปรากฏแหล่งโบราณคดีกระจัดกระจายอยู่เช่นกัน ซึ่งจะมีลักษณะพื้นที่เป็นลานตะพักลำน้ำระดับต่ำ (Low Terrace) และพื้นที่ลานตะพักลำน้ำระดับกลาง (Middle Terrace)

อายุสมัยและพัฒนาการชุมชนโบราณในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้

จากการศึกษาแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ที่ผ่านมาสามารถลำดับอายุสมัยของวัฒนธรรมทุ่งกุลาโดยพิจารณาการกำหนดอายุสมัยของแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว (MB'2002 : PK.PIT 2 3 4) และแหล่งโบราณคดี

ภาชนะดินเผาแบบทุ่งกุลาที่มีลักษณะพิเศษที่รู้จักกันทั่วไปอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า แบบร้อยเอ็ด (Roi-et ware)

ภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก สำรวจพบที่แหล่งโบราณคดีโนนกกขามแตก บ.ยางเลิง ต.ดอกไม้ อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

สภาพทั่วไปของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ที่มีลักษณะเป็นเนินดินสูงจากพื้นที่โดยรอบอย่างชัดเจน

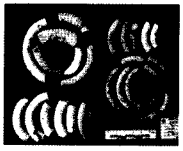

เครื่องประดับดินเผาแหล่งโบราณคดีโนนกกขามแดก บ.ยางเค็ง ต.เคอกไม้ อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

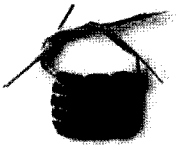

ลูกปัดหินอาเกตจากแหล่งโบราณคดีโพนบก บ.โพนแบง ต.น้ำอ้อม อ.ศีขรัง จ.ยโสธร

เครื่องประดับสำริด สำรวจพบที่แหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้แหล่งโบราณคดีโนนสุขบ้านค้อ ต.เคอกไม้ อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

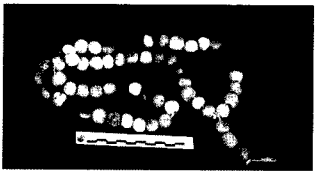

เครื่องประดับดินเผาแหล่งโบราณคดีโพนบก บ.โพนแบง ต.น้ำอ้อม อ.ศีขรัง จ.ยโสธร

บ้านโพนทอง (PT'2002 PIT1.) ร่วมกับแหล่งโบราณคดีต่างๆ ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้และใกล้เคียงที่มีการขุดค้นและกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ เช่น แหล่งโบราณคดีโนนยาง บ้านเขวาโค้ง ตำบลชุมพลบุรี อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์[๑๑] แหล่งโบราณคดีบ้านกระเบื้องนอก อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา[๑๒] แหล่งโบราณคดีเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์[๑๓] แหล่งโบราณคดี โนนเดื่อ ดอนตาพัน บ่อพันขัน ตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด[๑๔] สำหรับลำดับอายุสมัยของวัฒนธรรมทุ่งกุลามีดังนี้

๑๑ชลิต ชัยครรชิต. "ความสำคัญของการถลุงเหล็กกับพัฒนาการชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำมูล" เอกสารการประชุมวิชาการเรื่อง โบราณคดีไทย ครั้งที่ ๑. กรมศิลปากร. ๒๕-๒๘ สิงหาคม ๒๕๓๕. (อัดสำเนา)

๑๒ผาสุข อินทราวุธ สินชัย กระบวนแสง และพเยาว์ นาคเวก. การศึกษาแหล่งโบราณคดีที่บ้านกระเบื้องนอก อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา. นครปฐม: ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๓.

๑๓ผาสุข อินทราวุธ และคณะ รายงานขุดค้นเมืองฟ้าแดดสงยาง อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์ มปป.

๑๔ศิลปากร. กรม. อดีตอีสาน. กรุงเทพฯ : การศาสนา ๒๕๓๑.

สมัยที่ ๑ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ราว ๔,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยที่ ๒ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายถึงสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ ราว ๒,๕๐๐-๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว

สมัยที่ ๓ สมัยประวัติศาสตร์ราว ๑,๐๐๐-๗๐๐ ปีมาแล้ว

พัฒนาการของชุมชนโบราณในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้น่าจะเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายอายุประมาณ ๔,๐๐๐-๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งในช่วงระยะเวลาดังกล่าวชุมชนโบราณต่างๆ ที่พบจะมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบสังคมเกษตรกรรมระดับหมู่บ้าน (Village Farming Society) มีการเพาะปลูกข้าวเป็นหลัก นอกจากนี้ยังรู้จักการทอผ้า ทำเครื่องปั้นดินเผา เลี้ยงสัตว์ มีการทำเกลือสินเธาว์ และการถลุงโลหะ และมีแบบแผนประเพณีการฝังศพอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการฝังศพในภาชนะดินเผา (burial jar) และปรากฏว่าชุมชนโบราณบางแห่งมีพัฒนาการต่อเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ยุคต้นได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเจนละดังปรากฏ หลักฐานจารึกฐานประติมากรรม ณ โบราณสถานดอนขุมเงิน ตำบลเด่นราษฎร์ กิ่งอำเภอหนองฮี (ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกับเมืองโบราณจำปาขัน ตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด) จากการวิเคราะห์รูปอักษรและข้อความโดยอาจารย์ก่องแก้ว วีระประจักษ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาโบราณ กรมศิลปากร พบว่าเป็นอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กล่าวถึง "พระเจ้าจิตรเสน หรือ พระเจ้ามเหนทรวรมัน" อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งเหมือนกับกลุ่มจารึกพระเจ้าจิตรเสน ซึ่งพบบริเวณปากมูล จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ จารึก อบ.๑ และ จารึก อบ.๒ จารึกวัดสุปัฏนาราม อบ.๔ จารึกถ้ำภูหมาไน อบ.๙ เป็นต้น[๔]

ชุมชนโบราณในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้มีพัฒนาการสู่ยุคประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับชุมชนโบราณของวัฒนธรรมอื่นที่อยู่ในระยะเวลาเดียวกัน เช่น กลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีในแถบภาคกลาง กลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีแถบลุ่มแม่น้ำชีบริเวณเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ กลุ่ม

---

[๔] จารึก วิไลแก้ว, แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน, นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๕๑ ฉบับที่ ๒ มี.ค.-เม.ย. ๒๕๕๐, หน้า ๓๗-๓๘.

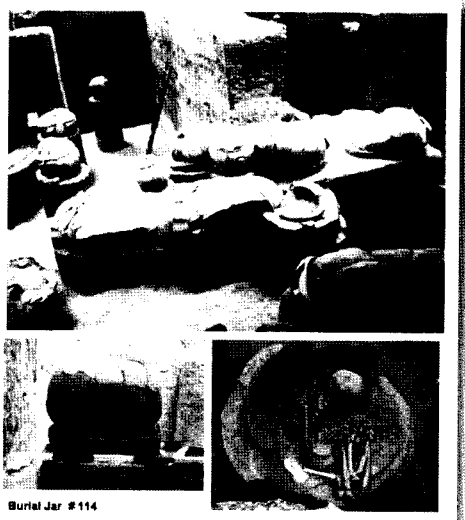
Burial Jar #114

หลักฐานพิธีกรรมศพแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

วัฒนธรรมทวารวดีแถบเมืองโบราณจำปาศรี อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม กลุ่มวัฒนธรรมเจนละในแถบลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง (อุบลราชธานี -ยโสธร แขวงจำปาสักของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) และกลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีแถบชายฝั่งทะเลในภาคตะวันออกของประเทศ สำหรับเมืองโบราณจำปาขัน ตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดเพียงแห่งเดียวที่ทำให้ทราบถึงการพัฒนาการเข้าสู่ยุคต้นประวัติศาสตร์ในช่วงแรกๆ กล่าวคือ ชุมชนโบราณแห่งนี้มีหลักฐานการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย และต่อเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเจนละ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ได้แก่การค้นพบจารึกพระเจ้าจิตรเสนบริเวณโบราณสถานดอนขุมเงิน และรับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร ต่อเนื่องมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕ ดังเช่น ธาตุบ่อพันขันซึ่งเป็นปราสาทก่ออิฐรุ่นเก่าแบบสมโบร์ไพรกุก เนื่องจากรอบๆ ชุมชนโบราณแห่งนี้ได้ปรากฏแหล่งเกลือสินเธาว์และพบแหล่งถลุงโลหะแหล่งใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง คือ แหล่งโบราณคดีโนนหนองพระเจ้า บ้านปลาค้าว ตำบลจำปาขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนทำให้ชุมชนโบราณแห่งนี้มีพัฒนาการเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ก่อนบริเวณอื่นๆ ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ประกอบกับที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้พบว่าตั้งอยู่ใกล้ลำน้ำเสียว ซึ่งเป็นลำสาขาของแม่น้ำมูล และตั้งอยู่ค่อนไปชายขอบทุ่งกุลาร้องไห้ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นจุดที่ตั้งรับอิทธิพลวัฒนธรรมจากภายนอกได้ง่ายกว่าชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ตอนในของทุ่งกุลาร้องไห้

ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ เป็นระยะเวลาที่อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรสมัยเมืองพระนครแพร่เข้ามาในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างชัดเจน ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ก็ปรากฏอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรในช่วงระยะเวลานี้เช่นเดียวกัน ดังที่พบเครื่องถ้วยเขมรจากแหล่งเตาในเขตอำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ และปรากฏโบราณสถานซึ่งพบทั่วไปในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งโบราณสถานขอมที่พบเหล่านี้ยังความสัมพันธ์กับสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่หรือบาราย ที่พบอยู่หลายแห่งในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้อีกเช่นกัน นอกจากนี้ในบริเวณชายขอบทุ่งกุลาร้องไห้ทางด้านทิศใต้ และทิศตะวันออกก็ปรากฏร่องรอยหลักฐานอิทธิพลทวารวดีได้แก่กลุ่มใบเสมา อยู่บ้างซึ่งไม่แพร่หลายมากนัก

หลักฐานพิธีกรรมศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

การดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี และการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ทั้งหมด ทำให้เราได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลามากยิ่งขึ้น จากการดำเนินการขุดค้นทางโบราณคดี ณ แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัวและแหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นแหล่งตัวแทนในการให้ข้อมูลด้านพิธีกรรมศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

สำหรับพิธีกรรมศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลามีลำดับพัฒนาการและรายละเอียดแตกต่างกันไป อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมทุ่งกุลาสามารถให้ข้อมูลด้านรูปแบบการจัดการเกี่ยวกับความตายของมนุษย์อย่างครบถ้วน โดยมีรูปแบบพิธีกรรมดังนี้

๑. การฝังศพครั้งเดียว หมายถึง การประกอบพิธีกรรมเพียงครั้งเดียว หลังจากมีการเสียชีวิต ฉะนั้นร่องรอยของกระดูกจะอยู่ครบทุกส่วนของร่างกาย รวมทั้งกระดูกชิ้นเล็กๆ การเรียงของกระดูกจะมีลักษณะทางกายวิภาค (anatomy) จากหลักฐานที่พบสามารถแยกย่อยได้ ๒ แบบ คือ

๑.๑ การวางนอนบนพื้นแบบดั้งเดิม (primary burial) หมายถึง รูปแบบที่นิยมและพบแพร่หลายในยุคแรกๆ ตามแหล่งโบราณคดีทั้งหลาย

การเผาแห้ง (Dry Cremation) เป็นลักษณะการเผาที่นำร่างของผู้ตายเก็บไว้ระยะหนึ่งจนแห้ง หลังจากนั้นนำโครงกระดูกของผู้ตายมาเผาอีกครั้งหนึ่ง แล้วนำมาบรรจุลงในภาชนะดินเผาและนำไปฝังอีกครั้งหนึ่ง สังเกตจากร่องรอยของกระดูกแตกในแนวดิ่ง

การเผาสด (Flesh Cremation) เป็นลักษณะการเผาที่นำศพของผู้ตายมาเผาทันทีที่เสียชีวิต จากนั้นนำมาบรรจุภาชนะดินเผาแล้วนำมาฝังอีกครั้ง สังเกตจากร่องรอยของกระดูกแตกในแนวขวาง

ยุคสมัยนี้แบ่งออกเป็น ๓ ระยะ จัดแบ่งตามการเรียงตัวของหลักฐานตามระดับชั้นดินทางโบราณคดี ลักษณะการวาง ภาชนะบรรจุกระดูก และของอุทิศ

ระยะที่ ๑ รูปแบบพิธีกรรมศพมีดังนี้

การวางนอนบนพื้นแบบดั้งเดิม (primary burial) แบบนอนหงายเหยียดยาว มีการมัดศพที่บริเวณข้อเท้า หัวเข่า และมือนำมาวางไว้บริเวณหน้าท้อง สิ่งของอุทิศ คือ ภาชนะดินเผาขนาดเล็ก ตกแต่งด้วยการเขียนสี นิยมวางไว้**ข้างศีรษะ** พบทั้งวางไว้ด้านซ้ายและด้านขวาของศีรษะ และวางไว้ข้างข้อเท้าด้าน**ซ้าย** มีทิศทางการหันศีรษะไปทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก

การเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ (secondary jar burial) พบความหลากหลายในด้านรูปทรงภาชนะฝังศพเป็นอันมาก และการจัดวาง แต่ของอุทิศยังคงเป็นภาชนะดินเผาขนาดเล็กตกแต่งด้วยลายเขียนสี พบว่ากระดูกมนุษย์ที่บรรจุภายในภาชนะมีร่องรอยของการเผาแห้ง (Dry Cremation) ดังนั้นหลักฐานกระดูกมนุษย์จึงมีสภาพไม่สมบูรณ์ เปื่อยยุ่ย และป่นละเอียด จึงยากต่อการวิเคราะห์เรื่อง**เพศ**และอายุ

ระยะที่ ๒ รูปแบบพิธีกรรมศพดังนี้

ในระยะนี้พบการเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ (secondary jar burial) **เท่านั้น** รูปทรงภาชนะดินเผาบรรจุกระดูก การตกแต่ง รวมถึงของอุทิศเปลี่ยนไปจากเดิม คือ การวางภาชนะฝังศพแนวนอน ภายในบรรจุกระดูกมนุษย์ที่มีร่องรอย**การเผาแบบแห้ง** (Dry Cremation) การจัดวางภาชนะในแนวนอนเป็นลักษณะเด่นของวัฒนธรรมทุ่งกุลา เมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ใน

แถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มักจะวางภาชนะในแนวตั้งเกือบทั้งหมด ยกเว้นในประเทศเกาหลี และญี่ปุ่นที่มีการวางภาชนะฝังศพในแนวนอนเช่นเดียวกับภาชนะฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลา ภาชนะฝังศพที่มีขนาดใหญ่และวางในแนวนอนเป็นการฝังรวมกันเป็นกลุ่ม องค์ประกอบของแต่ละกลุ่มจะประกอบด้วยภาชนะฝังศพ ๒ ชุด โดยภาชนะ ๑ ชุดประกอบด้วย ภาชนะบรรจุและฝาปิด และภาชนะประกอบอื่นๆ เช่น ภาชนะอุทิศบรรจุอยู่ภายใน และด้านนอกภาชนะที่นำมาปิดส่วนก้นภาชนะบรรจุ รวมไปถึงเศษภาชนะที่ทำหน้าที่ค้ำยันและเศษภาชนะที่นำมาพอกและแปะตรงรอยต่อของภาชนะบรรจุที่นำมาวางเรียงต่อกันเป็นเถา

ระยะที่ ๓ พิธีกรรมศพมีดังนี้

การเก็บกระดูกวางบนพื้น เป็นพิธีกรรมครั้งที่สอง (secondary burial) โดยไม่บรรจุในภาชนะ จากหลักฐานที่แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว พบว่ามีการเก็บรวบรวมกระดูกมาฝังรวมกันจำนวน ๓ โครง ส่วนกะโหลกศีรษะวางเรียงกันโดยหันศีรษะไปทางด้านทิศใต้ จากการวิเคราะห์พบว่าเป็นผู้ใหญ่จำนวน ๒ โครง และเด็กอายุประมาณ ๑๐ ปี จำนวน ๑ โครง มีการวางภาชนะดินเผาที่เป็นของอุทิศให้ที่บริเวณส่วนปลายของหลุมศพเหนือโครงกระดูก โดยมีการวางภาชนะดินเผาในลักษณะตะแคง และพบว่ามีการนำเศษชิ้นส่วนของภาชนะที่ชำรุดแล้วมาทำหน้าที่ค้ำยัน ภาชนะอุทิศมีรูปแบบพิเศษอีก คือ เป็นภาชนะทรงถาด ขาม และอ่าง

การเก็บกระดูกบรรจุในภาชนะ (secondary jar burial) ภาชนะบรรจุกระดูกวางในแนวนอนรวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ ซึ่งประกอบด้วยภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ทรงกระบอก ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบทาน้ำดินสีแดง มีฝาปิดเป็นภาชนะทรงถาด ทรงอ่าง บางครั้งมีการนำภาชนะดินเผาทรงกระบอก จำนวน ๒ ใบ หันปากภาชนะมาประกบกัน วางตัวในแนวนอนทำให้มองดูคล้ายกับแคปซูล[๑๕] และที่ก้นภาชนะปิดด้วยภาชนะทรงหม้อก้นกลม หรือขาม นอกจากนี้ยังพบภาชนะฝังศพทรงไหขนาดเล็ก มีฝาปิดเป็นภาชนะทรงขาม หรือ หม้อ ภาชนะฝังศพนั้นวางต่อกันเป็นเถาจำนวน ๓-๕ ใบ หรือ วางเดี่ยว มีการนำ

๑๕สุกัญญา เบาเนิด "แคปซูลใส่ศพ" สารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๓ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๓

ภาชนะดินเผาที่ชำรุด หรือทุบให้แตกเป็นชิ้นๆ นำมาพอกบริเวณรอยต่อหรือคลุมทับภาชนะบรรจุกระดูก สำหรับกระดูกมนุษย์ที่บรรจุอยู่ภายในมีร่องรอยการเผาสด (Flesh Cremation)

สมัยที่ ๓ สมัยประวัติศาสตร์ยุคต้นราว ๑,๐๐๐-๗๐๐ ปีมาแล้ว

พิธีกรรมศพในสมัยนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงแตกต่างไปอย่างสิ้นเชิง เมื่อได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ เป็นต้นมา การฝังศพเปลี่ยนมาเป็นการเผา และเก็บอัฐิบรรจุลงในภาชนะขนาดเล็ก เช่น ตลับ หรือโถเนื้อแกร่ง ฝังไว้ใกล้กับศาสนสถาน

ตามที่กล่าวถึงหลักฐานทางโบราณคดีทั้งหมดในข้างต้น ได้แสดงถึงความนิยมของผู้คนในวัฒนธรรมทุ่งกุลาที่กำหนดให้ "ภาชนะฝังศพ" เป็นพิธีกรรมนิยมในการยึดถือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องยาวนาน เป็นเอกลักษณ์เฉพาะโดดเด่นแตกต่างจากกลุ่มวัฒนธรรมอื่นในระยะเวลาเดียวกัน

จากการกำหนดอายุทำให้เชื่อว่า "ภาชนะฝังศพ" ได้ถูกประดิษฐ์คิดค้นขึ้นและพัฒนาเองภายในท้องถิ่น ตั้งแต่สมัยเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เมื่อประมาณ ๔,๐๐๐-๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมบ้านเชียงในแอ่งสกลนคร และกลุ่มวัฒนธรรมแถบลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน โดยเฉพาะพิธีกรรมการบรรจุศพในร่างในภาชนะ (primary jar burial) ของเด็กทารก วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ เป็นรูปแบบพิเศษแรกเริ่มของการใช้ "ภาชนะฝังศพ" ของวัฒนธรรมทุ่งกุลา ทั้งนี้สามารถเปรียบเทียบได้กับ "ภาชนะฝังศพ" หมายเลข ๒๘ ของแหล่งโบราณคดีโนนวัด อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา กำหนดอายุอยู่ในสมัยปลายหินใหม่[๒๐]

จากหลักฐานทางโบราณคดีทำให้เชื่อว่า "ภาชนะฝังศพ" ของวัฒนธรรมทุ่งกุลาเป็นรูปแบบพิธีกรรมเริ่มแรกที่พัฒนาขึ้นเองในท้องถิ่นเมื่อประมาณ ๔,๐๐๐-๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว ดังนั้นแรงบันดาลใจในการเลือกนำภาชนะบรรจุศพนั้นจึงไม่ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอื่น "ภาชนะฝังศพ" เป็นสิ่งที่มี

---

[๒๐]โครงการโบราณคดีเกี่ยวกับจุดกำเนิดของนครวัด www.otago.ac.nz/Anthropology/Angkor/-bnw.html ๑ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

อยู่แล้วในท้องถิ่น กระทั่งยุคสมัยต่อมาคือสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ถึงยุคหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ ๒,๕๐๐-๑,๐๐๐ ปีมาแล้วความเชื่ออย่างใหม่เช่น การเผาศพ การประกอบพิธีกรรมให้คนตายอีกครั้งหนึ่งที่เข้ามาจากภายนอก แพร่เข้ามาจากกลุ่มคนที่อยู่ห่างไกล โดยเข้ามาตามเส้นทางการติดต่อระหว่างกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ตอนในของแผ่นดินกับกลุ่มคนที่อาศัยแถบชายฝั่งทะเลในประเทศเวียดนาม หรือวัฒนธรรมซาหวิ่น (Sa Huynh) (๓,๕๐๐-๒,๖๐๐ ปีมาแล้ว)[๑] โดยผ่านเข้ามาตามเส้นทางบก และเส้นทางน้ำตามลำน้ำโขงและแม่น้ำมูล-ชี ดูได้จากการพบโบราณวัตถุนำเข้าต่างๆ เช่น ลูกปัดหินอาเกต คาร์เนเลียน นำมาเป็นของอุทิศให้คนตายของวัฒนธรรมทุ่งกุลา

เหตุที่กลุ่มคนในวัฒนธรรมทุ่งกุลาไม่ได้ปฏิเสธความเชื่ออย่างใหม่อาจเป็นเพราะสอดคล้องกับธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติอยู่เดิมจึงเกิดยอมรับ และผสมผสานรูปแบบพิธีกรรมดั้งเดิมของตนไว้อย่างลงตัว ดังปรากฏการเก็บกระดูกมาเผาและนำมาบรรจุในภาชนะเป็นประเพณีการฝังศพครั้งที่ ๒ (secondary jar burial) ซึ่งพบแพร่หลายอยู่ทั่วไปตลอดพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล-ชี รูปแบบพิธีกรรมภาชนะฝังศพยังคงได้รับความนิยมต่อมาเรื่อยๆ จนเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ หรือประมาณ ๑,๐๐๐-๗๐๐ ปีมาแล้ว จากภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาก็กลายเป็นตลับ หรือโถเคลือบ บรรจุอัฐิคนตาย

---

[๑] แหล่งโบราณคดีที่ปรากฏหลักฐาน "ภาชนะฝังศพ" ในประเทศไทยและประเทศอื่นๆ ทั้งในเอเชียภาคพื้นแผ่นดินใหญ่ เช่น อินเดีย จีน ลาว เวียดนาม และภาคพื้นหมู่เกาะ อันได้แก่ ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย มาเลเซีย และแถบภาคตะวันออกไกล เช่น ญี่ปุ่น เกาหลี กำหนดอายุอยู่ประมาณ ๓,๕๐๐-๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว

เอกสารอ้างอิง

โครงการโบราณคดีเกี่ยวกับจุดกำเนิดของนครวัด www.otago.ac.nz/Anthropology/Angkor/-bnw.html ๑ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

จารึก วิไลแก้ว, **แหล่งโบราณคดีดอนขุมเงิน**, นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๕๑ ฉบับที่ ๒ มี.ค.-เม.ย. ๒๕๕๐, หน้า ๑๗-๓๙.

ชลิต ชัยครรชิต. **"ความสำคัญของการถลุงเหล็กกับพัฒนาการชุมชนโบราณลุ่มแม่น้ำมูล"** เอกสารการประชุมวิชาการเรื่อง โบราณคดีไทย ครั้งที่ ๑, กรมศิลปากร, ๒๕ - ๒๘ สิงหาคม ๒๕๓๕. (อัดสำเนา)

ประพิศ พงศ์มาศ. "หม้อกระดูก : **พิธีกรรมผสมผสานระหว่างยุค**" นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๔๒, หน้า ๘๐-๘๕.

ประพิศ พงศ์มาศ. **เอกสารผลการวิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์ จากแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองบัว และแหล่งโบราณคดีบ้านโพนทอง ตำบลเหมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ปี พ.ศ. ๒๕๔๖,** โครงการวิจัยเรื่อง "การศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้" สำนักศิลปากรที่ ๑๑ อุบลราชธานี กรมศิลปากร.

ประไพพรรณ ภูลอย, **"ตำนานทุ่งกุลาร้องไห้"**, (เอกสารอัดสำเนา โรงเรียนกาฬสินธุ์พิทยาสรรพ์, ม.ป.ป.)

ประเสริฐ วิทยารัฐ, **"ทุ่งกุลาร้องไห้"** อนุสาส์นภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๐, หน้า ๑-๔.

ผาสุข อินทราวุธ. **รายงานเบื้องต้นการขุดค้นเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง.** ๒๕๓๖.

ผาสุข อินทราวุธ และคณะ. **รายงานเบื้องต้น การศึกษาแหล่งโบราณคดีบ้านกระเบื้องนอก ตำบลชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา** นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๓.

พุฒ วีระประเสริฐ และคณะ. **"รายงานเบื้องต้นโครงการศึกษาวิจัยร่วมฝรั่งเศส-ไทย ที่ชุมชนโบราณเมืองจำปาศรี ตำบลกู่สันตรัตน์ อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม"**. ๒๕๓๕.

รัชนี ทศรัตน์ และชาร์ล ไฮแอม. **สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ที่บริษัทสำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊ค จำกัด. ๒๕๔๒.

รัตนา รุจิรกุล. **ภูมิศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ที่ทิพย์อักษรการพิมพ์ ๒๕๒๕.

เวียงคำ ชวนอุดม. **"การศึกษาแบบแผนการฝังศพในภาชนะดินเผาในลุ่มแม่น้ำมูล-ชี"** วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๔๕.

ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ. **เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมสยาม**. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐) หน้า ๖-๘.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **แอ่งอารยธรรมอีสาน. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษกรุงเทพฯ มติชน**. ๒๕๓๓.

ศิลปากร. กรม. **รายงานเบื้องต้นการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ เล่ม ๑-๒**. โครงการวิจัยการศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้. ๒๕๔๔.

ศิลปากร. กรม. **รายงานเบื้องต้นการสำรวจแหล่งโบราณคดีบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล**. (เอกสารอัดสำเนา) ปี พ.ศ. ๒๕๓๕.

ศิลปากร. กรม. **แหล่งโบราณคดีประเทศไทยเล่ม ๔ (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง)** พิมพ์ที่ : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด. ๒๕๓๑.

ศิลปากร. กรม. **อดีตอีสาน**. กรุงเทพฯ : การศาสนา ๒๕๓๑.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๑,
(กรุงเทพฯ พิมพ์ที่บริษัทสยามเพรส แมเนจเม้น จำกัด ๒๕๔๒) หน้า ๒๖๓.

สุกัญญา เบาเนิด. **"สิมอีสานกับซากฟอสซิลเกี่ยวข้องกันอย่างไร"** วารสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๓.

สุกัญญา เบาเนิด **"แคปซูลใส่ศพ"** สารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๓ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๓.

สุกัญญา เบาเนิด. **"ความตาย/ความเชื่อ/พิธีกรรม ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้จากหลักฐานทางโบราณคดี"** ทุ่งกุลา อาณาจักรเกลือ ๒,๕๐๐ ปี จากยุคแรกเริ่มล้าหลัง ถึงยุคมั่งคั่งข้าวหอม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน. ๒๕๔๖.

สุกัญญา เบาเนิด. **ประเพณีการฝังศพของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้ (ข้อมูลใหม่จากหลักฐานทางโบราณคดี) เอกสารประกอบการประชุมเสนอผลงานทางวิชาการ โครงการวิจัยการศึกษาประเพณีการฝังศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายของวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้.** วันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๖ ณ ห้องประชุม สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

โบราณคดีหลากสาระใน
ดินแดนล้านนา

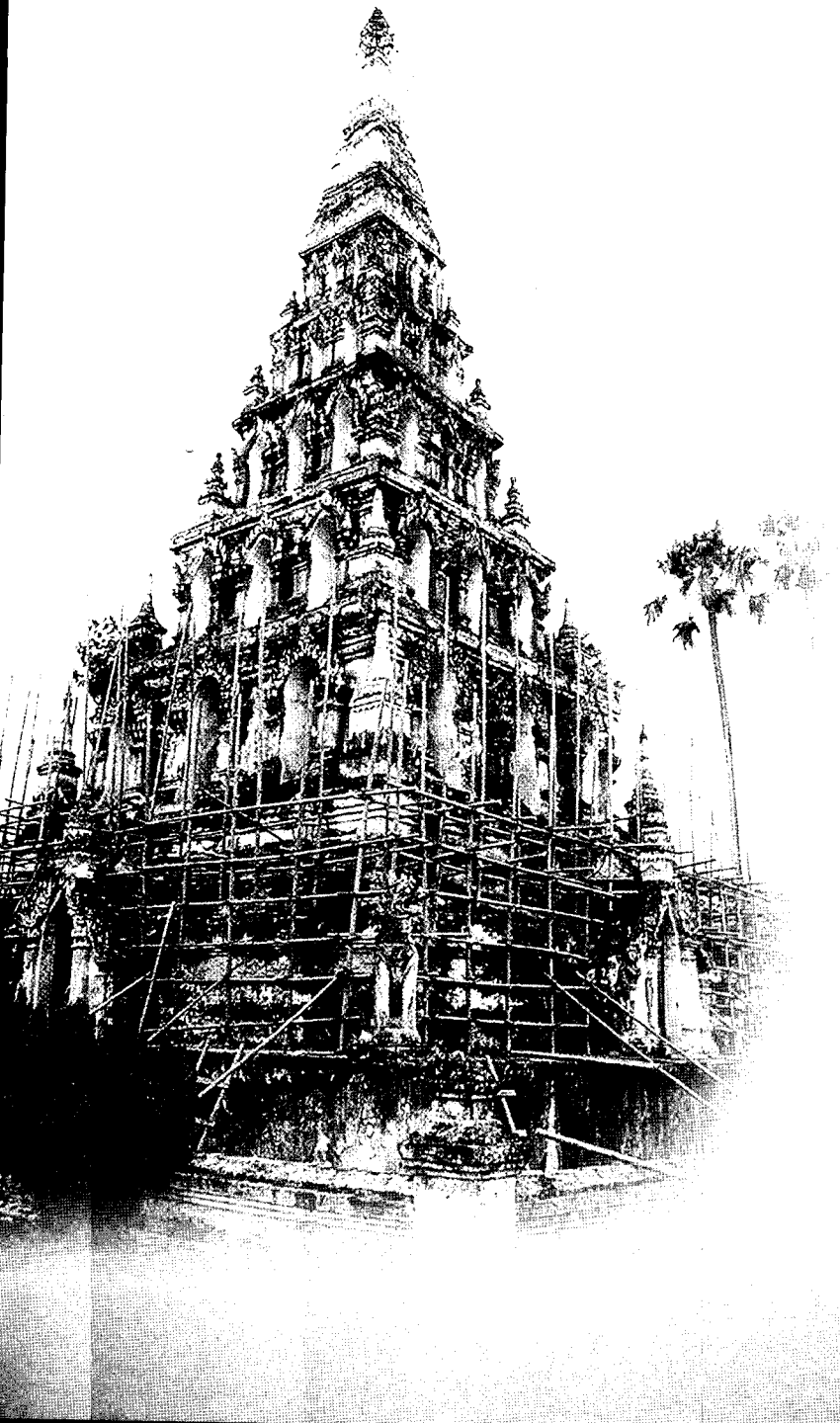

เจดีย์เหลี่ยมนอกเวียงกุมกาม

๑๑.

เจดีย์เหลี่ยมนอกเวียงกุมกาม[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

เจดีย์เหลี่ยม หรือ **เจดีย์กู่คำ** นี้ ตั้งอยู่ภายในวัดเจดีย์เหลี่ยม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ สำหรับตำแหน่งในแผนที่ของกรมแผนที่ทหารมาตราส่วน 1:50,000 ชื่อระวางจังหวัดเชียงใหม่ พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD ลำดับชุด L7017 ระวาง 4746I อยู่ที่ พิกัดกริด QMA 999733 หรือรุ้งที่ ๑๘ องศา ๔๕ ลิปดา ๒ ฟิลิปดาเหนือ และแวงที่ ๙๘ องศา ๕๙ ลิปดา ๕๘ ฟิลิปดาตะวันออก อยู่นอกเวียงกุมกามมาทางด้านทิศตะวันตก และห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่มาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ ๕ กิโลเมตร องค์เจดีย์จัดเป็นโบราณสถาน ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๙๗ ตอนที่ ๔๑ ลงวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๒๓ กันแนวเขตโบราณสถาน ประมาณ ๑ ไร่ ๘๓ ตารางวา

เมื่อแรกๆ ที่ผู้เขียนเข้ามาทำงาน เจดีย์เหลี่ยมมีสภาพทรุดโทรม สภาพโดยรวมคร่ำคร่าหม่นหมอง ปูนฉาบก็เสื่อมสภาพ ปูนปั้นหลุดร่วง แถมยังถูกคุกคามจากตะไคร่ สนิมกัดกร่อนฉัตรประดับยอดเจดีย์ ส่วนฉัตรประดับยอดสถูปจำลองประจำมุมสูญหายไป แต่ทว่าภายใต้ความชำรุดทรุดโทรมนี้เมื่อคิดย้อนไปถึงครั้งเมื่อแรกสร้าง ก็ยังคงส่อเค้าความงามทางสถาปัตยกรรม ทำให้คิดไปถึงผู้สร้างเจดีย์เหลี่ยมองค์นี้ ตามประวัติกล่าวว่า เจดีย์องค์นี้ถูกสร้างมาเมื่อ ๗๐๐ กว่าปีผ่านมาแล้วโดยพระยามังราย ส่วนประวัติความเป็นมาตามเอกสารนั้นก็มีหลายประเภท ทั้งตำนาน พงศาวดาร และจารึก แต่ละเรื่องก็แตกต่างกันไปในเนื้อหาสาระ

---

[๑] ปรับปรุงจากบทความเรื่อง "เจดีย์เหลี่ยมนอกเวียงกุมกาม" ตีพิมพ์ครั้งแรกใน นิตยสารกรมศิลปากร ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๓ เดือนพฤษภาคม - มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๑.

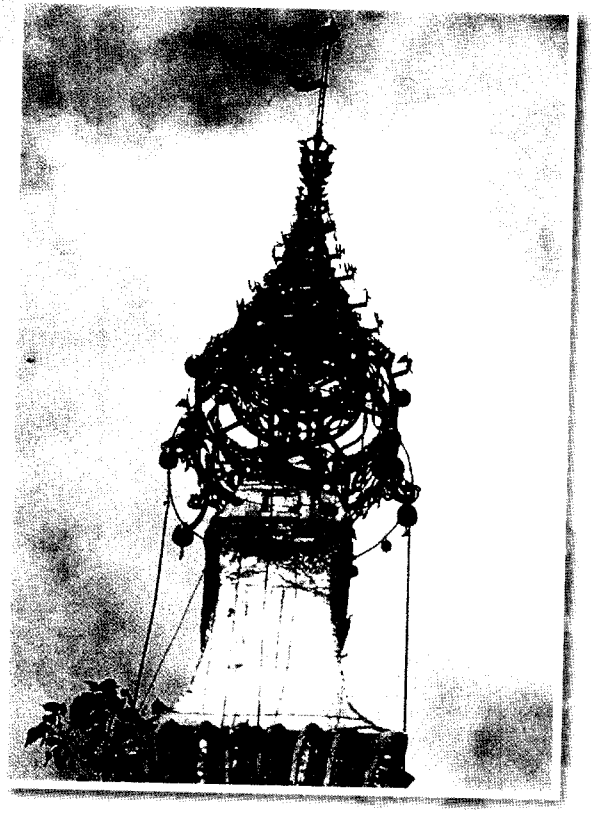

ฉัตรประดับยอดเจดีย์สภาพก่อนการบูรณะ

พงศาวดารโยนก ปรากฏข้อความเกี่ยวกับเจดีย์เหลี่ยม หรือ เจดีย์กู่คำ ว่า "ลุศักราช ๖๕๐ ปีชวด สัมฤทธิศก เจ้ามังรายให้เอาดินที่ชุดต่างหนองต่างมาทำอิฐก่อเจดีย์กู่คำไว้ในเวียงกุมกามให้เป็นที่บูชาแก่ชาวเมืองทั้งหลาย....."

ตำนานมูลศาสนา ก็กล่าวไว้ตอนหนึ่งเมื่อพระยามังรายตีเอาเมืองลำพูนได้แล้ว ว่า "ถัดนั้นพระยามังรายออกมาตั้งที่เวียงกุมกาม แปงบ้านอยู่ ๒ แห่ง แห่งหนึ่งชื่อว่าบ้านกลาง แห่ง ๑ ชื่อว่าบ้านแหม นั้นก็อยู่เสวยสมบัติในที่นั้น ท่านยินดีในศาสนาพุทธเจ้า จักใคร่กระทำบุญอันใหญ่เป็นต้นว่าสร้างเจดีย์

นั้น จึงให้อามาตย์ทั้งหลายเอาหินมาแล้วให้ก่อเป็นสี่เหลี่ยม แต่ละด้านให้มีพุทธเจ้า ๑๔ องค์ แล้วให้ใส่คำลงมาแต่ยอดดูงามนัก ใส่ชื่อว่ากู่คำ และให้ฉลองถวายมหาทาน กับตั้งเครื่องอัฐบริขารแก่สงฆ์เจ้ามากนักแล"

นอกจากนี้ยังปรากฏประวัติที่กล่าวถึงอยู่อีกหลายฉบับเช่น โคลงนิราศหริภุญไชย จารึกวัดศรีอุโมงค์คำ เป็นต้น สำหรับในปัจจุบันยังเป็นที่ถกเถียงกันในหมู่นักวิชาการอยู่ว่า เจดีย์เหลี่ยม หรือตามเอกสารเรียกว่า กู่คำ เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์ใด บางท่านก็เชื่อว่าน่าจะสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิบุคคลสำคัญ แต่บางท่านก็เชื่อว่าน่าจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า (กระดูกมือข้างขวา)

เรื่องราวของเจดีย์กู่คำปรากฏหลักฐานขึ้นอีกครั้งในชื่อที่เรียกว่า "เจดีย์เหลี่ยม" เมื่อ **หลวงโยนการวิจิตร** (มองปันโหย่ อุปโยคิน) หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า **"พระยาตะก่า"** คหบดีชาวมอญสัญชาติพม่า ที่เข้ามาค้าขายอยู่ภายในเมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์จนได้รับพระกรุณาแต่งตั้งให้เป็นหลวง ได้มีศรัทธาทำการบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์เหลี่ยมด้วยการใส่ฉัตรใหญ่ฉัตรเล็ก ก่อซุ้มพระนั่งประจำทิศที่ฐานทั้งสี่ด้าน ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นการก่อปิดทางเข้าอุโมงค์ของเจดีย์ เพื่อป้องกันสัตว์ร้ายหรือโจรขโมยเข้าไปหลบซ่อนอาศัย นอกจากนี้ยังมีการซ่อมแซมลวดลายปูนปั้นประดับองค์เจดีย์ใหม่โดยฝีมือช่างชาวพม่าเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๑ จึงทำให้ลวดลายประดับต่างๆ ที่พบเห็นในปัจจุบันเป็นแบบศิลปะพม่า

ซุ้มพระประจำทิศสภาพก่อนการบูรณะ

บริเวณเรือนธาตุชั้นที่ ๔ และ ๕ ปลียอดสภาพก่อนการบูรณะ

พระเจดีย์เหลี่ยมมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีฐานเขียงกว้างยาวด้านละ ๑๗.๔๕ เมตร มีความสูงจากส่วนล่างของฐานเขียงจรดปลียอด ๓๐.๗๐ เมตร ลักษณะโดยรอบเจดีย์มีรูปทรงสี่เหลี่ยมซ้อนขึ้นไปเป็นชั้นๆ รวมทั้งหมด ๕ ชั้น แต่ละชั้นที่ซ้อนกันเรียกว่า เรือนธาตุ ในชั้นเรือนธาตุแต่ละด้านประดับด้วย

ซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปด้านละ ๓ ซุ้ม ดังนั้นในเรือนธาตุแต่ละชั้นจะประกอบด้วยซุ้มจระนำ ๑๒ ซุ้ม เรือนธาตุ ๕ ชั้น จึงมีซุ้มจระนำทั้งหมด ๖๐ ซุ้ม พระพุทธรูปภายในซุ้มจระนำ ๖๐ องค์ เหนือเรือนธาตุชั้นที่ ๕ เป็นส่วน ปลียอด ประดับฉัตรยอดเจดีย์

บริเวณมุมเรือนธาตุแต่ละชั้นประดับด้วย**สถูปจำลองทั้ง ๔ มุม** รวมทั้งหมด ๒๐ องค์ ที่ฐานเขียงประดับด้วย**ซุ้มพระประจำทิศ**ทั้ง ๔ ด้าน ที่มุมของฐานเขียงประดับสิงห์ทั้ง ๔ มุม เรียกว่า **สิงห์ประจำมุม** องค์เจดีย์เหลี่ยมถูกล้อมรอบไปด้วยกำแพงแก้วและลานประทักษิณ กำแพงแก้วอยู่ห่างจากฐานเขียงประมาณ ๓๔๐ เซนติเมตร มีประตูทางเข้า ๒ ด้าน คือด้านตะวันออกและด้านทิศใต้ ประตูทางเข้ากว้างประมาณ ๑๒๐ เซนติเมตร

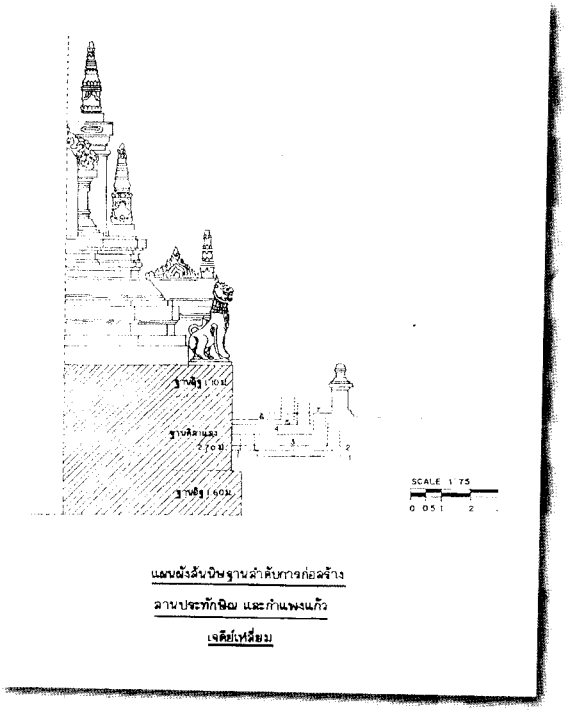

แผนผังสันนิษฐานลำดับการก่อสร้าง
ลานประทักษิณ และกำแพงแก้ว
เจดีย์เหลี่ยม

แผนผังสันนิษฐานลำดับการก่อสร้างลานประทักษิณ และกำแพงแก้วเจดีย์เหลี่ยม

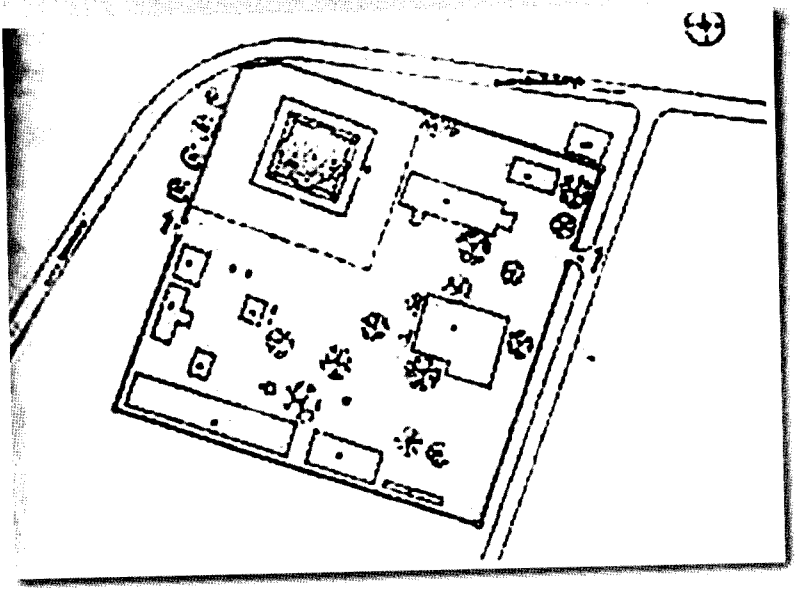

ผังบริเวณวัดเจดีย์เหลี่ยม

การขุดค้นทางโบราณคดีตามเงื่อนไขประกอบสัญญาจ้างนั้นกำหนดให้ขุดค้น ๒ หลุม และขุดแต่งรอบฐานเจดีย์ สำหรับตำแหน่งของหลุมขุดค้นได้กำหนดไว้ชิดกับฐานเขียงตรงตำแหน่งกึ่งกลาง ด้านทิศใต้ และด้านทิศตะวันออกตรงกับทางเข้า จุดประสงค์เพื่อตรวจสอบชั้นวัฒนธรรมการก่อสร้างตั้งแต่สมัยแรกสุดของเจดีย์องค์นี้ และพื้นใช้งานเดิมก่อนปัจจุบัน

ผลการขุดค้น ทำให้ทราบถึงข้อมูลสำคัญทางวิชาการหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นลำดับของการก่อสร้าง ลักษณะทางสถาปัตยกรรม อายุสมัยของเจดีย์เหลี่ยม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. ลำดับการก่อสร้างลานประทักษิณและกำแพงแก้วตั้งแต่ครั้งแรกจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะมีการก่อสร้างมาแล้ว ๗ ครั้งด้วยกัน กล่าวคือ

การก่อสร้างครั้งแรก ก็น่าจะหมายถึงพื้นใช้งานสมัยแรก ปรากฏหลักฐานต่ำจากพื้นปัจจุบันประมาณ ๑๕๐ เซนติเมตร หลักฐานที่พบคือพื้นอิฐฉาบปูน

การก่อสร้างครั้งที่สอง อยู่ต่ำกว่าพื้นปัจจุบัน ๑๓๐ เซนติเมตร พบพื้นอิฐฉาบปูนเช่นเดียวกัน แต่ขอบเขตของการก่อสร้างทั้งสองครั้งยังไม่ค่อยมีความชัดเจนมากนัก

สิงห์ประจำมุขภายหลังการบูรณะแล้ว

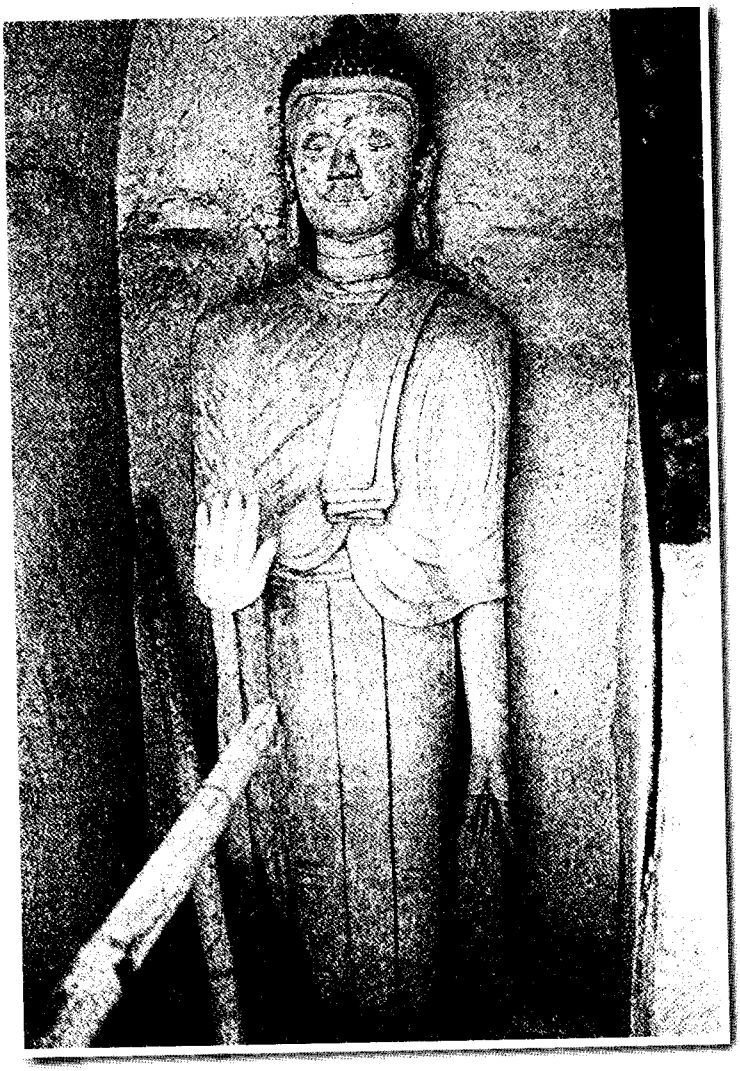

พระพุทธรูปในซุ้มจระนำชั้นเรือนธาตุที่ ๑ ด้านตะวันออกมีเค้าพระพักตร์คล้ายกับพระพุทธรูปในซุ้มจระนำที่เจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน

การก่อสร้างครั้งที่สาม อยู่ต่ำจากผิวดินประมาณ ๑๐๐ เซนติเมตร พบหลักฐานตั้งแต่กำแพงและพื้นลานประทักษิณอย่างชัดเจน ทำให้ทราบว่าความกว้างของลานประทักษิณในการก่อสร้างครั้งนี้มีขนาด ๓๔๐ เมตร จากขอบฐานเขียง

การก่อสร้างครั้งที่สี่ อยู่ต่ำจากพื้นปัจจุบัน ๖๐ เซนติเมตร พบหลักฐานทั้งพื้นและแนวกำแพงแก้ว สมัยนี้ลานประทักษิณมีความกว้าง ๒๔๐ เซนติเมตร

การก่อสร้างครั้งที่ห้า อยู่ต่ำจากพื้นปัจจุบัน ๓๐ - ๔๐ เซนติเมตร ลานประทักษิณมีความกว้าง ๒๑๐ เซนติเมตร

การก่อสร้างครั้งที่หก เหลือหลักฐานมากที่สุดอยู่ต่ำจากพื้นปัจจุบันเพียง ๒๐ เซนติเมตร ปรากฏหลักฐานทั้งจากการขุดค้นและการขุดแต่งโดยรอบฐานเจดีย์ ประกอบด้วยพื้นของลานประทักษิณและแนวกำแพงแก้ว ลานประทักษิณมีลักษณะการก่อสร้างโดยการนำเอาอิฐหัก อิฐสมบูรณ์ และอิฐหน้าวัวปูเรียงต่อกันอย่างเป็นระเบียบแล้วฉาบปูนทับเป็นพื้น ลานประทักษิณครั้งที่หกนี้มีความกว้าง ๑๗๐ เซนติเมตร มีทางเข้าทางออกสองด้านดังเช่นปัจจุบัน คือ ด้านทิศตะวันออกและด้านทิศใต้ สันนิษฐานว่าการก่อสร้างครั้งที่หกนี้ น่าจะสร้างขึ้นเมื่อปี ๒๔๕๑ ร่วมสมัยกับการปฏิสังขรณ์เจดีย์เหลี่ยมในสมัยหลวงโยนการวิจิตร ลานประทักษิณและกำแพงแก้วในการก่อสร้างครั้งนี้ได้มีการอนุรักษ์และเปิดแสดงไว้ในปัจจุบัน

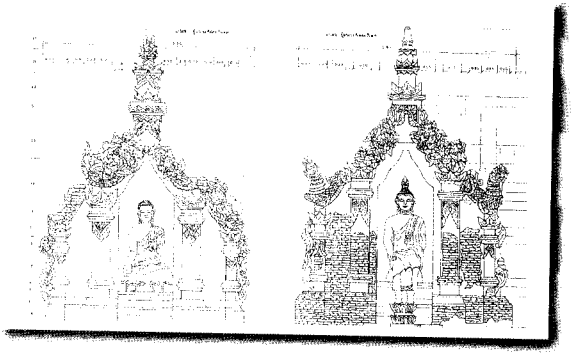

รูปตั้งซุ้มพระประจำทิศตะวันออก รูปตั้งซุ้มพระประจำทิศตะวันตก

สิงห์ประจำมุม ๑ สิงห์ประจำมุม ๒ สิงห์ประจำมุม ๓ สิงห์ประจำมุม ๔

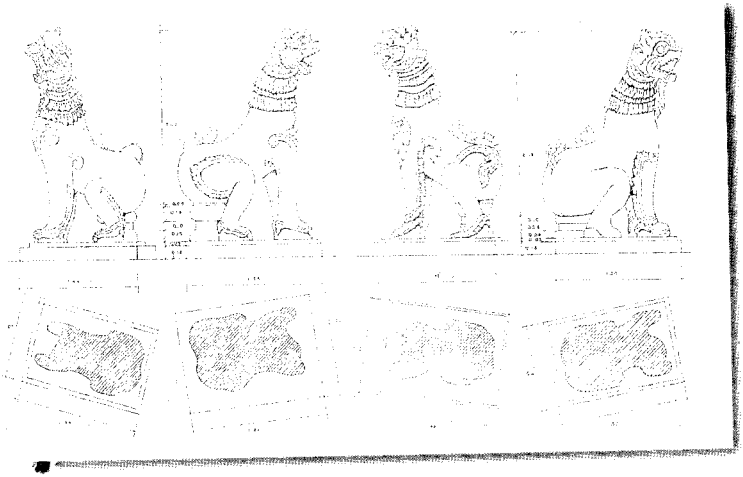

แปลนสิงห์ประจำมุม ๑ แปลนสิงห์ประจำมุม ๒ แปลนสิงห์ประจำมุม ๓ แปลนสิงห์ประจำมุม ๔

การก่อสร้างครั้งที่เจ็ด (ปัจจุบัน) ได้มีการขยายลานประทักษิณจากการก่อสร้างครั้งที่หกออกมา โดยมีความกว้าง ๓๔๐ เซนติเมตร เท่ากับการก่อสร้างครั้งที่สาม ลานประทักษิณเป็นพื้นปูนซีเมนต์ ส่วนกำแพงแก้วก็ก่ออิฐถือปูนเช่นเดียวกัน น่าจะสร้างขึ้นเมื่อปี ๒๔๗๙ ซึ่งระบุปีการสร้างไว้ที่แท่นบูชาอยู่ด้านหน้าเจดีย์ด้านทิศตะวันออก

การก่อสร้างในแต่ละครั้ง เมื่อมีการก่อสร้างครั้งใหม่จะมีการสร้างทับของเดิม หรือไม่ก็รื้อสิ่งก่อสร้างเดิมออกเสียก่อน การสร้างใหม่ทุกครั้งจะมีการเตรียมพื้นด้วยทรายก่อนเสมอ ระดับของการยกพื้นเพื่อสร้างใหม่ทับของเก่านั้นจะห่างกันเพียง ๑๐ - ๒๐ เซนติเมตรเท่านั้น ดังนั้นจะเห็นว่าการที่ต้องยกระดับของลานประทักษิณและกำแพงแก้วให้สูงขึ้นในแต่ละครั้งนั้น แสดงถึงพื้นใช้งานในแต่ละยุคสมัยด้วย ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่า ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้เกิดอุทกภัยอยู่บ่อยครั้ง ที่เวียงกุมกามหรือบริเวณวัดเจดีย์เหลี่ยม (สังเกตได้จากโบราณสถานต่างๆ ภายในเวียงกุมกามอยู่ต่ำจากพื้นดินปัจจุบันประมาณ ๑๐๐-๑๕๐ เซนติเมตร) ประกอบกับเจดีย์เหลี่ยมเป็นโบราณสถานยังมีการใช้งานอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน จึงมีความจำเป็นที่ต้องถมดินและยกระดับของลาน

ประทักษิณและกำแพงแก้ว ให้สูงขึ้นเพื่อหนีระดับน้ำที่ท่วมในแต่ละครั้ง โดยเป็นเช่นนี้มาหลายร้อยปีแล้ว

ฐานเขียง ในปัจจุบันฐานเขียงมีความสูงจากพื้น ๑๘๐ เซนติเมตร ผลของการขุดค้นสามารถขุดลงไปจนถึงระดับอิฐและก้อนศิลาแลงก้อนแรกของการก่อสร้างเจดีย์เหลี่ยม รวมความสูงจากขอบฐานเขียงปัจจุบันถึงชั้นล่างสุด ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นโครงสร้างรับน้ำหนักของเจดีย์ที่อยู่ใต้ดิน รวมความสูงทั้งหมด ๕๓๐ เซนติเมตร ก่อสร้างด้วยอิฐและศิลาแลงสลับกันไป

๒. ลักษณะสถาปัตยกรรม จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในปัจจุบัน ประกอบกับหลักฐานทางเอกสาร ได้แก่ ตำนาน พงศาวดาร และจารึก ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในต้นสมัยล้านนากับวัฒนธรรมหริภุญไชย เมื่อพระยามังรายตีเมืองลำพูนได้สำเร็จ ก่อนการสร้างเวียงเชียงใหม่ พระองค์ทรงสร้างเวียงกุมกาม จึงได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมหริภุญไชยมาด้วย อันได้แก่ ศาสนา ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม สำหรับตัวอย่างของการรับอิทธิพลวัฒนธรรมที่เด่นชัดมากคือ รูปทรงของเจดีย์เหลี่ยม โดยมีการถ่ายแบบมาจากเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน ถึงแม้ว่าในปัจจุบันรูปแบบทางศิลปกรรมจะเปลี่ยนแปลงลวดลายเครื่องประดับเป็นแบบพม่าทั้งหมดแล้วก็ตาม แต่จากการขุดค้นและการขุดแต่งศึกษาทางโบราณคดี ได้พบหลักฐานสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งจะบ่งชี้ถึงรูปแบบศิลปกรรมดั้งเดิมของเจดีย์เหลี่ยมได้ คือ ลวดลายปูนปั้นที่เป็นส่วนประดับกรอบซุ้มมีลวดลายเป็นช่อกระหนก ซึ่งเป็นแบบเฉพาะของศิลปะล้านนา รวมทั้งหลักฐานด้านประติมากรรมได้แก่ชิ้นส่วนของพระพักตร์พระพุทธรูปองค์เดียวที่เหลืออยู่ ที่มีเค้าพระพักตร์คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปที่ประดิษฐาน ในซุ้มจระนำเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน

รูปตั้งแปลนซุ้มพระชั้นที่ ๑ ทิศใต้

รูปตั้งซุ้มพระชั้นที่ ๑.๗ รูปตั้งซุ้มพระชั้นที่ ๑.๘ รูปตั้งซุ้มพระชั้นที่ ๑.๙

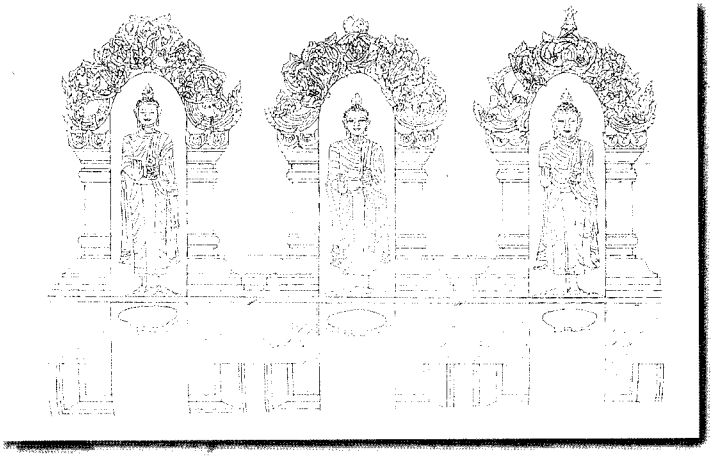

รูปตั้งแปลนซุ้มพระชั้นที่ ๒ ทิศใต้

รูปตั้งซุ้มพระชั้นที่ ๒.๗ รูปตั้งซุ้มพระชั้นที่ ๒.๘ รูปตั้งซุ้มพระชั้นที่ ๒.๙

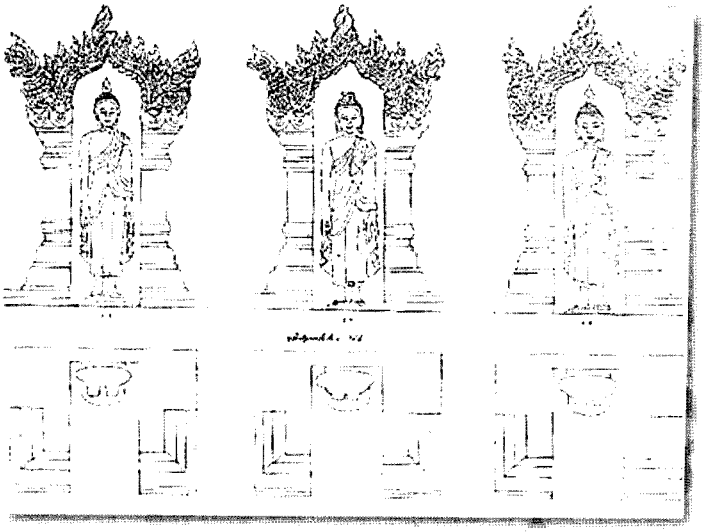

รูปตั้ง แปลน ซุ้มพระชั้นที่ ๒ ทิศใต้

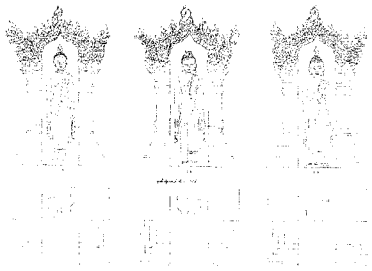

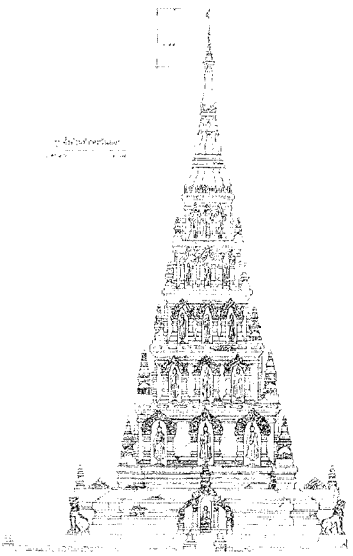

รูปตั้งด้านทิศตะวันออก

รูปตั้งสถูปชั้นที่ ๑
ด้านทิศเหนือ

รูปตั้งสถูปชั้นที่ ๑
ด้านทิศใต้

รูปตั้งสถูปชั้นที่ ๑
ด้านทิศตะวันออก

รูปตั้งสถูปชั้นที่ ๑
ด้านทิศตะวันตก

ดังนั้นเจดีย์เหลี่ยมนอกจากจะได้รับการถ่ายแบบรูปทรงมาแล้วนั้น ยังได้รับอิทธิพลทางด้านศิลปะการตกแต่งมาด้วยเช่นกัน สำหรับที่ปรากฏในปัจจุบัน แม้รูปแบบทางศิลปกรรมดั้งเดิมของเจดีย์จะเปลี่ยนไปแล้วนั้น แต่ก็ยังคงรูปทรงทางสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิมไว้ นอกเสียจากเจดีย์เหลี่ยมองค์นี้ที่ได้รับการถ่ายแบบจากเจดีย์กู่กุดแล้ว ยังมีเจดีย์ที่มีลักษณะเดียวกันนี้อีก คือ **สุวรรณเจดีย์** วัดพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน **เจดีย์เหลี่ยมวัดพญาวัด** จังหวัดน่าน **เจดีย์วัดป่าสัก** อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย **เจดีย์วัดป่าแดง** อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และ **เจดีย์รายองค์เล็ก** ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองเก่าสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย

๓. **การกำหนดอายุสมัย** จากการขุดค้นและขุดแต่งสามารถนำโบราณวัตถุ อันได้แก่เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดา (earthenware) เศษภาขนะดินเผาเนื้อแกร่ง (stoneware) จากการวิเคราะห์สามารถระบุถึงแหล่งที่มาหรือแหล่งผลิตได้ ๒ แหล่ง คือ **แหล่งเตาเวียงกาหลง** อายุพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ **แหล่งเตาสันกำแพง** พุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒ ซึ่งพบร่วมกับการก่อสร้างลานประทักษิณและกำแพงแก้วทุกชั้น ยกเว้นการก่อสร้างในปัจจุบัน เหตุที่เป็นดังนี้เพราะมีการปะปนของชั้นดินเนื่องมาจากการก่อสร้างในแต่ละครั้งจะยกระดับพื้นห่างกันเพียง ๑๐ - ๒๐ เซนติเมตรเท่านั้น จึงไม่สามารถกำหนดอายุตามลำดับการก่อสร้างในแต่ละครั้งได้ เพียงแต่สามารถกำหนดอายุโดยสังเขปเกี่ยวกับสมัยการใช้พื้น เมื่อแรกสร้างได้เท่านั้น **จากเศษภาชนะดินเผาประเภทเนื้อแกร่งที่ปะปนกันแสดงให้เห็นว่า น่าจะอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐** ประกอบกับได้พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดาแบบวัฒนธรรมหริภุญไชยในชั้นการก่อสร้างครั้งแรก และครั้งที่สาม เช่นกัน

สำหรับหลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งซึ่งไม่น่าจะถูกละเลย หรือ เลี่ยงที่จะไม่กล่าวถึงในที่นี้เห็นจะเป็น **แผ่นจารึกหินทราย** พบโดยบังเอิญจากการขุดร่องเพื่อวางท่อระบายน้ำด้านนอกกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตก จากตัวอักษรที่พบสันนิษฐานว่าเป็น **อักษรสุโขทัย** ปัจจุบันได้ส่งมอบให้ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาโบราณศึกษาวิเคราะห์ต่อไปแล้ว

มาถึงทุกวันนี้กิจกรรมการศึกษาด้านโบราณคดี และการบูรณะที่เจดีย์เหลี่ยมได้จบลงแล้ว เจดีย์องค์ใหญ่สูงตระหง่านง้ำอยู่เบื้องหน้าสภาพผิดไปจากวันก่อนๆ เจดีย์เหลี่ยมวันนี้ได้รับการบูรณะแล้ว ปูนปั้นที่เคยหักหลุดร่วงถูกปั้นแต่งขึ้นใหม่ให้เหมือนเดิม โดยช่างชาวล้านนาในปัจจุบัน ฝีมือไม่ผิดเพี้ยนจากช่างโบราณมากนักปูนฉาบที่เสื่อมสภาพถูกฉาบใหม่ตามสูตรโบราณ ฉัตรใหญ่ฉัตรน้อย ถูกประดับอยู่ในตำแหน่งเดิมครบทุกองค์ บริเวณโดยรอบองค์เจดีย์ก็ถูกปรับแต่งให้กลมกลืนกับโบราณสถานและเหมาะแก่การใช้งานในปัจจุบัน และที่สำคัญยิ่งเรื่องอดีตที่ถูกลืมหรือไม่มีใครเคยรู้มาก่อน กลับมีชีวิตขึ้นอีกครั้งหนึ่งแล้วที่เจดีย์กู่คำหรือเจดีย์เหลี่ยม นอกเวียงกุมกาม

เอกสารอ้างอิง

ประชากิจกรจักร,พระยา (แช่มบุนนาค) ผู้เรียบเรียง. **พงศาวดารโยนก.** พิมพ์ครั้งที่หก, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพร่วิทยา, ๒๕๕๑.

ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง. **เพ็ชร์ลานนา(๒).** เชียงใหม่ : พิมพ์ที่ บริษัท นอร์ทเทิร์น พริ้นติ้ง, ๒๕๓๘.

พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ. **ตำนานมูลศาสนา.** อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘.

ศิลปากร, กรม. **เวียงกุมกาม.** รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะโบราณสถาน หน่วยศิลปากรที่ ๔ เชียงใหม่ กองโบราณคดี ๒๕๓๑ - ๒๕๓๒.

ศิลปากร, กรม. **แหล่งเตาล้านนา.** โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี. ๒๕๓๓.

สรัสวดี อ๋องสกุล. **เวียงกุมกาม : การศึกษาประวัติชุมชนโบราณในล้านนา.** เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๓๙.

ขอขอบคุณ

คุณสายันต์ ไพรชาญจิตต์ นักโบราณคดี ๗ หัวหน้าฝ่ายวิชาการ สำนักงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๒ สุพรรณบุรี

คุณพลกฤษณ์ แย้มกลิ่น

คุณพัชรี คุณะสาร

และบริษัทมรดกโลก จำกัด

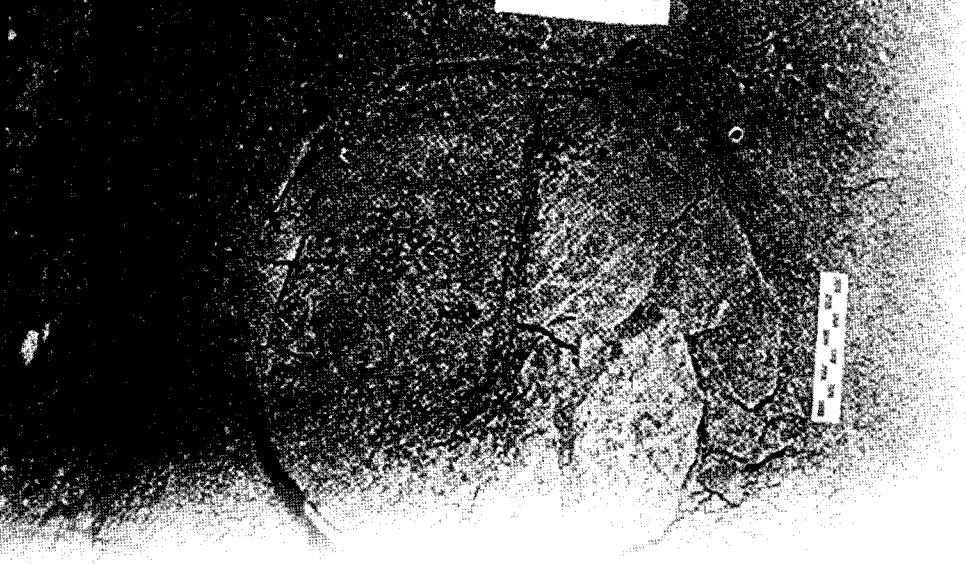

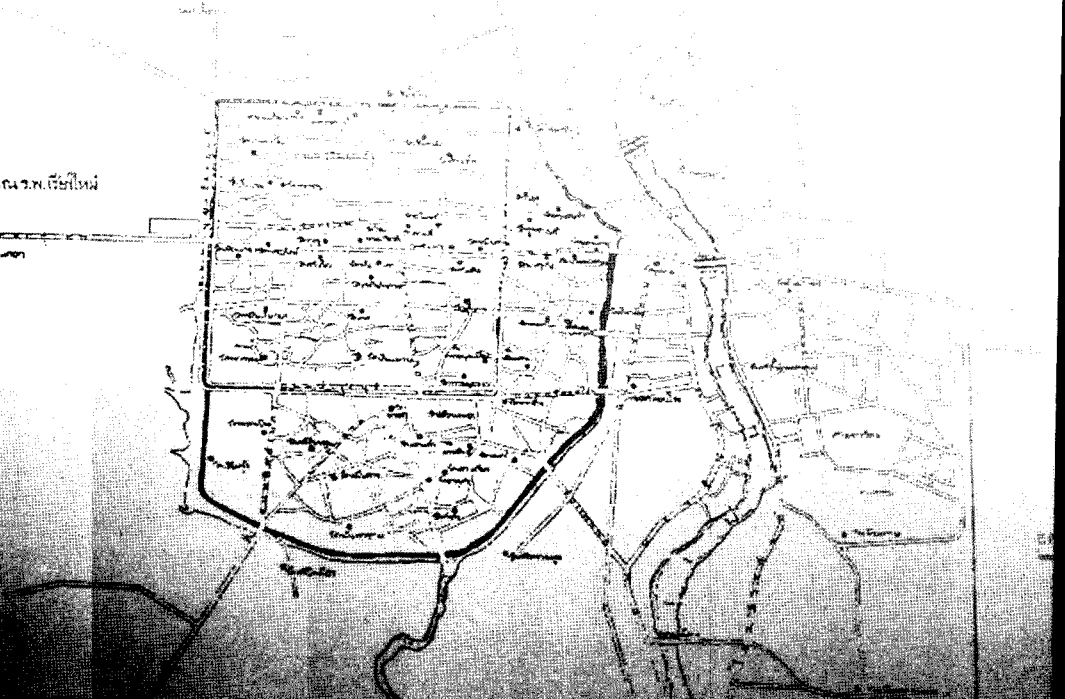

หลักฐานใหม่ที่กำแพงดินเมืองเชียงใหม่

๑๓.

หลักฐานใหม่ที่กำแพงดินเมืองเชียงใหม่*

ชินณวุฒิ วิลยาลัย

เมืองเชียงใหม่สร้างขึ้นโดยพญามังรายเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ บริเวณเชิงดอยสุเทพเป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยม มีคูและกำแพงเมืองล้อมรอบ มีแม่น้ำปิงไหลผ่านทางทิศตะวันออกของเมือง

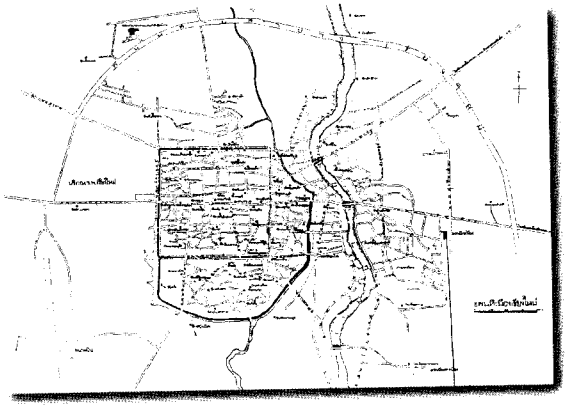

แผนที่เมืองเชียงใหม่

(ที่มา : ล้านนาไทย ; อนุสรณ์พระราชพิธีพระบรมราชาอนุสาวรีย์สามกษัตริย์, ทิพย์เนตรการพิมพ์, เชียงใหม่, ๒๕๒๖-๒๗, หน้า ๘๓ : ภาคผนวก)

เมืองเชียงใหม่ได้รับการทำนุบำรุงเรื่อยมา ทั้งทางด้านการเมือง การปกครองและศาสนา โดยเฉพาะสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. ๑๙๘๔-๒๐๓๐) และพระเมืองแก้ว (พ.ศ. ๒๐๓๘ - ๒๐๖๘) ซึ่งถือเป็นยุคทองของล้านนา กระทั่ง

*ปรับปรุงจากบทความเรื่อง **"หลักฐานใหม่ที่กำแพงดินเมืองเชียงใหม่"** ตีพิมพ์ครั้งแรกใน สารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑๑ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๑.

พ.ศ. ๒๑๐๑ จึงถูกทัพของหงสาวดีเข้ายึดครองและใช้เป็นฐานที่มั่นในการทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา เป็นเหตุให้เมืองเชียงใหม่มีสภาพทรุดโทรม ต่อมา พ.ศ. ๒๓๑๗ พระยาจ่าบ้านและพระเจ้ากาวิละร่วมกับทัพกรุงธนบุรีขับไล่พม่าออกจากเมืองได้สำเร็จ เมืองเชียงใหม่จึงขึ้นกับกรุงธนบุรีและสืบเนื่องมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งแต่งตั้งเจ้านายไปปกครองเมืองเชียงใหม่เรื่อยมา จน พ.ศ. ๒๔๑๗ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนระบบการปกครองมาเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล และใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ยกเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเมืองเชียงใหม่จึงถูกผนวกเข้ากับกรุงรัตนโกสินทร์นับแต่นั้นมา

ข้อพิจารณา

เมืองเชียงใหม่ในปัจจุบันมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้างยาวด้านละ ๘๐๐ วา มีกำแพงก่ออิฐบนคันดินและคูเมืองล้อมรอบ ที่มุมทั้งสี่ของกำแพงเป็นป้อมปราการก่อด้วยอิฐ (แจ่ง) คือแจ่งศรีภูมิทางมุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แจ่งกะต่ำทางมุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ แจ่งกู่เฮืองทางมุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ และแจ่งหัวลินทางมุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งทุกแห่งได้รับการบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙ มีประตูเมือง ๕ ประตูคือ ประตูช้างเผือกหรือประตูหัวเวียงทางทิศเหนือ ประตูท่าแพทางทิศตะวันออก ประตูเชียงใหม่กับประตูสวนปรุงทางทิศใต้ และประตูสวนดอกทางทิศตะวันตก ประตูที่เห็นในปัจจุบันได้รับการบูรณะตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๘ ยกเว้นประตูท่าแพสร้างใหม่ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ กำแพงเมืองส่วนที่ยังคงสภาพอยู่เหลือเฉพาะบริเวณที่ต่อเชื่อมกับแจ่งมุมเมืองทั้งสี่มุมและที่ประตูเมืองทั้งห้าประตู นอกจากนี้ยังมีกำแพงดินทอดตัวยาวจากด้านนอกของแจ่งกู่เฮืองโอบล้อมพื้นที่ทางทิศใต้ขนานกับลำคูไหว วกขึ้นเหนือตามน้ำแม่ข่าไปสุดที่บริเวณด้านทิศตะวันออกของแจ่งศรีภูมิ

จากสภาพกำแพงเมืองเชียงใหม่ (รวมทั้งส่วนของกำแพงดิน) และลักษณะของกำแพงเมืองที่อธิบายไว้ในตำนานและพงศาวดารต่างๆ ซึ่งมีสำนวนการเขียนที่สามารถตีความไปได้หลายแง่มุม ทำให้เกิดประเด็นอภิปรายเกี่ยวกับรูปร่างลักษณะของกำแพงเมืองเชียงใหม่สมัยแรกที่พญามังรายทรงให้สร้างขึ้นอย่างหลากหลาย เช่น

๑. กำแพงเมืองสมัยแรกควรเป็นกำแพงดินรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสสามชั้น ตามความในจารึกวัดเชียงมั่น (พ.ศ. ๒๑๒๔) ซึ่งมีลักษณะคล้ายเมืองสุโขทัย หรือ

๒. กำแพงเมืองสมัยแรกเป็นกำแพงอิฐหรือกำแพงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสชั้นเดียว เนื่องจากหลักฐานด้านเอกสารตำนานและพงศาวดารไม่ได้กล่าวไว้ว่ากำแพงเมืองมีสามชั้น หรือ

๓. กำแพงเมืองสมัยแรกมีแนวต่อเชื่อมกับกำแพงดิน เป็นรูปร่างไม่สม่ำเสมอ (กล่าวคือไม่มีกำแพงมุมฉากด้านทิศใต้และทิศตะวันออก) หรือ

๔. กำแพงเมืองสมัยแรกเป็นกำแพงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและยังมีกำแพงดินเป็นแนวโค้งโอบเมืองเหมือนปัจจุบัน

ในสองประเด็นแรกเป็นการเสนอตามที่หลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวอ้างและปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยสำคัญใดๆ ให้สามารถศึกษาหรือพิสูจน์ได้ว่าควรเป็นไปตามประเด็นใด แม้จารึกวัดเชียงมั่นเองก็บันทึกหลังจากสมัยแรกสร้างถึงเกือบ ๓๐๐ ปี แต่ในประเด็นสุดท้ายสภาพกำแพงดินในปัจจุบันยังคงสภาพอยู่มากและยังไม่สามารถบอกได้ว่ากำแพงส่วนนี้สร้างขึ้นเมื่อใด ทำให้เกิดข้อสันนิษฐานหลายประการ เช่น

๑. สร้างในสมัยแรกสร้างเมือง นักวิชาการที่เสนอแนวความคิดนี้อาศัยหลักการลดทอนขนาดของกำแพงเมืองเป็นอัตราส่วนความยาวต่อความกว้าง โดยเสนอว่าอัตราส่วนความยาว : ความกว้างตามแกนทิศทั้งสองแกน (แกนเหนือ - ใต้ และแกนตะวันออก - ตะวันตก) ของกำแพงเมืองที่ปรากฏในหลักฐานเอกสารกับอัตราส่วนความยาว : ความกว้างของกำแพงเมืองจริงที่สามารถตรวจวัดได้จากภาพถ่ายทางอากาศในปัจจุบัน และอาศัยการแปลความตำนานกับพงศาวดารเป็นหลัก หรือ

๒. สร้างในสมัยพระยาโกษาปาน (พ.ศ. ๒๒๐๕) ตามความในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ซึ่งกล่าวว่าพระยาโกษาปานให้ทหารก่อกำแพงโอบเมืองเชียงใหม่ไว้ครึ่งเมืองทางด้านทิศใต้

กำแพงดินบริเวณโรงเรียนพยาบาลสวนปรุง

การขุดค้นทางโบราณคดี

พ.ศ. ๒๕๓๙-๒๕๔๐ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ทำการขุดค้นกำแพงดินบริเวณช่วงต่อกับแจ่งกู่เฮืองติดกับโรงพยาบาลสวนปรุง จำนวน ๒ หลุม (ขนาด ๒ x ๔ เมตร) และ หจก.เฌอกรีน บริษัทผู้รับเหมาการบูรณะกำแพงเมืองเชียงใหม่ ขุดค้นที่กำแพงดินบริเวณใกล้เคียงกับหลุมขุดค้นข้างต้นอีกจำนวน ๑ หลุม (ขนาด ๓ x ๕ เมตร ควบคุมงานโดยสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ และเทศบาลเมืองเชียงใหม่)

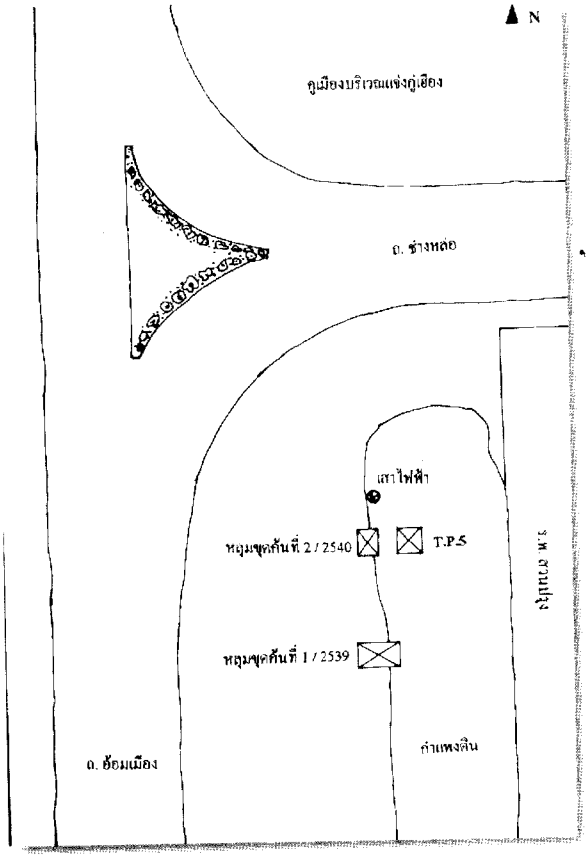

ผังบริเวณกำแพงดินที่ทำการขุดค้น

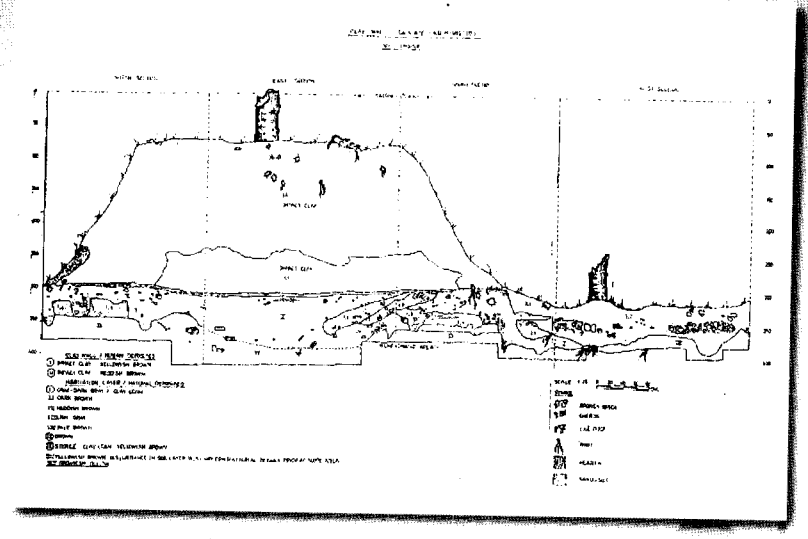

แผนผังแสดงชั้นดินหลุมขุดค้นที่ ๒/๒๕๔๐ กำแพงดินสวนแร เชียงใหม่

ชั้นหลักฐานทางโบราณคดี

จากการขุดค้นทั้ง ๓ หลุม พบหลักฐานจากชั้นบนสุดถึงชั้นล่างสุดดังนี้

ชั้นหลักฐานที่ ๑ เป็นชั้นดินถม หนาประมาณ ๓-๔ เมตร ดินลักษณะเป็นดินเหนียวสีน้ำตาล ดินทรายสีน้ำตาล - เทาและสีเหลือง และดินร่วนสีเทาดำวางตัวสลับกันเป็นชั้นบางๆ ไม่เป็นระเบียบ แต่เรียงตัวเป็นแนวเฉียงตามโครงสร้างของกำแพงดิน **โบราณวัตถุที่พบเป็นชั้น ส่วนภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาล้านนาและเศษอิฐ** ซึ่งมักพบในกลุ่มดินร่วนสีเทา-ดำ

ชั้นหลักฐานที่ ๒ เป็นชั้นดินฝุ่นทับถมหนาประมาณ ๒-๔ **เซนติเมตร** ไม่พบโบราณวัตถุในชั้นดินนี้

ชั้นหลักฐานที่ ๓ เป็นชั้นดินร่วนปนทรายสีเทา-ดำ หนาประมาณ ๓๐-๕๐ เซนติเมตร พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเคลือบสีน้ำตาล สีเขียว และเขียนลายสีดำใต้เคลือบใสจากแหล่งเตาสันกำแพง เตาพานและเตาเวียงกาหลง เศษอิฐ ชิ้นส่วนกระเบื้องมุงหลังคา กลุ่มภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดา และไหเคลือบสีน้ำตาลจากแหล่งเตาสันกำแพงพบร่วมกับเส้าหิน (มีลักษณะเป็นก้อนหิน

สามก้อนวางเรียงล้อมรอบกองถ่าน) ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ กลุ่มถ่าน และชิ้นส่วนเครื่องถ้วยราชวงศ์หยวนและหมิง

ชั้นดินธรรมชาติ เป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล-เหลือง มีจุดประสีแดงกระจายทั่วไป ไม่พบโบราณวัตถุในชั้นดินนี้

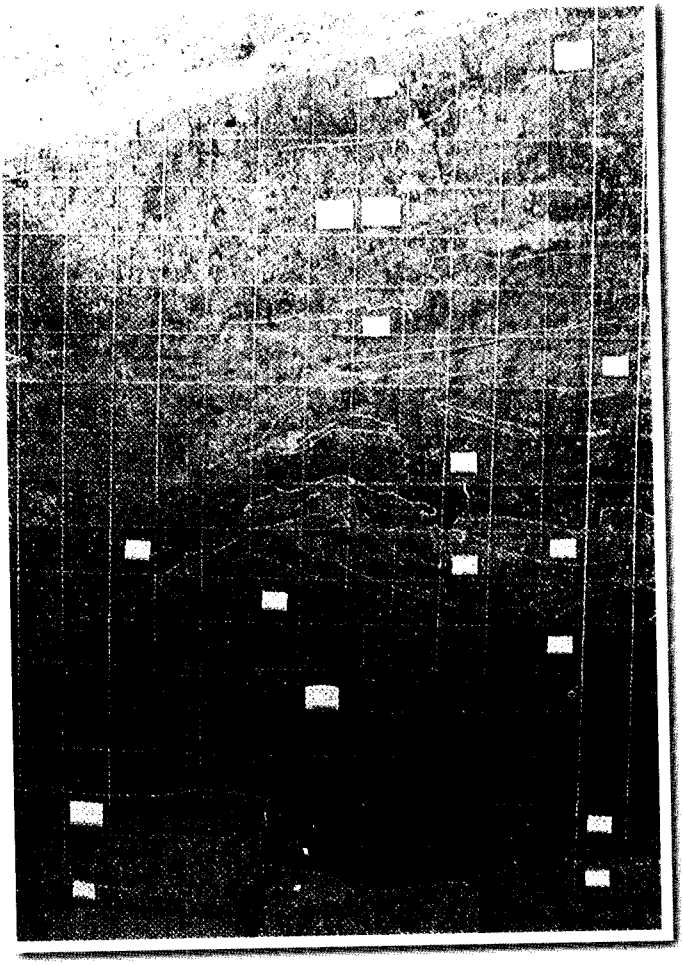

ผนังชั้นดินหลุมขุดค้น TP.5

ผนังชั้นดิน (สังเกตเห็นชั้นที่อยู่อาศัยเป็นชั้นดินสีเทา - ดำ) หลุมขุดค้น ๒/๒๕๔๐

ชั้นกิจกรรมของมนุษย์ในอดีต

จากชั้นหลักฐานทางโบราณคดีข้างต้นทำให้สามารถมองเห็นกิจกรรมของผู้คนบริเวณกำแพงดินได้ ๓ ระยะ ดังนี้ (เรียงจากกิจกรรมล่างสุดถึงกิจกรรมบนสุด)

ชั้นที่อยู่อาศัย ผู้คนเริ่มเข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณที่ราบริมลำห้วยคูไหวในช่วงเวลาหนึ่ง สังเกตได้จากกลุ่มภาชนะดินเผาที่พบร่วมกับกลุ่มถ่าน กระดูกสัตว์ และเส้าหินที่พบในชั้นหลักฐานที่ ๓

ชั้นทิ้งร้าง เป็นช่วงที่บริเวณนี้ถูกทิ้งร้างไประยะเวลาหนึ่งก่อนที่จะสร้างกำแพงดินขึ้น

ชั้นกำแพงดิน เป็นระยะที่สร้างกำแพงดินขึ้นโดยขุดดินลงไปในบริเวณที่เคยเป็นที่อยู่อาศัยมาก่อน แล้วตักดินขึ้นมาพูนกองจนเป็นคันดินสูง

กลุ่มภาชนะดินเผาประเภทไหเคลือบสีน้ำตาล พบร่วมกับกระดูกสัตว์และถ่าน ในชั้นที่อยู่อาศัยใต้กำแพงดิน หลุมขุดค้น TP. 5

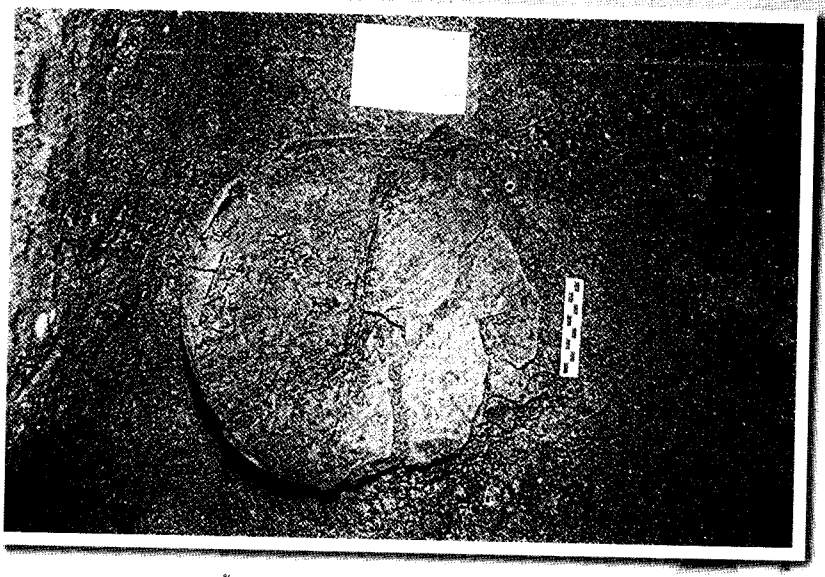

กลุ่มภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดา ในชั้นที่อยู่อาศัยใต้กำแพงดิน หลุมขุดค้น TP. 5

อายุสมัย

จากเศษภาชนะดินเผาที่พบในชั้นหลักฐานที่ ๓ ที่มีอายุในพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ และเครื่องถ้วยจีนราชวงศ์หยวนและหมิงที่มีอายุในพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๒ จึงอาจกล่าวได้ว่าน่าจะมีชาวล้านนา อยู่อาศัยมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ (พ.ศ. ๒๐๐๐ เป็นต้นมา) แล้วอพยพออกไปก่อนที่จะสร้างกำแพงดิน

แหล่งผลิตเครื่องมือหินพบใหม่ที่ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

๑๓.

แหล่งผลิตเครื่องมือหินพบใหม่ที่ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง[๑]

ชินณวุฒิ วิลยาลัย

โดยทั่วไปแล้วการศึกษาทางโบราณคดีสามารถแบ่งแหล่งโบราณคดีออกได้หลายประเภทตามแต่หลักฐานที่ปรากฏอยู่ในแหล่งนั้นๆ เช่น แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งฝังศพ แหล่งศาสนสถาน แหล่งผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ เป็นต้น ซึ่งแต่ละแหล่งมักให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้ชีวิตของมนุษย์ในอดีตของพื้นที่นั้นๆ แตกต่างกันออกไป

แหล่งผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ก็เป็นแหล่งโบราณคดีอีกประเภทหนึ่งที่ให้ความรู้ด้านเทคนิควิทยาในการทำเครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ในอดีต ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งต่อการดำรงชีวิตในทุกยุคสมัย ตั้งแต่ยุคหิน ยุคโลหะ จนถึงสมัยประวัติศาสตร์จวบจนปัจจุบัน โดยเฉพาะในยุคหินที่มนุษย์ยังรู้จักใช้หิน กระดูก และ/หรือไม้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการหาอาหารและทำกิจกรรมอื่นๆ ฉะนั้นหากต้องการทำความเข้าใจ จึงเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ให้ความรู้และมีความสำคัญเท่าๆ กับการศึกษากิจกรรมของมนุษย์ในแหล่งกิจกรรมประเภทอื่นๆ

เท่าที่มีการสำรวจศึกษาแหล่งผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ในยุคหินในเขตภาคเหนือตอนบน พบเพียงแหล่งโบราณคดีดอยป่าหวาย บ้านแม่สะงา ตำบลหมอกจำแป่ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน เพียงแห่งเดียวเท่านั้น ซึ่งในแหล่งนี้พบหลักฐานการผลิตเครื่องมือหินในกลุ่มขวานกะเทาะ (Flaked Stone Adzes) ทั้งยังพบสะเก็ดหิน เศษสะเก็ดแกนหินและหินลับกระจายทั่วผิวดินอย่างหนาแน่น

---

[๑]ปรับปรุงจากบทความเรื่อง "แหล่งผลิตเครื่องมือหินพบใหม่ที่อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง" ตีพิมพ์ครั้งแรกใน สารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๕ เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๔๑.

การสำรวจพื้นที่บริเวณแอ่งแม่เมาะใน พ.ศ. ๒๕๓๗ และสำรวจเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๕๔๑ ได้พบแหล่งผลิตเครื่องมือหินเพิ่มอีกแห่งหนึ่งอยู่ในเขตสถานีผลิตเมล็ดพันธุ์ไม้ป่าแม่ทะ ส่วนงานวนวัฒนาวิจัย สำนักงานป่าไม้ กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง หรือบริเวณพิกัดที่ 47QNA 583114 (แผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD ลำดับชุด L 7017 ระวาง 4945 III อำเภอแม่ทะ มาตราส่วน 1 : 50,000) สามารถเดินทางจากจังหวัดลำปางไปตามทางหลวงหมายเลข ๑ ลำปาง-เด่นชัย จนเลยหลักกิโลเมตรที่ ๑๖ ไปประมาณ ๑๕๐-๒๐๐ เมตร เลี้ยวขวาเข้าสู่ทางลูกรัง (ปากทางมีป้ายสถานีผลิตเมล็ดพันธุ์ไม้ป่าแม่ทะ) ประมาณ ๒ กิโลเมตร จนถึงบริเวณแปลงเพาะไม้สักของสถานีผลิตเมล็ดพันธุ์ไม้ป่าแม่ทะ

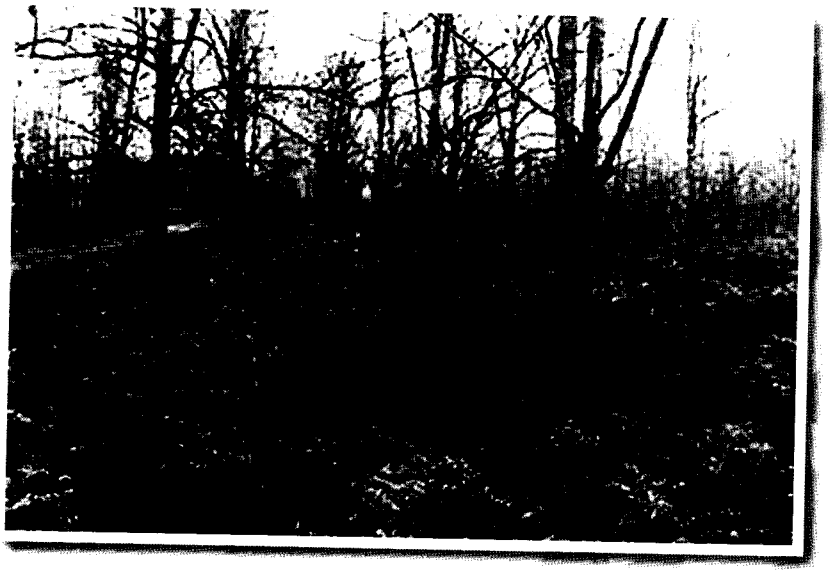

สภาพบริเวณที่พบโบราณวัตถุบนผิวดิน

สะเก็ดหินและเศษสะเก็ดที่กระจายตัวบนผิวดิน

สภาพพื้นที่โดยทั่วไปของแหล่งมีลักษณะเป็นเนินเขาสลับซับซ้อนที่ทอดตัวมาจากเทือกเขาด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก ปัจจุบันสภาพแหล่งเป็นเนินดินขนาด ๖๐-๑๒๐ เมตร ซึ่งถูกใช้เป็นแปลงทดลองปลูกไม้สักและเพาะชำพันธุ์ไม้

โบราณวัตถุประเภทหินที่พบจากการสำรวจ มีหลายประเภทดังนี้

๑. สะเก็ดหินและเศษสะเก็ดหิน (Flakes) พบทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กกระจายบนผิวดินทั่วทั้งเนิน สะเก็ดหินที่พบส่วนใหญ่บริเวณขอบโดยรอบยังมีความคมไม่พบร่องรอยการใช้งาน

๒. เครื่องมือหิน (Stone Tools)

เครื่องมือหินที่สำรวจพบ

เครื่องมือสะเก็ดหินที่สำรวจพบ

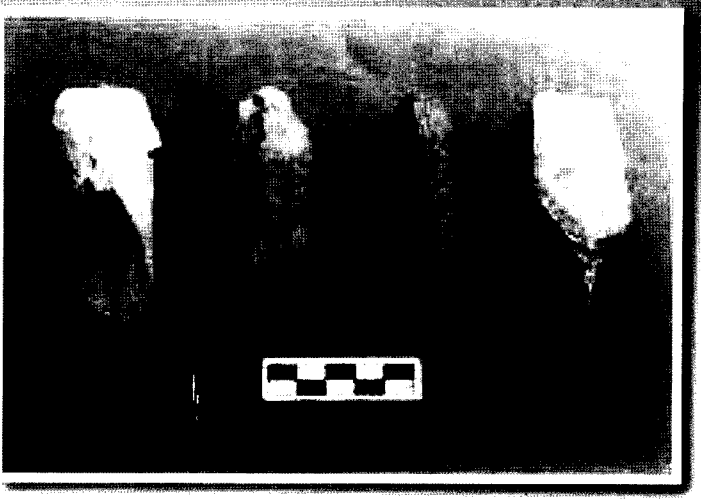

เครื่องมือขูดและเครื่องมือปลายแหลมที่สำรวจพบ

๒.๑ ขวานกะเทาะ (Hand Axes) มีลักษณะเป็น**รูปสี่เหลี่ยม**ผืนผ้า ด้านบนเป็นสันนูน หน้าตัดตามขวางเป็นรูปสามเหลี่ยม มีรอย**กะเทาะ**จาก**ขอบ** โดยรอบ

ขวานหินขัดและโกลนขวานหินขัดที่สำรวจพบ

๒.๒ เครื่องมือสะเก็ดหิน (Flaked Tools) มีลักษณะเป็นสะเก็ดหินรูปกลมรีหรือเกือบกลม มีรอยกะเทาะตกแต่งขอบเพื่อใช้งาน

๒.๓ เครื่องมือขูด (Scrapers) มีลักษณะเป็นสะเก็ดหินรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีรอยกะเทาะตกแต่งขอบคมด้านใดด้านหนึ่งและขอบตามยาวทั้งสองข้างเพื่อใช้งาน

๒.๔ ขวานหินขัด (Polished Stone Adzes) พบทั้งทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าและทรงสามเหลี่ยม ขอบคมมีร่องรอยถูกใช้งานกะเทาะแตกตลอดแนว

นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะดินเผา (Pottery Sherds/Earthenwares) เนื้อดินเผา หยาบมีเม็ดทรายปะปนในเนื้อดินมาก ผิวเรียบสีส้มอ่อน

โบราณวัตถุประเภทหินที่พบนี้ส่วนมากมีเนื้อละเอียด สีเขียว และสีเทาอมเขียว เป็นหินประเภทเชิร์ต (Chert) หรือหินไดโอไรท์ (Diorite) หรือหินทรายเนื้อละเอียด (Silicious Sandstone) ซึ่งมีแหล่งหินประเภทนี้อยู่ในบริเวณแนวเทือกเขาด้านทิศตะวันตกและทิศตะวันตกเฉียงเหนือของแหล่งห่างไปประมาณ ๑๐ กิโลเมตร

จากการสำรวจผิวดินสามารถสังเกตเห็นโบราณวัตถุประเภทหิน ทั้งสะเก็ดหิน เศษหินเหลือใช้ ขวานกะเทาะ และโกลนขวานหินขัดกระจัดกระจายอยู่หนาแน่นมากทั่วทั้งเนิน ประมาณได้ว่าในหนึ่งตารางเมตรมีโบราณวัตถุประเภทดังกล่าวกระจายอยู่ถึง ๖๐-๘๐ ชิ้น ซึ่งจากปริมาณความหนาแน่นของเครื่องมือหินดังกล่าวนี้สามารถกล่าวในเบื้องต้นนี้ได้ว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหินประเภทขวานกะเทาะและขวานหินขัดเพื่อป้อนให้ชุมชนในบริเวณโดยรอบ ทั้งนี้ต้องรอผลการสำรวจบริเวณโดยรอบอย่างกว้างขวางต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ทหาร, กรม. "แผนที่ทหาร พิมพ์ครั้งที่ 1-RTSD ลำดับชุด L 7017 ระวาง 4945 III อำเภอแม่ทะ มาตราส่วน 1 : 50,000".

ศิลปากร, กรม. **"โบราณคดีสี่ภาค"**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัตถศิลป์. ๒๕๓๐.

ศิลปากร, กรม. **"รายงานการขุดค้นศึกษาแหล่งโบราณคดีเหมืองแม่เมาะ : เอกสารหมายเลข ๑"**. หน่วยศิลปากรที่ ๔ และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. ๒๕๓๘.

Geological Survey Division. "Geological Map of Thai : Northern Sheet". Department of Mineral Resource. 1989.

การขุดค้นที่แหล่งภาพเขียนสีศาลเจ้าพ่อประตูผา จังหวัดลำปาง จะสามารถตอบคำถามเรื่องอายุของภาพเขียนสีได้หรือไม่

๑๔.

การขุดค้นที่แหล่งภาพเขียนสีศาลเจ้าพ่อประตูผา จังหวัดลำปาง จะสามารถตอบคำถามเรื่องอายุของภาพเขียนสีได้หรือไม่*

ชินณวุฒิ วิลยาลัย

ความเดิม

จากการค้นพบแหล่งภาพเขียนสีแห่งใหม่ที่บริเวณเพิงผาด้านหลังศาลเจ้าพ่อประตูผา อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง เมื่อปลายปี ๒๕๔๐ โดยความร่วมมือจากกองพันฝึกรบพิเศษค่ายประตูผา การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (เหมืองแม่เมาะ) และห้างหุ้นส่วนจำกัดเฌอกรีน ซึ่งหลังจากทำการสำรวจเบื้องต้นแล้วสามารถสรุปได้ว่า แหล่งนี้เป็นแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีภาพลักษณะต่างๆ จำนวนมากและเรียงรายเป็นกลุ่มๆ ยาวที่สุดในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย อีกทั้งภาพบางส่วนที่น่าสนใจยังมีลักษณะและรูปแบบคล้ายคลึงกับแหล่งภาพเขียนสีทั้งที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ของประเทศไทย แต่ด้วยลักษณะทางธรรมชาติของแหล่งที่เป็นภูเขาหินปูนมีหน้าผาสูงตระหง่านเกือบตั้งฉากกับพื้นที่โดยรอบ กอปรกับลักษณะทางเคมีเมื่อถูกความชื้นและละอองน้ำหรือฝนทำให้ผนังเพิงผาส่วนมากเกิดคราบหินปูนเคลือบผนังไว้โดยเฉพาะส่วนบนๆ ของผนังเพิงผา (สูงตั้งแต่ ๑๐-๕๐ เมตร) ส่วนผนังด้านล่างที่ปรากฏภาพเขียนสีก็มีคราบหินปูนไหลลงมาเคลือบทับบางส่วนแต่คาดว่าภาพเขียนสีส่วนมากยังคงไม่ถูกเคลือบทับ ฉะนั้นด้วยความสำคัญของแหล่งและผลกระทบทางธรรมชาติ สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่ จึงจัดทำโครงการคัดลอกภาพเขียนสีและขุดค้นทางโบราณคดี ณ แหล่งภาพเขียนสีศาลเจ้าพ่อประตูผาขึ้น เพื่อเป็นการเก็บรวบรวม

---

*ปรับปรุงจากบทความเรื่อง การขุดค้นที่แหล่งภาพเขียนสีศาลเจ้าพ่อประตูผา จังหวัดลำปาง จะสามารถตอบคำถามเรื่องอายุของภาพเขียนสีได้หรือไม่ ตีพิมพ์ครั้งแรกใน นิตยสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๔, ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๑)

รายละเอียด เรื่องราวต่างๆ ของภาพเขียนสีรวมทั้งหลักฐานต่างๆ ที่บริเวณเพิงผาได้กลุ่มภาพเขียนสีและด้วยการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จึงสามารถดำเนินงานตามโครงการดังกล่าวได้ในช่วงเดือนสิงหาคม ๒๕๔๑-เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๔๒

ภาพเขียนสี

รายละเอียดของภาพเขียนสีได้เคยนำข้อมูลจากการสำรวจเบื้องต้นมานำเสนอไว้ใน นิตยสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๒ (เดือนเมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๑) แล้ว แต่จากการคัดลอกภาพเขียนสีในเวลาต่อมาพบภาพเขียนสีนอกเหนือจากที่ได้ให้รายละเอียดไว้อีกมากมาย เช่น ภาพเต่าขนาดต่างๆ ภาพบุคคล ถือไม้เท้า ภาพมือแบบลายเส้นวาดแสดงข้อนิ้ว ภาพลิง ภาพสุนัขและอื่นๆ ซึ่งจะนำข้อมูลมานำเสนอในโอกาสต่อไป

การขุดค้นทางโบราณคดี

การศึกษาแหล่งภาพเขียนสีเท่าที่ผ่านมาไม่ว่าจะเป็นการพูดถึงขีดขั้นทางวัฒนธรรมและสังคมของกลุ่มคนผู้วาดภาพหรือการกำหนดอายุภาพเขียนสีมักใช้วิธีการเปรียบเทียบเรื่องราวที่พบในกลุ่มภาพกับกลุ่มแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมต่างๆ ที่น่าจะมีสภาพชีวิตและสังคมใกล้เคียงกันแล้วจึงกำหนดอายุกลุ่มภาพในแหล่งต่างๆหรือกำหนดอายุแหล่งภาพเขียนสีแหล่งนั้นๆตามอายุของแหล่งโบราณคดีที่นำมาศึกษาเปรียบเทียบวิธีการดังกล่าวนี้มีทั้งผู้ที่คิดว่าน่าจะทำได้และผู้ที่คิดว่าไม่น่าจะเกี่ยวข้องกันซึ่งไม่สามารถหาวิธีการศึกษาที่เป็นที่ยอมรับซึ่งกันและกันได้ แต่ในแหล่งภาพเขียนสีแต่ละแหล่งนั้นนอกจากจะพบหลักฐานภาพเขียนสีบนผนังเพิงผาแล้วยังอาจจะมีหลักฐานที่อยู่ใต้ดินด้วย จึงเกิดการขุดค้นทางโบราณคดีขึ้นเพื่อตรวจสอบหลักฐานที่อาจจะเกี่ยวเนื่องกับภาพเขียนสีและสามารถนำมากำหนดอายุได้ จนถึง พ.ศ. ๒๕๔๐ มีการขุดค้นแหล่งภาพเขียนสีแล้ว ๓ แห่งคือ ผาแต้มโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

กลุ่มภาพที่ ๑

จากการขุดค้นพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผา กระดูกสัตว์ สี (Haemetite) ที่ใช้เขียนภาพและตัวอย่างถ่านที่หาค่าอายุได้ ๑,๑๑๐±๕๐ ปี แต่ผู้ศึกษาเสนอว่าค่าอายุที่ได้น่าจะเป็นอายุของภาพเขียนแบบเหมือนจริงที่น่าจะถูกวาดขึ้นในระยะหลัง และผู้ศึกษายังเชื่อว่าภาพแบบเรขาคณิตหรือภาพสัญลักษณ์อื่นๆ น่าจะมีอายุเก่ากว่านี้ (อำพัน กิจงาม, ๒๕๓๗) **ผาม้อง** จังหวัดเลย ขุดพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผา กระดูกสัตว์และกองถ่าน กำหนดอายุได้ ๖๔๔±๕๐ ปี ซึ่งผู้ศึกษาใช้การพังทลายของหินผนังถ้ำช่วยในการกำหนดอายุภาพเขียนสี และสรุปว่าภาพเขียนสีน่าจะถูกวาดขึ้นในช่วงเดียวกันหรือช่วงหลังกิจกรรมที่ขุดค้นพบ (ศิลปากร ๒๕๒๓, ๒๕๔๐ และอำพัน กิจงาม, ๒๕๓๗) **ผาช้าง** จังหวัดเชียงใหม่ ขุดพบหลักฐานที่ไม่เกี่ยวข้องกับภาพเขียนสีเลย อาทิ เครื่องมือหินกลุ่มฮัวบินเนียน เครื่องมือกระดูกสัตว์ กำหนดอายุได้ ๒๘,๐๐๐ ปี (Santoni and staff 1987-1989)

จากการขุดค้นทั้งสามแหล่งจะเห็นได้ว่าแม้จะพบหรือไม่พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับภาพเขียนสีโดยตรงก็ตาม ผู้ศึกษายังสามารถใช้หลักฐานทางอ้อม (Negative evidence) อื่นๆ มาช่วยในการกำหนดอายุภาพเขียนสีได้ ซึ่งน่าจะเป็นวิธีที่ให้ผลการศึกษามีน้ำหนักมากกว่าการศึกษาเปรียบเทียบเพียงอย่างเดียว

การขุดค้นที่แหล่งภาพเขียนสีศาลเจ้าพ่อประตูผาจึงคาดหวังว่าน่าจะพบหลักฐานที่เกี่ยวเนื่องกับภาพเขียนสีโดยตรงหรือโดยอ้อมบ้างซึ่งจะช่วยให้สามารถกำหนดอายุภาพเขียนสีได้ชัดเจนและมีน้ำหนักมากขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้ทราบว่าผู้วาดภาพเหล่านี้เป็นคนกลุ่มใด มีชีวิตความเป็นอยู่ สภาพสังคมวัฒนธรรมอย่างไร หรือถ้าไม่พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับภาพเขียนสีเลยก็ยังจะทำให้ทราบว่าแหล่งนี้นอกจากกลุ่มคนที่มาวาดภาพแล้วยังมีกลุ่มคนกลุ่มใดบ้างเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่บริเวณนี้

ในคราวที่สำรวจแหล่งเมื่อปลายปี ๒๕๔๐ และในช่วงที่คัดลอกภาพเขียนสีในปี ๒๕๔๑ พบว่าบริเวณใต้กลุ่มภาพเขียนสีที่ ๑ มีพื้นดินเป็นบริเวณกว้างและปรากฏหลุมลักลอบขุดทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ๓-๔ หลุม ซึ่งบางหลุมลึกถึง ๑ เมตร ทำให้สามารถสังเกตเห็นชั้นขี้เถ้า-ถ่านและชิ้นส่วนภาชนะดินเผาได้อย่างชัดเจน อีกทั้งบนผิวดินยังพบชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์และชิ้นส่วน

ภาชนะดินเผาจำนวนมาก จึงเลือกขุดค้นที่บริเวณนี้ก่อนเพื่อตรวจสอบสมมติฐานข้างต้นและรวบรวมหลักฐานทางโบราณคดีที่ยังหลงเหลืออยู่ให้ได้มากที่สุด (ทั้งนี้การสำรวจบริเวณกลุ่มภาพอื่นๆ ก็ไม่พบร่องรอยหลุมลักลอบขุดและหลักฐานมากเท่าบริเวณนี้)

หลักฐานที่พบ

พบหลักฐานทางโบราณคดีในหลุมขุดค้น ๔ หลุมที่เรียงชิดขอบผนังเพิงผา ดังนี้

หลุมขุดค้นที่ ๑ (Test Pit 1-zone 1)

ขนาด ๓x๓ เมตร พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผา เครื่องมือหิน (Digging stone) ขวานหินขัดไม่มีบ่า กระดูกมนุษย์ส่วนต่างๆ และกระดูกสัตว์ (บางชิ้นถูกเผาไหม้) กระจายทั่วทั้งหลุมขุดค้น จากลักษณะการเรียงตัวของหลักฐานต่างๆทำให้คิดว่าบริเวณนี้เคยถูกลักลอบขุดแล้ว

หลุมขุดค้นที่ ๒ (Test Pit 1-zone 2)

ขนาด ๓x๓ เมตร พบเส้าหิน ๓ ก้อน (ลึกประมาณ ๕๐ ซม. จากผิวดิน) วางเรียงกันเป็นวงกลมและพบถ่านกระจายอยู่ภายใน

หลุมขุดค้นที่ ๓ (Test Pit 2)

ขนาด ๒x๖ เมตร พบหลักฐานที่สำคัญคือ บริเวณตรงกลางหลุมพบภาชนะดินเผาก้นกลม เนื้อดิน (Earthenware) **ลายเชือกทาบ จำนวน ๒ ใบ** ใบหนึ่งภายในบรรจุเครื่องจักสานขนาดเล็กจำนวน ๓ ใบและภายในเครื่องจักสานพบทัพพีไม้ (ขนาดเท่าๆ กับทัพพีในปัจจุบัน) **ทำจาก**ไม้เนื้ออ่อนเหลาขัดจนเนื้อไม้เรียบเนียน ทั้งยังเขียนลายสีแดงตกแต่งที่ส่วนด้ามเป็นลายขีดตามขวางและส่วนที่ใช้ตักตกแต่งเป็นลายคดโค้ง (คล้ายลวดลายที่พบบนภาชนะดินเผาวัฒนธรรมบ้านเชียงยุคหลัง)

โครงกระดูกมนุษย์และวัตถุที่พบ

นอกจากนี้ในบริเวณใกล้ๆกันยังพบโครงกระดูกมนุษย์แต่พบเฉพาะส่วนศีรษะ ส่วนล่างลงไปถึงปลายเท้าถูกรบกวนหายไป ด้านซ้ายของโครงพบรวงข้าวเปลือกเมล็ดสีน้ำตาลบรรจุไว้ในภาชนะที่สานด้วยไม้ไผ่ ด้านขวาพบรวงข้าวเปลือกเมล็ดสั้นป้อมสีดำแดง (ข้าวก่ำ) บรรจุไว้ในภาชนะจักสานเช่นเดียวกันและได้ศีรษะยังพบเสื่อรองศีรษะอยู่ด้วย

โบราณวัตถุอื่นๆ ที่พบในหลุมขุดค้นนี้ คือ เปลือกหอยทะเลเจาะรูขวานหินขัดขนาดเล็ก ชิ้นส่วนกำไลหินและชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์

หลุมขุดค้นที่ ๔ (Test Pit 3)

ขนาด ๓.๕x๓.๕ เมตร พบร่องรอยการฝังศพ ๓ บริเวณ คือ

บริเวณมุมหลุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

พบโครงกระดูกนอนหงายเหยียดยาว หันศีรษะไปทางทิศใต้ แขนแนบลำตัว ฝ่ามือวางไว้ใต้กระดูกเชิงกราน ส่วนขาพบเฉพาะส่วนบนของกระดูกต้นขา (Femur) ส่วนล่างลงไปถึงปลายเท้าถูกรบกวนหายไป มีภาชนะดินเผาก้นกลมลายเชือกทาบวางไว้เหนือศีรษะด้านข้าย (ด้านข้ายมือของโครงกระดูก) ด้านขวามีหินขนาดใหญ่วางเอียงพิงกะโหลกศีรษะ **เหนือไหล่ขวามีกองข้าวเปลือก** ฟากไม้ไผ่วางรองโครงกระดูกในลักษณะวางเอาผิวไม้ไผ่ขึ้นด้านบน เอาเนื้อไม้ลงด้านล่าง จากลักษณะรอยต่อของกระดูกแขน-ขา (Epiphyses and Diaphyses) ที่ยังไม่เชื่อมต่อกัน จึงคาดว่าน่าจะตายเมื่ออายุประมาณ ๑๐-๒๐ ปี **บริเวณด้านขวาของโครงกระดูกนี้ยังพบโครงกระดูกทารกวางหันศีรษะไปทางทิศใต้ ถูกห่อพันด้วยเส้นใยพืชที่มีลักษณะเป็นผืนใหญ่** วางภาชนะดินเผาไว้ที่ปลายเท้าและห่อศพด้วยฟากไม้ไผ่อีกชั้นหนึ่ง

บริเวณกลางหลุม

พบโครงกระดูกมนุษย์ในโลงไม้ โดยพบเฉพาะส่วนหน้าอกลงมาถึงกระดูกต้นขา ส่วนศีรษะไม่พบ ส่วนปลายขาถูกรบกวนหายไป ชิ้นส่วนต่างๆของกระดูกมนุษย์ที่พบนี้มีทั้งที่ถูกเผาไฟจนเป็นสีขาวและสีดำและที่ไม่ถูกเผาไฟ อีกทั้งยังมีโครงกระดูกฝังไว้มากกว่าหนึ่งโครง โดยมีโครงกระดูกผู้ใหญ่มากกว่า ๒ โครงและโครงกระดูกเด็กอีก ๑-๒ โครง ***บริเวณเหนือส่วนหน้าอกพบลูกปัดหิน***

ทรงแท่งกลมยาวปลายทั้งสองข้างตัดเฉียง จำนวน ๒ แท่ง *(ลักษณะคล้ายกับลูกปัดที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี)* โครงกระดูกกลุ่มนี้มีโลงไม้รองรับอยู่ด้านล่าง (โลงไม้ทำจากไม้ ๓ ชิ้นประกอบกันเป็นขอบโลงและพื้นโลง ไม่พบฝาโลง สามารถสังเกตเห็นร่องรอยการถากเกลาจากเครื่องมือมีคมได้ที่ผิวไม้อย่างชัดเจน) ซึ่งโลงไม้นี้บางส่วนถูกเผาไฟจนเป็นถ่าน (ร่องรอยการฝังศพบริเวณนี้ยังไม่ได้ทำการขุดค้นและนำหลักฐานขึ้นมาทั้งหมดจึงยังไม่สามารถบอกได้ว่ามีโครงกระดูกทั้งหมดกี่โครงหรือจะมีหลักฐานอื่นอีกหรือไม่)

บริเวณด้านทิศตะวันตกใกล้กับผนังเพิงผา

พบหลุมฝังศพลักษณะพิเศษ คือ **ฝังศพ ๓ ศพซ้อนทับกันในแนวดิ่ง โดยแต่ละศพถูกห่อพันด้วยผืนเส้นใยพืช** (คล้ายกับการนำเปลือกไม้หรือลอกเส้นใยต้นไม้ออกมาเป็นผืนใหญ่แล้วนำมาห่อศพ) **และเสื่อ** (สานจากตอกไม้ไผ่) ทับอีกหลายชั้นมาก โดยเฉพาะส่วนศีรษะและน่าจะห่อพันหลายผืน (สังเกตจากลายสานที่มีทั้งลายสอง-ลายสามและลายสี่ทั้งยังมีการขมวดตอกสานเก็บริมขอบเสื่อด้วยจึงทำให้เห็นชัดยิ่งขึ้น) บริเวณหน้าอกขวาของโครงกลางยังพบโครงกระดูกเด็กขนาดเล็กคาดว่ามีประมาณ ๑ โครง ทั้งยังมีการวางภาชนะดินเผาไว้ตามส่วนต่างๆ เช่นบริเวณขาของโครงบนสุดพบภาชนะดินเผา ๗ ใบ บางใบบรรจุใบพืชไว้ภายในจำนวนมาก *บางใบมีลักษณะคล้ายทรงสามเหลี่ยม (รูปทรงคล้ายกับ "ตะเกียง" ที่พบในถ้ำเขาสามเหลี่ยม จังหวัดกาญจนบุรี) บางใบตกแต่งลายกดจุดด้วยเชือกพันไม้ในเส้นคู่ขนานที่ส่วนไหล่ของภาชนะ (คล้ายกับภาชนะยุคโลหะที่ภาคกลางและภาคอีสาน)* **บริเวณข้างซ้ายของศีรษะโครง** กลางพบภาชนะดินเผาก้นกลมปากผายขนาดเล็กภายในบรรจุซ้อนไม้และภาชนะดินเผาก้นกลมปากสอบเข้าและมีการสานตอกรัดรอบขอบปาก หรือวัตถุอื่นๆ เช่น กระบุงขนาดเล็กวางอยู่ข้างซ้ายของศีรษะโครงล่างสุด เป็นต้น

นอกจากวัตถุต่างๆ ข้างต้นแล้วหลุมฝังศพนี้ยังมีการรองก้นหลุม ขอบหลุมและห่อคลุมศพทั้งสามด้วยฟากไม้ไผ่แล้วนำก้อนหินขนาดต่างๆ วางทับด้านบน ทั้งยังมีการสุมไฟเผาศพทั้งสาม (คล้ายกับการเผาถ่าน) ซึ่งการสุมไฟนี้ทำให้วัตถุเกือบทุกอย่างในหลุมศพถูกเผาไฟไหม้จนแห้งกรอบหรือบางชิ้นกลายเป็น

ถ่าน เช่น ข้อนไม้ เสื่อ ฟากไม้ไผ่ ผืนเส้นใยพืช หรือแม้กระทั่งเส้นผม(พบเส้นผมบนกะโหลกศีรษะโครงบนสุดกับโครงล่างสุดและขมวดเส้นผมบนศีรษะโครงกลาง) และเนื้อกระดูกของทั้งสามโครงก็อยู่ในสภาพถูกเผาไหม้จนเป็นสีดำและบางส่วนเป็นสีขาวแห้งเปราะ

รูปแบบการฝังศพ

ตามข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นเห็นได้อย่างชัดเจนว่ามีวิธีการฝังศพ ๓ รูปแบบ คือ

๑. ห่อพันศพด้วยผืนเส้นใยพืช วางศพลงในหลุมที่ปูด้วยฟากไม้ไผ่ ใส่สิ่งของอุทิศให้ผู้ตายแล้วคลุมทับด้วยฟากไม้ไผ่อีกชั้นหนึ่ง จากนั้นสุมไฟ (ดังที่พบในหลุมศพบริเวณด้านทิศตะวันตกของหลุมขุดค้นที่ ๓) หรือไม่สุมไฟ (ดังที่พบในหลุมศพบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของหลุมขุดค้นที่ ๓) แล้วนำก้อนหินมาปิดทับด้านบน

๒. วางศพในโลงไม้แล้วสุมไฟ (ดังที่พบในบริเวณกลางหลุมขุดค้นที่ ๓)

๓. วางศพลงในหลุมที่มีเสื่อรองก้นหลุม (ดังที่พบในหลุมขุดค้นที่ ๒ แต่รูปแบบนี้ไม่ชัดเจนนักเพราะพบเพียงส่วนศีรษะเท่านั้น)

ทำไมอินทรียวัตถุถึงยังคงสภาพอยู่ได้ ?

หากอ่านข้อมูลข้างต้นแล้วคิดว่าท่านผู้อ่านต้องสงสัยหรือมีคำถามต่างๆ มากมายอย่างแน่นอนซึ่งข้อสงสัยหรือคำถามเหล่านี้คณะผู้ขุดค้นเองก็เคยสงสัยและงงกับหลักฐานที่พบเช่นกัน โดยเฉพาะหลักฐานประเภทอินทรียวัตถุ เช่น เสื่อ ข้อนไม้ ทัพพีไม้ และผืนเส้นใยพืช เป็นต้น สงสัยว่าวัตถุเหล่านี้สามารถคงสภาพอยู่ได้อย่างไรในเขตภูมิประเทศร้อนชื้นเช่นนี้ แต่เมื่อลองพิจารณาจากลักษณะดิน ความชื้น และลักษณะการทำศพแล้ว ข้อสงสัยต่างๆ จะคลี่คลายลง กล่าวคือ ดินบริเวณใกล้ผนังเพิงผาใต้ภาพเขียนสีมีลักษณะเป็นดินฝุ่น (Silt) เนื้อละเอียด การที่ดินเป็นดินฝุ่นได้นั้นสาเหตุหนึ่งก็เพราะดินบริเวณนี้ได้รับความชื้นน้อยมาก เนื่องจากเพิงผาแห่งนี้มีลักษณะสูงชันเกือบตั้งฉาก (สูงประมาณ ๕๐ เมตร) และ

เอียงตัวมาทางด้านทิศตะวันออกทำให้ผนังเพิงผามีลักษณะคล้ายชะโงกเขา เมื่อฝนตกลงมาจะมีน้ำฝนตกลงในบริเวณใกล้ผนังเพิงผาน้อยมาก จะมีเพียงละอองน้ำที่ปลิวมากับลมเท่านั้น (คณะผู้ขุดค้นสังเกตเห็นจากช่วงฝนตกในขณะที่ดำเนินงานในช่วงเดือนสิงหาคม-พฤศจิกายน ๒๕๔๑) อีกทั้งแนวเขาดอยประตูผาวางตัวในแนวทิศเหนือ-ใต้ทำให้ผนังเพิงหันไปทางทิศตะวันออกสามารถรับความร้อนจากแสงแดดได้ตั้งแต่พระอาทิตย์พ้นขอบเขาดอยผาแตงจนถึงเวลาประมาณเที่ยงวันซึ่งหลังจากเวลานี้เพิงผาภาพเขียนสีจะอยู่ในเขตเงาแดดและผนังเพิงผาจะคลายความร้อนออกมาจึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ความชื้นในดินบริเวณนี้ถูกลดทอนลง คำอธิบายเรื่องลักษณะดินและความชื้นในดินนี้จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นหากลองมาดูสภาพดินบริเวณที่ไกลจากผนังเพิงผาออกมาซึ่งได้รับความชื้นทั้งน้ำค้างและน้ำฝนตลอดเวลาจะมีลักษณะเป็นดินร่วนเหนียวต่างจากดินบริเวณใกล้ผนังเพิงผาที่พบหลักฐานทางโบราณคดีอย่างชัดเจน

วิธีการทำศพที่สุมไฟในหลุมศพก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้อินทรียวัตถุคงสภาพอยู่ได้ เนื่องจากการสุมไฟในลักษณะนี้จะทำให้เกิดการเผาไหม้แบบไม่มีออกซิเจน (Non-Oxidide) เป็นการเผาไหม้ที่ไม่สมบูรณ์อินทรียวัตถุจะไม่กลายเป็นขี้เถ้าแต่จะอยู่ในสภาพของถ่านหรือเกือบเป็นถ่าน (แล้วแต่ตำแหน่งของวัตถุในหลุมศพว่าจะได้รับความร้อนมากเพียงใด) อินทรียวัตถุจึงยังคงสภาพอยู่ได้

ปัจจัยที่ทำให้อินทรียวัตถุในหลุมขุดค้นคงสภาพอยู่ได้ก็คงมาจากสาเหตุ ๒ ประการข้างต้นนี้และที่ต้องอธิบายทั้งสองสาเหตุให้ท่านผู้อ่านทราบก็เนื่องจากว่าอินทรียวัตถุที่พบนั้นมีทั้งที่ถูกเผาไหม้จนเป็นถ่าน (เช่น ข้อนไม้และเสื่อ) และที่ไม่ถูกเผาไหม้เลยหรือถูกเพียงความร้อนที่ระอุในดินเท่านั้น (เช่น ทัพพีไม้ รวงข้าว)

หลุมศพ ๓,๐๐๐ ปี !

คำถามต่อมา คือ หลักฐานที่ขุดค้นพบทั้งหมดนี้เป็นของชาวเขาหรือชนกลุ่มน้อยกลุ่มใดเมื่อไม่นานมานี้ (อาจจะประมาณ ๑๐๐-๒๐๐ ปีเท่านั้น) หรือไม่? เพราะในประเทศไทยยังไม่เคยพบหลักฐานประเภทอินทรียวัตถุที่มีอายุ

เป็นพันๆปีหรือในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เลย เมื่อคิดได้ดังนี้จึงมีผลให้คณะผู้ขุดค้นต้องเงยหน้ามองภาพเขียนสีบนผนังเพิงผาอีกครั้งแล้วถามกันเองว่าแล้วภาพเขียนสีเหล่านี้จะมีอายุเท่าไหร่? และข้อสันนิษฐานที่คิดเอาว่าภาพเขียนสีมักอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์นั้นจะใช้กับแหล่งนี้ได้หรือไม่? ความสับสนเข้าครอบงำจนหาคำตอบให้ตัวเองไม่ได้ แต่...ถ้ายังจำกันได้หลุมฝังศพด้านทิศตะวันตกของหลุมขุดค้นที่ ๓ พบภาชนะดินเผาใบหนึ่งที่บริเวณไหล่มีการตกแต่งลายกดจุดด้วยเชือกพันไม้ในลายเส้นคู่ขนาน ซึ่งการตกแต่งลักษณะนี้มักพบในวัฒนธรรมยุคโลหะในภาคกลางและภาคอีสาน (๓,๐๐๐-๑,๕๐๐ ปี) ภาชนะทรงสามเหลี่ยมแบบ "ตะเกียง" ที่เคยพบในถ้ำเขาสามเหลี่ยม จังหวัดกาญจนบุรีและลูกปัดหินทรงแท่งกลมยาวคล้ายกับที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี (๓,๕๐๐-๔,๐๐๐ ปี) และจากการส่งตัวอย่างอินทรียวัตถุจำนวน ๗ ตัวอย่างจากหลุมศพต่างๆ ไปกำหนดอายุด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ (C-14:AMS RADIO DATING) ที่มหาวิทยาลัย UPSALA ประเทศสวีเดน (ดูตารางค่าอายุประกอบ) ได้ค่าอายุเฉลี่ย ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว

แปลความได้ว่าอย่างไร ?

ฉะนั้นจากข้อมูลในขณะนี้กล่าวในเบื้องต้นได้ว่า เมื่อ ๓,๐๐๐ ปีที่แล้วกลุ่มคนที่มาทำพิธีกรรมฝังศพอาจเป็นชาวเขาหรือชนพื้นถิ่นที่อาศัยในบริเวณนี้ที่น่าจะมีสภาพสังคมวัฒนธรรมแบบกสิกรรมและมีการติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของกับกลุ่มคนในวัฒนธรรมโลหะหรือแลกเปลี่ยนสิ่งของกับกลุ่มอื่นๆ จนได้ของต่างถิ่นมาครอบครองแล้วอุทิศสิ่งของเหล่านั้นให้กับผู้ตาย

คำถาม...ทิ้งท้าย

หลังจากความสงสัยและคำถามเกี่ยวกับอินทรียวัตถุและอายุของแหล่งเจือจางลงบ้างแล้วนั้น ยังมีคำถามและปัญหาอื่นๆ อีก เช่น ความคาดหวังเบื้องต้นว่าจะพบหลักฐานที่สามารถเกี่ยวโยงกับภาพเขียนสีและสามารถช่วยกำหนดอายุภาพเขียนสีนั้นในขณะนี้ก็ยังไม่ชัดเจน เนื่องมาจากการขุดค้นสามารถบอกได้

เพียงว่ากลุ่มคนที่มาทำพิธีกรรมฝังศพนี้รู้จักใช้สีในรูปของดินเทศแล้วเท่านั้น (พบฝุ่นดินสีแดงบริเวณแขนและมือข้างซ้ายของโครงกลางในหลุมฝังศพด้านทิศตะวันตกของหลุมขุดค้นที่ ๓) ส่วนหลักฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการเขียนภาพ เช่น พบหินกรวดที่ใช้บดดินเทศ (ผิวหินมีดินสีแดงเกาะแน่นทั่วทั้งก้อน) บนผิวดินซึ่งไม่ได้สัมพันธ์โดยตรงกับหลักฐานที่พบในหลุมขุดค้น ฉะนั้นจึงต้องคาดหวังต่อไปว่าการทำงานในอนาคตอาจจะพบหลักฐานใต้ภาพเขียนสีกลุ่มอื่นๆ ที่สามารถตอบคำถามนี้ได้ (ซึ่งได้ทำการขุดตรวจสอบใต้ภาพเขียนสีกลุ่มอื่นๆ แล้วพบว่ามีหลักฐานการฝังศพเฉพาะที่กลุ่มภาพเขียนสีที่ ๒ และที่ ๕ เท่านั้น) หรือคาดหวังว่าจะมีการกำหนดอายุภาพเขียนสีโดยการเก็บตัวอย่างจากเนื้อสีที่เขียนอยู่บนผนังไปกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์เกิดขึ้นในไม่ช้านี้และถึงเวลานั้นภาพเขียนสีแห่งนี้จะมีอายุที่แน่ชัดเป็นแห่งแรกในประเทศไทย หรือปัญหาการศึกษาเปรียบเทียบหลักฐานที่พบไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมการทำศพ หรือโบราณวัตถุแต่ละประเภทเนื่องจากหลักฐานบางอย่างไม่เคยพบในแหล่งใดมาก่อน หรือ

ทำไมต้องสุมไฟเผาศพ?

ในขณะที่หลุมศพอีกมุมหนึ่งของหลุมขุดค้นกลับไม่ถูกเผา?

ตายเพราะโรคติดต่อหรือเปล่า?

ศพทั้งสามศพในหลุมเดียวกันเกี่ยวข้องเป็นอะไรกัน ญาติ พี่น้องหรือเปล่า?

ทำไมในหลุมศพทั้งสามหลุมถึงมีศพเด็กฝังร่วมด้วย?

เมื่อ ๓,๐๐๐ ปีที่แล้วมีช้อนและทัพพีใช้แล้วหรือ?

ค่าอายุที่ได้น่าเชื่อถือขนาดไหน?

และอื่นๆ อีกมากมาย...

คำถามและปัญหาเหล่านี้กำลังศึกษาหาคำตอบอยู่ซึ่งบางคำถามต้องให้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาช่วยศึกษาหาคำตอบ และหากได้คำตอบแล้วจะทยอยเผยแพร่ตามแต่โอกาสจะเอื้ออำนวย ทั้งนี้ขอทิ้งท้ายถึงท่านผู้อ่านว่าหากท่านใดมีคำถามหรือข้อสงสัยอื่นๆ นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ หรือมีข้อมูลที่สามารถช่วยตอบหรือคลี่คลายคำถามต่างๆ ได้ หรือหากต้องการข้อมูลในรายละเอียดเพิ่มเติม (เนื่องจากข้อมูลทั้งหมดนี้เป็นเพียงการย่นย่อรายละเอียดมานำเสนอก่อนที่

รายงานเบื้องต้นจะแล้วเสร็จเท่านั้น) ก็สามารถพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันได้ที่ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ถนนซุปเปอร์ไฮเวย์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๓๐๐ โทรศัพท์ (๐๕๓) ๒๒๒-๒๖๒ โทรสาร (๐๕๓) ๔๐๙-๐๗๒

ÅNGSTRÖM LABORATORY
DIV OF ION PHYSICS, ^{14}C-LAB
UPPSALA UNIVERSITY

RESULT

Labnumber	Sample	δ^{13}C ‰ PDB	^{14}C age BP
Ua-13947	Pratupha 1, test pit 2 east section	-24.28	3 085 ± 70
Ua-13948	Pratupha 2, test pit 3, burial # 5	-25.62	3 125 ± 55
Ua-13949	Pratupha 3, test pit 3, burial # 2	-25.37	3 015 ± 55
Ua-13950	Pratupha 4, test pit 3, burial # 4	-26.63	3 195 ± 55
Ua-13951	Pratupha 5, test pit 3, burial # 4	-27.46	2 975 ± 65
Ua-13952	Pratupha 6, test pit 3, burial # 5	-27.59	3 080 ± 60
Ua-13953	Pratupha 7, test pit 3, burial # 2	-18.80	3 090 ± 60

The samples Pratupha 8, test pit 3, burial # 2 and Pratupha 9, test pit 3, burial # 4 contained to little collagen to be measured.

Best regards

Göran Possnert / Maud Söderman

ตารางค่าอายุของหลักฐานที่ขุดค้นพบ

หนังสืออ่านประกอบ

ศิลปากร, กรม, **"รายงานการขุดตรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ถ้ำผาม้อง บ้านห้วยส้มโต้ ตำบลผานกเค้า อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย"**; โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, กองโบราณคดี, ๒๕๒๓.

———— , **"โบราณคดีสี่ภาค"**; โรงพิมพ์หัตถศิลป์, กรุงเทพฯ, ๒๕๓๑.

———— , **"ศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย"**; โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว; กรุงเทพฯ, ๒๕๔๐.

———— , **"รายงานเบื้องต้นการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีค่ายประตูผา อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง"**; สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่, ๒๕๔๑.

———— , **"รายงานเบื้องต้นการคัดลอกภาพเขียนสีและการขุดค้นแหล่งภาพเขียนสีศาลเจ้าพ่อประตูผา จังหวัดลำปาง"** (ต้นฉบับ) ๒๕๔๒. ยังไม่พิมพ์เผยแพร่.

อำพัน กิจงาม, **"ภาพเขียนสีบนผนังหินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: อายุและผู้เขียน"**; เอกสารประกอบการสัมมนาโบราณคดีไทย ครั้งที่ ๒, จังหวัดจันทบุรี, ๒๕๓๗.

PAUTREAU J.P and DOI ASA T., "RAPPORT PRELIMINAIRE PROSPECTIONS ET FOUILLES DANS LES VALLEES DE LA MAE CHAEM ET DE LA PING GISEMEN DE THEPANHOM HABITAT DE BAN CHAT SAN"; THAI - FRANCH PREHISTORIC RESEARCH PROJECT, 1995.

Santini Marielle and staff, "Excavation at Obluang Survey in Northern THAILAND:Preliminary Report 1987 Season": THAI-FRENCH ARCHAEOLOGICAL RESEARCH PROJECT, Paris, 1987.

———— , "LISTE DU MATERIEL; AU TOUR D'OBKUANG ET HOD" Prospections 1987-1989.

ขอขอบคุณ

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ผู้สนับสนุนงบประมาณในการดำเนินงาน
กองพันฝึกรบพิเศษค่ายประตูผา จังหวัดลำปาง กรุณาอำนวยความสะดวก
ขณะปฏิบัติงาน
ห้างหุ้นส่วนจำกัดเฌอกรีน สำหรับแรงกายแรงใจในการทำงานด้านโบราณคดี
อาจารย์สุภาพร นาคบัลลังก์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ กรุณาติดต่อประสานงาน
กับมหาวิทยาลัย UPSALA ประเทศสวีเดน
Dr.GORAN POSSNERT มหาวิทยาลัย UPSALA ประเทศสวีเดน
กรุณาตรวจสอบหาค่าอายุทางวิทยาศาสตร์
ชาวบ้านจำปุยและชาวเย้าในแอ่งประตูผาทุกท่านที่ให้ความร่วมมือ

เทคนิคการลดชั้นหลังคา
ในวิหารโถงสกุลช่างลำปาง

กรณีศึกษาวิหารจามเทวี วัดปงยางคก อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง

๑๕.

เทคนิคการลดชั้นหลังคาในวิหารโถงสกุลช่างลำปาง : กรณีศึกษาวิหารจามเทวี วัดปงยางคก อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง*

สุกัญญา เบาเนิด

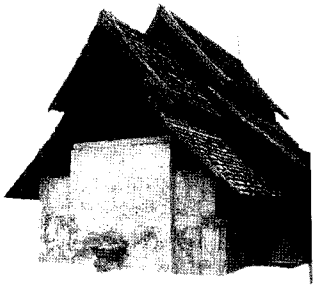

วิหารจามเทวี นอกจากจะเป็นงานสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นแล้ว ยังเป็นสถานที่ที่มีตำนานอิงกับบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ ได้แก่ พระนางจามเทวี[๑] ซึ่งตามตำนานกล่าวว่าเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ พระนางทรงสั่งให้ทำการปลูกสร้างวิหารหลังนี้ขึ้น เมื่อครั้งเสด็จไปนมัสการพระธาตุลำปางหลวง สมัยต่อมา คือในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔ ก็มีประวัติกล่าวอ้างถึงความเกี่ยวข้องกับหนานทิพย์ช้างหรือพระยาสุลวะลือไชยเจ้าเมืองลำปาง ซึ่งเป็นต้นตระกูลของเจ้าผู้ครองนครทั้ง ๗ องค์[๒] โดยกล่าวว่าหนานทิพย์ช้างเป็นชาวบ้านปงยางคกปละได้บวชเรียนที่วัดแห่งนี้

---

*ปรับปรุงจากบทความเรื่อง "เทคนิคการลดชั้นหลังคาในวิหารโถงสกุลช่างลำปาง : กรณีศึกษาวิหารจามเทวี วัดปงยางคก อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง" ตีพิมพ์ครั้งแรกใน นิตยสารเมืองโบราณ ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๑ เดือนมกราคม - เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

[๑] ราชบัณฑิตยสถาน, สำนักพิมพ์ศิลปกรรม. วิหารจามเทวี วัดปงยางคก. ๒๕๓๐. หน้า ๔๓.

[๒] หนานทิพย์ช้างเป็นต้นตระกูลของเจ้ากาวิละเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๔ ตรงกับสมัยอยุธยาตอนปลาย และบรรดาพี่น้องของเจ้ากาวิละก็ได้ครองเมืองต่างๆ เช่น ลำปาง ลำพูน และเป็นที่มาของสกุล ณ เชียงใหม่ ณ ลำปาง ณ ลำพูน ในสมัยต่อมา [อริยา เลิศรัตนากร. ตำนานเจ้าเจ็ดตน (ลำปาง : โรงพิมพ์ศิลป์ประดิษฐ์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๓. และสงวน โชติสุรัตน์. "ประวัติเมืองลำปาง". สารคดีลานทอง ประวัติล้านนาไทย (พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๓). หน้า ๔๐๑.]

กล่าวกันว่าหลักฐานที่เป็นเอกสารประเภทตำนานนั้นเป็นหลักฐานชั้นรอง เพราะฉะนั้นจึงไม่อาจใช้ยืนยันถึงสมัยในการสร้างวิหารจามเทวีได้อย่างชัดเจน แต่จากหลักฐานทางด้านโบราณ เช่นโบราณวัตถุต่างๆ ที่ได้จากการขุดค้นนั้น เป็นหลักฐานที่นำมาพิจารณาประกอบกับการศึกษาเปรียบเทียบด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมกับวิหารสกุลช่างเดียวกัน เช่น วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จึงทำให้ทราบว่าวิหารจามเทวีนั้น น่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ และมีการซ่อมแซมต่อเนื่องกันมาอีกหลายครั้ง แต่ก็ยังคงรักษารูปแบบเก่าให้อยู่คงเดิม

ความสำคัญและคุณค่าดังกล่าว ทำให้กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนวิหารหลังนี้เป็นโบราณสถานของชาติ โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๙ ตอนที่ ๑๕๙ ลงวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๘

วิหารจามเทวีเป็นสถาปัตยกรรมที่มีการจัดจังหวะได้งดงาม และประดับประดาด้วยงานประณีตศิลป์แขนงต่างๆ อาทิ งานไม้สลัก งานปูนปั้น และงานจิตรกรรม ซึ่งรายละเอียดของงานเหล่านี้ เป็นตัวอย่างของการศึกษาเปรียบเทียบด้านเชิงช่างที่มักถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวอ้างกันอยู่เสมอๆ และสำหรับในบทความนี้ผู้เขียนขอเสนอแนวคิดอีกแง่มุมหนึ่ง คือเทคนิคการลดชั้นหลังคา ซึ่งก็มีลักษณะเด่น และเป็นแบบเฉพาะในงานโครงสร้างของวิหารล้านนาสกุลช่างลำปาง

โครงสร้างของวิหาร

วิหารแบบสกุลช่างลำปาง เช่น วิหารจามเทวี วิหารน้ำแต้ม วิหารพระพุทธ วิหารหลวงวัดพระธาตุลำปางหลวง วิหารวัดไร่หิน อำเภอเกาะคา วิหารวัดเวียง อำเภอเถิน วิหารสุวรรณโคมคำ วัดพระธาตุเสด็จ วิหารวัดสะตีก เชียงมั่น อำเภอเมือง ล้วนแล้วแต่มีลักษณะเด่นด้านรูปทรง คือเป็นวิหารโถง หรือวิหารแบบเปิดโล่ง หลังคาไม่อ่อนโค้ง ลักษณะโดยรวมเป็นแบบแข็งแกร่ง หรือภาษาที่ล้านนาเรียกว่าแบบ ฮ่างบู้ (ร่างผู้) หรือลักษณะของผู้ชาย ซึ่งจะแตกต่างกับวิหารลักษณะเดียวกันในสกุลช่างเชียงใหม่ ที่นิยมความอ่อนช้อย

โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังคาจะแอ่นโค้ง ลักษณะเช่นนี้ภาษาไทยล้านนาเรียกว่าแบบฮ่างแม่ (ร่างแม่) หรือลักษณะของผู้หญิง[๔]

เฉพาะวิหารจามเทวีมีโครงสร้างทั้งหมดเป็นระบบเสาผนัง และคาน มีเทคนิคการถ่ายน้ำหนักจากหลังคาลงมายังคาน จากคานลงมาเสา และต่อมายังผนังอีกชั้นหนึ่ง เป็นเทคนิคการก่อสร้างแบบเรือนเครื่องสับ หรือเรือนไม้จริง (เรือนแบบสุบขื่อสุบแป ในภาษาล้านนาโบราณ) หมายถึงการสวมขื่อสวมแปด้วยการบากไม้ และสวมโครงสร้างส่วนอื่นๆ ด้วยการเข้าลิ้นโดยเลี่ยงการใช้ตะปูหรือลิ่มไม้

โครงสร้างส่วนหลังคาหรือเครื่องบนก็เป็นแบบล้านนาโบราณแท้ๆ คือไม่มีจันทัน แต่ใช้จั่วรูปสามเหลี่ยมทำหน้าที่รับน้ำหนัก มีชื่อเฉพาะเรียกว่า "ม้าตั่งไหม"[๕] ซึ่งใช้ "อกไก่" ที่อยู่ด้านบนรับน้ำหนักเพียงจุดเดียว

ส่วนโคนมีเสามาแบกรับน้ำหนักเฉลี่ยออกเป็นสองจุด โดยมีการถ่ายน้ำหนักจากการกระเบื้องไปยังไม้ระแนง จากไม้ระแนงถ่ายน้ำหนักไปยังแปลนและไปสู่แปหัวเสาในที่สุด

สำหรับบริเวณส่วนล่างของวิหารจามเทวี เป็นวิหารโถงเปิดโล่ง ยกเว้นห้องท้ายสุดซึ่งก่ออิฐถือปูนเป็นผนังปิดทึบไว้สามด้าน นับรวมกันทั้งหมด รวมได้ห้าห้อง

แต่ละห้องนั้นมีส่วนเครื่องบนหรือหลังคาประกอบด้วยผืนหลังคาจั่วและผืนหลังคาปีกนก มีการลดชั้น (ภาษาล้านนา เรียกว่า "ชด") โดยด้านหน้าลด ๓ ชั้น คือลดที่มุขหน้า (ห้องที่ ๑) มุขรอง (ห้องที่ ๒) และมุขประธาน (ห้องที่ ๓) ส่วนด้านหลังลด ๒ ชั้น คือลดที่มุขประธาน (ห้องที่ ๔) และมุขหลัง

---

[๔]วรลัญจ์ บุณยสุรัตน์. การศึกษาหน้าบันวิหารล้านนาในเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๕๓๕. หน้า ๕๖.

[๕]ม้าตั่งไหม หรือ ม้าต่างไหม เป็นชื่อเรียกพิเศษของล้านนา เป็นคำที่ใช้มาตั้งแต่ยุคแรกๆ ของราชวงศ์มังราย ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ เรียกตามลักษณะการนำสินค้าบรรทุกหลังม้าไปขายยังเมืองต่างๆ (อาจจะเป็นผ้าไหม) ซึ่งลักษณะเช่นนี้เรียกว่า ต่าง (หมายถึงบรรทุก) สำหรับไม้ที่รองรับผ้าไหมก่อนที่จะวางบนหลังม้าเรียกว่า ตั่ง หรืออาจจะมีความหมายถึงการที่สามารถรองรับน้ำหนักที่กดพอดีหลังคา เช่นเดียวกับม้าที่น้ำหนักที่บรรทุก (ต่าง) ผ้าไหมไปขาย (วรลัญจ์ บุณยสุรัตน์. เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๕.)

บริเวณห้องสมุดท้ายสุด เป็นระบบโครงสร้างผนังรับน้ำหนัก ต่างจากส่วนหน้า ซึ่งใช้เสาไม้รับน้ำหนัก (ภาพ : ศูนย์ข้อมูล เมืองโบราณ. ๒๕๓๖)

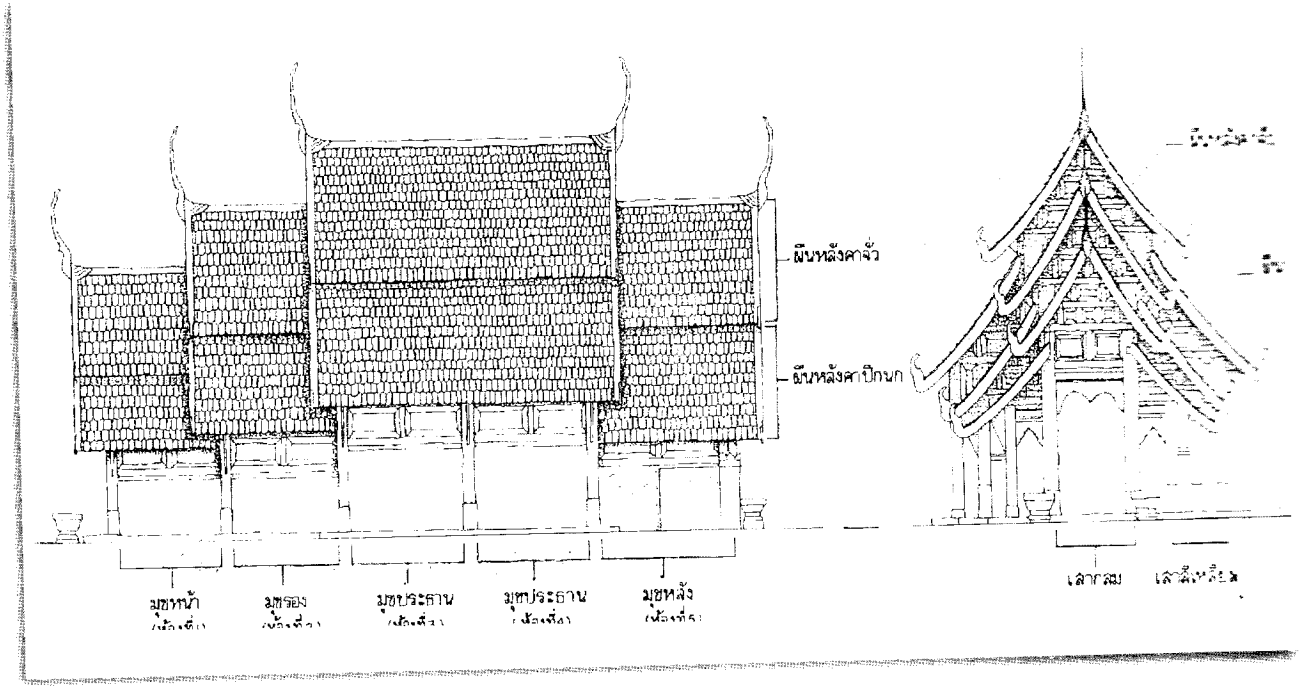

ภาพลายเส้นแสดงส่วนต่างๆ ของวิหารจามเทวี

เทคนิคและวิธีการลดชั้นหลังคา

ดังที่กล่าวแล้วว่า การก่อสร้างวิหารลักษณะนี้ จะพยายามหลีกเลี่ยงการใช้ตะปู แล้วใช้เทคนิคการประกอบเข้าไม้ด้วยวิธีเจาะ บาก และเข้าเดือย และการลดชั้นหลังคาจากมุขประธานมายังหลังคาของมุขรอง ที่จะกล่าวถึงในบทความนี้ ก็เป็นตัวอย่างการเชื่อมต่อจากตับบนสู่ตับล่าง อันแสดงให้เห็นเทคนิคดังกล่าวได้เป็นอย่างดี ดังนี้

ผืนหลังคาจั่ว มีจุดเชื่อมต่อ ๔ จุด คือ

จุดที่ ๑ อกไก่ (แปจ่อง) ของมุขรอง (ห้องที่ ๓) เชื่อมต่อกับขื่อคัด (ขื่อยี่) ของมุขประธาน (ห้องที่ ๓)

จุดที่ ๒ ขื่อคัดชั้นที่ ๓ บนสุด (ขื่อม้าสาม) ของมุขรอง (ห้องที่ ๒) บากรับแปลาน (แปสาม, ก้าบ) ซึ่งเชื่อมเสาตุ๊กตา (ตั่งไหม) ของมุขประธาน (ห้องที่ 3)

จุดที่ ๓ ขื่อคัดชั้นที่ ๒ (ขื่อยี่) ของมุขรอง (ห้องที่ ๒) บากรับแปลาน (แปสาม, ก้าบ) ซึ่งเชื่อมกับขื่อเอก (ขื่อหลวง) ของมุขประธาน (ห้องที่ ๓)

จุดที่ ๔ แปหัวเสา (แปยี่, แปบ้าง) ของมุขรอง (ห้องที่ ๒) เชื่อมกับเสากลมแถวกลางของมุขประธาน (ห้องที่ ๓)

ผืนหลังคาปีกนก มีจุดเชื่อมต่ออีก ๔ จุด คือ

จุดที่ ๕ แปลาน (แปสาม, ก้าบ) หรือแปรับคอสอง (ห้องที่ ๒) เชื่อมกับเสากลมแถวกลางของมุขประธาน (ห้องที่ ๓)

จุดที่ ๖ ขื่อคัดชั้นที่ ๓ บนสุด (ขื่อม้าสาม) ของมุขรอง (ห้องที่ ๒) บากรับแปลาน (แปสาม, ก้าบ) ซึ่งเชื่อมกับขื่อคัด (ขื่อยี่) ของมุขประธาน (ห้องที่ ๓)

จุดที่ ๗ ขื่อคัดชั้นที่ ๒ (ขื่อยี่) ของมุขรอง (ห้องที่ ๒) เชื่อมกับขื่อเอก (ขื่อหลวง) ของมุขประธาน (ห้องที่ ๓)

จุดที่ ๘ แปหัวเสา (แปยี่, แปบ้าง) ของมุขรอง (ห้องที่ ๒) เชื่อมกับเสาสี่เหลี่ยมของมุขประธาน (ห้องที่ ๓)

ทั้งนี้ ส่วนโครงสร้างส่วนล่างของวิหารซึ่งจะต้องรองรับเครื่องบนทั้งหมดนั้น พบว่ามีการเตรียมไว้แล้วเป็นอย่างดีโดยก่อนการก่อสร้างวิหาร ได้มีการเตรียมพื้นด้วยการนำทรายมาอัดให้แน่น จากนั้นจึงตั้งเสาเพื่อรับน้ำหนัก ซึ่งเสาที่ใช้เมื่อครั้งแรกสร้างนั้นเป็นเสาไม้ตลอดทั้งต้น มักเป็นไม้จำพวกไม้สัก ไม้จันทน์ แต่เมื่อเวลาผ่านไป เสาไม้ผุกร่อนลง จึงมีการตัดส่วนที่ผุออกแล้วก่ออิฐสอปูนเสริมเข้าไป

อย่างไรก็ตาม โครงสร้างของวิหารนี้เห็นได้ว่าเป็นการนำเอาไม้รับน้ำหนักบริเวณโครงสร้างส่วนหน้าทั้งหมด ยกเว้นห้องสุดท้าย (ห้องที่ ๕) เป็นโครงสร้างผนังรับน้ำหนัก โดยใช้ผนังก่ออิฐพื้นเมืองสอดินและฉาบปูน

นอกเหนือจากเทคนิคการก่อสร้างดังที่กล่าวมาแล้วท้ายที่สุดนี้ ผู้เขียนขออธิบายรายละเอียดการประดับตกแต่งวิหารแต่พอสังเขป ไม่ว่าจะเป็นงานจิตรกรรม งานไม้สลักหรืองานปูนปั้น เนื่องจากถือเป็นงานประณีตศิลป์ที่ถูกออกแบบสำหรับวิหารหลังนี้แล้วเป็นอย่างดี

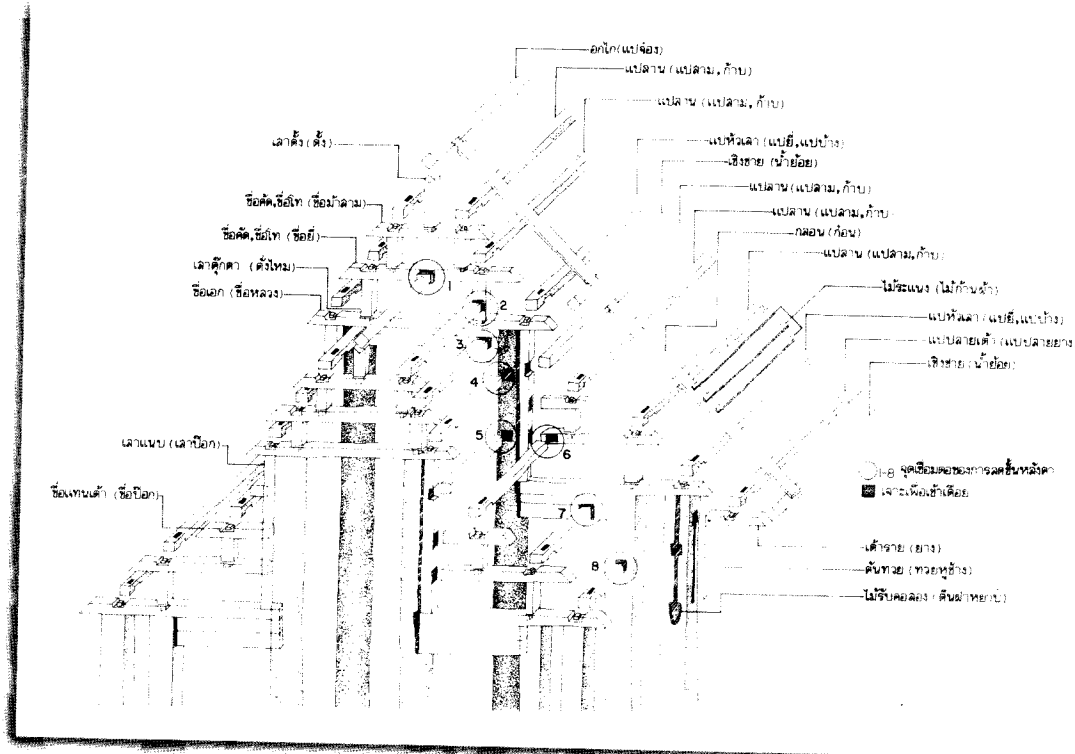

เทคนิคการลดชั้นหลังคา

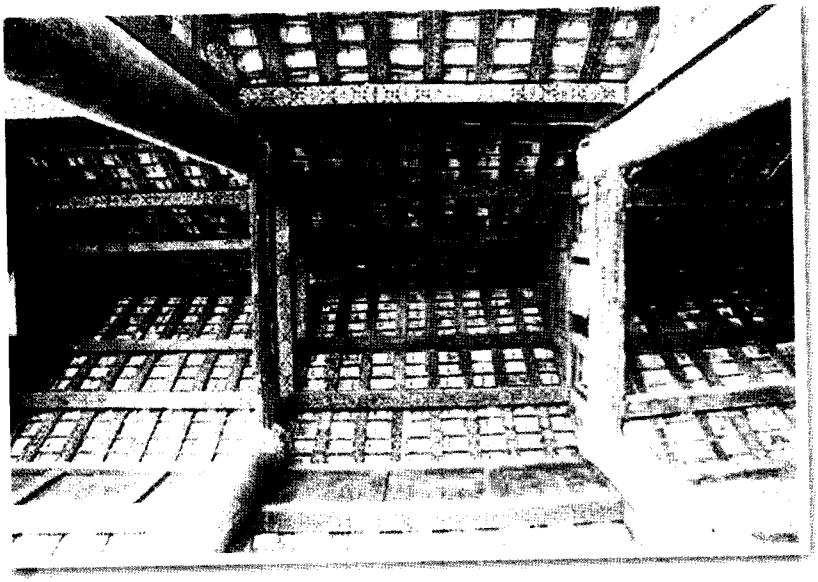

ภายในวิหาร ไม่มีฝ้าเพดาน จึงสามารถเห็นโครงสร้างหลังคาได้ทั้งหมดและเป็นเหตุให้ต้องมีการประดับด้วยจิตรกรรม

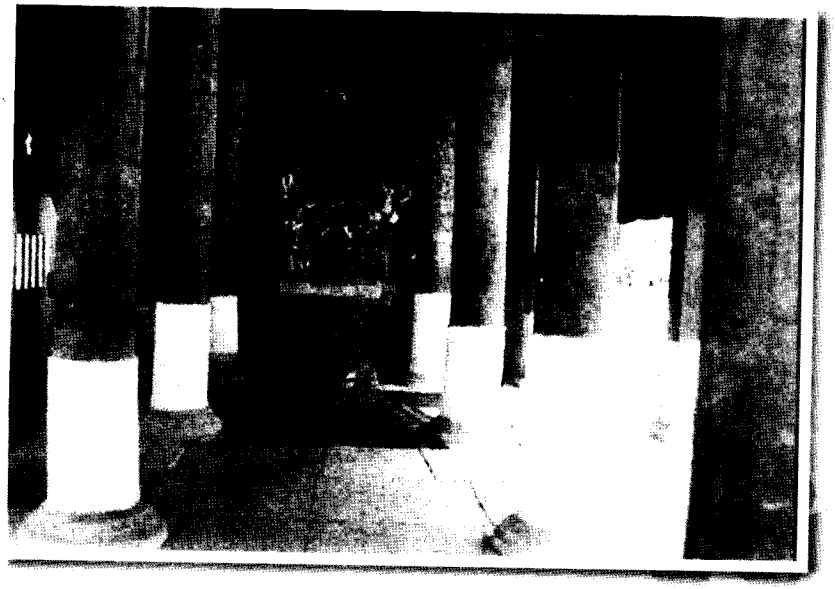

"เสาร่วมใน" เป็นเสาไม้ที่มีการตัดส่วนที่ผุออก
แล้วก่ออิฐสอปูนเสริมเข้าไป และเมื่อไม่นานมานี้
เมื่อเปิดพื้นเดิม จึงเห็นว่าที่โคนเสาทำเป็นกลีบบัว

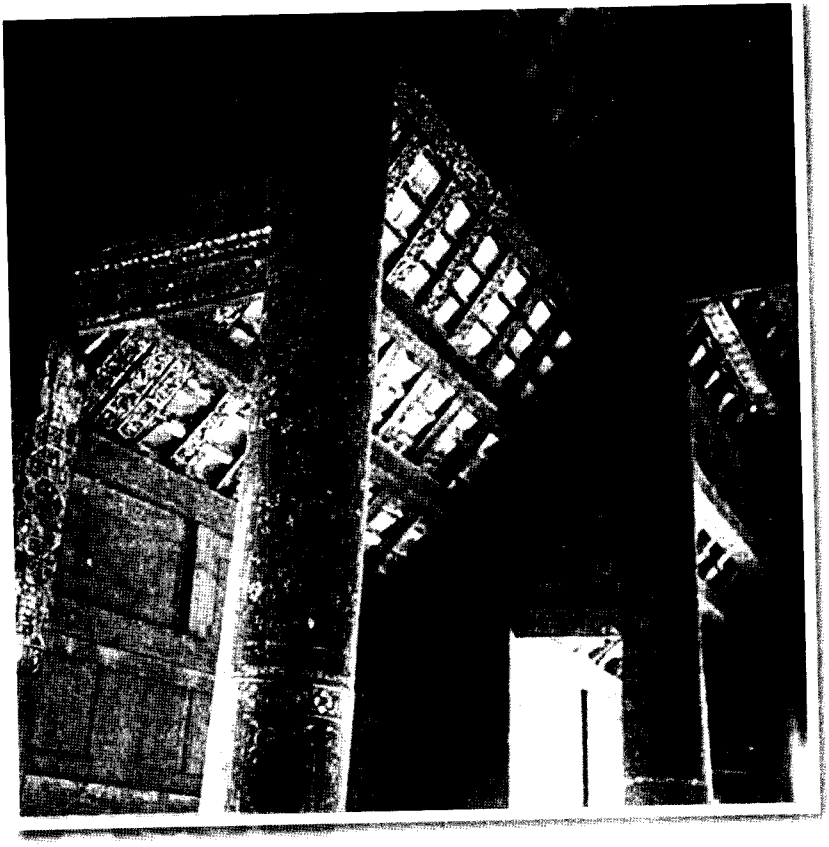

โครงสร้างของวิหาร ถูกประกอบเข้าด้วยกัน ด้วยการบากไม้
เข้าลิ้น เลี่ยงการใช้ตะปูหรือลิ่มไม้ (ภาพ : ศูนย์ข้อมูลเมืองโบราณ. ๒๕๒๐)

จิตรกรรม

เนื่องจากภายในวิหารโถงไม่มีฝ้าเพดาน ทำให้สามารถมองเห็นโครงสร้างหลังคาได้ทั้งหมด ด้วยเหตุนี้จึงสามารถตกแต่งลวดลายตามส่วนต่างๆ ที่มองเห็นภายใน เช่น อกไก่ กลอนระแนง คอสอง เสา ขื่อ ช่องจั่วอุด (หน้าบันที่อยู่ด้านในวิหาร) และผนังปูนด้านในห้องสุดท้าย (ภาษาล้านนาเรียกว่า "ฝาก้านตูพระเจ้า") เป็นต้น

เทคนิคการสร้างภาพจิตรกรรมเป็นการปิดทองล่องชาดเริ่มต้นด้วยการชาดบนไม้ แล้วนำกระดาษหรือวัสดุอื่นที่ฉลุลายมาทาบลงไป เช็ดน้ำยางรักแล้วปิดทองคำเปลว ต่อจากนั้นยกกระดาษออก ทองคำเปลวจะยึดติดกับไม้ปรากฏเป็นภาพและลวดลายต่างๆ บนพื้นสีแดงชาดอย่างชัดเจน[๖]

ภาพจิตรกรรมที่ปรากฏมีรายละเอียดดังนี้

๑. ภาพพระพุทธเจ้า มีทั้งหมด ๒๖ ภาพ แสดงปางมารวิชัย ประทับนั่งบนฐานบัวหงายในซุ้มเรือนแก้ว แทรกด้วยภาพตุงและฉัตร ล้อมรอบด้วยลายดอกไม้เล็กๆ ลักษณะดังกล่าวนี้อาจเป็นคติเรื่องพระอดีตพุทธเจ้า[๗]

๒. ภาพต้นโพธิ์และเทวดา ประทับที่ผนังปูนทางด้านหลังของกู่พระเจ้า ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานภายในวิหาร ภาพต้นโพธิ์สามต้นและเทวดาสององค์ที่ขนาบอยู่นั้น แสดงกิริยาบูชาต้นโพธิ์ด้วยการยกฉัตรและก้านดอกไม้ มีภาพนกหิมพานต์ตัวเล็กๆ บินร่อนอยู่เหนือราชสีห์ ภาพลักษณะดังกล่าว คล้ายกับภาพลายคำที่วิหารน้ำแต้ม วิหารวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

๓. ภาพหม้อดอกไม้หรือกระถางดอกไม้บูชา ประดับที่บริเวณคอสองด้านในวิหาร แสดงคติความคิดร่มเย็น ความอุดมสมบูรณ์พูนสุข อันเป็น

---

[๖] สน สีมาตรัง, "ภาพอดีตพุทธเจ้าเป็นบุคลาธิษฐานยโลกทัศน์ล้านนา : ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม", วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ (ธันวาคม ๒๕๓๒-พฤษภาคม ๒๕๓๓) : ๘๑.

[๗] เรื่องเดิม, หน้า ๘๑-๘๓. ตามคติมักพบพระอดีตพุทธเจ้าเพียง ๒๔ องค์ ซึ่งพบเป็นที่นิยมในภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาตอนปลาย สำหรับพระอดีตพุทธเจ้าจำนวน ๒๖ องค์ ในวิหารจามเทวีนี้ มีท่านผู้รู้บางท่านได้ให้ความเห็นว่า ไม่สามารถหาเหตุผลอธิบายได้ว่าช่างล้านนาน่าจะมีภาพพระพุทธรูปจำนวน ๒๗ องค์ตามคติ และที่ขาดไป ๑ องค์ อาจจะอยู่บนแถวไม้หน้าบัน (ด้านใน) บนสุด และอาจจะถูกซ่อมแซมในภายหลังทำให้ภาพหายไป

สัญลักษณ์ของชีวิต เป็นคติที่นิยมในอินเดียเมื่อสองพันปีล่วงมาแล้ว เรียกภาพนี้ว่าหม้อบูรณะกลศหรือปูรณฆฏะ ในทางศาสนาพราหมณ์ถือว่าปูรณฆฏะเป็นสมบัติของพระสุรัสวดี น้ำในหม้อหมายถึงสตรีเพศ ไม้เลื่อยแสดงถึงความงอกงามสร้างสรรค์[๘]

นอกจากนี้ตามโครงสร้างอื่นๆ บริเวณแป กลอน อกไก่ ระแนง จะตกแต่งด้วยลายดอกไม้และลายเครือเถาต่างๆ มีความหมายถึงดวงดาวในท้องฟ้า ซึ่งเป็นลวดลายที่เสริมพุทธสถานในเป็นดั่งปริมณฑลจักรวาลจำลอง[๙]

งานไม้สลัก

งานประดับวิหารจามเทวีเป็นงานไม้ฉลุและแกะสลักลายเห็นได้ที่ช่อฟ้า ป้านลม หางหงส์ หน้าบัน รวงผึ้ง แผงแล ปากแล[๑๐] และที่เด่นที่สุดคือคันทวยหรือหูช้าง ซึ่งมีอยู่สองรูปแบบ คือ

- แกะสลักเป็นรูปตัวเหงาแบบยอดหงาย[๑๑] ประกอบกับลายพันธุ์พฤกษาผูกลายเป็นกระหนกผักกูดแบบล้านนา

- สลักเป็นพญานาคมีขา ปีก และเขา เป็นลักษณะของคันทวยที่นิยมและปรากฏในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ซึ่งเหตุที่ทำเป็นสัตว์ผสมเช่นนี้ ประการหนึ่งอาจเป็นเพราะเกิดการผสมผสานระหว่างสัตว์สองชนิดที่อยู่ในตระกูลเดียวกัน คือ พญานาคและมังกร[๑๒] จนกลายเป็นสัตว์พื้นเมืองที่เรียกว่าตัวลวงหรือพญาลวง ซึ่งสันนิษฐานว่าเพี้ยนมาจากคำว่า "หลง" อันหมายถึงมังกร[๑๓] และอีกประการหนึ่งอาจมีสาเหตุมาจากแต่เดิมคันทวยจะแกะรูปนาคเพียงตัวเดียวเป็น

---

[๘]เสนอ นิลเดช, "ภาพขุดศิลปะล้านนาไทย." ใน ศิลปะล้านนาไทย (ที่ระลึกในงานฌาปนกิจ นายจารึก และนางทิพย์ พงศ์พิพัฒน์, ๒๕๒๑), หน้า ๖๘.

[๙]เรื่องเดิม, หน้า ๑๑๕.

[๑๐]ดูคำอธิบายส่วนต่างๆ ของโครงสร้างวิหารจามเทวี วัดปงยางคก.

[๑๑]ภาพไทย ลายไทย ๑, (กรุงเทพฯ : บริษัทพี เอ ลีฟวิ่ง จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๖๘.

[๑๒]สมบัติ พลายน้อย, เล่าเรื่องมังกร (กรุงเทพฯ : เยลโล่การพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๕.

[๑๓]พนมบุตร จันทรโชติ, "การศึกษาประติมากรรมรูปสัตว์ประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนาของเมืองเชียงใหม่ ในพุทธศตวรรษที่ ๒๔" (วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖), หน้า ๕๐-๕๑.

องค์ประกอบทำให้เหลือพื้นที่ว่าง จึงต้องเพิ่มลวดลายเข้ามาประกอบกับตัวนาค เช่นเพิ่มส่วนขา ปีก และเขา[๑๔]

คันทวยรูปมังกรหรือตัวลวงนี้ ประกอบด้วยลายพันธุ์พฤกษาผูกเป็นลายกระหนกผักกูดรองรับด้วยแถวกลีบบัว คันทวยบางชิ้นมีการแทรกภาพบุคคลและภาพสัตว์ต่างๆ อีกด้วย เมื่อนำลวดลายต่างๆ มาศึกษาเปรียบเทียบ พบว่ามีความคล้ายคลึงกับลวดลายคันทวยที่วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง และวิหารวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

นอกจากนั้น ปากแลซึ่งเป็นเสาไม้ขนาดเล็กติดอยู่ที่ปลายแผงแล ก็มักแกะสลักเป็นจะงอยงุ้มอย่างสวยงามคล้ายปากนกแก้ว (นกแล) จนเป็นที่มาของชื่อปากแล ส่วนปากแลอีกแบบหนึ่งจะแกะเป็นรูปเทวดา เฉพาะที่วิหารจามเทวีได้พบปากแลทั้งสองแบบ คือทั้งที่เป็นรูปปากนกแก้วและรูปเทวดา และสำหรับหน้าบันก็มีเข้าลิ้นลุกปะกน แต่งกรอบเป็นลายลูกฟัก มีการเข้าลิ้นจัดวางสลับและเรียงซ้อนกัน ๓ ชั้น ตัวลูกฟักมีการแต่งคิ้ว เรียกลักษณะนี้ว่า "ฝาตาผ้า" เพราะการเรียงรูปสามเหลี่ยมเรียงซ้อนกัน เรียกว่า ตาผ้า[๑๕] ตำลงมาเป็นส่วนของรวงผึ้ง (โก่งคิ้ว) ภายในแกะสลักเป็นรูปดอกไม้ ลายประจำยาม และลายกระหนกผักกูด

---

[๑๔]พรชัย สุดลาภา, "สถาปัตยกรรมล้านนาเครื่องประดุ (เครื่องไม้)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๗), หน้า ๑๕.

[๑๕]วรลัญจ์ บุณยสุรัตน์, "การศึกษาหน้าบันวิหารล้านนาในเชียงใหม่", หน้า ๖๕.

โครงสร้าง	ลักษณะ / หน้าที่
ขื่อ (ขื่อหลาง)	จะยาวเท่ากับความกว้างของวิหาร ในที่นี้รวมถึงขื่อของผืนหลังคาปีกนกด้วย ทำหน้าที่ยึดหัวเสาตามแนวขวาง สำหรับรองรับเครื่องบนของผืนหลังคาจั่วและผืนหลังคาปีกนก ลักษณะการวางขื่อจะให้ยื่นออกจากหัวเสาเล็กน้อย ซึ่งจะมีผลให้ผืนหลังคาที่เทลาดลงมาแอ่นโค้งเล็กน้อย ส่วนที่ปลายขื่อมีการบากรับแปหัวเสา และเจาะขื่อเพื่อรับเดือยของเสาแนบของผืนหลังคาปีกนก
แปหัวเสา (แปยี่/แปบ้าง)	จะยาวเท่ากับความยาวของผืนหลังคา เพราะใช้ยึดตามแนวของหลังคา และยึดหัวเสาระหว่างห้อง รวมทั้งใช้รับน้ำหนักของหลังคาการซ้อนแปหัวเสาเข้ากับขื่อ จะมีการบากให้สวมกันพอดี และมีการเจาะรูเพื่อรับเดือยของเสาแนบของผืนหลังคาปีกนกด้วย
เสาตั้ง	เป็นสามเหลี่ยมขนาดเท่ากับแปหัวเสา ด้านล่างเข้าเดือยยึดกับกึ่งกลางขื่อคัดชั้นที่ ๓ ปลายบนเป็นปากฉลามเพื่อรับอกไก่
อกไก่ (แปจ่อง)	เป็นไม้รูปเหลี่ยมด้านเท่า แต่งให้คล้ายสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด มีความยาวตลอดผืนหลังคา เป็นเครื่องไม้ที่อยู่บนสุดของโครงหลังคา ด้านล่างยึดติดกับเสาตั้ง ด้านบนบากรับไม้กลอนเป็นระยะๆ
แปลาน (แปสาม/ก้าบ)	เป็นไม้สี่เหลี่ยมด้านเท่า วางพาดไปตามแนวยาวของหลังคา ใช้วิธีเจาะรู เพื่อรับเดือยของเสาตุ๊กตา และบากเพื่อประกบเข้ากับขื่อคัด
กลอน (ก๋อน)	เป็นไม้เหลี่ยมแบน พาดยึดติดกับแปและลาดลงตามแนวดิ่งของโครงหลังคา ปลายบนยึดติดกับอกไก่ด้วยการบากที่อกไก่เป็นรูปหางเหยี่ยวเป็นระยะๆ ด้านล่างของกลอนยึดติดกับเชิงชาย โดยการเจาะที่เชิงชายเป็นระยะตามตำแหน่งของกลอน

โครงสร้าง	ลักษณะ / หน้าที่
ไม้ระแนง (ไม้ก้านผ้า)	เป็นไม้เหลี่ยมแบนขนาดเล็กยาวตลอดผืนหลังคา ไม้ระแนงจะยึดติดกับไม้กลอนด้วยตะปูจึงต้องเว้นระยะไม้ระแนงแต่ละอันให้สัมพันธ์กับความยาวของกระเบื้องที่ใช้มุงหลังคา
เต้าราย (ยาง)	เป็นไม้เหลี่ยมรองรับชายคาส่วนที่พ้นแปหัวเสาออกมา เต้ารายยึดติดกับเสาด้วยการเข้าเดือย และตอกลิ่มไม้อีกชั้นหนึ่ง
แปปลายเต้า (แปปลายยาง)	เป็นไม้เหลี่ยมยาวตลอดผืนหลังคา เป็นแปตัวล่างสุด ต้องบากเป็นระยะๆ เพื่อประกบเข้ากับรอยบากของเต้าราย
เชิงชาย (น้ำย้อย)	เป็นไม้ทรงสี่เหลี่ยมข้าวหลามตัด มีความยาวตลอดผืนหลังคา ยึดติดกับส่วนปลายของกลอน เพื่อรับน้ำหนักโดยมีไม้ยึดติดกับเต้ารายและแปปลายเต้า
บ้านลม	เป็นไม้แผ่นเรียบทอดไปตามความลาดเอียงของผืนหลังคา วางทาบปิดหัวเชิงชาย แปลาน แปหัวเสาไปบรรจบกันที่อกไก่ ตอกยึดติดด้วยตะปูจีน ป้านลมมีหน้าที่ป้องกันลม ทั้งยังเสริมความสวยงาม เพราะที่ปลายป้านลมตอนล่างจะติดทางหงส์รูปหัวนาค และด้านบนประดับช่อฟ้า
คอสอง	เป็นแผ่นไม้ที่มีความยาวตลอดผืนหลังคา นำมาปิดช่องว่างระหว่างผืนหลังคาจั่วและหลังคาปีกนก
หน้าบัน (หน้าแหนบ)	เป็นส่วนที่อยู่ใต้โครงหลังคาที่ยื่นออกมาจากตัววิหารมีชื่อเรียกว่าไขราหน้าบัน หน้าบันเต็มรูปแบบ จะปรากฏเพียงหน้าบันของมุขและมุขหลัง มีลักษณะเป็นแผ่นไม้รูปสามเหลี่ยมหน้าจั่ว ภายในตกแต่งด้วยการเข้าไม้แบบเรียบๆ ส่วนล่างที่ต่อจากหน้าบัน มีการประดับด้วยไม้แกะสลัก มีชื่อที่เรียกว่ารวงผึ้งหรือโก่งคิ้ว
ฝาหยาบ	ฝาไม้ตอนล่างสุดของวิหารแบ่งเป็นตอนบนและตอนล่าง ฝาหยาบตอนบนแบ่งเป็นกรอบรูปฟัก ๒ ช่อง ฝาหยาบด้านบนตกแต่งด้วยภาพจิตรกรรม
เสา	ทำหน้าที่รองรับน้ำหนักเครื่องหลังคา เสาวิหารจามเทวีแบ่งตามวัสดุได้เป็นเสาไม้และเสาก่ออิฐถือปูน เสาไม้กลมเป็นเสา "ร่วมใน" หรือเสาแถวกลาง มีหน้าที่รองรับเครื่องบนของผืนหลังคาจั่ว มีสองแถว แถวละ ๕ ต้น เสาไม้สี่เหลี่ยมเป็นเสา "ร่วมนอก" ทำหน้าที่รองรับเครื่องบนของหลังคาปีกนก มี

โครงสร้าง	ลักษณะ / หน้าที่
	สองแถว แถวละ ๘ ต้น ที่บริเวณหัวและโคนเสาตกแต่งด้วยบัวปูนปั้น ส่วนเสาก่ออิฐถือปูนเป็นเสาสี่เหลี่ยมอยู่บริเวณมุขหลัง เสานี้มี "ทวยหูช้าง" เป็นไม้สามเหลี่ยมมุมฉาก แบ่งเป็นทวยหูช้างคอสอง และทวยหูช้างฝาหยาบ มีหน้าที่รับน้ำหนักหลังคาปีกนก และประดับฝาผนังภายนอก ยึดติดกับเสาและเต้ารายด้วยการเซาะร่องเข้าเดือยตามแนวยาว และยึดติดกันด้วยตะปูจีน
กระเบื้องดินขอ	เป็นกระเบื้องดินเผาพื้นเมืองรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายด้านหนึ่งงอตามความกว้างของกระเบื้อง สำหรับเกี่ยวกับไม้ระแนง มีขนาดโดยเฉลี่ยกว้าง ๑๒ เซนติเมตร ยาว ๒๕ เซนติเมตร หนา ๑ เซนติเมตร จากการศึกษาพบว่ากระเบื้องบางแผ่นมีการตกแต่งด้วยลายขูดขีดและลายกดประทับ เป็นลวดลายต่างๆ เช่น ภาพบุคคล ภาพสัตว์ และอักษรธรรม เป็นต้น แต่จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่าเดิมหลังคาวิหารมุงด้วยไม้แป้นเกล็ด ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นกระเบื้องดินขอพื้นเมือง

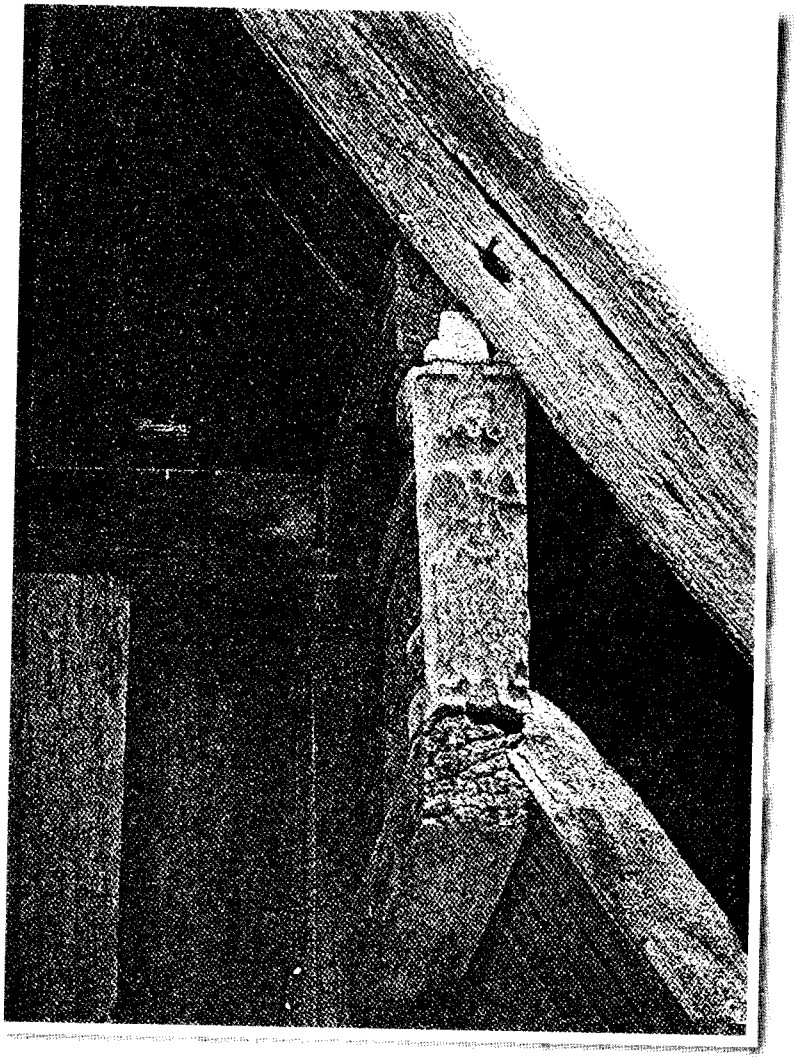

"ตั๋งไหม" ส่วนประกอบโครงสร้างหลังคาที่มีการสลักตกแต่งเป็นรูปเทวดา
(ภาพ : ศูนย์ข้อมูล เมืองโบราณ)

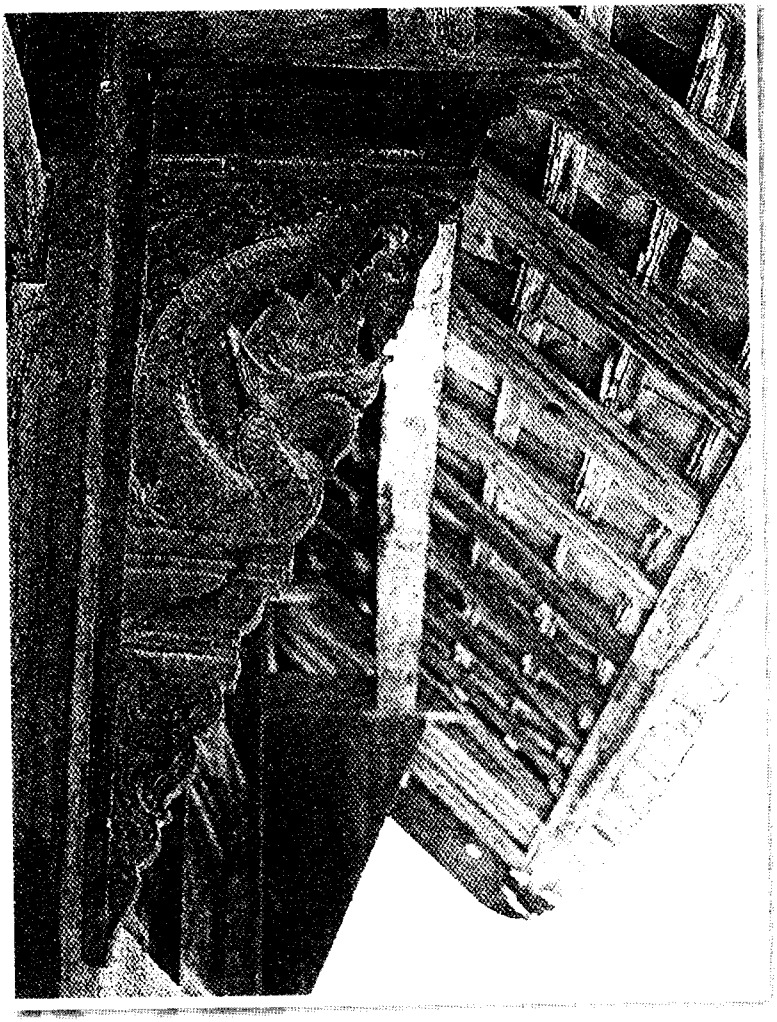

"ทวยหูช้าง" มีหน้าที่รับน้ำหนักหลังคาปีกนก แต่ขณะเดียวกันก็ใช้ประดับฝาผนังภายนอกด้วย (ภาพ : ศูนย์ข้อมูล เมืองโบราณ)

งานปูนปั้น

งานปูนปั้นนับเป็นฝีมือช่างพื้นถิ่นอย่างแท้จริง มีการปั้นปูนตกแต่งด้วยที่หัวเสาและโคนเสา นอกจากนั้นที่ฐานชุกชี และ "กู่พระเจ้า" หรือ "โขงพระประธาน" สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปในวิหาร ซึ่งตั้งอยู่ห้องสุดท้ายของวิหาร (ห้องที่ ๕) ก็มีการประดับด้วยปูนปั้นเช่นกัน

ซุ้มแต่ละด้านของกู่นี้เรียกว่า "ซุ้มนาคเกี้ยว" ก็ถือเป็นลักษณะเด่นของล้านนาอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งช่างมักปั้นลายแบบต่างๆ สอดแทรกไว้มากมาย ที่ขาดเสียไม่ได้เห็นจะเป็นลายกระหนกผักกูด ทั้งนี้มีลูกเล่นปั้นเป็นสิงสาราสัตว์แอบแฝงไว้ตามส่วนต่างๆ ของกู่พระเจ้าอีกด้วย

ปัจจุบันวิหารจามเทวีได้รับยกย่องให้เป็นห้องเรียนศิลปะและตัวอย่างงานสถาปัตยกรรมเชิงชายช่างล้านนาอย่างแท้จริงทั้งยังเป็นสถานที่ที่ไกลเกินการรับรู้และสัมผัสได้ การเข้าไปเที่ยวชมนั้นสามารถทำได้โดยสะดวก หากจะเดินทางไปนมัสการพระธาตุลำปางหลวง วิหารปงยางคกถือว่าอยู่บนเส้นทางผ่าน โดยเริ่มต้นจากจังหวัดลำปางมาตามถนนซุปเปอร์ไฮเวย์ หรือทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๑ (ลำปาง เชียงใหม่) เมื่อถึงสี่แยกอำเภอห้างฉัตร แล้วเลี้ยวซ้ายเข้าถนนหมายเลข ๑๐๓๙ (อำเภอห้างฉัตร - อำเภอเกาะคา) ผ่านบ้านสันปันง้าว บ้านข่วง บ้านหม้อ เข้าเขตบ้านปงยางคก มีป้ายชี้ทางเข้าวัดทางฝั่งซ้ายของถนน แล้วเลี้ยวซ้ายตามถนนคอนกรีตมาประมาณ ๒๐๐ เมตร รวมระยะทางจากจังหวัดลำปางถึงวัดปงยางคกประมาณ ๒๗ กิโลเมตร

การค้นหา HOMO ERECTUS ในประเทศไทย

๑๖.

การค้นหา HOMO ERECTUS ในประเทศไทย[๑]

ชินณวุฒิ วิลยาลัย

ก่อนจะพบ HOMO ERECTUS

ก่อนอื่น ผมขอแนะนำ "โครงการสำรวจยุคหินเก่า" ซึ่งเป็นโครงการร่วมไทย-ฝรั่งเศส ระหว่างกรมศิลปากรกับ Dr. Valery Zeitoun, CNRS, (The Thai French Paleosurvey: Palaeolitlic survey in the north of Thailand) ซึ่งเริ่มโครงการไปตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ (ค.ศ. 2002) และจะสิ้นสุดโครงการใน พ.ศ. ๒๕๔๙ (ค.ศ. 2006) จนถึงวันนี้ก็ได้สำรวจและขุดตรวจแหล่งโบราณคดีไปแล้วหลายแห่ง โดยที่ทีมงานคาดหวังว่าจะได้พบแหล่งโบราณคดีที่มีหลักฐานที่สามารถชี้ชัดได้ว่าเป็นยุคหินเก่าจริงๆ เช่น เครื่องมือหิน กระดูกสัตว์ที่มีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ วัตถุที่สามารถนำไปกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ได้ เช่น ถ่าน ฯลฯ ซึ่งหลักฐานทั้งหมดนี้เราก็หวังไว้อีกว่าจะพบในชั้นดินทางวัฒนธรรมที่สามารถอ้างอิงและจัดเรียงลำดับอายุสมัยได้อย่างแน่นอน โดยเฉพาะโครงกระดูกมนุษย์ยุคหินเก่า ก็เป็นวัตถุประสงค์หลักอย่างหนึ่งของทีมงานที่ต้องการค้นพบซึ่งจำเป็นต้องใช้ขั้นตอนและวิธีการศึกษาทางโบราณคดีอย่างเคร่งครัดเพื่อให้หลักฐานและข้อมูลที่ได้มามีความน่าเชื่อถือมากที่สุด เนื่องจากทีมงานต้องการสืบค้นความต่อเนื่องระหว่าง "HOMO ERECTUS" กับ "HOMO SAPIANS" ว่ามนุษย์ทั้งสองสายพันธุ์นี้มีวิวัฒนาการสืบเนื่องกันมาหรือเป็นมนุษย์คนละสายพันธุ์ต่างถือกำเนิดและต่างมีวิวัฒนาการต่างกันไป ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีแล้วว่ามีการค้นพบโครงกระดูกของ HOMO ERECTUS ทั้งที่อินเดีย จีน ทางตอนเหนือของประเทศไทยและที่อินโดนีเซียทางตอนใต้ของ

---

[๑]ปรับปรุงจากบทความเรื่อง "การค้นหา Homo Erectus ในประเทศไทย" ตีพิมพ์ครั้งแรกในเอกสารประกอบการประชุมวิชาการโบราณคดี "วันนี้ของโบราณคดีไทย" ณ ห้องประชุมใหญ่ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ ๑๗-๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ จัดโดยสำนักโบราณคดี กรมศิลปากร และศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ประเทศไทยทำให้สันนิษฐานและอนุมานกันว่าในดินแดนของประเทศไทยโดยเฉพาะบริเวณที่มีเทือกเขาสูงและต่อเนื่องกันเป็นบริเวณกว้างขวางอย่างภาคเหนือของประเทศไทยนี้น่าจะเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการอยู่อาศัยหรือการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของ HOMO ERECTUS โครงการนี้จึงเริ่มด้วยการศึกษาพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยก่อนในระยะแรกนี้

ฉะนั้น ในลำดับแรกทีมงานจึงต้องสำรวจเพื่อค้นหาแหล่งโบราณคดียุคหิน ให้ได้เสียก่อน แล้วจึงขุดตรวจในแต่ละแหล่งว่าจะพบหลักฐานที่เก่าแก่ถึงยุคหินเก่าหรือไม่? อย่างไร? และจะพบโครงกระดูกมนุษย์ยุคหินเก่าหรือ HOMO ERECTUS ต่อไปหรือไม่ ? ต้องติดตามกันต่อไป

ทั้งหมดที่กล่าวไปนั้น คือ ความเป็นมาของบทความนี้ กระผมเองเป็นหนึ่งในทีมงานของโครงการดังกล่าวและมีโอกาสมานำเสนอข้อมูลที่ได้ทำงานมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๗ ก็ร่วม ๓ ปี (แต่การทำงานมักเลือกเฉพาะในช่วงฤดูหนาวของแต่ละปี เพราะสามารถเดินทางไปไหนมาไหนทั้งด้วยรถยนต์และด้วยสองมือสองเท้าสะดวกกว่าฤดูกาลอื่นๆ ได้พบแหล่งโบราณคดียุคหินทั้งที่เคยสำรวจพบแล้วหลายแห่งโดยโครงการร่วมไทย-ฝรั่งเศส เมื่อ ๒๐ กว่าปีก่อน (ค.ศ. ๑๙๘๐) เช่น ถ้ำต่างๆ ในเขต อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย และถ้ำบ้านฟ้าสวย ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ และได้พบใหม่เพิ่มเติมก็หลายแห่ง เช่น ถ้ำกระดูก จังหวัดพะเยา และถ้ำต่างๆ ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชสาละวิน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

สำรวจ.....ค้นหา

ทีมงานเริ่มสำรวจเพื่อค้นหาแหล่งโบราณคดียุคหินเก่าตั้งแต่ปลาย พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๕ โดยเป็นเพียงการสำรวจเบื้องต้นเท่านั้น ทั้งที่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชเชียงดาว (ถ้ำหลวง), ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชสาละวิน (ถ้ำป่าเป้าและถ้ำกอยี), แม่สาย (ถ้ำหลวง, ถ้ำพระและถ้ำเลียงผา) และพะเยา (ถ้ำกระดูก) ซึ่งก็ทำให้พบหลักฐานต่างๆ ทั้งเครื่องมือหินกะเทาะ, กระดูกสัตว์ หรือแม้กระทั่งชิ้นส่วนภาชนะดินเผา และทำให้ทีมงานตัดสินใจว่าในปีต่อมาจะเริ่มขุดตรวจที่เชียงดาวและสาละวิน (เหตุที่ยังไม่เข้าขุดตรวจที่แม่สายและพะเยา ก็เพราะกำลังรอกรมป่าไม้อนุญาตให้เข้าภายในพื้นที่เสียก่อน)

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๔๖-๒๕๔๗ จึงสำรวจเพิ่มเติมและขุดตรวจทั้งที่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชเชียงดาวและในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชสาละวิน โดยใช้รถยนต์เป็นหลักสำหรับทางที่เป็นถนนที่รถยนต์สามารถไปได้ และเดินเท้าสำรวจต่อ แต่ที่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชสาละวินทีมงานต้องนั่งเรือสำรวจริมฝั่งแม่น้ำสาละวิน (แม่น้ำที่เป็นเขตแบ่งประเทศไทยกับประเทศพม่า) เพื่อหาถ้ำและเพิงผาบนภูเขาที่อยู่ริมฝั่งน้ำ เพราะหากใช้รถยนต์ไปตามทางในป่าจะเสียเวลาและยากลำบากกว่านั่งเรือหลายเท่า แต่ขณะนั่งเรือทีมงานพร้อมทหารพรานคุ้มกันก็ยังไม่สามารถไปจนสุดชายแดนได้เพราะคนขับเรือไม่ยอมไป....กลัวถูกจับ?

ค้นพบอะไรบ้าง?

เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

๑. *การดำเนินงาน* ทีมงานได้สำรวจถ้ำในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชเชียงดาว จำนวน ๓ ถ้ำ ได้แก่ หุบผาลาง ถ้ำขี้หมี และถ้ำบ้านฟ้าสวย

๒. *ระยะเวลาทำงาน*

๒.๑ วันที่ ๘-๑๒ ธันวาคม ๒๕๔๖

๒.๒ วันที่ ๑๒-๑๘ มกราคม ๒๕๔๗

๓. *คณะทำงาน*

๓.๑ เจ้าหน้าที่ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่

๓.๒ ทีมงานฝ่ายฝรั่งเศส

๓๓ เจ้าหน้าที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชสาละวิน

๓.๔ นักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๔. *ผลการดำเนินงาน* สำรวจถ้ำ จำนวน ๓ ถ้ำ คือ

๔.๑ ถ้ำขี้หมี เป็นถ้ำขนาดไม่ใหญ่นัก สามารถเดินทะลุอีกด้านหนึ่งได้ ถ้ำนี้ยาวประมาณ ๓๐๐-๔๐๐ เมตร จากลักษณะพื้นถ้ำพบตะกอนของหินปูนรูปแบบต่างๆ ที่เกิดจากการพัดพาของน้ำมาทับถมภายในถ้ำ จึงคาดว่าเดิมคงเป็นทางน้ำไหลตามฤดูกาล จากการสำรวจไม่พบหลักฐานทางโบราณคดี

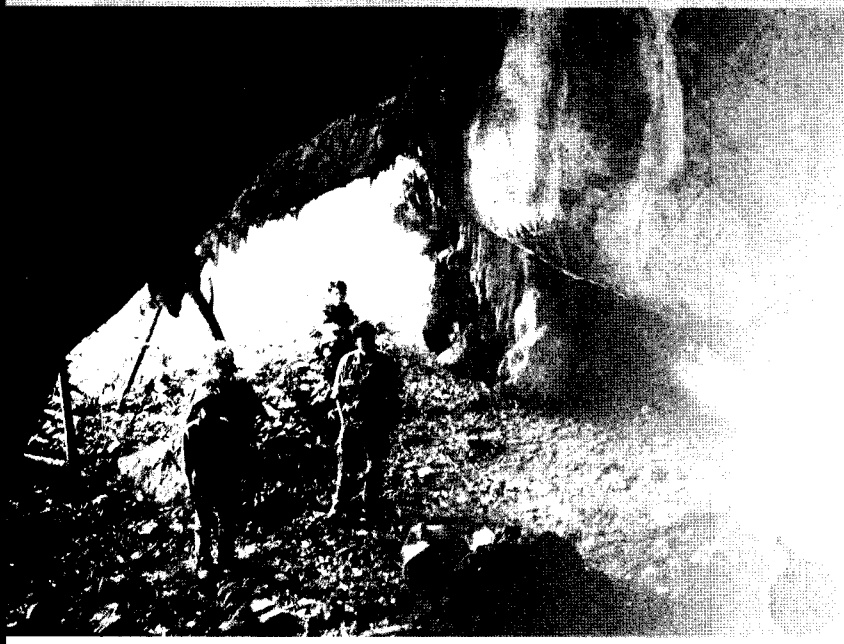

๔.๒ *ถ้ำหุบผาลาง* เป็นถ้ำขนาดไม่ใหญ่นักแต่มีหลายห้อง พื้นถ้ำเป็นดินตะกอน พบหลุมขุดดินขนาดใหญ่ เพื่อไว้เก็บขี้ค้างคาวจำนวนหลายหลุมจากการสำรวจพบกระดูกสัตว์ ประมาณ ๒๐ ชิ้น และชิ้นส่วนภาชนะดินเผา จำนวน ๕ ชิ้น

๔.๓ *ถ้ำบ้านฟ้าสวย* เป็นถ้ำขนาดไม่ใหญ่นักเช่นกัน มีหลายห้องที่มีลักษณะเป็นห้องยาวๆ คล้ายทางเดิน พื้นถ้ำมีทั้งที่เป็นดินตะกอนและพื้นหินปูนที่เกิดจากน้ำพัดพามา ทั้งไหลมาและหยดลงมาจากเพดานถ้ำ นอกจากถ้ำนี้แล้วยังสามารถเดินทะลุลงไปถ้ำด้านล่างได้อีกด้วย จึงอาจเรียกว่า "ถ้ำบน" และ "ถ้ำล่าง" ก็ได้

จากการสำรวจพบชิ้นส่วนกระดูกสัตว์และฟันสัตว์ประเภทช้าง (stegodon), วัว-ควาย (bovids), เม่น เครื่องมือหินกะเทาะจำนวน ๑๒ ชิ้น และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจำนวน ๑๑ ชิ้น และได้ทำการขุดตรวจภายในห้องที่แคบและเตี้ยที่สุด เนื่องจากเป็นบริเวณที่พบฟันสัตว์จำนวนมาก ขุดตรวจจำนวน

๒ หลุม พบเฉพาะฟันสัตว์ ประมาณ ๔,๐๐๐ ชิ้น (ศึกษาเบื้องต้นเป็นฟันของสัตว์ประเภท Stegodon, Elcphas, Pango, Pander อยู่ใน Middle Pleistocene period. 40,000 -120,000 B.P.)

เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชสาละวิน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

๑. *การดำเนินงาน* ทีมงานสำรวจพื้นที่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชสาละวิน ทั้งที่เป็นถ้ำและเนินเขาเตี้ยๆ ริมน้ำ ในพื้นที่ต่างๆ ของเขตฯ สาละวิน คือ เขตป่าเป้า เขตสบแงะ และเขตโพซอ นอกจากนี้ยังสำรวจทางน้ำโดยนั่งเรือขึ้น-ล่องแม่น้ำสาละวินเพื่อสำรวจถ้ำ-เพิงผาหรือบริเวณที่น่าสนใจ เมื่อพบบริเวณดังกล่าวแล้วก็เดินเท้าขึ้นฝั่งสำรวจ

๒. *ระยะเวลาดำเนินงาน*

๒.๑ วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน-๒ ธันวาคม ๒๕๔๖

๒.๒ วันที่ ๒๕-๒๖ มกราคม ๒๕๔๗

๓. *ทีมงาน*

๓.๑ เจ้าหน้าที่ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่

๓.๒ ทีมงานฝ่ายฝรั่งเศส

๓.๓ เจ้าหน้าที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชสาละวิน

๔. *ผลการดำเนินงาน*

๔.๑ *เขตป่าเป้า* พบถ้ำ ๓ แห่ง คือ

๔.๑.๑ *ถ้ำกอยี* เป็นถ้ำขนาดใหญ่ทางเข้าค่อนข้างลาดชัน ภายในเป็นห้องโถงขนาดใหญ่ที่ผนังถ้ำยังคงมีร่องรอยของทางน้ำไหล ไม่พบหลักฐานโบราณคดี แต่พบชิ้นส่วนโลหะจำนวน ๑ ชิ้น

๔.๑.๒ *ถ้ำป่าเป้า* บริเวณปากถ้ำมีพื้นที่ค่อนข้างกว้าง ภายในมีห้องโถงขนาดใหญ่ จากการสำรวจบริเวณปากถ้ำ พบชิ้นส่วนโลงไม้ (คล้ายกับที่ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน) ทั้งหัวโลง และลำตัวของโลง จำนวน ๒ ชิ้น ส่วนภายในถ้ำพบโลงไม้ สภาพสมบูรณ์ขนาดใหญ่ จำนวน ๑ โลง กว้างประมาณ ๖๐ เซนติเมตร

๔.๑.๓ *ถ้ำซารอตะเด* เป็นถ้ำขนาดไม่ใหญ่นัก มีหลายคูหาแต่แคบๆ จากการสำรวจพบกระดูกสัตว์ ประมาณ ๑๐ ชิ้นและชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ประมาณ ๒๕ ชิ้น ซึ่งสามารถนำมาประกอบใหม่เป็นรูปร่างได้แต่ไม่สมบูรณ์

๔.๒ *เขตสบแงะ* พบถ้ำ ๑ แห่ง และแหล่งเครื่องมือหินกะเทาะที่ริมน้ำสาละวิน

๔.๒.๑ *ถ้ำสบแงะ* เป็นถ้ำขนาดใหญ่ ยาวประมาณ ๓๐ กว่าเมตร ปากถ้ำกว้างถึง ๒๕ เมตร เดิมเป็นที่เก็บใบลานของโบราณแต่มีพระจากวัดใน อำเภอแม่สะเรียง มานำไปและมีการขุดคุ้ยหาของเก่ากันเรื่อยมา

จากการสำรวจพบกระดูกสัตว์จำนวน ๑๔ ชิ้น เครื่องมือหินกะเทาะจำนวน ๕ ชิ้น และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจำนวน ๘๑ ชิ้น

๔.๒.๒ ริมตลิ่งน้ำสาละวิน ระหว่างทางจากหน่วยพิทักษ์ป่าสบแงะเลียบริมฝั่งน้ำสาละวินประมาณ ๑ กิโลเมตร พบเครื่องมือหินกะเทาะจำนวน ๓ ชิ้น

๔.๓ เขตโพซอ พบถ้ำ ๑ แห่ง และเนินเขา ๑ แห่ง

๔.๓.๑ ถ้ำโพซอ เป็นถ้ำขนาดไม่ใหญ่นัก มี ๔ ห้องโถง ปากถ้ำมีทางเล็ก แต่ภายในมีบริเวณกว้าง ปรากฏน้ำตกหินปูน ขนาดใหญ่ที่คูหา

ด้านซ้ายมือและพบฟันสัตว์ติดอยู่ที่ช่องหลืบของผนังในคูหาตรงกลาง ซึ่งคาดว่าจะเป็นช่องน้ำไหลเดิม จนเกิดเป็นหินปูนจึงทำการเก็บตัวอย่างฟันสัตว์ดังกล่าวไปตรวจสอบ

๔.๓.๒ แหล่งห้วยหิน เป็นเนินเขาริมน้ำของเนินเตี้ย มีลำห้วยชื่อ "ห้วยหิน" ไหลเลาะลงมาจึงตั้งชื่อตามลำห้วยเนินเขานี้ ประกอบด้วย ตีนเขาติดลำน้ำ ไหล่เขาเป็นที่ราบและต่อเนื่องไปถึงยอดเขา ๒ ยอด ซึ่งบริเวณตีนเขาและยอดเขา ๒ ยอด พบเครื่องมือหินกะเทาะ จำนวนมากถึง ๘๑ ชิ้น เครื่องมือหินกะเทาะที่พบส่วนมากเป็นเครื่องมือหินกะเทาะหน้าเดียวทำจากหินกรวดแม่น้ำ คล้ายเครื่องมือหินรูปแบบหนึ่งในกลุ่มเครื่องมือหินแบบ "ฮัวบิเนียน" แต่เครื่องมือหินที่พบที่เนินห้วยนี้มีเพียงกะเทาะหน้าเดียวเป็นหลัก

นอกจากการสำรวจแล้ว คณะทำงานได้ขุดตรวจในตำแหน่งที่พบเครื่องมือหิน บริเวณตีนเขา จำนวน ๑ หลุม และบนยอดเขา จำนวน ๒ หลุม (ยอดเขาละ ๑ หลุม) รวม ๓ หลุม (คือ HH 1, HH 2 และ HH 3)

ตีนเขา (HH 1) พบเพียงเครื่องมือหินบนผิวดิน (ความลึกไม่เกิน ๒๐ เซนติเมตร) เท่านั้น ชั้นดินล่างลงไปเป็นดินเหนียวสีแดงเหลือง และเป็นชั้นหินฐานเลย ไม่มีชั้นทับถมทางวัฒนธรรม

ยอดเขา HH 2 เป็นยอดเขาที่สูงที่สุด ไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีประเภทใดๆ

HH 3 เป็นที่ลาดลงกึ่งเขา ติดกับก้อนหินใหญ่ ในระดับบนพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาลายเชือกทาบกระจายหนาแน่น ใกล้ก้อนหินใหญ่ (ประมาณ ๒๓ ชิ้น) เครื่องมือหินขัด ๑ ชิ้น และในระดับล่างพบเครื่องมือหินกะเทาะ ๓ ชิ้น ใต้ลงไปเป็นชั้นหินฐาน

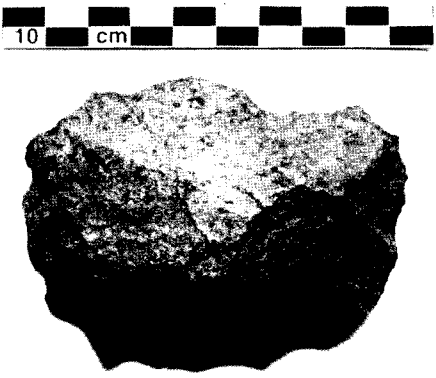
10
cm

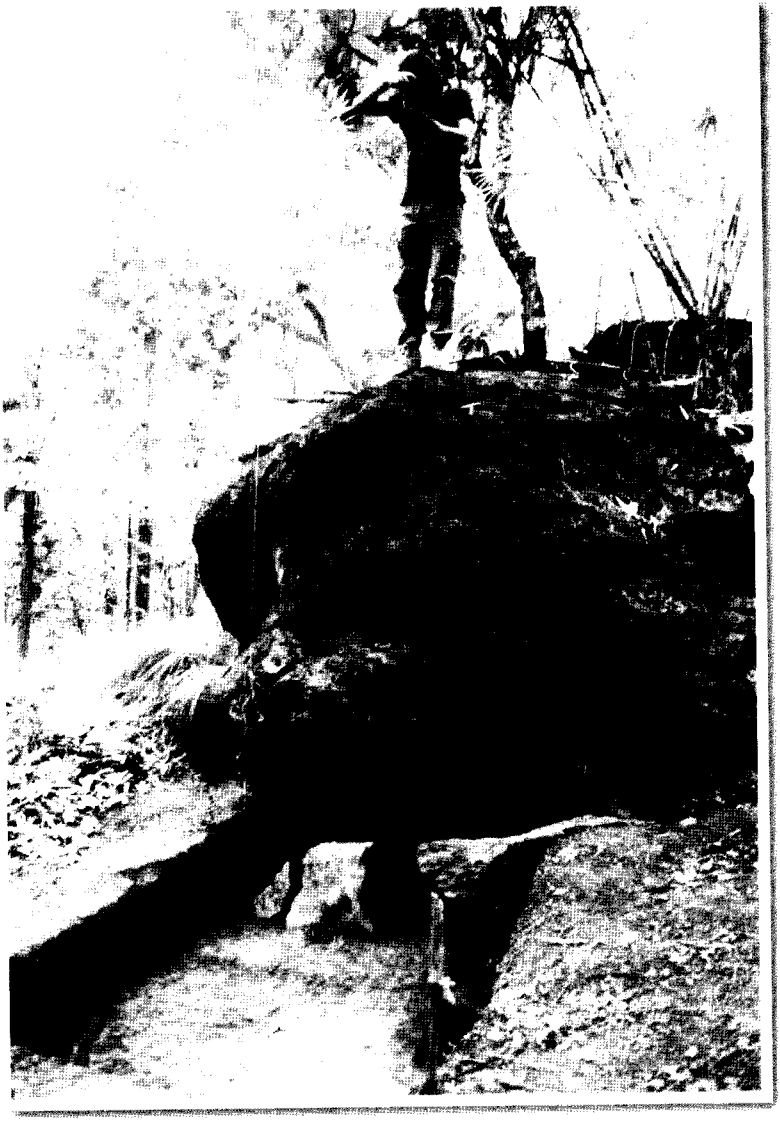

๔.๔ ริมน้ำสาละวิน พบเนินเขาที่มีเครื่องมือหินเพียง ๑ แหล่ง คือ

๔.๔.๑ ดอยผาแดง เป็นเนินเขาไม่สูงมากนัก ติดริมน้ำสาละวิน และมีลำห้วยไหลออกมาจากภายในแผ่นดินผ่านดอยผาแดงลงสู่น้ำสาละวิน

จากการสำรวจพบเครื่องหินกะเทาะทั้งกะเทาะหน้าเดียว (แบบเดียวกับที่แหล่งห้วยหิน เขตโพซอ) และกะเทาะโดยรอบทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ จำนวน ๗๕ ชิ้น นอกจากนี้ยังพบขวานหินขัดแบบมีบ่าลึกจำนวน ๑ ชิ้น

จากลักษณะสภาพภูมิประเทศของดอยผาแดง และริมฝั่งน้ำสาละวินในเขตสบแงะ ล้วนเป็นเนินเขาที่มีทางน้ำไหลผ่านลงสู่น้ำสาละวินเหมือนกัน ในเบื้องต้นนี้จึงสันนิษฐานว่าตลอดริมน้ำสาละวินน่าจะมีแหล่งเครื่องมือหินกะเทาะอีกจำนวนมาก

HOMO ERECTUS อยู่ที่ไหน?

เป็นอันทราบกันแล้วนะครับว่าถึงขณะนี้ทีมงานยังไม่พบ HOMO ERECTUS ตามที่หวังไว้ และหลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าสุดที่ได้ค้นพบคือยุคหินกลางที่มีเครื่องมือหินแบบฮัวบินเนียน (Hoabinhian) ทั้งเนินเขาริมน้ำ เพิงผาและในถ้ำ ส่วนหลักฐานอื่นๆ ที่ทำให้เราเข้าใกล้ HOMO ERECTUS อีกนิดก็คงมีแต่ฟันสัตว์พวก Stegodon, Elephas, Pango และ Panda. ที่มีชีวิตอยู่ในช่วง Middle Pliestocene (๔๐,๐๐๐-๑๒๐,๐๐๐ ปี) เท่านั้น

ส่วนในการทำงานปีต่อๆ ไป จะพบ HOMO ERECTUS หรือไม่? หรือสามารถค้นหาแหล่งโบราณคดียุคหินเก่าได้หรือเปล่า? นั้น คงต้องรอกันไปก่อนนะครับ แต่ยังไงโครงการนี้ที่จะทำงานต่อถึง พ.ศ. ๒๕๔๙ ก็คงเป็นแค่โครงการระยะแรกเท่านั้นและคงจะมีโครงการระยะต่อไป....ต่อไปอีกจนพบ.....นั่นแหล่ะครับ

ฟันของแพนด้า พบที่ถ้ำบ้านฟ้าสวย จังหวัดเชียงใหม่

ทีมงาน

ฝ่ายประเทศไทย

๑. นายทรรศนะ โดยอาษา นักโบราณคดี ๘ ว. ผู้อำนวยการร่วมฝ่ายไทย สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่

๒. ดร. อำพัน กิจงาม นักโบราณคดี ๘ ว. กลุ่มวิชาการโบราณคดี สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร

๓. ดร. สุภาพร นาคบัลลังก์ อาจารย์ประจำภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

๔. นายชินณวุฒิ วิลยาลัย นักโบราณคดี ๕ สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่

ฝ่ายประเทศฝรั่งเศส

๑. ดร.วาเลอรี่ ชิตูน ผู้อำนวยการร่วมฝรั่งเศส ผู้เชี่ยวชาญด้านมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์-ดึกดำบรรพ์ (Dr.Valery ZEITOUN : French co-director for the project, the Expert in Palaeo Anthropology, UPR 2147, The National Rescarch Science Centre Of France (CNRS : Centre National De La Recherche Scientifique)

๒. นายเซโวร์ อาร์นูลท์ ผู้เชี่ยวชาญด้านธรณี (Mr.Arnoult SEVEAU : The Expert in Geology, UPR 2147, CNRS : Centre National De La Recherche Scientifique)

๓. นายเลอโนเบอร์ อาร์นาร์ค ผู้เชี่ยวชาญด้านธรณี (Dr.Anaud LENOBLE : The Expert in Geology IPGQ, Bordeauzl University)

๔. นายโตมาร์ เอร์เบอร์ ผู้เชี่ยวชาญด้านก่อนประวัติศาสตร์ (Dr.Herbert THOMAS : The Expert in Palaeontology, MNHN Galerie De Paleontologie)

ก่อนจะถึง...สาละวิน

๑๗.

ก่อนจะถึง...สาละวิน[๑]

ชินณวุฒิ วิลยาลัย

ทำไมต้อง "สาละวิน"

ปกติแล้วหากต้องการศึกษาเรื่องราวใดๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวทางโบราณคดีหรือไม่ก็ตาม ผู้ที่ทำการศึกษาจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวนั้นๆ พอสมควร ซึ่งจะทำให้เห็นความเป็นมาและที่จะกำลังดำเนินไปของเรื่องราวนั้นๆ การศึกษาเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ของลุ่มน้ำสาละวินในครั้งนี้ก็เช่นกัน แม้ว่าผู้ศึกษาจะเน้นศึกษาเฉพาะแหล่งเนินดอยริมน้ำสาละวินก็ตาม แต่จำเป็นต้องทราบให้ได้ก่อนว่าในอาณาบริเวณพื้นที่หรือภูมิภาคที่กำลังศึกษานี้มีเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์อย่างไรบ้าง ซึ่งเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยนี้มีข้อมูลค่อนข้างกระจายครอบคลุมพื้นที่เกือบทั้งภูมิภาคแล้ว แต่หากพิจารณาร่วมกับสภาพภูมิประเทศที่มีลักษณะเป็นแอ่งที่ราบมีเทือกเขาล้อมรอบกระจายทั่วทั้งภูมิภาค (นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์ ๒๕๓๔) แล้ว เราจะเห็นได้ว่าแต่ละแอ่งที่ราบเหล่านี้จะพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถนำมาเชื่อมโยงเป็นลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมแตกต่างกันไป โดยที่ไม่สามารถนำมาปะติดปะต่อให้เป็นตัวแทนของเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ของภาคเหนือได้ทั้งหมด เนื่องจากหลักฐานที่พบกระจัดกระจายในแอ่งที่ราบต่างๆ นี้เป็นเพียงตัวอย่างของลำดับขั้นทางวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่เท่านั้น (สายันต์ ไพรชาญจิตร ๒๕๓๑)

อย่างไรก็ตามหลักฐานที่พบในแอ่งที่ราบต่างๆ ของภาคเหนือนี้ล้วนแสดงให้เห็นว่ามีการศึกษาทางโบราณคดีโดยเฉพาะสมัยก่อนประวัติศาสตร์เกิดขึ้นแล้วเมื่อหลายสิบปีก่อนทั้งนักโบราณคดีไทยและนักโบราณคดีต่างประเทศ

---

[๑]ปรับปรุงจากบทความเรื่อง "กว่าจะถึงสาละวิน" ตีพิมพ์ครั้งแรกในรายงานการวิจัย โครงการโบราณคดีลุ่มน้ำสาละวิน (เขียนร่วมกับ ดร.สุภาพร นาคบัลลังก์) ของศูนย์โบราณคดีภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๕๑.

แม้ว่าการศึกษาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคเหนือจะค่อยๆ ลดลงในขณะที่ตัวเลขของปีศักราชเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วก็ตาม เราก็ยังพอจะมองเห็นภาพรวมของพัฒนาการทางวัฒนธรรมของแต่ละแอ่งที่ราบได้ (ชินณวุฒิ วิลยาลัย ๒๕๔๒) ดังนี้

-แอ่งที่ราบเชียงรายพบหลักฐานเครื่องมือในสมัยหินกลาง สมัยหินใหม่ แล้วขาดช่วงไปจนเข้าสมัยประวัติศาสตร์ที่พบหลักฐานอย่างมากมาย

-ในบริเวณแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน ก็พบเพียงเครื่องมือหินกรวดและหลักฐานของสังคมดั้งเดิมสมัยโลหะตอนปลาย แล้วพัฒนาเข้าสู่สังคมเมืองในสมัยประวัติศาสตร์

-ในแอ่งที่ราบลำปาง ก็พบเครื่องมือหินกรวดที่คาดว่าอยู่ในสมัยหินเก่าเมื่อประมาณ ๖๐๐,๐๐๐-๗๐๐,๐๐๐ ปี และเครื่องมือหินขัดและภาชนะดินเผาในสมัยหินใหม่แล้วเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์

-แอ่งที่ราบพะเยา ไม่พบหลักฐานเครื่องมือหินกะเทาะเลย พบเพียงขวานหินขัดกระจายตามเนินดินหรือเนินเขาตามแนวเทือกดอยขอบแอ่งที่ราบเท่านั้น ส่วนที่ราบลุ่มภายในแอ่งพบหลักฐานสมัยประวัติศาสตร์เป็นส่วนมาก (สุจิตต์ วงษ์เทศ ๒๕๓๘)

-แอ่งที่ราบเชียงดาว มีรายงานว่าพบเครื่องมือหินกะเทาะและโลงไม้ในถ้ำบนเทือกเขาดอยหลวงเชียงดาวและชุมชนโบราณในสมัยประวัติศาสตร์ (กรมศิลปากร ๒๕๓๔)

นอกจากนี้ยังมีแอ่งที่ราบอีกหลายแห่งที่ไม่มีรายงานการพบหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์เลย พบเพียงหลักฐานในสมัยประวัติศาสตร์ เช่น

-แอ่งที่ราบเวียงกาหลง พบแหล่งอุตสาหกรรมผลิตเครื่องปั้นดินเผาและชุมชนโบราณในสมัยประวัติศาสตร์ (สายันต์ ไพรชาญจิตรและพาสุข ดิษยเดช ๒๕๓๓)

-แอ่งที่ราบจุน-เทิง พบหลักฐานชุมชนโบราณและแหล่งโบราณสถานในสมัยประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ก็มีรายงานการขุดค้นพบโครงกระดูกที่มีพิธีการฝังศพลักษณะเดียวกับสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เวียงลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา แต่ก็อาจจะเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ดำรงอยู่ในสมัยประวัติศาสตร์ของเมืองพะเยาแล้ว (กรมศิลปากร ๒๕๔๗)

ทั้งหมดที่กล่าวนี้เป็นพื้นที่ที่เรียกได้ว่าเป็นแอ่งที่ราบที่มีลักษณะเป็นศูนย์กลางหรือเป็นแอ่งที่ราบที่มีลักษณะเป็นเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างแอ่งที่ราบสำคัญๆ ซึ่งสามารถสะท้อนภาพของงานโบราณคดีในอดีตที่ให้ความสำคัญกับพื้นที่เหล่านี้ ในทางตรงข้ามพื้นที่ที่อยู่รอบนอกหรือขายขอบของแอ่งที่ราบหรือชายขอบของภูมิภาคกลับมีข้อมูลน้อยมากหรือแม้จะมีข้อมูลอยู่บ้างก็เป็นข้อมูลของศูนย์กลางของชายขอบอีกทีหนึ่ง ยังไม่ใช่ชายขอบที่แท้จริง ยกตัวอย่างเช่น

- ตามลำน้ำระหว่างหุบเขาในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทั้งลำน้ำแม่สะงา-แม่สะงีในเขตอำเภอเมือง (กรมศิลปากร ๒๕๒๖) หรือลำน้ำลาง-ลำน้ำของในเขตอำเภอปางมะผ้า (กรมศิลปากร ๒๕๒๖ และ ๒๕๓๐, รัศมี ชูทรงเดช ๒๕๔๒, ๒๕๔๗ และ ๒๕๔๙) ที่มีรายงานพบเครื่องมือหินกะเทาะในสมัยหินกลางไปจนถึงเครื่องมือหินขัดและภาชนะดินเผาในสมัยหินใหม่ แล้วเกิดมีวัฒนธรรมโลงไม้แทรกสลับขึ้นมาในช่วงเวลาหนึ่งแล้วหายไปจนเข้าสมัยประวัติศาสตร์ก็เป็นพื้นที่ตอนในของพื้นที่ชายขอบอีกทีหนึ่ง

-หรือในแอ่งที่ราบระดับสูงใกล้ตัวเมืองน่าน มีการสำรวจพบแหล่งผลิตเครื่องมือหินขัดจำนวนมาก และการขุดค้นก็สามารถค้นหาร่องรอยที่อยู่อาศัยที่กระจายในแอ่งที่ราบนี้ ทั้งยังสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นแหล่งอุตสาหกรรมที่ผลิตต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ (สายันต์ ไพรขาญจิตร ๒๕๔๓, จตุพร เทียมทินกฤต และสิริพัฒน์ บุญใหญ่ ๒๕๔๙) รวมทั้งการค้นพบเครื่องมือหินกะเทาะรูปร่างเทอะทะ กะเทาะเพียงของด้านเดียวและสองด้าน (Chopper-Chopping Tools) ในเขตที่ราบสูงของแอ่งที่ราบนาน้อย-นาหมื่นทางตอนใต้ของเมืองน่าน (สมชาย ณ นครพนม ๒๕๓๐) ก็เป็นพื้นที่ตอนในของพื้นที่ชายขอบอีกทีหนึ่งเช่นเดียวกัน

ส่วนพื้นที่ชายขอบที่แท้จริง เช่น พื้นที่ในเขตอำเภอทุ่งช้าง อำเภอบ่อเกลือของจังหวัดน่าน หรือพื้นที่ขายขอบทางตอนเหนือระหว่างน่าน-แพร่-พะเยา อย่างอำเภอเชียงม่วน อำเภอเชียงคำ ของจังหวัดพะเยาไล่มาทางเหนือต่อเขตอำเภอพญามังราย อำเภอขุนตาล อำเภอเวียงแก่น อำเภอเชียงของแล้วข้ามมาฝั่งตะวันตกในเขตอำเภอแม่ฟ้าหลวงของจังหวัดเชียงราย อำเภอแม่อาย อำเภอฝางและอำเภอไชยปราการของจังหวัดเชียงใหม่ ล้วนเป็นชายขอบที่ไม่เคยปรากฏข้อมูลของสมัยก่อนประวัติศาสตร์เลย

ฉะนั้นพื้นที่ชายขอบจึงเป็นเสมือนพื้นที่ตาบอดในทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง โดยเฉพาะชายขอบของชายขอบอย่างจังหวัดแม่ฮ่องสอน

สำหรับจังหวัดแม่ฮ่องสอนดูเหมือนหมอกม่านที่บดบังบ้านเมืองทั้งสามฤดูจะบดบังทัศนียภาพทางโบราณคดีไปพร้อมๆ กันด้วย งานโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนแม้จะเริ่มก่อนใครในล้านนาแต่ก็หยุดชะงักไปในทันทีเช่นกัน เมื่อนักโบราณคดีต่างประเทศอย่างนายเชสเตอร์ กอร์มันขะมักเขม้นค้นหาต้นกำเนิดกสิกรรมของภูมิภาคอุษาคเนย์ เดินทางจากแอ่งสกลนครข้ามเทือกเขาข้ามภูมิภาคมาถึงเทือกดอยสูงของแม่ฮ่องสอนตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๓ (ค.ศ. ๑๙๗๐) จนพบถ้ำหลายแห่งที่มีหลักฐานบ่งชี้ถึงข้อสันนิษฐานข้างต้นอย่างถ้ำผาชันและถ้ำผีในเขตอำเภอปางมะผ้า ต่อมาอีก ๑๓ ปี (พ.ศ. ๒๕๒๖) จึงมีการสำรวจของกรมศิลปากร ซึ่งทำให้เห็นหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์จำนวนมากในถ้ำ-เพิงผาและเนินดอยริมลำน้ำในเขตอำเภอเมืองและอำเภอปางมะผ้าที่อยู่ทางตอนเหนือของจังหวัด แต่ทางใต้ตั้งแต่อำเภอขุนยวมผ่านลงมาที่อำเภอแม่ลาน้อยถึงอำเภอแม่สะเรียงกลับมีรายงานเฉพาะแหล่งชุมชนและโบราณสถานสมัยประวัติศาสตร์เท่านั้น จนอีกเกือบ ๒๐ ปีต่อมา (พ.ศ. ๒๕๔๑-๔๒) ดร.รัศมี ชูทรงเดชพร้อมคณะจึงทำการสำรวจเถื่อนถ้ำครั้งใหญ่พร้อมกับการขุดค้นทางโบราณคดีในเวลาต่อมา และทำการศึกษาอย่างต่อเนื่องจนถึง พ.ศ. ๒๕๕๐ ทำให้เห็นภาพลำดับทางวัฒนธรรมของพื้นที่อย่างชัดเจนตั้งแต่เมื่อ ๒๐,๐๐๐ กว่าปีก่อนที่ยังใช้เครื่องมือหินกะเทาะลงมาถึง ๑๐,๐๐๐ ปีและหลายพันปีก่อน ที่ปรับเปลี่ยนมาใช้ขวานหินขัดแล้วเคลื่อนผ่านมาใช้เครื่องมือโลหะพร้อมกับวัฒนธรรมโลงไม้ที่เป็นเอกลักษณ์ของปางมะผ้า (รัศมี ชูทรงเดช ๒๕๕๐) แต่ก็เป็นเขตอำเภอปางมะผ้าหรือทางตอนเหนือของจังหวัดแม่ฮ่องสอนอีกนั่นเอง

ชายขอบทางตอนใต้ก็ยังคงบอดสนิทเช่นเดิม จนเมื่อกรมศิลปากรและคณะวิจัยร่วมไทย-ฝรั่งเศสมีโอกาสเข้าสำรวจโลงไม้ในถ้ำห้วยปุ๊ของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชสาละวินเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๔๕ และจากนั้นคณะวิจัยนี้ก็สำรวจพื้นที่ดังกล่าวเรื่อยมาจนพบหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์หลายแหล่งทั้งใน

เขตป่าโดยเฉพาะการสำรวจตลอดริมฝั่งน้ำสาละวินเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๗ ทำให้พบหลักฐานเครื่องมือหินกะเทาะบริเวณตีนดอยผาแดงบนฝั่งน้ำสาละวิน ซึ่งเมื่อพิจารณารูปร่างของเครื่องมือหินกะเทาะที่พบมากที่สุดที่มีลักษณะคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมูแบบยาว กะเทาะหน้าเดียวจากสะเก็ดหินของหินกรวดแม่น้ำ แล้วพบว่าเป็นเครื่องมือหินกะเทาะที่ยังไม่เคยพบที่ใดมาก่อน หรือหากพบก็เป็นเครื่องมือที่มีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับเครื่องมือรูปแบบอื่นๆ ไม่เหมือนกับลักษณะที่พบริมฝั่งน้ำสาละวิน (รายละเอียดจะกล่าวในหัวข้อต่อไป) จนอาจจะตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่าเป็นเครื่องมือหินกะเทาะที่มีรูปแบบเฉพาะถิ่นได้แต่ต้องทำการศึกษาทั้งในแนวระนาบคือค้นหาแหล่งที่พบและปริมาณ และในแนวดิ่งคือศึกษารูปแบบ วิธีการผลิต ตลอดจนหน้าที่การใช้งาน และที่สำคัญสามารถสะท้อนภาพสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนเจ้าของเครื่องมือหินเหล่านี้ว่าแตกต่างจากกลุ่มคนที่เครื่องมือหินกะเทาะแบบอื่นที่พบทั่วไปหรือไม่

ด้วยเหตุผลในภาพรวมทั้งหมดดังที่กล่าวนี้ ผู้ศึกษาจึงเลือกพื้นที่ริมฝั่งน้ำสาละวินเพื่อค้นหาและศึกษาร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และเป็นคำตอบในภาพรวมว่าทำไมจึงต้อง "สาละวิน"

สาละวิน : บริบทโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในล้านนา

พระอาทิตย์สาดแสงพ้นขอบเขาดอยสูงแล้ว พื้นที่มืดบอดของชายขอบล้านนาอย่างสาละวินเริ่มมองเห็นรางๆ กลายเป็นภาพสลัวเริ่มมองเห็นภาพของกลุ่มคนที่ใช้ชีวิตในป่ากว้างด้วยเครื่องมือหินกะเทาะ โดยเฉพาะที่ริมน้ำสาละวิน เครื่องมือหินที่นี่แปลกกว่าใครในล้านนา แม้จะกะเทาะด้วยหินกรวดแม่น้ำเหมือนกัน กะเทาะโดยตรง (Direct percussion) เหมือนกัน แต่กลับมีรูปร่างหน้าตาค่อนไปทางรูปสี่เหลี่ยมคางหมูแบบยาว กะเทาะเป็นสะเก็ดหินที่มีผิวหินหรือเปลือกของหินกรวดแม่น้ำอยู่ด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งเป็นรอยกะเทาะเห็นเนื้อในปรากฏรอยกะเทาะที่ขอบด้านยาวทั้งสองข้างเป็นขอบชัน ส่วนปลายอีกด้านกะเทาะเป็นขอบแหลมหรือบางชิ้นไม่มีรอยกะเทาะเลย เพราะเป็นขอบแหลมอยู่แล้วจากการกะเทาะครั้งแรกที่แตกออกมาจากหินกรวดแม่น้ำ เครื่องมือหินกะเทาะแบบนี้ไม่ได้พบเพียงรูปแบบเดียวแต่ยังพบร่วมกับเครื่องมือหินกะเทาะ

แบบอื่นๆ ที่เคยพบในแหล่งอื่นๆ มาแล้ว เช่น เครื่องมือขูด เครื่องมือแบบสุมาตราลิท เครื่องมือสับตัด ขวานสั้นหรืออื่นๆ แต่ที่น่าสนใจคือปริมาณหรือสัดส่วนของเครื่องมือหินกะเทาะแบบใหม่นี้กลับมีสัดส่วนที่มากกว่าเครื่องมือหินกะเทาะแบบอื่นๆ เกือบเท่าตัว บริบทเช่นนี้ยังไม่เคยพบผ่านตาในแหล่งอื่นๆ ของล้านนามาก่อนเลย

ถ้าจะให้ดีเราลองมาทบทวนเนื้อหาเกี่ยวกับเครื่องมือหินกะเทาะในล้านนากันก่อนดีกว่าว่าเป็นอย่างไร จะได้เห็นภาพชัดเจนขึ้นโดยจะไล่เรียงเป็นกลุ่มหรือชุดเครื่องมือหินกะเทาะไปทีละกลุ่มทีละชุดได้ ดังนี้

กลุ่มแรก น่าจะเป็นเครื่องมือหินกะเทาะอย่างหยาบๆ ที่กะเทาะมาจากหินกรวดแม่น้ำขนาดใหญ่ทั้งก้อน เครื่องมือหินกะเทาะแบบนี้จึงทั้งใหญ่ หนาและหนัก พบรอยกะเทาะที่ขอบอย่างตั้งใจไม่กี่รอย อาจจะขอบด้านเดียว (Chopper) หรือขอบทั้งสองด้าน (Chopping) เพื่อให้ได้ขอบคมสามารถใช้ตัด-สับ-ทุบสิ่งต่างๆ ได้ เครื่องมือเหล่านี้เราเคยพบแล้วที่เสาดิน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน (สมชาย ณ นครพนม ๒๕๓๐) เขตที่สูงของอำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง (Pope, et al. ๑๙๘๖, สุภาพร นาคบัลลังก์ และสุจิตร พิตรากูล ๒๕๔๒) โดยที่สองแหล่งนี้มักพบร่วมกับหินกรวดที่อัดแน่นจนเป็นชั้นที่สังเกตได้อย่างชัดเจน โดยแทรกปนในชั้นดินที่อาจเคยเป็นตะกอนทรายของทะเลมาก่อน และอีกแห่งที่ริมฝั่งแม่น้ำโขง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย (วีรพันธุ์ มาไลยพันธุ์ ๒๕๑๕) แต่ก็ไม่มีหลักฐานร่วมอื่นๆ ที่จะแสดงให้เห็นว่าเครื่องมือหินกะเทาะที่พบตามริมน้ำเหล่านี้เป็นวัตถุที่คนทิ้งไว้ที่นั่นจริงๆ (In situ) หรืออาจจะเป็นเพียงเครื่องมือหินที่ถูกกระแสน้ำโขงพัดไหลมาตกตะกอนทับถมที่นี่เท่านั้น (รัศมี ชูทรงเดช ๒๕๒๕)

กลุ่มต่อมา เป็นเครื่องมือหินกะเทาะจากหินกรวดแม่น้ำเหมือนเดิมแต่ใช้หินที่มีขนาดเล็กลง มีรอยกะเทาะมากขึ้น พบรอยกะเทาะที่ขอบด้านเดียวบ้างโดยรอบบ้าง บางชิ้นกะเทาะทั้งสองหน้าและยังพบว่านำไปใช้งานทั้งการขูด ตัด สับ เฉือน นับว่าเป็นเครื่องมืออเนกประสงค์-หลายหน้าที่ในหนึ่งเดียว เข้าใจว่าเครื่องมือกะเทาะกลุ่มนี้โดยทั่วไปมักเรียกว่า “ฮัวบิเนียน” (Hoabinhian) ซึ่งเราพบเครื่องมือหินกะเทาะกลุ่มนี้ได้ทั่วไปบนดอยสูงในเขตลุ่มน้ำลาง-น้ำของ

อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน หรือในเขตลุ่มน้ำแม่แจ่มก็พบได้ที่น้ำพุร้อนเทพพนม เพิงผาช้าง เพิงผาหมาย อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ (PAUTREAU 1987, PAUTREAU and DOI ASA 1995, สายันต์ ไพรชาญจิตร์และคณะ ๒๕๓๑) หรือที่ถ้ำพระในแนวเทือกเขาเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย (ชิน อยู่ดี ๒๕๒๙) หรืออย่างถ้ำปู่แล่ม (อมรินทร์) อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๓๐) เป็นต้น

กลุ่มสุดท้าย เป็นเครื่องมือกะเทาะที่เรียกว่า "ขวานกะเทาะ" (Flaked Tool) (Prishanchit ๑๙๘๘) เครื่องมือกลุ่มนี้มักนิยมใช้หินจากชั้นหิน (rock) ไม่ใช้หินกรวดแม่น้ำ เป็นการกะเทาะเอาหินเป็นก้อนออกมาจากชั้นหิน เราจึงมักเห็นว่าแกนหินของเครื่องหินชุดนี้มีลักษณะที่เป็นสะเก็ดหินไปในตัวด้วย และมักพบอีกว่ามีการกะเทาะเพื่อให้เป็นเครื่องมือหรือขวานหินเฉพาะด้านตรงข้ามกับรอยกะเทาะ (Positive Buff) เท่านั้น แต่เครื่องมือชุดนี้อาจจะเป็นขุดของโกลนขวานหินขัดที่ถูกทิ้งเหลือไว้ที่แหล่งผลิตก็เป็นได้ เนื่องจากเครื่องมือขุดนี้มักมีรูปร่างเป็นสามเหลี่ยมมุมมนหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมน และมักทำจากหินเนื้อละเอียดแต่ไม่แข็งมากนัก ทั้งยังมีเนื้อหินคล้ายกับขวานหินขัดเป็นส่วนมากอย่างที่เห็นได้ที่กลุ่มดอยทางใต้ของตัวเมืองน่าน เช่น เขาชมพู ดอยภูแก้ว ดอยหินแก้วและดอยภูซาง (กรมศิลปากร ๒๕๓๐, จตุรพร เทียมทินกฤต และสิริพัฒน์ บุญใหญ่ ๒๕๔๙) หรือบริเวณเชิงเขาสูงเหนือแอ่งที่ราบลำปางในสำนักงานแปลงเพาะพันธุ์ไม้ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง (ชินณวุฒิ วิลยาลัย ๒๕๔๑) รวมทั้งเขตป่าฝั่งตะวันออกของน้ำสาละวิน อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (Zeitoun 2006) ก็พบเช่นกัน

เห็นแล้วว่าเครื่องมือหินกะเทาะที่พบในล้านนามี ๓ ขุดใหญ่ๆ แต่ไม่มีแบบที่พบตามริมน้ำสาละวินเป็นแบบเด่นหรือร่วมกับแบบอื่นๆ อย่างชัดเจนเลย หากจะพบบ้างก็เป็นเพียงส่วนน้อยในกลุ่มเครื่องหินกะเทาะแบบอื่นๆ ดังเช่นพบที่เชิงดอยบ้านกลาง ต้นน้ำสาขาแม่จำ เขตอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (กรมศิลปากร ๒๕๒๖) หรืออาจจะเป็นอีกชิ้นจากการขุดตรวจที่เพิงผาช้าง (M. Santoni, S.Prischanchit and J.-P.Pautreau 1985) และน้ำพุร้อนเทพพนม อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ (PAUTREAU and DOI ASA 1995) เท่านั้นที่เคยพบ

ดังนั้นในขณะนี้จึงจัดได้ว่าเครื่องมือหินกะเทาะที่พบตามเนินดอยริมน้ำสาละวินเป็นเครื่องมือหินรูปแบบใหม่ หรืออาจจะเป็นกลุ่มใหม่อีกกลุ่มหนึ่งที่แทรกคั่นระหว่างกลุ่ม "ฮัวบิเนียน" กับกลุ่ม "ขวานกะเทาะ" โดยเฉพาะในแง่มุมที่มองไปถึง "คน" ที่เป็นเจ้าของ หรือผู้ผลิตเครื่องมือหินกะเทาะแบบใหม่นี้แล้ว ยิ่งน่าสนใจที่จะติดตามว่าเป็น "ใคร" (WHO) "มาจากไหน" (WHERE) "มาทำไม" (WHY) "มาเมื่อไหร่" (WHEN) และ "มาอย่างไร" (HOW)

สาละวิน: สายธารแห่งวัฒนธรรมตะวันตก และตะวันออก

หากเราล่องไปตามสายธารแห่งกาลเวลาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ล่วงมาถึงสมัยประวัติศาสตร์ล้านนา เราจะพบว่าตามชายขอบด้านต่างๆ หรือที่เรียกในแบบที่คุ้นเคยกันว่า "ชายแดน" ในช่วงเวลาที่ชุมชนต่างๆ มีความสัมพันธ์กันมากขึ้น มีการรวมกลุ่มกันมากขึ้น มีบ้านเมืองมีรัฐที่ชัดเจนมากขึ้น จนกระทั่งมีการแบ่งเขตการปกครองกันชัดเจนขึ้น ในยุคสมัยนี้จะมีการจัดลำดับเมืองต่างๆ ในอาณาเขตของตนเองไล่เรียงจากศูนย์กลางหรือเมืองหลวงไปถึงเมืองลูกหลวง ไปถึงเมืองหลานหลวงและไปจนถึงเมืองหน้าด่าน ซึ่งมีความหมายเชิงหน้าที่ในตัวเองคือเป็นด่านหน้า ใครหน้าไหนจะเข้ามาในเขตแดนของรัฐต้องผ่านเมืองนี้หรือด่านนี้ก่อน ไม่ว่ามิตรหรือศัตรู

เมืองหน้าด่านมีความสำคัญมากในฐานะที่ต้องควบคุมชายแดนไว้ให้ได้ เพราะหากเมืองหน้าด่านแตกก็เท่ากับว่าประตูเมืองถูกเปิด ชายแดนเปิดโล่งศัตรูจะกรีธาทัพเข้าสู่ดินแดนตอนในได้โดยตรง ดังนั้นเมืองหลวงจึงให้ความสำคัญกับเมืองหน้าด่านและชายแดนด้านต่างๆ อย่างมาก เช่น ชายแดนด้านเหนือมีเมืองเชียงแสนเป็นสำคัญ ชายแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือมีเมืองเวียงเหนือ-เมืองน้อยและเวียงแหงเป็นสำคัญ ส่วนชายแดนด้านตะวันตกเฉียงใต้มีเมืองยวมเป็นสำคัญ (ปัจจุบันคือเมืองยวมใต้ตั้งอยู่ริมน้ำยวมฝั่งตรงข้ามเมืองแม่สะเรียง)

แต่เมืองหน้าด่านโดยรวมหาได้มีแต่เฉพาะกลุ่มชนหรือผู้คนในวัฒนธรรมเดียวกัน เสมอไปไม่ หากแต่ชายแดนของแต่ละรัฐมักปรากฏคนชายขอบที่อาจเป็นชนกลุ่มน้อยหรือชนสองฟากฝั่งหรือสองรากวัฒนธรรม ซึ่งมักอยู่อาศัย

ตรงชายขอบของรัฐที่ต่อเนื่องกัน กลุ่มชนเหล่านี้เองที่เคลื่อนไหลไปมา-ย้ายถิ่น-ค้าขาย-ไม่อยู่ใต้การปกครองของรัฐใดอย่างถาวร-แปรเปลี่ยนปรับตัวตามเหตุการณ์และสวัสดิภาพของกลุ่มตนเองเป็นหลัก และกลุ่มชนเหล่านี้เองที่ทำหน้าที่รับ-แลก-ปรับ-เปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างสองรัฐหรือสองกลุ่มชนกลุ่มใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นการส่งต่อจากฝั่งหนึ่ง ไปยังอีกฝั่งหนึ่งหรือเป็นการรับมาฝั่งหนึ่งแล้วปรับเข้าหาตัวเองแล้วส่งต่อไปให้อีกฝั่งหนึ่งหรืออาจจะเป็นผู้ควบคุมดินแดนเป็นกลาง (No Man Land) สำหรับกลุ่มใดก็ได้ที่ต้องการผ่านเข้ามาอย่างเงียบๆ แล้วผ่านไป

ความเป็นไปของชายขอบลักษณะนี้ในสมัยประวัติศาสตร์ล้านนา เห็นได้ชัดมากเมื่อมีการพบหลุมฝังศพหรือหลุมฝังวัตถุมีค่าของล้านนา-สุโขทัยบนแนวเทือกเขาถนนธงชัยตามตะเข็บชายขอบด้านตะวันตกของล้านนาเกือบตลอดแนวและน่าจะมีความเป็นมาของชายขอบลักษณะนี้แล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์โดยเฉพาะเขตวัฒนธรรมที่มักมีแม่น้ำใหญ่ไหลคั่นอยู่อย่าง.... สาละวิน

มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่ริมน้ำสาละวิน ตั้งแต่ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ผลิตจากเตาล้านนา ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงไปจนถึงขวานหินขัด ขวานกะเทาะ เครื่องมือหินกะเทาะ และที่สำคัญเครื่องมือหินรูปแบบใหม่หมาดๆ ที่กล่าวถึงไปแล้ว นั่นย่อมแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ชายขอบที่อยู่ตามชายฝั่งน้ำสาละวินเคยมีการเคลื่อนไหว-เดินทาง-โยกย้ายอยู่เรื่อยมา โดยเฉพาะหลักฐานเครื่องมือหินกะเทาะแบบใหม่นี้ สะท้อนภาพกลุ่มคนที่นิยมใช้เครื่องมือหินแบบนี้ข้ามฟากจากตะวันตกมายังฟากตะวันออกของน้ำสาละวิน แล้วคนเหล่านี้ไปที่ไหนต่อ? หรือข้ามมาแล้วใช้ชีวิตลำบากกว่าเดิมจึงข้ามกลับไป? หรืออื่นๆ ยังไม่อาจอธิบายได้ในขณะนี้ และนี่เองคือสิ่งที่น่าติดตามน่าสืบหาว่าตะวันตก-ตะวันออกเชื่อมต่อกันได้อย่างไร? สาละวินเป็นเพียงสายน้ำที่ไหลเชี่ยวแบ่งแยกผู้คนและวัฒนธรรมสองฟากฝั่ง? หรือเป็นสายน้ำที่คอยเชื่อมโยงวัฒนธรรมสองฟากฝั่ง? แต่ที่แน่ๆ การค้นพบวัฒนธรรมใหม่บนฝั่งตะวันออกในวันนี้อาจนำไปสู่การตามรอยวัฒนธรรมไปฝั่งตะวันตกในวันข้างหน้า โดยมีสายธารแห่งวัฒนธรรม-สาละวินเป็นสิ่งท้าทายอยู่ตรงหน้าก็เป็นได้

เครื่องมือหินรูปแบบ "พิเศษ" ของลุ่มน้ำสาละวิน

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร

๒๕๓๔ **แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๖ (ภาคเหนือ).** กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไอเดียสแควร์.

๒๕๔๗ **รายงานการขุดค้นศึกษากำแพงเวียงลอ อำเภอจุน จังหวัดพะเยา.** สำนักศิลปากรที่ ๗ น่าน.

โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ)

๒๕๒๖ **รายงานทางวิชาการ.** ปีที่ ๒, **ฉบับที่ ๑-๕,** ๑๐-๑๕, ๒๗-๓๑, ๓๓-๕๐, ๕๒-๖๔, ๗๐-๘๕, ๘๗-๘๙: กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

๒๕๓๐ **รายงานทางวิชาการ.** ปีที่ ๖, **ฉบับที่ ๑-๗** : กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

จตุพร เทียมทินกฤต และ สิริพัฒน์ บุญใหญ่

๒๕๔๙ **อุตสาหกรรมผลิตเครื่องมือหิน แหล่งโบราณคดีภูชาง.** เชียงใหม่: let's go show.

ชิน อยู่ดี

๒๕๒๙ **สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒.** กรุงเทพฯ: บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๙๗) จำกัด.

ชินณวุฒิ วิลยาลัย

๒๕๔๑ **"แหล่งผลิตเครื่องมือหินพบใหม่ที่อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง."** สารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๔ (กันยายน): ๔-๑๑.

๒๕๔๒ ศึกษาแหล่งภาพเขียนสีประตูผา อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์

๒๕๓๔ **ภูมิศาสตร์กายภาพภาคเหนือของประเทศไทย.** เชียงใหม่ : ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เอกสารอัดสำเนา.

พิสิฐ เจริญวงศ์

๒๕๒๕ **"ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์."** ลักษณะไทย เล่ม ๑: ภูมิหลัง. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

รัศมี ชูทรงเดช

๒๕๒๕ **"การศึกษารูปแบบเครื่องมือหินกะเทาะที่พบจากการสำรวจริมแม่น้ำโขง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย พ.ศ. ๒๕๒๕."** สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

๒๕๔๒ **"โบราณคดีที่สูงในปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน."** ทรัพยากรถ้ำ: เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ โครงการสำรวจและการจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอนและจังหวัดกาญจนบุรี. วันที่ ๔-๕ สิงหาคม ๒๕๔๒ โรงแรมรอยัลซิตี้ กรุงเทพฯ.

๒๕๔๗ **โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า** จังหวัดแม่ฮ่องสอน. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

๒๕๔๘ **พลวัตทางสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมบนที่สูง ในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน**: งานวิจัยบูรณาการเชิงพื้นที่แบบครบวงจร. กรุงเทพฯ: โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ ๒.

วีรพันธุ์ มาไลยพันธุ์

๒๕๑๕ **"เครื่องมือหินยุคหินเก่าที่เชียงแสน."** โบราณคดี ปีที่ ๔, ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม ๒๕๑๕), หน้า ๓๕-๔๑.

สมชาย ณ นครพนม

๒๕๓๐ **"น่านในสมัยก่อนประวัติศาสตร์."** ใน เมืองน่าน: โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ. หน้า ๒๙-๓๕. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์

๒๕๓๐ **แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดน่าน.** บทความพิเศษจัดทำในวโรกาส พลโทหญิงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จทัศนศึกษาพื้นที่จังหวัดน่าน วันที่ ๑๐-๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๐, หน้า ๑๕.

๒๕๓๑ **"ภาพรวมโบราณคดีภาคเหนือและสังเขปแหล่งโบราณคดีภาคเหนือ"** ใน โบราณคดีสี่ภาค. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์และพาสุข ดิษยเดช

๒๕๓๓ **"แหล่งเตาเวียงกาหลง"** ใน เซรามิคส์ในประเทศไทยชุดที่ ๓ แหล่งเตาล้านนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย. หน้า ๓๙-๕๖.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์, มาริแอล ซังโตนี และ ฌ็อง ปิแอร์ ปอโทร

๒๕๓๑ **"ออบหลวง: รายงานการสำรวจและขุดค้น พุทธศักราช ๒๕๒๘."** ใน โบราณคดีภาคเหนือ เหมืองแม่เมาะ ออบหลวง บ้านยางทองใต้. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา. หน้า ๓๖-๖๗.

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ)

๒๕๓๘ **ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมเมืองพะเยา.** กรุงเทพฯ: บริษัท พิมเณศ พริ้นติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด.

สุภาพร นาคบัลลังก์ และสุจิตร พิตรากูล

๒๕๔๒ **"การค้นพบฟอสซิลของสัตว์ยุคไพลสโตซีนที่เขาป่าหนาม บ้านหาดปู่ด้าย อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง."** วารสารปัญญา ๗ (๓๐) หน้า ๓๕-๓๘.

Gorman, C. F.

1970 "Excavations at Spirit Cave, North Thailand: Some Interim Interpretation." Asian Perspectives, Vol. 13 : 79-103.

M. Santoni, S. Prischanchit and J.-P.Pautreau

1985 Preliminary Report Survey in northern Thailand (Nan, Uttaradit, Sukhothai, Chiang Mai) Excavation at Obluang. Thai- French Archaeological Research Project.

Pautreau, J.P. and Doi Asa, T.

1995 Rapport Preliminaire Prospections et Fouilles dans les Vallees de la Mae Chaem et de la Ping, Pha Mai, Bat Chat San, Thephanom. Thai-French Prehistoric Research Project.

Pope, G.G., Barr, S., Macdonald, A. and Nakbanlung, S.

1986 "Early Radiometrically Dated Artifacts from Southeast Asia." Current Anthropology, Vol. 27 (3) June: 275-279

Prishanchit, Sayan

1988 "A Preliminary Survey of Lithic Industries in Mae Hong Son, Nan and Uttaradit, Northern Thailand." IN Prehistoric Studies: The Stone Age and Metal Age in Thailand. Pp. 82-89. Bangkok: Amarin Printing Group Co., Ltd.

Reynold, T.E.G.

1992 "Excavation at Banyan Valley Cave, Northern Thailand: A Report on the 1972 Season." Asian Perspestives 31 (1): 76-97

Zeitoun, V.

2006 Thai-French Palaeosurvey (Final Report: Field work 2002-2006). Presented to National Research Center of Thailand.

๑๘.

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในล้านนา[๑]

ชินณวุฒิ วิลยาลัย

หากเราสามารถย้อนกาลเวลากลับสู่อดีตได้ เราจะพบว่า เมื่อเกือบ ๒ ล้านปีที่ผ่านมาเป็นยุคน้ำแข็ง อากาศหนาวเย็น ซีกโลกที่ค่อนไปทางขั้วโลกเหนือถูกปกคลุมไปด้วยน้ำแข็ง แม้ว่าอาณาบริเวณที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันจะมิได้มีน้ำแข็งปกคลุมเนื่องจากตั้งอยู่ใกล้เส้นศูนย์สูตร แต่เราก็ได้รับผลกระทบโดยอ้อม นั่นคือ ภูมิอากาศในบริเวณเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยสมัยนั้นมีความหนาวเย็นกว่าในปัจจุบัน ทราบได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้มีการขุดค้นพบชิ้นส่วนของฟันแพนด้า (รัศมี ชูทรงเดช ๒๕๔๗; Zeitoun, et al. 2005) ซึ่งเป็นสัตว์ที่ชอบอาศัยในเขตที่มีอากาศเย็นตลอดปี โดยเฉพาะพื้นที่ทางภาคเหนือนี้เราค้นพบหลักฐานเกี่ยวกับมนุษย์และวัฒนธรรมที่มีพัฒนาการเรื่อยมาตั้งแต่ครั้งยังใช้หินมาทำเครื่องมือเครื่องใช้จนถึงรู้จักการนำโลหะมาหลอมประดิษฐ์เป็นสิ่งของต่างๆ เพียงแต่ก็ยังไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะทำให้ทราบถึงปัจจัยที่ทำให้กลุ่มคนที่ยังชีพด้วยการใช้เครื่องมือหินกะเทาะล่าสัตว์หาของป่าพัฒนาการไปสู่ชุมชนกสิกรรมที่ใช้เครื่องมือโลหะได้ ฉะนั้นจึงขอนำเสนอข้อมูลโดยใช้วัสดุที่ทำเครื่องมือเครื่องใช้ในการดำรงชีวิตเป็นหลักในการจัดแบ่งยุคสมัยทางวัฒนธรรม ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ยุคใหญ่ๆ คือ ยุคหินและยุคโลหะ

ยุคหิน

ลักษณะทางธรณีวิทยาในหลายพื้นที่ทางภาคเหนือ เป็นแหล่งที่เหมาะสำหรับการสงวนรักษา (preserve) ซากดึกดำบรรพ์ (fossil) เนื่องจากเป็นแหล่งภูมิประเทศแบบคาสต์ (karst topography) ที่มีถ้ำหินปูนและโพรงหลืบ

---

[๑]ปรับปรุงจากบทความเรื่อง "สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในล้านนา" ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือ จากยุคไพลสโตซีนสู่สมัยล้านนา (หนังสือเฉลิมพระเกียรติ) (เขียนร่วมกับ ดร.สุภาพร นาคบัลลังก์) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๕๐ และ http://www.soc.cmu.ac.th/~nac

หลายแห่ง โดยเฉพาะในเขตจังหวัดลำปาง ซึ่งมีรายงานการค้นพบหลักฐานการปรากฏว่าเคยมีมนุษย์อาศัยอยู่ในดินแดนแถบนี้สมัยยุคน้ำแข็งไพลสโตซีนย้อนไปประมาณ ๕ แสนปี นั่นคือ ชิ้นส่วนกะโหลกด้านซ้าย ซึ่งคาดว่าน่าจะเป็นของโฮโม อิเร็คตัส (HOMO ERECTUS) เรียกชื่อว่า "มนุษย์เกาะคา" ตามแหล่งที่พบ (สมศักดิ์ ประมาณกิจ และวัฒนา สุภวัน ๒๕๔๙) นอกจากนั้นยังมีการค้นพบหินซึ่งมีรอยกะเทาะกระจายตัวในพื้นที่ทั้งด้านตะวันตก ตอนกลาง และตะวันออกของภาคเหนือ ในเขตจังหวัดลำปาง เชียงราย แพร่ และน่าน (Pope, et al. 1986; วีรพันธุ์ มาไลยพันธ์ ๒๕๑๕; Sorensen 1976 ; สมชาย ณ นครพนม ๒๕๓๐) สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเครื่องมือของมนุษย์ยุคน้ำแข็งหรือมนุษย์ยุคหินเก่า

เครื่องมือหินกะเทาะซึ่งสำรวจพบร่วมกับฟอสซิลสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่สูญพันธุ์ไปแล้วหลายชนิดที่เขาป่าหนาม ใกล้หมู่บ้านหาดปู่ด้าย ตำบลนาแส่ง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง และเครื่องมือหินกะเทาะที่สำรวจพบบริเวณบ้านแม่ทะ ตอนกลางของแอ่งลำปาง กำหนดอายุอยู่ในช่วงไพลสโตซีนตอนกลาง (ดูรายละเอียดใน Pope, et al. 1986 หรือ สุภาพร นาคบัลลังก์ & สุจิตร พิตราภูล ๒๕๔๒) แม้ว่าเครื่องมือหินดังกล่าวถูกพบอยู่ในบริเวณที่มีร่องรอยชั้นหินบะซอลท์ซึ่งกำหนดอายุด้วยวิธีโพแทสเซียม-อาร์กอน (K-Ar) ได้ประมาณ ๖๙๐,๐๐๐ + ๒๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว แต่การกำหนดอายุวัตถุบนผิวดินจึงอาจคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง เนื่องจากอาจเป็นเครื่องมือที่ตกหล่นอยู่บนผิวดินซึ่งเป็นชั้นหินกรวดอัดแน่น (Laterite Gravels) ที่เรียงตัวใต้ชั้นหินบะซอลท์ แต่มิได้ฝังตัวภายในชั้นหินดังกล่าว อีกทั้งจำนวนที่พบน้อยหากเทียบกับปริมาณหินกรวดธรรมชาติที่อยู่ในบริเวณหรือชั้นเดียวกัน จึงทำให้เกิดความไม่แน่ใจว่ารอยแตกเหล่านั้นเกิดจากการตั้งใจกะเทาะหรือไม่ (Charoenwongsa 1988: 19-20)

อย่างไรก็ตามการศึกษาวิจัยข้างต้นก่อให้เกิดการตื่นตัวและสนใจศึกษาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของภาคเหนือและของประเทศไทยในเวลาต่อมา อีกทั้งยังเป็นการนำไปสู่การค้นพบหลักฐานของมนุษย์ยุคหินเก่าหรือ "มนุษย์เกาะคา" ด้วย

ก่อนหน้านั้นวีรพันธุ์ มาไลยพันธุ์ (๒๕๑๕: ๓๕-๔๑) เคยสำรวจพบเครื่องมือหินกรวดที่ริมฝั่งน้ำโขง ตั้งแต่สบรวกบริเวณสามเหลี่ยมทองคำจนถึงหาดสวนดอกห่างจากเมืองเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ลงมาทางใต้ ๑๕ กิโลเมตร พบว่ามีทั้งเครื่องมือแบบขุดสับและสับตัดในสมัยหินเก่าและเครื่องมือในกลุ่ม "ฮัวบิเนียน" (Hoabinhian) ในสมัยหินกลาง แต่ไม่สามารถบ่งชี้อายุสมัยที่แน่นอนได้ เพราะไม่พบชั้นดินที่ชัดเจน และไม่พบหลักฐานแวดล้อมอื่นๆ เช่นกระดูกสัตว์ที่อาจช่วยในการกำหนดอายุได้ จึงได้แต่เพียงสรุปว่าเป็นเครื่องมือของกลุ่มคนในสังคมล่าสัตว์เก็บพืชผลเท่านั้น (รัศมี ชูทรงเดช ๒๕๒๕)

เมืองเชียงแสน จังหวัดเชียงราย

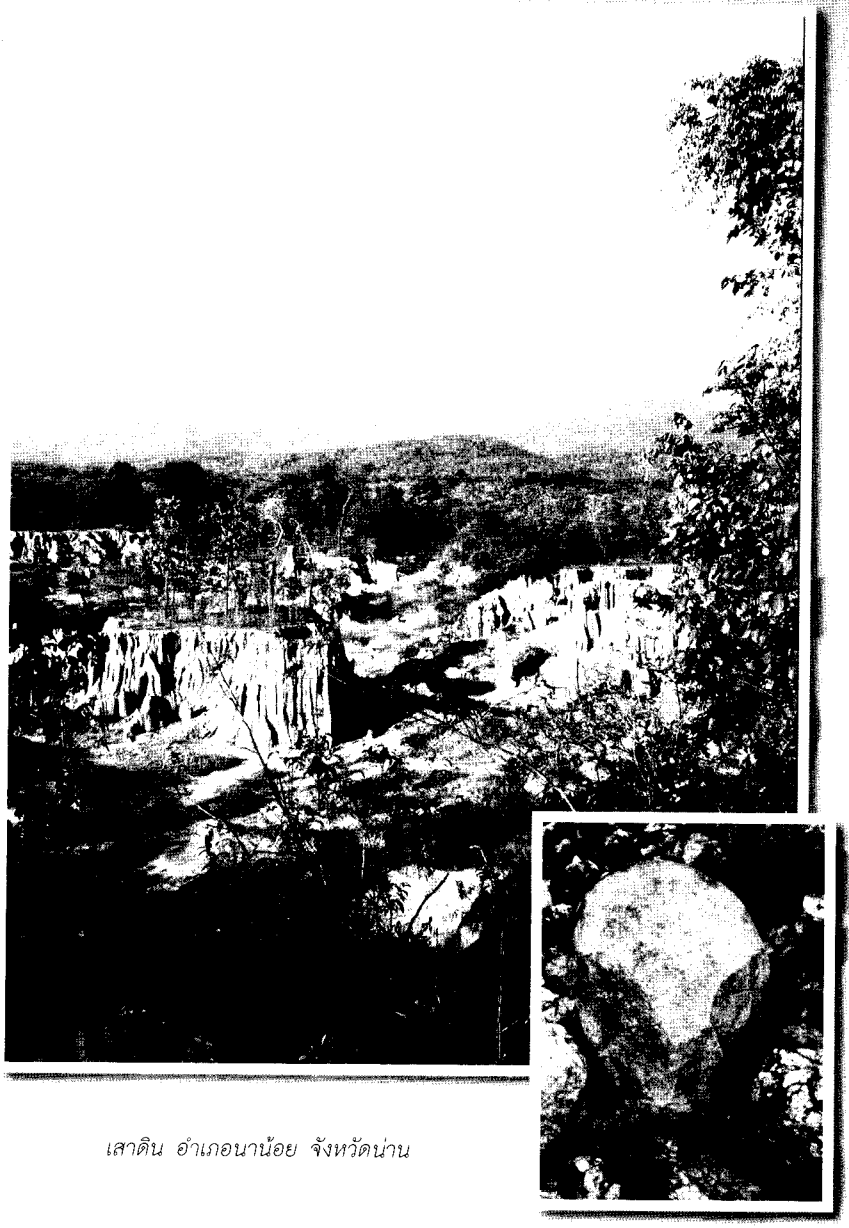

เสาดิน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน

แหล่งโบราณคดีเสาดิน อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน นับได้ว่าเป็นตัวแทนของยุคหินเก่าทางฝั่งตะวันออกของภาคเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งที่มีการสำรวจพบเครื่องมือหินกะเทาะ (Chopper-Chopping Tool) ที่ทำจากหินกรวดแม่น้ำขนาดใหญ่และไม่พบเครื่องมือหินกะเทาะในกลุ่ม "ฮัวบิเนียน" (Hoabinhian) ของสมัยหินกลางเลย (สมชาย ณ นครพนม ๒๕๓๐)

หลักฐานสำคัญอีกประการหนึ่งที่บ่งชี้ว่าในภาคเหนือของประเทศไทยได้เคยมีมนุษย์อยู่อาศัยมานานกว่าหนึ่งหมื่นปีแล้ว คือโครงกระดูกมนุษย์ที่ขุดค้นพบ ณ แหล่งโบราณคดีถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (นัทธมน ภู่รีพัฒน์พงศ์ ๒๕๔๙) รวมทั้งเครื่องมือหินกะเทาะจำนวนมาก (รัศมี ชูทรงเดช ๒๕๔๗)

เมื่อสิ้นสุดยุคน้ำแข็งไพลสโตซีน ประมาณ ๑๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว ก็เข้าสู่ยุคปัจจุบันที่นักธรณีวิทยาเรียกว่า ยุคโฮโลซีนหรือปัจจุบัน (Holocene/Recent) หลักฐานทางโบราณคดีได้แสดงให้เห็นว่า เคยมีผู้คนอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่สูงจังหวัดแม่ฮ่องสอน ตามแหล่งถ้ำ เช่น ที่บ้านไร่ (สุภาพร นาคบัลลังก์ ๒๕๔๖) และถ้ำผี (Gorman 1970) อำเภอปางมะผ้า และใกล้แหล่งน้ำ เช่น ลุ่มน้ำสาละวิน อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน (Forestier, et al. 2005) โดยกลุ่มคนเหล่านั้นยังชีพโดยการล่าสัตว์ (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๒๙; Amphansri 2006) และรู้จักเก็บใช้พันธุ์พืชนานาชนิด (พิสิฐ เจริญวงศ์ ๒๕๒๕)

การสำรวจริมน้ำสาละวิน อำเภอแม่สะเรียง **จังหวัดแม่ฮ่องสอน**

- ฝั่งตะวันออกของลุ่มน้ำสาละวินในเขตพื้นที่สูงจังหวัดแม่ฮ่องสอน

จากการสำรวจและขุดค้นบริเวณเนินดอยริมน้ำต่างๆ เช่น ลำน้ำแม่สะงี และน้ำแม่สะงา ในเขตอำเภอเมือง-อำเภอขุนยวม ลุ่มน้ำสาละวินในอำเภอแม่สะเรียง และลุ่มน้ำปายในอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบหลักฐานกลุ่มเครื่องมือหินแบบ "ฮัวบิเนียน" เป็นลักษณะเด่นในสมัยหินกลาง (โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ๒๕๒๖, ๒๕๓๐; Prishanchit 1988: 82-85; รัศมี ชูทรงเดช ๒๕๒๕: ๔-๗)

ล่าสุดทีมงานไทย-ฝรั่งเศส (Zeitoun 2006) สำรวจและขุดค้นบริเวณริมฝั่งสาละวิน อำเภอแม่สะเรียง ด้านตะวันตกของจังหวัดแม่ฮ่องสอน พบเครื่องมือหินกะเทาะหน้าเดียว และเศษภาชนะดินเผาที่ขณะนี้กำลังรอผลการกำหนดอายุจากประเทศแคนาดา

ถ้ำสบแงะ เขตลุ่มน้ำสาละวิน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

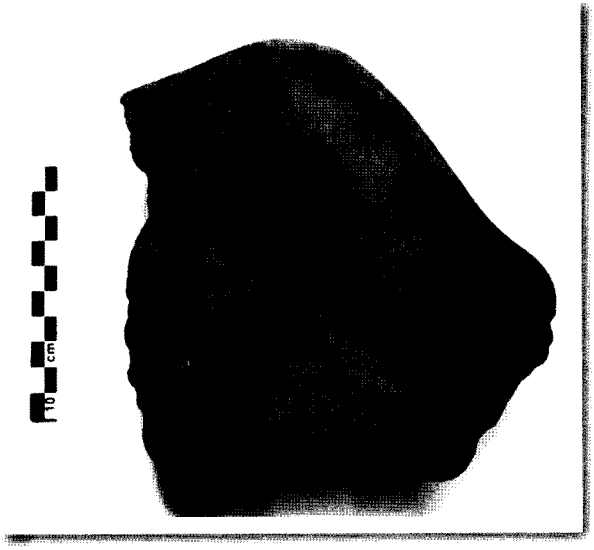

เครื่องมือหินกรวด จากถ้ำสบแงะ
เขตลุ่มแม่น้ำสาละวิน จังหวัดแม่ฮ่องสอน

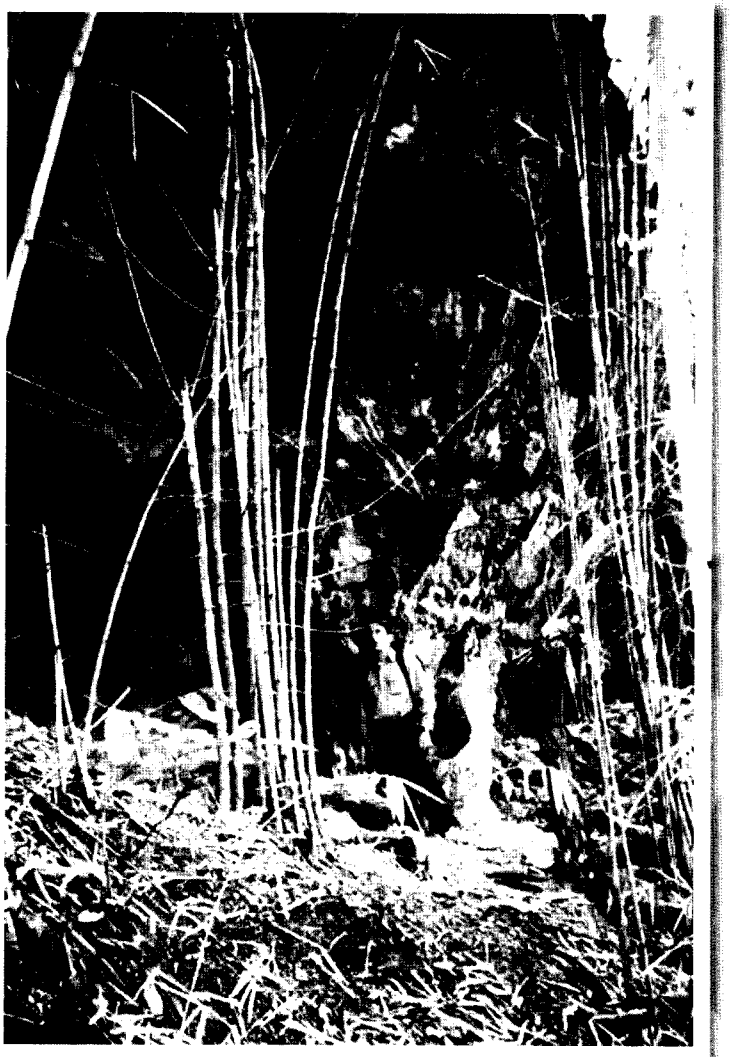

การสำรวจพื้นที่ริมฝั่งน้ำลาละวิน
อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

การสำรวจพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำสาละวิน อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

- เขตพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ที่ถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน (พิสิฐ เจริญวงศ์ ๒๕๒๕; Gorman 1970) พบหลักฐานประเภทขวานหินขัด ใบมีดหิน เศษภาชนะดินเผาและเมล็ดพืชจำนวนมาก ที่ทำให้คิดว่าคนกลุ่มนี้นอกจากล่าสัตว์ป่าแล้วน่าจะมีความรู้เกี่ยวกับพืชเป็นอย่างดีจนอาจเป็นไปได้ว่าน่าจะเริ่มควบคุมผลผลิตจากพืชป่าได้บ้างแล้ว ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็หมายความว่า บริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งเพาะปลูกพืชป่าในระยะเริ่มแรกด้วย

- พื้นที่สูงฝั่งตะวันตกของที่ราบลุ่มเชียงราย-แม่จันหรือริมฝั่งน้ำกก

Fritz Sarasin ได้ทำการขุดค้นที่ถ้ำพระ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ดอยถ้ำพระอยู่ในแนวเทือกเขาฝั่งซ้ายมือของแม่น้ำกก ขุดค้นพบเครื่องมือหินกะเทาะแบบฮัวบิเนียน เครื่องมือกระดูกปลายแหลม กระดูกกวาง กระดูกจระเข้ ก้อนดินเทศ และเรียกเครื่องมือชุดนี้ว่า "ไซแอเมียน" (Siamian) โดยเชื่อว่าเป็นของกลุ่มคนที่ล่าสัตว์และเก็บผลหมากรากไม้ ยังไม่รู้จักเลี้ยงสัตว์และการเพาะปลูก (ชิน อยู่ดี ๒๕๒๙: ๑๐-๑๓) แม้ว่าการขุดค้นที่นี่จะไม่มีรายงานทางวิชาการแต่ก็ทำให้รู้ว่ากลุ่มคนที่ใช้เครื่องมือหินรูปแบบนี้แพร่กระจายอย่างกว้างขวางทั้งในบริเวณลุ่มน้ำกกและลุ่มน้ำโขง

- พื้นที่สูงในเขตต้นน้ำแจ่ม (ไหลลงน้ำปิงที่อำเภอฮอด)

จากการสำรวจและขุดค้น ณ เพิงผาช้าง วนอุทยานแห่งชาติออบหลวง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าชั้นทับถมระดับล่างปรากฏหลักฐานเครื่องมือหินกะเทาะแบบฮัวบิเนียน กระดูกสัตว์ทั้งสัตว์ป่า เช่น เก้ง กวาง โคป่า และสัตว์น้ำ ทั้งที่มีรอยตัดเผาไฟและไม่เผาไฟ คาดว่าในชั้นทับถมระดับนี้น่าจะเป็นของกลุ่มคนที่ยังชีพแบบล่าสัตว์เก็บพืชผลไม้และหาปลาในช่วงสมัยโฮโลซีนตอนต้นเมื่อประมาณ ๘,๕๐๐-๗,๕๐๐ ปีมาแล้ว (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๒๙)

จากแหล่งต่างๆ เหล่านี้ ทำให้เห็นว่ากลุ่มคนที่ใช้เครื่องมือหินกะเทาะแบบฮัวบิเนียน สามารถอยู่อาศัยได้ในสภาพภูมิประเทศที่หลากหลายทั้งบนเทือกเขาสูง ในหุบเขาสลับซับซ้อนและยอดดอยริมลำน้ำ

ตอนปลายยุคหินก่อนที่จะเข้าสู่ยุคโลหะ เรียกว่ายุคหินใหม่ คนในยุคนั้นประดิษฐ์เครื่องมือหินขัดและภาชนะดินเผาเพื่อใช้งาน ตามที่ได้มีการสำรวจ

และขุดค้นพบหลักฐานดังกล่าวในแหล่งโบราณคดีทั่วภาคเหนือ (พิสิฐ เจริญวงศ์ และคณะ ๒๕๓๑; สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และคณะ ๒๕๓๑; สุรพล นาถะพินธุ และสุพจน์ พรหมมาโนช ๒๕๓๓) ซึ่งบางแห่งก็พบว่ามีภาพเขียนสีรูปสัตว์อยู่ตามฝาผนังเพิงผาและถ้ำ (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๒๙; รัศมี ชูทรงเดช ๒๕๔๗; Zeitoun 2006) แม้ว่าขณะนี้ยังไม่มีการกำหนดอายุโดยตรงจากภาพเขียนสี แหล่งภาพเขียนสีส่วนใหญ่ในภาคอีสานมักได้รับการสำรวจพบร่วมกับแหล่งฝังศพยุคโลหะ อย่างไรก็ตามภาพบนฝาผนังถ้ำและเพิงผาในภาคเหนืออาจถูกเขียนขึ้นโดยกลุ่มคนที่รู้จักทำการเพาะปลูกแล้วในช่วงเปลี่ยนผ่านจากยุคหินสู่ยุคโลหะ

- แนวเทือกเขาสูงชันในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน

พบหลักฐานการใช้ภาชนะดินเผาที่เก่าที่สุดในชั้นวัฒนธรรมระดับบนที่ถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน (อายุ ๙,๐๐๐-๗,๕๐๐ ปีมาแล้ว) และพบเมล็ดพืชจำนวนมาก จึงทำให้คิดว่าคนกลุ่มนี้น่าจะเริ่มควบคุมผลผลิตจากพืชป่าได้แล้ว และอาจเป็นจุดเริ่มต้นของการเพาะปลูกในเวลาต่อมา ที่ถ้ำปุงฮุง (Banyan Valley Cave) พบเครื่องมือหินแบบฮัวบิเนียนชิ้นส่วนมีดหินขนาดที่ขัดฝนขอบ และยังพบเครื่องมือหินแบบบัคซอนเนียน (Bacsonian) ในชั้นวัฒนธรรม ๒ ชั้นล่าง อายุ ๖,๐๐๐-๕,๔๐๐ ปีมาแล้ว ส่วนชั้นวัฒนธรรมบนสุดพบเครื่องมือขัดใบมีดขนาดเล็กและข้าวป่า อายุ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว (Reynold 1992: 77-79)

หลักฐานดังกล่าวทำให้คิดว่าคนกลุ่มนี้น่าจะทำการเก็บเกี่ยวพืชผลมากขึ้นกว่าในอดีตและอาจมีการพัฒนาไปเป็นชุมชนกสิกรรมในพื้นราบในเวลาต่อมา

- ดอยผาชี ในที่ราบลุ่มแอ่งแม่เมาะ จังหวัดลำปาง พบหลักฐานในถ้ำสามแห่ง คือ

ถ้ำไม่มีชื่อ จากการสำรวจและขุดค้นพบโบราณวัตถุประเภทต่างๆ คือ ชิ้นส่วนกระดูกและฟันของมนุษย์ กระดูกสัตว์ ลูกปัดเปลือกหอย เขี้ยวสัตว์เจาะรู ขวานหินขัดแบบไม่มีบ่า ก้อนดินเทศสีแดง หินบดและชิ้นส่วนภาชนะดินเผาลวดลายต่างๆ ที่สำคัญคือ ลายเขียนสีแดงบนผิวเรียบ ลายกดจุดด้วยเครื่องมือปลายแหลมในเส้นคู่ขนาน ลายเชือกทาบผสมลายเขียนสีแดงซึ่งถือได้ว่าเป็นลวดลายที่ยังไม่เคยพบในภาคเหนือเลย (ก่อนปี พ.ศ. ๒๕๒๗) และกำหนดอายุ

เพิงผาช้าง จังหวัดเชียงใหม่

ในเบื้องต้นจากวัตถุต่างๆ ที่พบ คาดว่าเป็นกลุ่มคนที่เริ่มทำการเกษตรแล้ว ประมาณ ๕,๐๐๐-๓,๕๐๐ ปีก่อน (พิสิฐ เจริญวงศ์และคณะ ๒๕๓๑: ๗-๑๓; กรมศิลปากร ๒๕๓๘: ๕๙-๖๓, ๘๔-๘๖)

ถ้ำแกลบและถ้ำเสา มีการสำรวจและขุดค้นพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาลายเชือกทาบคล้ายกับที่ถ้ำไม่มีชื่อ รวมทั้งฟันมนุษย์และชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเคลือบสีเขียว (Celadon) ในสมัยประวัติศาสตร์จำนวนเล็กน้อย ฉะนั้นในเบื้องต้นนี้จึงกล่าวได้ว่าถ้ำบนดอยผาชีน่าจะถูกใช้เป็นที่ฝังศพของกลุ่มคนกสิกรรมที่อาจจะอาศัยอยู่ในที่ราบลุ่มในบริเวณใกล้เคียง (พิสิฐ เจริญวงศ์และคณะ ๒๕๓๑: ๑๔-๑๙; กรมศิลปากร ๒๕๓๘: ๗๙-๘๒) และจากการสำรวจพื้นที่โดยรอบดอยผาชียังพบหลักฐานชิ้นส่วนภาชนะดินเผา เครื่องมือหินขัด กระดูกมนุษย์ กระดูกสัตว์ และอื่นๆ ในถ้ำช้างเผือก ถ้ำผาของ ถ้ำแต้ว ถ้ำหลังสถานีโทรคมนาคมและถ้ำตาบสบ้านปางป่วย (กรมศิลปากร ๒๕๓๘: ๑๙๒-๒๒๐) ซึ่งน่าจะแสดงถึงความสัมพันธ์กับกลุ่มหลักฐานและกลุ่มคนที่ทำกิจกรรมที่ดอยผาชี และยังพบแหล่งผลิตเครื่องมือหินที่สถานีผลิตเมล็ดพันธุ์ไม้ป่าแม่ทะ ห่างจากบริเวณแอ่งแม่เมาะทางทิศตะวันตกประมาณ ๒๔ กิโลเมตร สภาพพื้นที่เป็นเนินลูกคลื่นต่อเนื่องมาจากแนวเขาด้านทิศเหนือ ปรากฏสะเก็ดหินขนาดต่างๆ บางชิ้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (Blade) เศษสะเก็ดหิน แกนหิน เครื่องมือบางชิ้นมีลักษณะคล้ายโกลนขวานหิน ขวานกะเทาะ เครื่องมือขูดและขวานกำปั้น (กรมศิลปากร ๒๕๓๘: ๒๓๕-๒๓๘; ชินณวุฒิ วิลยาลัย ๒๕๔๑: ๙-๑๑) ซึ่งแหล่งผลิตแห่งนี้น่าจะมีความสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่ใช้ขวานหินขัดในบริเวณใกล้เคียงโดยเฉพาะในแอ่งแม่เมาะ

ในพื้นที่อื่นๆ ก็มีการพบขวานหินขัดและภาชนะดินเผา เช่น ในชั้นวัฒนธรรมระดับบนที่เพิงผาช้างจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งคาดว่าน่าจะมีอายุในช่วง ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และคณะ ๒๕๓๑: ๓๙) ในชั้นดินที่ ๒ บริเวณลาดตีนดอยคำ อำเภอเชียงแสน และยังสำรวจพบบนเนินเขาเตี้ยๆ ในเขตอำเภอแม่สรวย อำเภอเวียงชัย และอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย (สุรพล นาถะพินธุและสุพจน์ พรหมมาโนช ๒๕๓๓: ๑๙-๒๗) ตามยอดเนินริมน้ำในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งมักพบร่วมกับเครื่องมือในสมัยหินกลาง (โครงการ

โบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ๒๕๒๖) และอื่นๆ

ในช่วงเวลานี้นอกจากเครื่องมือหินขัดแล้วยังพบเครื่องมือหินอีกรูปแบบหนึ่งที่เรียกว่า "ขวานกะเทาะ" ในเขตอำเภอสาและอำเภอเมือง จังหวัดน่าน แหล่งที่สำรวจนี้มีสภาพเป็นเนินดอยทางฝั่งตะวันตกของที่ราบลุ่มน้ำน่าน (ดอยภูแก้ว ดอยหินแก้วและเขาชมภู) โดยพบเศษหินจากการทำเครื่องมือและอุปกรณ์ผลิต เช่น สะเก็ดหิน ค้อนหิน แกนหินและเครื่องมือรูปแบบต่างๆ ซึ่งส่วนมากเป็นเครื่องมือที่ยังกะเทาะไม่เสร็จและมีรูปร่างคล้ายขวานถาก (Adze) และขวานตัด (Axe) กระจายตัวทั่วทั้งพื้นที่ วัตถุหินเหล่านี้ทำจากหินชีสท์ (Schist) หินชนวนสีดำและหินควอร์ทไซท์เนื้อดี ผู้สำรวจจัดให้เป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหินซึ่งคล้ายคลึงกับบางแหล่งในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอนและกำหนดเครื่องมือลักษณะนี้เป็น Pre-ceramic Tradition of Neolithic Culture เนื่องจากไม่พบภาชนะดินเผาเลยและน่าจะอยู่ในช่วงสมัยของสมัยโฮโลซีน (Late Holocene) (Prishanchit 1988: 85-89) แต่หากพิจารณาว่าเป็นแหล่งผลิตแล้วชิ้นส่วนภาชนะดินเผาอาจไม่พบในแหล่งประเภทนี้ก็ได้ เนื่องจากอาจเป็นเพียงแหล่งผลิตในแต่ละวันแล้วผู้ผลิตก็เดินทางกลับที่พักจึงทำให้ไม่พบหรืออาจไม่มีภาชนะดินเผาในบริเวณนี้ จึงน่าจะพิจารณาจากหลักฐานที่พบ ซึ่งส่วนมากเป็นโกลนขวานหิน ฉะนั้นแหล่งนี้จึงน่าจะจัดอยู่ในสมัยหินใหม่ (โดยไม่มี Pre-ceramic) และน่าจะเป็นแหล่งผลิตขวานกะเทาะหรือโกลนขวานหินขัดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ ซึ่งสะท้อนภาพการผลิตแบบค้าขายจำนวนมากหรือการผลิตเป็นระยะเวลายาวนานมากของกลุ่มคนที่อาศัยในลุ่มน้ำน่าน

นอกจากนี้ ที่จังหวัดน่าน ยังมีการค้นพบแหล่งอุตสาหกรรมเครื่องมือหินภูขาง อายุตั้งแต่ ๔,๐๐๐ ปี จนถึงราว พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๒ ซึ่งมีการผลิตภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาบ้านบ่อสวก (จตุพร เทียมทินกฤต และสิริพัฒน์ บุญใหญ่ ๒๕๔๙: ๑๘-๒๕)

ต่อจากช่วงเวลาดังกล่าว ชุมชนในภาคเหนือเริ่มรู้จักใช้โลหะทั้งสำริดและเหล็กซึ่งปรากฏร่วมกับหลุมฝังศพในแหล่งต่างๆ เช่น เนินดินบ้านก้อด ใกล้ลำน้ำชาวและลำน้ำระวาย จังหวัดน่าน ที่สูงในหุบเขาแม่แจ่มจังหวัดเชียงใหม่ที่ราบลุ่มน้ำกวงทั้งในเขตจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน และพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ยุคโลหะ

มนุษย์ยุคโลหะเริ่มรู้จัก "เล่นแร่แปรธาตุ" รู้จักควบคุมไฟที่ให้ความร้อนสูงกว่าการทำภาชนะดินเผา เช่น การนำทองแดงและดีบุกมาหลอมรวมกันกับโลหะชนิดอื่นๆ เพื่อให้ได้สำริด ซึ่งต่อมาพบว่ามีการนิยมใช้เหล็กมากกว่า เพราะมีประสิทธิภาพแข็งแกร่งกว่าสำริด ดังที่ได้มีการสำรวจและขุดค้นพบเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากสำริดและเหล็กในแหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูงจังหวัดแม่ฮ่องสอน (สุภาพร นาคบัลลังก์ ๒๕๔๐; รัศมี ชูทรงเดช ๒๕๔๗) และ แหล่งโบราณคดีลุ่มน้ำกวง จังหวัดเชียงใหม่และลำพูน (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และ สุภมาส ดวงสกุล ๒๕๔๐)

- เนินดินบ้านก้อด ใกล้ลำน้ำชาวและลำน้ำระวาย จังหวัดน่าน

พบหลักฐานการถลุงเหล็ก เช่น ตะกรัน หรือขี้แร่ และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง รวมทั้งภาชนะดินเผาจากเตาเผาโบราณบ่อสวก อายุประมาณ ๓๕๐-๗๕๐ ปีมาแล้ว (จตุพร เทียมทินกฤต และ สิริพัฒน์ บุญใหญ่ ๒๕๔๙: ๒๖-๒๗)

- ที่ราบลุ่มน้ำกวง

บ้านสันป่าค่า อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่บนที่ราบฝั่งตะวันออกของลำน้ำกวง จากการขุดค้นแหล่งนี้ พบชั้นวัฒนธรรม ๒ ชั้น คือ ชั้นวัฒนธรรมล่าง เป็นสุสานใช้ฝังศพสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และการกำหนดอายุจากกระดูกสัตว์ในชั้นวัฒนธรรมล่างด้วยวิธีคาร์บอน ๑๔ ได้ค่าอายุ ๑,๖๔๐ + ๒๔๐ ปีมาแล้ว หรือประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ส่วนชั้นวัฒนธรรมบนพบหลักฐานการอยู่อาศัยของคนสมัยล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ (อมรา ศรีสุชาติ ๒๕๓๕: ๕-๖๐; สุภมาส ดวงสกุล ๒๕๓๙: ๔๑-๔๒) ซึ่งจากการพบหลักฐานชุมชนดั้งเดิมในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ นำไปสู่การเชื่อมโยงหลักฐานข้อมูลทางโบราณคดีกับเอกสารที่เอ่ยอ้างถึงประวัติศาสตร์ยุคต้นของล้านนา โดยกล่าวว่าเดิมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ก่อนที่ฤาษีวาสุเทพและสุกะทันตฤาษีจะก่อตั้งเมืองหริภุญไชยนั้นมีชนพื้นเมือง (พวกลัวะหรือวิลังคะ) ตั้งถิ่นฐานอยู่แล้ว แม้ในช่วงก่อตั้งเมืองเสร็จแล้วยังมีการสู้รบกับชนพื้นเมืองอีกด้วย (สรัสวดี อ๋องสกุล ๒๕๓๙) ฉะนั้นการขุดค้นพบหลักฐานที่บ้านสันป่าค่านี้ก็น่าจะช่วยยืนยันถึง

การมีตัวตนของชุมชนดั้งเดิมก่อนการเกิดเมืองเกิดรัฐในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนได้อย่างชัดเจน

บ้านยางทองใต้ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากบ้านสันป่าค่ามาทางทิศเหนือประมาณ ๗ กิโลเมตร สภาพแหล่งเป็นเนินตะกอนลำน้ำเก่า จากการขุดค้นพบโครงกระดูกมนุษย์ร่วมกับสิ่งของที่มีผู้อุทิศให้ในหลุมฝังศพ เช่น ภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็ก กำไลสำริด ฯลฯ (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๓๑: ๙๙-๑๐๖) ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบกับโบราณวัตถุที่พบในหลุมฝังศพยุคโลหะตอนปลายในแหล่งโบราณคดีบ้านเชียงและบ้านนาดีของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สรุปว่าทั้งสองแหล่งน่าจะมีความสัมพันธ์กัน ฉะนั้นบ้านยางทองใต้น่าจะเป็นสุสานของชุมชนดั้งเดิมในยุคโลหะตอนปลาย ก่อนสมัยหริภุญไชยในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑-๕ หรือเมื่อประมาณ ๒,๕๐๐- ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว

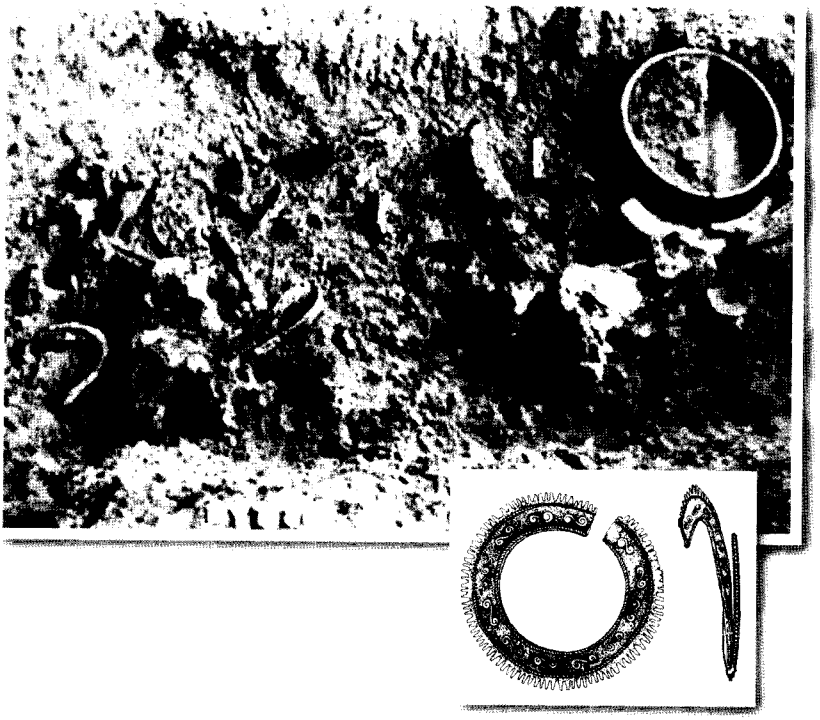

บ้านวังไฮ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบหลักฐานต่างๆ จำนวนมาก สามารถแบ่งได้เป็น ๓ ชั้นวัฒนธรรม คือ ชั้นวัฒนธรรมล่างสุด เป็นชั้นกิจกรรมการฝังศพของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ซึ่งจากรูปแบบการฝังศพและสิ่งของต่างๆ ที่พบร่วมกับโครงกระดูกมนุษย์ในหลุมฝังศพแล้ว คาดว่าน่าจะเป็นกลุ่มสังคมดั้งเดิมที่ร่วมสมัยกับบ้านสันป่าค่าและบ้านยางทองใต้ (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และ สุภมาส ดวงสกุล ๒๕๔๐) แต่ที่บ้านวังไฮนี้น่าจะเห็นถึงความแตกต่างทางสังคม (สถานะอาชีพหรือฐานะความเป็นอยู่) ได้ชัดเจนกว่าทั้งสองแหล่งข้างต้น เนื่องจากการขุดค้นใน พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๒ พบว่ามีหลุมฝังศพโครงกระดูกผู้ใหญ่เพียง ๒ โครงเท่านั้นที่ถูกฝังแยกห่างจากกลุ่มโครงกระดูกผู้ใหญ่โครงอื่นๆ ทั้งยังมีสิ่งของใส่ในหลุมจำนวนมาก ซึ่งข้างๆ กันนี้ยังพบโครงกระดูกเด็กเล็กอีก ๒ โครงที่พบวัตถุมีค่า (ลูกปัดแก้ว) ร่วมด้วยจำนวนมาก ฉะนั้นแม้ว่าทั้งสามแหล่งอาจจะดำรงอยู่ร่วมสมัยกันแต่ก็น่าจะเห็นความแตกต่างของแต่ละกลุ่มสังคม (หมู่บ้าน) ได้บ้างแล้ว

- ที่สูงบริเวณหุบเขาในลุ่มน้ำแม่แจ่ม ในเขตอุทยานแห่งชาติออบหลวง

มีการขุดค้นพบหลุมฝังศพสมัยโลหะตอนปลายบนลานตะพักระดับบนเหนือออบหลวงซึ่งล้อมรอบด้วยโขดหินขนาดใหญ่ และคิดว่าน่าจะเป็นหลุมฝังศพของคนในสมัยสำริดเมื่อประมาณ ๓,๕๐๐-๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว โดยเทียบกับอายุของสมัยสำริดในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และคณะ ๒๕๓๑: ๖๐)

หลุมศพบริเวณหุบเขาในลุ่มน้ำแม่แจ่ม ในเขตอุทยานแห่งชาติออบหลวง

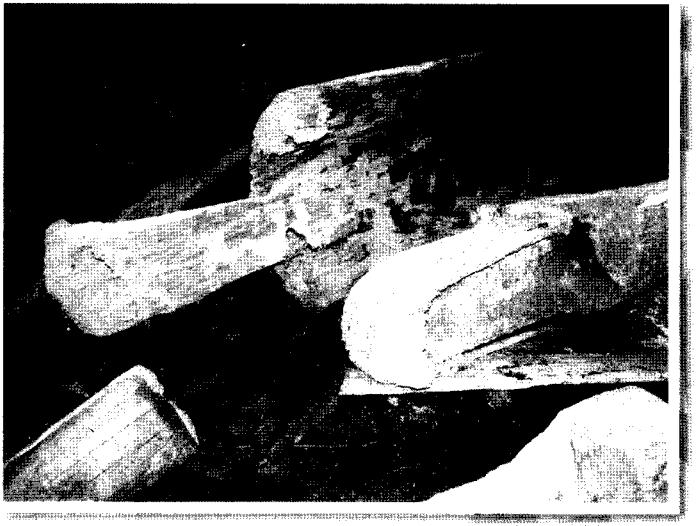

"โลงไม้ จากเขตลุ่มน้ำสาละวิน อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน"

หลักฐานจากทั้งสี่แหล่งข้างต้นนี้ ทำให้เราเห็นการกระจายตัวของกลุ่มสังคมดั้งเดิมก่อนพัฒนาเป็นบ้านเมือง ทั้งในเขตที่ราบลุ่มน้ำกวงและที่สูงบริเวณหุบเขาลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน ซึ่งจากความคล้ายคลึงของวัตถุและพิธีกรรมที่พบคาดว่าน่าจะเป็นสังคมกสิกรรมในระดับหมู่บ้านที่มีการติดต่อสังสรรค์กันอย่างทั่วถึงและกว้างขวาง มีความคิดความเชื่อทางประเพณีเกี่ยวกับความตายที่เป็นระเบียบแบบแผน รวมทั้งน่าจะมีการติดต่อกับชุมชนห่างไกลในพื้นที่อื่นๆ แล้วโดยพิจารณาจากเครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอย หินมีค่าและแก้ว

- พื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

จากการสำรวจของโครงการโบราณคดีประเทศไทยภาคเหนือ (๒๕๓๐) และคณะของรัศมี ชูทรงเดช (๒๕๔๒: ๙๒-๑๐๖) ณ บริเวณเทือกเขาสลับซับซ้อนในจังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่ามีวัฒนธรรมที่แตกต่างออกไปโดยเฉพาะ คือ **"วัฒนธรรมโลงไม้"** พบว่ามีโลงไม้ที่ทำจากต้นไม้ขนาดต่างๆ ทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ผ่าครึ่งแล้วขุดเอาเนื้อไม้แกนกลางออกเหลือแต่เนื้อไม้รอบนอก (คล้ายรางข้าวหมู) โดยมีส่วนหัวทั้งสองด้านแกะสลักเป็นรูปต่างๆ เช่น รูปเดือย รูปหัวสัตว์ หางสัตว์ ฯลฯ วางอยู่บนเสาและตกหล่นอยู่บนพื้นถ้ำ ซึ่งจากการนำเนื้อไม้ไปกำหนดอายุได้ ๒,๒๐๐-๑,๒๐๐ ปีมาแล้ว นอกจากนี้ยังพบกระดูกมนุษย์ เครื่องมือโลหะ เครื่องมือหิน ชิ้นส่วนของภาชนะดินเผาขนาดเล็ก และลูกปัดแก้วในแหล่งด้วย ทำให้สันนิษฐานกันว่าโลงไม้นี้น่าจะใช้บรรจุศพซึ่งพบหลักฐานลักษณะนี้มากกว่า ๓๐ แหล่ง แสดงให้เห็นว่ากลุ่มคนที่ฝังศพในโลงไม้นี้มีระบบความเชื่อและประเพณีการทำศพในวัฒนธรรมเดียวกัน และน่าจะเป็นกลุ่มคนที่มีความคุ้นเคยกับสภาพป่าเขาดอยสูงเป็นอย่างดี ทั้งยังมีวัฒนธรรมที่ก้าวหน้าและซับซ้อนแล้ว เป็นสังคมระดับ "สังคมชนเผ่า ที่มีความสัมพันธ์ฉันเครือญาติและอยู่ในโคตรตระกูลเดียวกัน และมีช่างเฉพาะทางที่มีความรอบรู้ในเรื่องของไม้และมีฝีมือเชิงช่างในด้านการแกะสลักหัวโลงและทำโลงศพ" (รัศมี ชูทรงเดช ๒๕๔๗: ๑๒๘) แต่จะเป็นกลุ่มสังคมดั้งเดิมที่พัฒนาตัวเองสืบเนื่องมาแต่อดีตอันยาวนานหรือเป็นกลุ่มคนจากที่อื่นที่นำวัฒนธรรมรูปแบบนี้เข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ซึ่งต้องทำการศึกษากันต่อไป ขณะนี้ทราบแต่เพียงว่า คนโบราณในวัฒนธรรมโลงไม้มีลักษณะฟันคล้ายกับคนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปัจจุบัน (สุภาพร นาคบัลลังก์ ๒๕๔๕)

สรุป

หลักฐานทางโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในภาคเหนือตอนบนนี้ค่อนข้างกระจายครอบคลุมพื้นที่เกือบทั่วภูมิภาค และเห็นความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมทุกช่วงเวลาแล้ว ซึ่งข้อมูลของยุคหินที่ได้มามีทั้งที่มาจากการสำรวจและมาจากการขุดค้น ส่วนยุคโลหะนั้นเป็นข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นเกือบทั้งหมด แม้จะมีเพียงบางแหล่งที่มีการกำหนดอายุชัดเจน แต่ก็สามารถนำไปช่วยกำหนดอายุแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ที่พบหลักฐานคล้ายคลึงกันได้ ซึ่งหากพิจารณาจากสภาพภูมิประเทศร่วมด้วยแล้วจะเห็นว่าพื้นที่ส่วนมากเป็นเทือกเขาและที่ราบระหว่างหุบเขา ซึ่งที่ราบระหว่างหุบเขาหรือแอ่งที่ราบนี้มีขนาดแตกต่างกันตั้งแต่ขนาดเล็กจนถึงขนาดใหญ่ โดยมีเทือกเขาแทรกสลับคั่นอยู่โดยตลอดและเมื่อนำมาพิจารณาร่วมกับข้อมูลทางโบราณคดีแล้วจะเห็นพื้นที่แต่ละแห่งนั้นพบหลักฐานและมีความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมแตกต่างกันอย่างชัดเจน เช่น

- ในแอ่งที่ราบลำปาง มีการสำรวจพบเครื่องมือหินกรวดและชิ้นส่วนของกะโหลกที่คาดว่าน่าจะเป็นของมนุษย์ในสมัยหินเก่าเมื่อประมาณ ๖๐๐,๐๐๐-๗๐๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว เครื่องมือหินขัดและภาชนะดินเผาสมัยหินใหม่ แล้วเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์

- บนพื้นที่สูงในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีการขุดค้นพบเครื่องมือหินกะเทาะ กระดูกสัตว์ และโครงกระดูกมนุษย์สมัยปลายยุคน้ำแข็งไพลสโตซีน รวมทั้งโครงกระดูกมนุษย์สมัยโฮโลซีนตอนต้น และตามร่องน้ำระหว่างหุบเขามักพบเครื่องมือหินแบบฮัวบิเนียนในสมัยหินกลางไปจนถึงเครื่องมือหินขัดและภาชนะดินเผาในสมัยหินใหม่ รวมทั้งปรากฏมีวัฒนธรรมโลงไม้แทรกในช่วงเวลาหนึ่งแล้วหายไปจนเข้าสมัยประวัติศาสตร์

- ส่วนแอ่งที่ราบเชียงรายพบหลักฐานเครื่องมือในสมัยหินกลางและสมัยหินใหม่แล้วขาดช่วงไปจนเข้าสมัยประวัติศาสตร์ที่พบหลักฐานทางโบราณคดีอย่างมากมาย

- ในแอ่งที่ราบน่าน-เวียงสาและแอ่งที่ราบนาน้อย-นาหมื่น ก็พบหลักฐานที่แหล่งโบราณคดีเสาดิน และแหล่งอุตสาหกรรมภูชาง จังหวัดน่าน พบเครื่องมือหินกะเทาะ หินขัด รวมทั้งขี้แร่และเศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตา

โบราณบ้านบ่อสวก นับได้ว่า เป็นตัวแทนของยุคหินเก่า หินใหม่ และโลหะทางฝั่งตะวันออกของภาคเหนือ

- ในบริเวณแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนก็พบเครื่องมือหินกะเทาะและหลักฐานของสังคมดั้งเดิมสมัยโลหะตอนปลาย แล้วพัฒนาเข้าสู่สังคมเมืองในสมัยประวัติศาสตร์

จากข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าดินแดนล้านนาเคยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์มานานนับหมื่นนับแสนปีแล้ว ตั้งแต่ยุคหินที่มนุษย์เร่ร่อนหาของป่าล่าสัตว์เป็นกลุ่มสังคมแบบดั้งเดิม พัฒนาเป็นสังคมชนเผ่าที่มีการย้ายถิ่นไม่บ่อยมากนักเพราะต้องคอยอยู่ดูแลพันธุ์พืชที่ปลูกไว้ ทำให้มนุษย์เริ่มอยู่เป็นหลักแหล่ง มีการผลิตภาชนะดินเผา ใช้เครื่องมือและเครื่องประดับที่ทำจากโลหะ

ฉะนั้นการเรียงลำดับตามระยะเวลาให้เห็นพัฒนาการทางวัฒนธรรมของพื้นที่ทั้งภูมิภาค จึงจำเป็นต้องนำข้อมูลทั้งหมดมาประมวลเพื่อให้ได้ภาพของกลุ่มคน ชุมชนหรือกลุ่มสังคมในอดีตของพื้นที่แต่ละจุดแต่ละบริเวณหรือแต่ละแอ่งที่ราบเป็นกรณีไป

นอกจากหลักฐานที่พบบนผิวดินและใต้ดินดังที่กล่าวแล้ว ยังพบหลักฐานอีกประเภทหนึ่ง ที่ปัจจุบันยังไม่สามารถบอกช่วงเวลาได้อย่างชัดเจนนักว่าควรอยู่ในช่วงเวลาใดหรือเจ้าของผู้วาดภาพควรจัดอยู่ในสภาพสังคมแบบใด แต่เชื่อกันว่าน่าจะปรากฏตั้งแต่ยุคหินใหม่ถึงยุคโลหะเป็นต้นมา นั่นคือ

แหล่งภาพเขียนสี

ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำหรือเพิงผาในเขตภาคเหนือตอนบนพบแหล่งภาพเขียนสีทั้งหมด ๑๖ แหล่ง ดังนี้

- **เพิงผาช้าง** อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ พบภาพเขียนสีแดง รูปคนและสัตว์ ซึ่งลบเลือนมาก และภาพเขียนสีขาวรูปช้างและคน ซึ่งจากการขุดค้นพบก้อนแร่เฮมาไตท์ที่มีรอยฝนหลายก้อนในชั้นทับถมระดับล่าง จึงอาจเป็นไปได้ว่ากลุ่มคนที่เข้ามาอาศัยในระยะแรกเป็นผู้วาดภาพเขียนสีแดงไว้ (สายันต์ ไพรชาญจิตร์ ๒๕๒๙: ๖๓) ซึ่งกำหนดอายุไว้ประมาณ ๗,๕๐๐-๘,๕๐๐ ปีมาแล้ว

เพิงผาช้าง จังหวัดเชียงใหม่

เพิงผาช้าง จังหวัดเชียงใหม่

เพิงผาช้าง จังหวัดเชียงใหม่

เพิงผาช้าง จังหวัดเชียงใหม่

- **ผาหมาย อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่** สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นเพิงผาบนเนินเขาขนาดเล็กใกล้กับลำห้วยโก่งมะ (Kong Ma) พบภาพเขียนสีบริเวณด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือบนเนินเขา เป็นภาพเขียนสีแดงประมาณ ๑๗๐-๑๘๐ ภาพ ประกอบด้วยภาพคนแบบกิ่งไม้วาดแสดงด้านหน้าในท่ายืนกางแขนทั้งสองข้างออกและหักข้อศอกปล่อยให้มือห้อยลงด้านล่าง ขาทั้งสองข้างงอเข่าแบบย่อตัวลง และวาดเส้นทึบอีกหนึ่งเส้นที่บริเวณระหว่างขาต่อลงมาจากลำตัว ภาพสัตว์ เช่น เต่า สัตว์สี่เท้าในท่าทางกำลังก้าวเดินโดยมีภาพคนอยู่บนหลังคล้ายกำลังขี่สัตว์อยู่ พบภาพลักษณะนี้สองภาพอยู่ในตำแหน่งใกล้กัน ภาพรังผึ้ง ภาพกากบาทและภาพลายเส้นอื่นๆ (Pautreau and Doi Asa 1995) และจากการขุดสำรวจพบเครื่องมือหินและสะเก็ดหินในกลุ่มเครื่องมือแบบฮัวบินเนียน เช่น เครื่องมือขูด สับตัด สุมาตราลิท และค้อนหินโดยที่ไม่พบเครื่องมือหินขัดหรือชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเลย

- **ดอยอินทนนท์** อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จากการสำรวจพบภาพเขียนสี ๒ แห่งที่ผาแว่นแก้วและผาคันนา (กรมศิลปากร ๒๕๓๔: ๒๙๐-๒๙๑; ๒๕๔๒: ๗-๒๗)

- **ผาแว่นแก้ว** มีลักษณะเป็นเพิงผาขนาดเล็กอยู่ใต้ชะโงกหินที่เป็นลานกว้างด้านบน พบภาพเขียนสีแดงจำนวน ๒๗ ภาพ ประกอบด้วยภาพมือแบบพ่นเรียงต่อกัน ๓ ภาพ เป็นภาพมือข้างขวา ๑ ภาพ และมือข้างซ้ายอีก ๒ ภาพ ภาพคนแบบกิ่งไม้ ๒ ภาพ ในท่ายืนกางแขนกางขาออก คนหนึ่งมีเส้นต่อลงมาระหว่างขาทั้งสองข้าง อีกคนหนึ่งมีลักษณะคล้ายวาดกลับหัวลงด้านล่าง ภาพลายจุดเรียงต่อกันในแนววงกลมคล้ายกับใช้ปลายนิ้วจุ่มสีแล้วกางนิ้วกดลงบนผนัง ภาพลายเส้นแบบต่างๆ เช่น ภาพลายเส้นโครงร่าง (Outline) วาดคล้ายรูปตัวที (T) ภาพลายเส้นกากบาทวาดซ้อนกันหลายภาพและอื่นๆ

- **ผาคันนา** พื้นที่มีลักษณะเป็นหน้าผาสูงชันเป็นแนวยาวขนานไปกับลำน้ำแม่กลางซึ่งกำลังไหลลดระดับลงจากพื้นหินด้านบน ลำน้ำช่วงนี้จึงมีลักษณะเป็นน้ำตกขนาดเล็กที่ไม่ลาดชันมากนัก พบภาพเขียนสีแดงรูปคนวาดแบบเงาทึบในท่ายกมือขึ้นทั้งสองข้าง ส่วนขาหายไป ภาพสัตว์แบบลายเส้นคล้ายช้างและภาพลายเส้นรูปสี่เหลี่ยม สามเหลี่ยม วงกลมและอื่นๆ ทั้งยังพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาลายเชือกทาบและผิวเรียบอีกจำนวนเล็กน้อย ซึ่งทั้งสองแหล่งนี้

หากมองที่ตัวภาพเขียนสีแล้วอาจทำให้มองเห็นภาพชีวิตที่กลุ่มผู้วาดภาพต้องการสื่อได้ไม่ชัดเจนนัก เพราะภาพมีจำนวนน้อย ทั้งลบเลือนและถูกเคลือบทับจากสารละลายหินปูน แต่หากมองจากสภาพภูมิประเทศแล้วจะเห็นได้ว่าทั้งสองแหล่งตั้งอยู่บนแนวหน้าผาและสันเขาที่สามารถสังเกตเห็นได้จากระยะไกล โดยเฉพาะที่ผาแว่นแก้ว ทั้งยังอยู่บนแนวเขาฝั่งที่หันหน้าลงสู่น้ำแม่กลาง จึงสันนิษฐานว่าแหล่งภาพเขียนสีทั้งสองแห่งนี้อาจจะเป็นที่พักชั่วคราว กล่าวคือคนในอดีตอาจเดินทางโดยใช้ลำน้ำแม่กลางเป็นเครื่องนำทาง ซึ่งอาจเดินทางตามลำน้ำด้านล่างหรือเดินทางบนไหล่เขาสันเขาที่ขนานไปกับแนวลำน้ำโดยอาศัยพื้นที่บางบริเวณที่สามารถสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนเป็นจุดสังเกต (Landmark) และเป็นที่พักชั่วคราว

- **กลุ่มถ้ำที่บ้านแม่เบิ้น** ตำบลแม่มาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง กลุ่มถ้ำนี้อยู่บนผาปักกะโล่งซึ่งเป็นภูเขาขนาดกลางอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของบ้านแม่เบิ้นโดยมีลำห้วยน้อยไหลผ่านทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของภูเขา ส่วนด้านทิศตะวันออกเป็นเนินเขาที่ต่อเนื่องมาจากดอยแม่คิ ด้านทิศเหนือทิศตะวันตกและทิศใต้เป็นที่ราบขนาดเล็กริมฝั่งน้ำแม่คิ (กรมศิลปากร ๒๕๓๘: ๒๒๑-๒๓๐) ผาปักกะโล่งนี้มีถ้ำและเพิงผาถึง ๘ แห่ง และพบภาพเขียนสี ๒ แห่ง คือ ผาเยี่ยมช้างและถ้ำเก๊าเคาะ ซึ่งการค้นพบแหล่งภาพเขียนสีที่นี่สืบเนื่องมาจากการขุดค้นพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาเขียนลายเส้นแดงในแอ่งแม่เมาะ (ห่างไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ ๒๐-๒๕ กิโลเมตร) ทำให้คณะทำงานในขณะนั้นเห็นว่าน่าจะมีแหล่งภาพเขียนสีในบริเวณใกล้เคียงจึงสืบหาและสำรวจจนมาพบแหล่งที่นี่

- **ผาเยี่ยมช้าง** เป็นเพิงผาขนาดใหญ่อยู่ทางด้านทิศตะวันออกของผาปักกะโล่ง บนเพดานปรากฏหินย้อยอยู่ทั่วไป ยกเว้นด้านทิศเหนือและใต้ ซึ่งเพดานบริเวณนี้มีลักษณะคล้ายถูกขัดฝนจนเรียบและพบภาพเขียนสีแดงรูปคน ๒ ภาพที่เพดานด้านทิศเหนือ ภาพแรกอยู่ทางด้านซ้ายมือวาดแบบเงาทึบในท่ายืนก้าวขาข้างหนึ่งไปด้านหน้า แขนทั้งสองข้างวางแนบลำตัว ส่วนอีกภาพเป็นภาพแบบเงาทึบเช่นกันวาดในท่ายืนหันข้าง แขนข้างหนึ่งชูขึ้นด้านบนอีกข้างหนึ่งยื่นไปข้างหน้า ที่ส่วนเอววาดแสดงชายผ้ายื่นไปด้านหลัง

- **ถ้ำเก๊าเคาะ** เป็นถ้ำขนาดใหญ่มีเพียงคูหาเดียวอยู่ทางด้านทิศใต้ของผา**ปีกกะโล่ง** พบภาพเขียนสีที่ผนังถ้ำด้านทิศใต้สูงจากพื้นดินประมาณ ๓ เมตร **เป็นภาพลายเส้นรูปเรขาคณิตหรือภาพสัญลักษณ์** โดยวาดเส้นเป็นเส้นโค้งแล้ว **ขมวดปลายทั้งสองข้างเป็นรูปวงกลมเข้าหากัน** แล้วจึงวาดเส้นโค้งเป็นกรอบ **ขนานกันไปโดยรอบและวาดซ้อนเหลื่อมออกมาภายนอกอีก** ๔-๕ ภาพ ไม่สามารถบอกความหมายได้

- **แหล่งภาพเขียนสีประตูผา** จังหวัดลำปาง มีรายงานการค้นพบเมื่อปลายปี **พ.ศ.** ๒๕๔๐ ว่าแหล่งนี้ตั้งอยู่บนแนวเขาขอบแอ่งประตูผาที่โอบล้อมด้วยเทือกเขาผีปันน้ำกลาง จากการสำรวจในเบื้องต้นพบว่ามีภาพเขียนสีหลายกลุ่มเรียงรายบนหน้าผาเป็นระยะทางยาว และจากการศึกษาเปรียบเทียบในเบื้องต้นพบว่ามีภาพต่างๆ คล้ายกับภาพที่แหล่งภาพเขียนสีที่ภาคกลาง ภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้บริเวณพื้นดินใต้กลุ่มภาพที่ ๑ ปรากฏหลุมลักลอบขุดหลายหลุม ทำให้พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจำนวนมากตกแต่งลวดลายต่างๆ โดยเฉพาะลายกดจุดในเส้นขนานและลายกดจุดในลายเส้นวกไปวกมา ซึ่ง

คล้ายกับที่พบในแอ่งแม่เมาะและแหล่งโบราณคดียุคโลหะในภาคกลางและอีสานของประเทศไทย ด้วยหลักฐานและข้อมูลเบื้องต้นนี้จึงทำให้เกิดคำถามต่างๆ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างภาพเขียนสีและหลักฐานดังกล่าว หากหลักฐานทั้งสองประเภทนี้มีความเกี่ยวข้องกัน อายุของหลักฐานที่อยู่ใต้ดินก็จะเป็นอายุของภาพเขียนสีด้วยเช่นกัน แต่หากไม่มีความสัมพันธ์กันก็อาจต้องใช้วิธีอื่นในการกำหนดอายุภาพเขียนสี เช่น การนำตัวอย่างสีจากภาพเขียนสีไปกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ ในกรณีของแหล่งนี้มีการกำหนดอายุโบราณวัตถุที่ขุดพบจากใต้ดินได้ประมาณ ๓,๒๐๐-๒,๙๐๐ ปีมาแล้ว (สมชาย ณ นครพนม ๒๕๔๔: ๓๕)

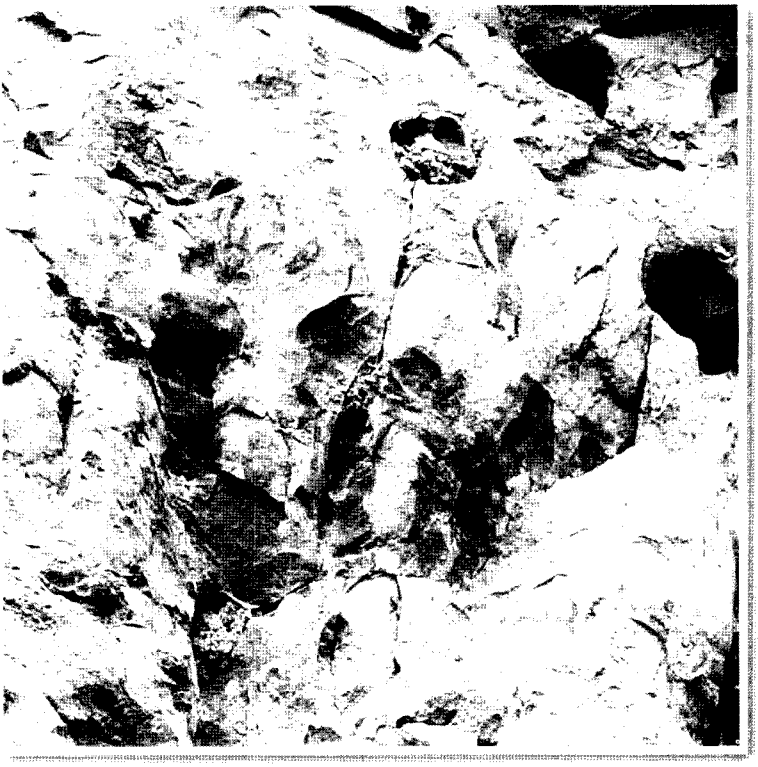

กลุ่มภาพที่ ๖ ประตูผา จังหวัดลำปาง

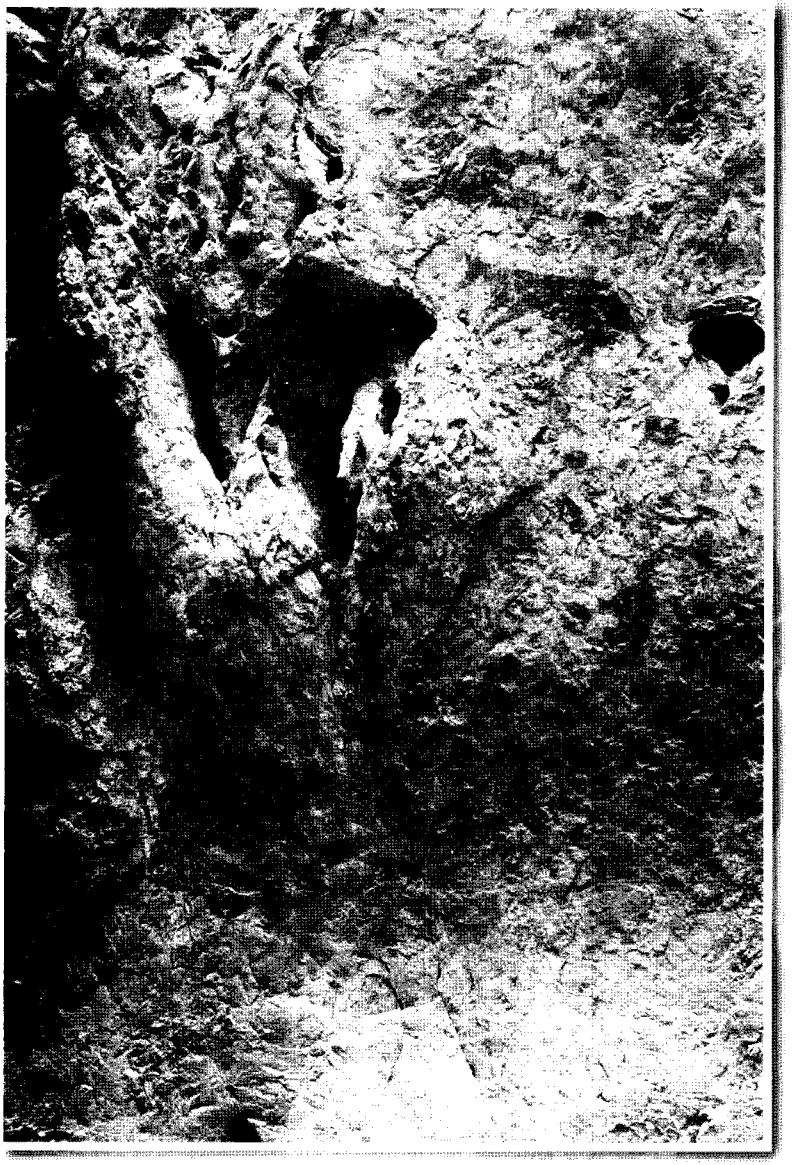

กลุ่มภาพที่ ๑ ประตูผา จังหวัดลำปาง

กลุ่มภาพที่ ๒ ประตูผา จังหวัดลำปาง

- ถ้ำและเพิงผาจังหวัดแม่ฮ่องสอน

- บนเทือกเขาสูงในเขตอำเภอปางมะผ้า มีการสำรวจพบภาพเขียนสี ๘ แหล่ง ซึ่งพบทั้งภาพคน ภาพสัตว์ ภาพสัญลักษณ์ ภาพลายเรขาคณิตและอื่นๆ แสดงเรื่องราวการล่าสัตว์ การเต้นรำและอื่นๆ (สุมลรัตน์ สวัสดิ์สาลี ๒๕๔๒: ๑๔๗-๑๕๘)

- แหล่งขะโรตาเด ในเขตอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยทีมไทย-ฝรั่งเศส (Zeitoun 2006) ได้รายงานการสำรวจพบภาพเขียนสีรูปสัตว์

แม้ว่าการศึกษาแหล่งภาพเขียนสีในภาคเหนือยังมิได้มีการดำเนินงานทางโบราณคดีอย่างจริงจังเท่าใดนัก แต่จากตำแหน่งของแหล่งภาพเขียนสีที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เห็นว่า มีทั้งแหล่งภาพเขียนสีที่เป็นแหล่งโดดๆ และแหล่งภาพเขียนสีที่มีมากกว่าสองแหล่งขึ้นไป อาทิ เขตน้ำตกแม่กลาง ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่ บ้านแม่เบิน จังหวัดลำปาง และเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

อย่างไรก็ตาม การกำหนดอายุแหล่งภาพเขียนสีด้วยรูปแบบและเรื่องราวของภาพเขียนนั้น ไม่สามารถบอกอายุสมัยได้อย่างชัดเจน เช่น ภาพการล่าสัตว์ หากพิจารณาว่าผู้วาดควรอยู่ในสังคมล่าสัตว์ เราก็จะกำหนดได้เพียงกว้างๆ คือ ตั้งแต่สมัยหินเก่าเมื่อหลายหมื่นปีก่อนจนถึงสังคมชนบทในสมัยปัจจุบัน หรือภาพการเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์ของคนในชุมชนเกษตรกรรมก็จะมีอายุตั้งแต่สมัยหินใหม่เมื่อหลายพันปีก่อนจนถึงสมัยปัจจุบัน ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องอาศัยหลักฐานที่สามารถกำหนดอายุได้ชัดเจนช่วยในการกำหนดอายุภาพเขียนสี เช่น การใช้หลักฐานชุมชนเกษตรกรรมที่โนนนกทา จังหวัดขอนแก่น ที่มีอายุเมื่อ ๕,๕๐๐-๕,๐๐๐ ปีก่อน มาช่วยกำหนดอายุภาพเขียนเล่าเรื่องการเพาะปลูกเลี้ยงสัตว์ที่ผาแต้ม โขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี (อมรา ศรีสุชาติ ๒๕๓๓: ๔๗) หรือภาพขบวนแห่ที่ถ้ำตาด้วง จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเชื่อว่าภาพวงกลมในรูปสี่เหลี่ยมที่มีคนแบกอยู่นั้นคือกลองมโหระทึก ฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่ากลุ่มผู้วาดภาพน่าจะอยู่ในช่วงที่รู้จักใช้สำริดแล้ว และหลักฐานการใช้สำริดหรือกลองมโหระทึกสำริด

ที่ได้จากการขุดค้นในบริเวณใกล้เคียงคือ ที่ถ้ำองบะซึ่งมีอายุราว ๔,๐๐๐-๒,๐๐๐ ปี ฉะนั้นภาพขบวนแห่นี้จึงน่าจะมีอายุใกล้เคียงกัน เป็นต้น (อมรา ศรีสุชาติ ๒๕๓๑: ๖๓)

นอกจากวิธีการกำหนดอายุลักษณะดังกล่าวนี้แล้ว ยังเคยมีการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณแหล่งภาพเขียนสีเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างหลักฐานที่ขุดค้นพบกับภาพเขียนสี ซึ่งจะทำให้ทราบว่ากลุ่มคนที่เขียนภาพบนผนังถ้ำหรือเพิงผากับกลุ่มคนที่ทิ้งหลักฐานไว้บริเวณแหล่งภาพเขียนสีนั้นเป็นคนกลุ่มเดียวกันหรือไม่ ซึ่งจะสามารถช่วยกำหนดอายุได้อีกทางหนึ่งด้วย ดังเช่นที่ได้ดำเนินการกำหนดอายุโบราณวัตถุที่ขุดพบจากใต้ดิน ณ แหล่งภาพเขียนสีประตูผา จังหวัดลำปาง ได้ประมาณ ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว

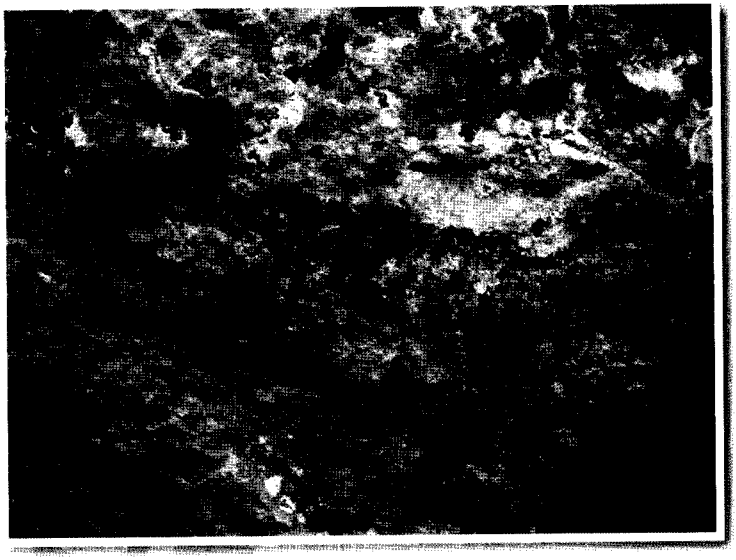

สุนัข? กลุ่มภาพที่ ๘ ประตูผา จังหวัดลำปาง

กลุ่มภาพที่ ๓ ประตูผา จังหวัดลำปาง

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร

๒๕๓๔ **แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๖ (ภาคเหนือ).** กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไอ เดียสแควร์.

๒๕๓๘ **รายงานการศึกษาแหล่งภาพเขียนสี บ้านแม่เบิ้น. เชียงใหม่:** หน่วยศิลปากรที่ ๔.

๒๕๔๒ **รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่.** เชียงใหม่ : สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่. โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ)

๒๕๒๖ **รายงานทางวิชาการ.** ปีที่ ๒, ฉบับที่ ๑-๕, ๑๐-๑๕, ๒๗-๓๑, ๓๓-๕๐, ๕๒-๖๔, ๗๐-๘๕, ๘๗-๘๙: กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

๒๕๓๐ **รายงานทางวิชาการ.** ปีที่ ๖, ฉบับที่ ๑-๗: กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

จตุพร เทียมทินกฤต และสิริพัฒน์ บุญใหญ่

๒๕๔๙ **อุตสาหกรรมผลิตเครื่องมือหิน แหล่งโบราณคดีภูชาง.** เชียงใหม่: let's go show.

ชิน อยู่ดี

๒๕๒๙ **สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๙๗) จำกัด.

ชินณวุฒิ วิลยาลัย

๒๕๔๑ **"แหล่งผลิตเครื่องมือหินพบใหม่ที่อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง."** สารกรมศิลปากร ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๙ (กันยายน): ๙-๑๑.

พิสิฐ เจริญวงศ์

๒๕๒๕ **"ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์."** ลักษณะไทย เล่ม ๑: ภูมิหลัง. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

พิสิฐ เจริญวงศ์, สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และพาสุข ดิษยเดช

๒๕๓๑ **"เหมืองแม่เมาะ อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง: รายงานการ**

สำรวจทางโบราณคดี พุทธศักราช ๒๕๒๗." ใน โบราณคดีภาคเหนือ เหมืองแม่เมาะ ออบหลวง บ้านยางทองใต้. หน้า ๑-๓๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

นัทธมน ภูรีพัฒน์พงศ์

๒๕๔๙ **"ตามรอยคนโบราณในอำเภอปางมะผ้า: ภาพร่างของชิ้นส่วนที่หายไป."** เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง พลวัตทางสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ๙-๑๐ สิงหาคม ๒๕๔๙ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

รัศมี ชูทรงเดช

๒๕๒๕ "การ**ศึกษารูปแบบเครื่องมือหินกะเทาะที่พบจากการสำรวจริมแม่น้ำโขง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย พ.ศ. ๒๕๒๕.**" สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

๒๕๔๒ **"โบราณคดีที่สูงในปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน."** ทรัพยากรถ้ำ: เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ โครงการสำรวจและการจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอนและจังหวัดกาญจนบุรี. วันที่ ๔-๕ สิงหาคม ๒๕๔๒ โรงแรมรอยัลชิตี้ กรุงเทพฯ.

๒๕๔๗ **โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้าจังหวัดแม่ฮ่องสอน.** นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วีรพันธุ์ มาไลยพันธุ์

๒๕๑๕ **"เครื่องมือหินยุคหินเก่าที่เชียงแสน."** โบราณคดี ปีที่ ๔, ฉบับที่ ๑ (กรกฎาคม ๒๕๑๕), หน้า ๓๕-๔๑. (in English)

สมชาย ณ นครพนม

๒๕๓๐ **"งานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์."** ใน เมืองน่าน: โบราณคดี

ประวัติศาสตร์ และศิลปะ. หน้า ๒๕-๓๕. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.

สมชาย ณ นครพนม (บรรณาธิการ)

๒๕๔๔ **เปิดประตูผา ค้นหาแหล่งวัฒนธรรม ๓,๐๐๐ ปีที่ลำปาง.** บริษัท กราฟิคฟอร์แมท (ไทยแลนด์) จำกัด.

สมศักดิ์ ประมาณกิจ และวัฒนา สุภวัน

๒๕๔๙ **"หลักฐานมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ที่เก่าที่สุดในประเทศไทย."** เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องสืบสายพันธุ์มนุษย์. ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๔๙. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

สรัสวดี อ๋องสกุล

๒๕๓๙ **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์

๒๕๒๙ **"สัก ผักหวาน และโบราณคดีที่ออบหลวง."** อนุสาร อ.ส.ท. ๒๗ (๔): ๕๙-๖๕.

๒๕๓๑ **"บ้านยางทองใต้ ตำบลสันปูเลย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่: รายงานการขุดสำรวจทางโบราณคดี พุทธศักราช ๒๕๒๙."** ใน โบราณคดีภาคเหนือ เหมืองแม่เมาะ ออบหลวง บ้านยางทองใต้. หน้า ๖๖-๑๑๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์ และสุภมาส ดวงสกุล

๒๕๔๐ **"ความสัมพันธ์ของแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนากับปัจจัยทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมในลุ่มแม่น้ำกวง."** ใน โบราณคดีล้านนา ๑. หน้า ๕๗-๑๗๒. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด.

สายันต์ ไพรชาญจิตร์, มาริแอล ชังโตนี และฌ็อง ปิแอร์ ปอโทร

๒๕๓๑ **"ออบหลวง: รายงานการสำรวจและขุดค้น พุทธศักราช ๒๕๒๘."** ใน โบราณคดีภาคเหนือ เหมืองแม่เมาะ ออบหลวง บ้านยางทองใต้. หน้า ๓๖-๖๗. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

สุภมาส ดวงสกุล

๒๕๓๔ **การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนล้านนากับปัจจัยทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติบริเวณลุ่มน้ำกวง.** สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุภาพร นาคบัลลังก์

๒๕๔๐ **"หลักฐานมนุษย์ยุคโลหะที่ถ้ำผีแมน."** รายงานทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในวโรกาสเสด็จฯ เป็นการส่วนพระองค์ ทอดพระเนตรนิทรรศการที่ถ้ำปางคาม อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๔๐.

๒๕๔๕ **รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ ๒ ด้านมานุษยวิทยากายภาพของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.** เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

๒๕๔๖ **"ภาพรวมของงานวิจัยด้านมานุษยวิทยากายภาพ."** เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ๒๐-๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖ ณ ห้อง ศร. ๓๑๐๔ มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ.

สุภาพร นาคบัลลังก์ และสุจิตร พิตรากูล

๒๕๔๒ **"การค้นพบฟอสซิลของสัตว์ยุคไพลสโตซีนที่เขาป่าหนาม บ้านหาดปู่ด้าย อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง."** วารสารปัญญา ๗ (๓๐): ๓๕-๓๘.

สุมลรัตน์ สวัสดิ์สาลี

๒๕๔๒ **"งานศิลป์บนแผ่นผา."** ทรัพยากรถ้ำ: เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ โครงการสำรวจและการจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอนและจังหวัดกาญจนบุรี. วันที่ ๔-๕ สิงหาคม ๒๕๔๒ โรงแรมรอยัลชิตี้ กรุงเทพฯ.

สุรพล นาถะพินธุ และสุพจน์ พรหมมาโนช

๒๕๔๗ **"รากฐานชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์."** ใน โบราณคดีเชียงราย. หน้า ๑๖-๒๗. กรุงเทพฯ: บริษัท วิคตอรี่เพาเวอร์พอยท์ จำกัด.

อมรา ศรีสุชาติ

๒๕๓๑ **ศิลปะถ้ำกาญจนบุรี.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

๒๕๓๓ **ศิลปะถ้ำเขาปลาร้า อุทัยธานี.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

๒๕๓๕ **"การวิเคราะห์และแปลความหมายการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ ของโบราณวัตถุ จากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย."** โบราณคดีวิเคราะห์ ๑: เทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ประยุกต์ในงานโบราณคดีไทย. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป. สัมพันธ์พาณิชย์.

Ampunsri, A.

2006 "Late Pleistocene Subsistence Organization at Tham Lod Rockshelter, Northwest Thailand." Paper presented at Indo-Pacific Prehistory Association Conference, Manila.

Charoenwongsa, Pisit

1988 "The Current Status of Prehistoric Research in Thailand." IN Prehistoric Studies: The Stone Age and Metal Age in Thailand. Pp. 19-21. Bangkok: Amarin Printing Group Co., Ltd.

Forestier, H., Zeitoun, V., Seveau, A., Driwantor, D., and C. Winayalai

2005 "Prospections Paleolithiques et Perspectives Technologiques pour Redefinir le Hoabinhien du Nord de la Thailande (campagnes 2002-2005)." Aseanie 15 (juin): 33-60.

Gorman, C. F.

1970 "Excavations at Spirit Cave, North Thailand: Some Interim Interpretation. Asian Perspectives, Vol. 13: 79-103.

Pautreau, J.P. and Doi Asa, T.

1995 Rapport Preliminaire Prospections et Fouilles dans les Vallees de la Mae Chaem et de la Ping, Pha Mai, Bat Chat San, Thephanom. Thai- French Prehistoric Research Project.

Pope, G.G., Barr, S., Macdonald, A. and Nakbanlung, S.

1986 "Early Radiometrically Dated Artifacts from Southeast Asia." Current Anthropology, Vol. 27 (3) June: 275-279.

Prishanchit, Sayan

1988 "A Preliminary Survey of Lithic Industries in Mae Hong Son, Nan and Uttaradit, Northern Thailand." IN Prehistoric Studies: The Stone Age and Metal Age in Thailand. Pp. 82-89. Bangkok: Amarin Printing Group Co., Ltd.

Reynold, T.E.G.

1992 "Excavation at Banyan Valley Cave, Northern Thailand: A Report on the 1972 Season." Asian Perspectives 31 (1): 76-97.

Sorensen, P.

1976 "Preliminary Note on the Relative and Absolute Chronology of Two Early Palaeolithic Sites from North Thailand." IXe Congres, Colloque VII, Le Paleolithique Inferieur et Moyen en Inde, en Asie Centrale, en Chine et dans le Sud-Est Asiatique.

Zeitoun, V.

2006 Thai-French Palaeosurvey (Final Report: Field work 2002-2006). Presented to National Research Center of Thailand.

Zeitoun, V., Seveau, A., Forestier, H., Thomas, H., Lenoble, A., Laudet, F., Antoine, P., Debruyne, R., Ginsburg, L., Mein, P., Winayalai, C., Chumdee, N., Doyasa, T., Kijngam, A., and S. Nakbunlung

2005 "Decouverte d'un assemblage faunique a Stegodon-Ailuropoda dans une grotte du Nord de la Thailande (Ban Fa Suai, Chiang Dao)." C.R. Palevol 4: 255-264.

เวียง-วัดเกาะกลางแห่งหริภุญชัย เชื่อมสายใยชุมชนมอญหนองดู่-บ่อคาว จังหวัดลำพูน

๑๙.

เวียง-วัดเกาะกลางแห่งหริภุญชัย เชื่อมสายใยชุมชนมอญหนองดู่-บ่อคาว จังหวัดลำพูน[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

เมืองหริภุญชัย

แว่นแคว้นหนึ่งในทางภาคเหนือมีเมืองหริภุญชัยซึ่งได้ก่อกำเนิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ เรื่องราวของเมืองหริภุญชัยนั้นปรากฏอยู่ในตำนานหลายฉบับมีทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี เช่น ตำนานพระธาตุหริภุญชัย ตำนานจามเทวีวงศ์ (พงศาวดารเมืองหริภุญชัย) ชินกาลมาลีปกรณ์ (ชินกาลมาลินี) และตำนานมูลศาสนา ว่าพวก "เมงคบุตร" หรือ "มิลักขุ เป็น ชนกลุ่มแรกที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำปิง-แม่น้ำกวง เป็นชนพื้นเมืองเดิม[๒] หรือพวกที่เกิดจากรอยเท้าสัตว์ ตำนานมูลศาสนาได้กล่าวว่า "ชนเหล่านี้เป็นมฤคชาติ อันธพาล ถึงอาจาระอคติ อัณฑาล หยาบคายดื้อกระด้าง มักประพฤติตามชาติของตน มีอยู่บางพวกเป็นมนุษย์มีลักษณะเป็นมนุษย์ป่า ย่อมไม่รู้ว่าสิ่งนี้ดีสิ่งนี้ชั่ว" ความที่ชนกลุ่มนี้ยังไม่พัฒนาไปสู่ความเป็นอารยชนนี่เอง คือมูลเหตุแห่งการล่มจมของเมือง "มิคสังครนคร" หรือมีชื่ออีกอย่างว่า "สมันตรประเทศ" (ทั้งสองชื่อนี้ล้วนบ่งชี้ว่าเป็นเมืองที่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อสัตว์) ผลักดันให้

---

[๑]ปรับปรุงจากบทความเรื่อง "เวียง-วัดเกาะกลางแห่งหริภุญชัยเชื่อมสายใยชุมชนมอญบ้านหนองดู่-บ่อคาว จังหวัดลำพูน" ตีพิมพ์ครั้งแรกใน วารสารเสียงรามัญปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๐ กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๕๐

[๒]ชาวพื้นเมืองเดิมในดินแดนนี้คือพวกลัวะและเม็ง ซึ่งคำว่า "เม็ง" เป็นชื่อที่ชาวเหนือเรียกชาวมอญ น่าจะกร่อนมาจากคำว่า รเมญ (มอญ) โดยตัด ร- นำหน้าทิ้งไป

"ฤาษีวาสุเทพ" และ "สุกทันตฤาษี"[๕] ซึ่งน่าจะเป็นชาวต่างถิ่นแล้วอพยพเข้ามาเป็นผู้นำคนพื้นเมืองในดินแดนนี้ได้ทำการสร้างเมืองหริภุญชัยขึ้นเป็นเมืองรูปหอย

สังข์ จากนั้นได้ไปอัญเชิญพระนางจามเทวี ราชธิดาจากกรุงละโว้ ผู้มีอารยธรรมสูงกว่ามาเป็นกษัตริย์ปกครองเมื่อ พ.ศ. ๑๒๐๔

ตำนานเหล่านี้ไม่ได้กล่าวเกินจริงเมื่อมีการขุดค้นทางโบราณคดี ณ บ้านวังไฮ ตำบลเวียงยอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่าก่อนที่จะมีการอพยพเอาชนชาวมอญมาจากกรุงละโว้พร้อมกับขบวนเสด็จของพระนางจามเทวีมาตั้งรกรากเป็นชุมชนเมืองหริภุญชัยนั้น ณ ที่แห่งนี้เคยมีชาวพื้นเมืองอาศัยอยู่ก่อนแล้ว กลุ่มคนในดินแดนภาคเหนือยังคงดำรงชีพแบบชนเผ่าตามโครงสร้างสังคมแบบดั้งเดิม มีประเพณีความเชื่อที่ยังคงยึดมั่นตามบรรพบุรุษ และยังคงใช้วัสดุดั้งเดิมที่มีกรรมวิธีการผลิตแบบง่ายๆ ประเภทหิน เหล็ก สำริด เป็นกลุ่มคนที่ยังไม่รู้จักการใช้ตัวอักษรจึงจัดอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์อายุประมาณ ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว[๖]

เมืองละโว้ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ เป็นเมืองหนึ่งในวัฒนธรรมมอญทวารวดีทางภาคกลางที่นับถือพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทและมีความรุ่งเรืองทางศาสนาและศิลปวัฒนธรรมมาก เมื่อพระนางจามเทวีถูกเชิญมาครองหริภุญชัยนั้นได้นำเอาผู้มีความรู้แขนงต่างๆ ๑๕ กลุ่ม กลุ่มละ ๕๐๐ คน ขึ้นมาด้วยได้แก่พระมหาเถระผู้รอบรู้พระไตรปิฎก ชีปะขาวที่ตั้งอยู่ในศีล บัณฑิต ช่างสลัก ช่างแก้วแหวน พ่อเลี้ยง แม่เลี้ยง หมอโหรา หมอยา ช่างเงิน ช่างทอง

---

[๕] ฤาษีวาสุเทพน่าจะเป็นพราหมณ์หรือนักพรตอินเดียมากกว่าที่จะเป็นชาวลัวะพื้นเมือง เห็นได้จากรากฐานทางอารยธรรมหลายอย่างที่ฤาษีได้สถาปนาไว้ นับแต่ชื่อเมือง "หริภุญชัย" เป็นภาษาสันสกฤต หมายถึง "ชัยชนะแห่งบุญกุศลของพระนารายณ์" หรือแม้แต่นัยของการจงใจสร้างเมืองให้เป็นรูปหอยสังข์ เนื่องจาก "สังข์" นั้นเป็นสัญลักษณ์ ๑ ใน ๔ ของพระนารายณ์ รวมไปถึงชื่อของฤาษีวาสุเทพเอง ก็เป็นสมัญญาอีกนามหนึ่งของพระกฤษณะ (อวตารของพระนารายณ์) เช่นกัน ปรากฏการณ์ทั้งหมดนี้มีความเป็น Indianization เกินกว่าที่จะคิดได้โดยชาวพื้นเมือง (ลัวะและเม็ง) ซึ่งเพิ่งผ่านวิถีชีวิตมาจากสังคมบรรพกาลซึ่งต่อมาฤาษีวาสุเทพได้นำชาวต่างถิ่นมาแต่งงานกับชนพื้นเมือง ณ จุดนั้นเองจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กระทั่งมีการสร้างเมืองในที่สุด (ระบบสารสนเทศ กระทรวงวัฒนธรรม (http://intranet.m-culture.go.th/lamphun/map/lpo๘.htm)

[๖] ระบบสารสนเทศ กระทรวงวัฒนธรรม (http://intranet.m-culture.go.th/lamphun/map/lpo๘.htm)

ช่างเหล็ก ช่างเขียน ช่างทั่วไป หัวหน้างาน รวมทั้งสิ้น ๗,๕๐๐ คน มาจากเมืองละโว้

"พระพุทธ พระธรรม กับพระสงฆ์ผู้ทรงพระไตรปิฎก ๕๐๐ รูป พราหมณาจารย์โหราราชบัณฑิตแพทย์และช่างต่างๆ อย่างละ ๕๐๐ เศรษฐี คหบดีก็ ๕๐๐ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในกิจการพระนครทั้งมวล"[๕]

ดังนั้นศิลปวัฒนธรรมและเทคนิควิทยาการของชาวละโว้ได้ถูกผ่องถ่ายมาสู่เมืองหริภุญชัย ส่วนความสัมพันธ์ของทั้งสองเมืองเป็นไปทั้งในลักษณะที่แน่นแฟ้นใกล้ชิดเป็นเครือญาติ แต่บางครั้งบางเวลาก็ทำสงครามรบพุ่งกัน ไม่ได้สุขสงบราบรื่นจะมีก็แต่ความสัมพันธ์ที่สนิทแนบแน่นระหว่างเมืองหริภุญชัยกับเมืองหงสาวดีและเมืองสะเทิมของมอญ เนื่องจากผู้คนชาวเมืองทั้งสองต่างมีเผ่าพงศ์วงศ์วานเดียวกัน

ดังเหตุการณ์ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ครั้งแผ่นดินพระยากมลราชครองเมืองหริภุญชัย ในครั้งนั้นเมืองหริภุญชัยเกิดอหิวาตกโรคระบาดเป็นเวลายาวนานร่วม ๖ ปี พงศาวดารพื้นเมืองหลายฉบับกล่าวตรงกันว่าชาวเมืองหริภุญชัยต่างหนีไปอาศัยอยู่ยังเมืองสะเทิม และเมืองหงสาวดี

"...ชาวพระนครหริภุญชัยกับชาวพระนครหงสาวดีก็เกิดพิศวาสคุ้นเคยรักใคร่กันเป็นอันมาก ถึงภาษาของคนทั้งสองพวกนี้ก็พูดเป็นภาษาเดียวกัน คำใดคำหนึ่งซึ่งจะแตกกันบ้างนั้นก็ไม่มี..."[๖]

ชาวเมืองหริภุญชัยนั้นได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากชาวเมืองหงสาวดีและสะเทิมซึ่งเหตุการณ์หลังจากนั้น ชาวเมืองหริภุญชัยก็ได้อพยพกลับจึงมีความผูกพันกันฉันญาติ และที่สำคัญ สะเทิมและหงสาวดีในสมัยนั้นเป็นเมืองท่าชายทะเลที่สำคัญของหริภุญชัยใช้เป็นเส้นทางการค้า

---

[๕]พระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุญนาค), พงศาวดารโยนก, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๖) หน้า ๑๗๓.

[๖]ตำนานมูลศาสนา, พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.จ., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศราภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๑๘) หน้า ๑๕๖. พระภิกษุเถระรัตนปัญญา, ชินกาลมาลีปกรณ์, ปริวรรตโดย ร.ท.ต.แสง มนวิทูร พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์แสง มนวิทูร ๒๐ เมษายน ๒๕๑๗ หน้า ๕๔ และจามเทวีวงศ์ พิมพ์แจกในงานฉลองอายุครบ ๖ รอบ ของนางกิมฮ้อ นิมมานเหมินทร์ วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๑๐ (กรุงเทพฯ : มิตรนาราการพิมพ์, ๒๕๑๐) หน้า ๗๙-๘๐

**อาจกล่าวได้ว่าหลังจากที่ชาวเมืองหริภุญชัยอพยพกลับเป็นสมัยเมืองหริภุญชัยเจริญรุ่งเรืองที่สุดทั้งทางด้านศิลปะวิทยาการ สถาปัตยกรรม และด้านอักษรศาสตร์ที่ยังคงหลงเหลือร่องรอยในปัจจุบันอยู่เป็นจำนวนมากรวมทั้งศิลาจารึกจำนวน ๗ หลัก ที่พบในจังหวัดลำพูน ซึ่งจารึกด้วยอักษรมอญเป็นภาษามอญ และอักษรมอญภาษาบาลีซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๙ และโดยเฉพาะจารึกจำนวน ๒ หลัก จากบรรดาจารึกที่พบดังกล่าวระบุศักราช พ.ศ. ๑๗๕๖ และ ๑๗๖๒ ซึ่งตรงกับรัชกาลของพญาสววาธิสิทธิแห่งเมืองหริภุญชัยและมีตัวอักษรที่ใช้จารึกคล้ายคลึงกับอักษรมอญที่เมืองพุกามในรัชสมัยของพระเจ้าจันสิตถา (Kyaṇzittha พ.ศ. ๑๖๒๗-๑๖๕๕)[๗] จากนั้นพระยามังรายแห่งเมืองเชียงรายได้ผนวกรวมเมืองหริภุญชัยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในปี พ.ศ. ๑๘๒๔ สถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอาณาจักร เมืองหริภุญชัยจึงถูกลดบทบาทลงเป็นเมืองหน้าด่านแต่ยังคงเป็นศูนย์กลางของพระศาสนาและศิลปวิทยาการ[๘]ต่อมา

เวียง-วัดเกาะกลาง กับ ชุมชนมอญหนองดู่-บ่อคาว

ในกาลก่อนเวียง-วัดเกาะกลางเป็นสถานที่สำคัญของเมืองหริภุญชัย จนกระทั่งกลายเป็นวัดร้างตั้งอยู่กลางทุ่งนาจนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๗ "พระมหาสงวนปัญญา" จากวัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ "พระมหาดวงจันทร์ เขียวพันธ์" วัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน ได้ร่วมกับ "พระอุดม บุญช่วย" วัดหนองดู่ ร่วมกันพัฒนาปฏิสังขรณ์เป็นสถานที่บำเพ็ญธรรม ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ กรมการศาสนาได้ประกาศให้เป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษา ปัจจุบันวัดเกาะกลางอยู่ในเขตบ้านบ่อคาว หมู่ ๘ ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน และตั้ง

---

[๗]จำปา เยื้องเจริญ และคณะ, วิเคราะห์จารึกในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติหริภุญชัย, (กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๙๗) จำกัด, ม.ป.ป.) หน้า ๘-๒๔ อ้างถึงใน รายงานการขุดแต่งบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานวัดเกาะกลาง ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน, (สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่, ๒๕๔๒) หน้า ๑๘.

[๘]รายงานการขุดแต่งบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานวัดเกาะกลาง ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน, (สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๖ เชียงใหม่, ๒๕๔๒) หน้า ๑๘.

อยู่ในพื้นที่ติดต่อกับเขตบ้านหนองคู่ ซึ่งเป็นชุมชนชาวมอญในปัจจุบัน เกี่ยวกับวัดเกาะกลางนั้นมีเรื่องเล่าในเชิงมุขปาฐะสืบต่อกันมาว่าเป็นวัดที่สร้างโดย **"เศรษฐีอินตา"** ชาวมอญผู้เป็นบิดาของพระนางจามเทวีปฐมกษัตรีแห่งเมืองหริภุญชัย[๕] และชาวบ้านยังเชื่อว่าถัดจากบริเวณวัดเกาะกลางนี้น่าจะเป็นสถานที่เกิดหรือเวียงวังของของพระนางอีกด้วย

นอกจากนั้นหมู่บ้านแถบนี้ยังมีตำนานเรื่อง *"เนินแม่ม่าย"* ซึ่งเป็นเนินโบราณสถานแห่งหนึ่งใกล้วัดเกาะกลาง ตำนานเรื่องนี้มีหลากหลายสำนวน เช่น

- *สำนวนที่ ๑* ระบุถึงชาวบ้านจับปลาไหลเผือกได้แล้วแบ่งกันกินทั้งหมู่บ้าน แต่มีหญิงม่ายคนหนึ่ง ไม่ได้รับการแบ่งส่วนเนื้อปลาไหลด้วย จากนั้นทุกคนที่ได้กินแกงปลาไหลเผือกก็ได้ล้มตายลงเหลือเพียงแม่ม่ายคนเดียวเท่านั้น ผนวกกับตำแหน่งที่แม่ม่ายอาศัยอยู่มีสภาพเป็นเนิน จึงได้ขนานนามว่า เนินแม่ม่าย

- *สำนวนที่ ๒* คล้ายคลึงกับสำนวนที่ ๑ แต่ต่างกันที่ เมื่อหญิงม่ายไม่ได้กินเนื้อปลาไหลเผือก จึงโกรธแค้นสาปแช่งให้ทุกคนมีอันเป็นไป และแล้วแผ่นดินก็ยุบตัวลงชาวบ้านทุกคนเสียชีวิต เว้นเหลือแต่บริเวณที่แม่ม่ายยืนอยู่เท่านั้นซึ่งมีสภาพกลายเป็นเนิน ตรงนี้จึงได้เรียกว่าเนินแม่ม่าย

- *สำนวนที่ ๓* มีเนื้อความแตกต่างจากสำนวนที่ ๑ และ ๒ โดยเล่าต่อกันมาว่า ของต่างๆ ในบริเวณวัดเกาะกลาง เช่น หิน ดิน หรือของเก่าแก่โบราณ หากมีใครมาขุดมาลักเอาเป็นเจ้าของ ก็จะมีอันเป็นไป ดูอย่างคนบ้านนี้มีแต่แม่ม่ายทั้งนั้น เพราะสามีเข้าไปลักของจากวัดมาก็เลยตายกันหมด ทิ้งไว้แต่ภรรยาและลูกอยู่ที่บ้าน

บ้านบ่อคาวแต่เดิมชื่อว่าบ้านไร่ หรือว่า "กว้านกู่" ในภาษามอญ (กว้าน แปลว่า บ้าน, กู่ แปลว่า ไร่) ต่อมาเปลี่ยนเป็นบ้านบ่อคาวเพราะมีเรื่องเล่าว่ามีบ่อน้ำแห่งหนึ่งที่ส่งกลิ่นเหม็นคาวและไม่สามารถนำมาใช้ในการบริโภคได้ ปัจจุบันบ้านบ่อคาวกำลังจะเปลี่ยนชื่อเป็น **"บ้านเวียงเกาะกลาง"** ตามชื่อของกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ที่ได้รับการขุดแต่งอยู่ในปัจจุบัน

---

[๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

เดิมบ้านบ่อคาวขึ้นอยู่กับการปกครองของบ้านหนองดู่ แต่ต่อมาได้แยกมาตั้งหมู่บ้านใหม่ ขึ้นกับตำบลบ้านเรือน เนื่องจากปัญหาเรื่องการขยายระบบสาธารณูปโภคของทางการ ประชากรส่วนใหญ่ของบ้านบ่อคาว เป็นคนเชื้อชาติมอญ เช่นเดียวกับกลุ่มคนบ้านหนองดู่ และบ้านหนองครอบ บ้านต้นโชค ในเขตอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่

บ้านบ่อคาวเป็นชุมชนมอญ ที่ปัจจุบันผู้เฒ่า ผู้แก่ และคนวัยกลางคนยังคงพูดกันด้วยภาษามอญ ส่วนคนหนุ่มสาว และเด็กๆ ไม่ค่อยพูดภาษามอญกันแล้วหรือหากมีก็เหลือน้อยเต็มที พ่อ แม่ ผู้เฒ่า ผู้แก่หลายคนก็พยายามที่จะพูดหรือสอนภาษามอญให้กับเด็กๆ แต่ก็ยังไม่เห็นผลนัก เพราะเวลาไปโรงเรียนเพื่อนๆ หรือครู ก็ใช้ภาษาคำเมืองโดยส่วนใหญ่ อีกทั้งชุมชนมอญในแถบนี้ก็มีเพียงบ้านบ่อคาวและบ้านหนองดู่ ซึ่งมีชุมชนโดยรอบๆ เป็นชุมชนคนยองหรือคนเมือง[๑๐]

กลุ่มโบราณสถานวัดเกาะกลาง[๑๑]

กลุ่มโบราณสถานครอบคลุมพื้นที่ประมาณ ๒ ตารางกิโลเมตร จากตำแหน่งที่ตั้งของโบราณสถาน สามารถจำแนกโบราณสถานวัดเกาะกลางนี้ออกเป็น ๔ กลุ่มย่อยด้วยกันคือ กลุ่มโบราณสถานด้านทิศตะวันตก ด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออกของวัด และกลุ่มโบราณสถานซึ่งตั้งอยู่ในเขตแนวกำแพงวัดเกาะกลางในปัจจุบันซึ่งประกอบด้วยเจดีย์ประธานทรงปราสาท เจดีย์ทรงปราสาทด้านตะวันออกของเจดีย์ประธาน อุโบสถ ซุ้มประตูโขง และบ่อน้ำ ใน พ.ศ. ๒๕๔๒ กรมศิลปากรได้ทำการอนุรักษ์ปูนปั้นและขุดแต่งบูรณะเจดีย์ประธานวัดเกาะกลางเป็นครั้งแรก ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๘ กรมศิลปากรโดยสำนักงานศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ ได้ร่วมกับองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูน ได้ทำการขุดแต่งโบราณสถานส่วนที่เหลือเกือบทั้งหมด ยกเว้นวิหารและกำแพงแก้ว

---

[๑๐]คนเมือง ในที่นี้หมายถึง คนท้องถิ่น ในแถบภาคเหนือ ซึ่งบางครั้งจะแทนตัวว่าคนเมือง หรือบางทีอาจถูกคนอื่นเรียกว่า คนลาว มิใช่ คนเมือง ในความหมายว่าคนที่อาศัยอยู่ในเมือง

[๑๑]งานวิเคราะห์คุณค่าโดดเด่นและศักยภาพของจังหวัดลำพูนเพื่อเสนอรับพิจารณาเป็นแหล่งมรดก, สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘ และสัมภาษณ์ นางสาววิวรรณ แสงจันทร์ นักโบราณคดี ห้างหุ้นส่วนจำกัดเฌอกรีน, ๗ กรกฎาคม ๒๕๕๐

เนื่องจากมีสิ่งก่อสร้างปิดทับพื้นที่อยู่ การดำเนินงานในครั้งนั้นได้พบหลักฐานอาคารสถาปัตยกรรมจำนวนมาก โดยโบราณสถานที่พบในแต่ละกลุ่มต่างมีขอบเขตแยกออกจากกันอย่างชัดเจนจึงสามารถจำแนกโบราณสถานออกเป็น ๔ กลุ่ม ได้ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ เจดีย์หมายท่า เดิมนั้นปรากฏหลักฐานเพียงเจดีย์ทรงกระบอกกลม หลังจากการขุดแต่งพบว่ามีองค์ประกอบตามแบบแผนของวัดอย่างชัดเจน ประกอบด้วยองค์เจดีย์ประธาน แท่นบูชา วิหาร กำแพงแก้ว และซุ้มประตูโขง

กลุ่มที่ ๒ กลุ่มโบราณสถานในวัดเกาะกลาง ประกอบด้วย เจดีย์ประธานทรงปราสาท วิหาร อุโบสถ บ่อน้ำ แนวกำแพง ซุ้มประตูโขง เจดีย์ทรงปราสาทด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือของเจดีย์ประธาน ซึ่งมีรูปแบบสถาปัตยกรรมอยู่ในยุคต้น ๆ ของอาณาจักรล้านนา

๑. เจดีย์ประธาน เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆังมีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่กำหนดอายุได้ในช่วงต้น ๆ ของล้านนา รูปแบบสถาปัตยกรรมส่วนฐานมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีการยกเก็จออกทั้ง ๔ ด้านเพื่อใช้เป็นฐานจัตุรมุขและมีเรือนธาตุประดับด้วยเสาอิงที่มุมทั้ง ๔ ตรงกลางของเรือนธาตุแต่ละด้านมีขั้นลดของเรือนธาตุและที่มุขทั้ง ๔ ของชั้นลด มี "สถูปิกะ" ประดับประจำมุมแต่ละองค์ ส่วนบนมีแท่นเตี้ยๆ รองรับองค์ระฆังขนาดใหญ่ที่ส่วนบนชำรุดพังทลายลง

จากลักษณะของโครงสร้างที่มีการก่ออิฐเป็นรูปกลวงเพื่อสอดไม้หรือวัสดุอื่นเพื่อรับน้ำหนักส่วนยอดของเจดีย์คล้ายกับแนวคิด การใช้เสาขนาดใหญ่ก่อรับน้ำหนักส่วนยอดใน สถาปัตยกรรมแบบพุกาม จากการกำหนดอายุจัดอยู่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก่อนที่พระยามังรายจะผนวกรวมเมืองหริภุญชัย

บริเวณซุ้มจระนำ ๔ ด้าน ประดับตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น เป็นรูปสัตว์ป่าหิมพานต์ เช่น มังกร กิเลน และนาค ผสมผสานกับลายบัวเชิง ลายบัวคอเสื้อ และลายพรรณพฤกษา ประเภทลายเครือเถา ที่เรียกกันว่า ลายเครือล้านนา สำหรับลายปูนปั้นเหล่านี้น่าจะเป็นงานซ่อมที่ทำขึ้นในยุคหลังหรือราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑

ส่วนพื้นที่รอบฐานเจดีย์ พบว่ามีร่องรอยของการปรับหน้าที่การใช้งานของทางเดิน แท่นบูชา และมีการบูรณปฏิสังขรณ์วิหาร ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกประมาณ ๔ ครั้ง ในการซ่อมแซมครั้งที่ ๓ คาดว่า น่าจะเกิดจากพื้นที่นั้นถูกน้ำท่วม ส่วนการซ่อมครั้งที่ ๔ นั้น น่าจะเกิดขึ้นในช่วงเวลาไม่นานมานี้ และอาจเป็นช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกับการก่อสร้างอุโบสถ

๒. เจดีย์ทรงปราสาทย่อมุมไม้ ๒๔ ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ ๒๔ ระเบียบการก่อสร้างประกอบด้วยฐานเขียงสี่เหลี่ยมซ้อนเหลื่อมกัน ๒ ชั้น รองรับชุดฐานปัทม์ในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ ๒๔ ซ้อนเหลื่อมกัน ๒ ชั้น รองรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ถัดขึ้นไปเป็นชุดเรือนธาตุในผังสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ ๒๔ กลางเรือนธาตุแต่ละด้านมีซุ้มจระนำมองทะลุถึงกันทั้ง ๔ ด้าน กรอบซุ้มจระนำใช้อิฐหน้าวัวก่อเป็นกรอบวงโค้งซึ่งเป็นลักษณะเด่นของศิลปะแบบพุกาม เจดีย์องค์นี้มีระเบียบสถาปัตยกรรมคล้ายคลึงอย่างยิ่งกับมณฑปประดิษฐานพระแก่นจันทร์แดงที่วัดเจ็ดยอดหรือมหาโพธาราม จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งสร้างขึ้นในราว พ.ศ. ๒๐๖๒

เจดีย์ประธาน

เจดีย์ประธาน

เจดีย์ทรงปราสาทย่อมุมไม้สิบสี่

กลุ่มที่ ๓ เจดีย์กลางน้ำ เป็นเจดีย์ทรงปราสาทอยู่ด้านทิศเหนือของเจดีย์ประธานนอกกำแพงวัดเกาะกลาง จากการขุดแต่งศึกษาพบว่าลักษณะของเจดีย์ที่ตั้งอยู่กลางน้ำ และมีฐานลานประทักษิณกลม จัดเป็นรูปแบบพิเศษซึ่งพบเป็นครั้งแรกของศิลปะสถาปัตยกรรมในอาณาจักรล้านนา สำหรับลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ทรงปราสาท มีบันไดทางขึ้นอยู่ด้านทิศตะวันตก ส่วนลานประทักษิณชั้นบนนั้นตั้งอยู่บนฐานปัทม์สี่เหลี่ยมย่อมุมชั้นที่ ๒ ส่วนกลางของเรือนธาตุเป็นซุ้มจระนำแบบเปิดโล่งทะลุถึงกันทั้งสี่ด้าน กลางเรือนธาตุมีเสาสี่เหลี่ยมก่ออิฐฉาบปูนตั้งอยู่

การขุดแต่งโบราณสถานแห่งนี้ พบชิ้นส่วนปูนปั้นจำนวนมากจากหลักฐานที่พบจากการขุดแต่งพบว่ามีการปฏิสังขรณ์ในส่วนของโครงสร้างและรูปแบบสถาปัตยกรรมไม่ต่ำกว่า ๒ ครั้ง ส่วนหลักฐานจากชิ้นส่วนประติมากรรมพบว่ามีการซ่อมแซมไม่ต่ำกว่า ๓ ครั้ง

สถาปัตยกรรมของเจดีย์ทรงปราสาทองค์นี้ จัดว่าเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แสดงความโดดเด่นเป็นอย่างมาก คือ ลักษณะของเรือนธาตุแบบมีเสากลางรองรับโครงสร้างส่วนบนนี้ เป็นรูปแบบที่ไม่พบในแหล่งโบราณสถานใดๆ ของประเทศไทย และลวดลายปูนปั้นที่ประดับประดา มีความงดงาม จัดเป็นกลุ่มฝีมือช่างหลวง ในยุคทองของอาณาจักรล้านนา ซึ่งรูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับศิลปะพุกาม ศิลปะสุโขทัย และศิลปะล้านนาอย่างชัดเจน

เจดีย์กลางน้ำ

รูปสันนิษฐานของเจดีย์กลางน้ำ

กลุ่มที่ ๔ กลุ่มโบราณสถานบริเวณเนินแม่ม่ายหรือเนินเศรษฐีอินตา หลังการขุดแต่ง พบกลุ่มโบราณสถานจำนวน ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มโบราณสถานด้านทิศตะวันตก และกลุ่มโบราณสถานด้านทิศตะวันออก โดยกลุ่มโบราณสถานสถานด้านทิศตะวันตกนั้น ประกอบด้วยอาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าจำนวน ๗ หลัง และบ่อน้ำจำนวน ๒ บ่อ โบราณสถานกลุ่มนี้มีแนวกำแพงล้อมรอบและมีประตูทางเข้าอยู่ทางทิศตะวันตก ส่วนกลุ่มโบราณสถานด้านทิศตะวันออกประกอบด้วยแท่นก่ออิฐในผังแปดเหลี่ยมขนาดใหญ่ ๑ หลัง และแท่นบูชาอาคารกลุ่มนี้มีแนวกำแพงล้อมรอบโดยมีทางเดินขนาดเล็กเชื่อมต่อมาจากกลุ่มโบราณสถานด้านทิศตะวันออกและประตูทางเข้าอยู่ด้านทิศตะวันตก

หลักฐานทั้งหมดที่พบอาจสรุปได้ว่าบริเวณวัดเกาะกลางนี้เคยเป็นที่ตั้งของชุมชนขนาดใหญ่ของเมืองหริภุญชัย เป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่สำคัญและน่าจะได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ในสมัยต่อมา

จากความเป็นมอญส่งผ่านพุกามและถ่ายทอดสู่หริภุญชัย

ในการศึกษาวิชาการประวัติศาสตร์ศิลปะนั้นมิใคร่จะมีนักวิชาการกล่าวถึงหรือให้ความสำคัญกับศิลปะมอญเท่าที่ควร ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่าแนวคิดแบบรัฐชาติมีอิทธิพลต่อการกำหนดแบบอย่างของศิลปกรรม เช่น ศิลปะพม่า ศิลปะชวา (อินโดนีเซีย) ศิลปะขอม (กัมพูชา) รวมทั้งศิลปะจีนและอินเดียด้วย ราวกับว่าศิลปะใดๆ ก็ตามต้องอิงกับความเป็นรัฐชาติในปัจจุบัน ซึ่งเป็นธรรมดาอยู่เองที่มอญไม่มีประเทศหรือไม่มีความเป็นรัฐชาติคำว่า "ศิลปะมอญ" จึงไม่ถูกกล่าวอ้างถึงอย่างตรงไปตรงมา มักจะถูกนำไปผนวกรวมกับศิลปะพม่าเสมอ ดังนั้นศิลปะมอญกับศิลปะพม่าคือแบบอย่างเดียวกันตามการรับรู้ของคนทั่วไป แต่ทว่าหากเรามองผ่านสายตาคนมอญและเติมความรู้สึกแบบชาตินิยมลงไป เราก็จะมองทุกสิ่งอย่างที่พม่าเป็นนั้นคือมอญ ในประเด็นนี้สำคัญอยู่ที่ว่าจะเลือกมองจากมุมไหน

จากการวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของโบราณสถานวัดเกาะกลาง เป็นที่เห็นพ้องว่าน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะพุกาม ยกเว้นปูนปั้นลาย

เครือศิลปะล้านนาที่ซ่อมแซมขึ้นในช่วงหลัง ถ้าหากจะมองว่ารูปแบบของสถาปัตยกรรมของกลุ่มโบราณสถานวัดเกาะกลางนั้นได้รับอิทธิพลศิลปะมอญนั้นก็คงจะไม่ผิดนัก เมื่อทบทวนเรื่องราวในประวัติศาสตร์ทางฝ่ายบ้านเมืองที่อยู่ทางตะวันตกของเมืองหริภุญชัยในยุคสมัยนั้น ซึ่งได้ปรากฏสองอาณาจักรสำคัญๆ คืออาณาจักรมอญมีเมืองสะเทิมเป็นศูนย์กลางทางตอนใต้ และอาณาจักรพุกามทางตอนเหนือของประเทศพม่าในปัจจุบัน

เมืองสะเทิมมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๗-๑๖ หรือก่อนหน้านั้นมีฐานะเป็นเมืองท่าชายทะเล เป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญของภูมิภาคในยุคต้นประวัติศาสตร์ โดยมีการติดต่อค้าขายกับต่างชาติโดยเฉพาะอินเดียซึ่งเป็นแหล่งอารยธรรมโบราณแห่งหนึ่งของโลกยุคโบราณ ทำให้อาณาจักรมอญรับอารยธรรมอินเดียโดยตรง เช่น อักษรศาสตร์ ศิลปกรรม และศาสนา อาณาจักรสะเทิมมีความเจริญรุ่งเรืองมาหลายพันปีจนกระทั่งปรากฏชนชาตินักรบชาวพม่าได้ก่อตั้งอาณาจักรพุกามขึ้นทางเหนือของประเทศพม่าในปัจจุบัน ได้ยกทัพเข้ารุกรานอาณาจักรสะเทิมของมอญหลายครั้งหลายหน

จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๑๑๗๖ มอญจึงสูญเสียอาณาจักรให้กับพระเจ้าอนิรุธ พระองค์ได้กวาดต้อนชาวมอญทั้งข้าราชการ สมณชีพราหมณ์ คหบดี และช่างชำนาญศิลป์ต่างๆ พาไปไว้เมืองพุกามประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน รวมทั้งได้ขนพระไตรปิฎกและเจดียวัตถุกับทรัพย์สินมีค่าต่างๆ ไปไว้ที่เมืองพุกาม อีกทั้งได้รื้อทำลายรั้ววังและป้อมปราการเมืองสะเทิมเสียหมด แล้วแบ่งอาณาเขตมอญออกเป็นหลายหัวเมือง[๑๒]

การเข้ายึดครองอาณาจักรมอญในครั้งนี้ถึงแม้ว่ามอญจะพ่ายแพ้ในการศึกแต่ก็มีชัยเหนือพม่าเชิงวัฒนธรรม พม่าได้หลอมรวมวัฒนธรรมมอญให้กลายเป็นวัฒนธรรมประจำชนชาติพม่า ดังจะเห็นได้จากการสร้างและตกแต่งเจดีย์ต่างๆ ในสมัยราชวงศ์พุกาม การดัดแปลงตัวหนังสือมอญไปใช้เป็นตัวเขียนของ

---

[๑๒]สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวเมืองพม่า, พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๔๙๙. หน้า ๔๓๗.

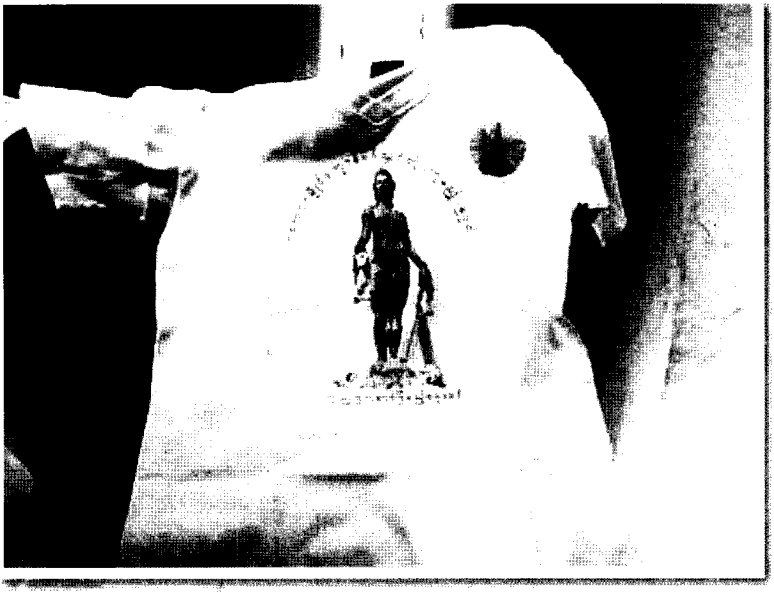

เสื้อลายมอญรูปพระนางจามเทวีของแรงงานมอญที่มหาชัยมีข้อความว่า กลุ่มทำงานวันชาติมอญครั้งที่ ๕๙ และวีรกษัตรีมอญจามเทวี

พม่าตลอดจนรับคำในภาษามอญไปใช้ในภาษาพม่า[๙๓] ส่วนพุทธศาสนาและวัฒนธรรมอื่นๆ ของมอญ อิทธิพลของมอญต่อพม่าเห็นได้ชัดมากในสมัยพระเจ้าจันสิตถา (Kyanzittha พ.ศ. ๑๖๒๗-๑๖๕๕) ซึ่งเป็นยุคแห่งการสร้างวัดและเจดีย์ โดยใช้สถาปัตยกรรมแบบมอญ และจารึกส่วนใหญ่ก็ใช้ภาษามอญ[๙๔]

ดังนั้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ทั้งอาณาจักรพุกาม และเมืองหริภุญชัยล้วนต่างก็ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมมอญด้วยกันทั้งนั้น โดยเฉพาะหริภุญชัยในระยะเวลานี้ที่ความเป็นมอญมีความเด่นชัด เช่น สถาปัตยกรรม ภาษามอญ อักษรมอญ และประชาชาวเมืองที่เป็นคนมอญ แต่เหนือสิ่งอื่นใด กลุ่มโบราณสถานวัดเกาะกลางแห่งเมืองหริภุญชัยและชุมชนมอญบ้านหนองดู่-บ่อคาวที่อยู่โดยรอบได้บอกเล่าเรื่องราวความเป็นมอญจากอดีตสู่ปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถกล่าวได้อย่างชัดเจนว่าคนมอญบ้านหนองดู่-บ่อคาว เป็นผู้คนที่สืบต่อมาตั้งแต่สมัยหริภุญชัยหรือไม่ แต่เรายังคงมองเห็นสายใยที่ยึดโยงความเป็นมอญในมิติประวัติศาสตร์กับปัจจุบันสมัยได้อย่างชัดเจน

---

[๙๓] E.G. Harvey, .History of Burma., (London : Frank Cass, 1967), pp 28-29. และ G.H. Luce, "Mon of the Pagan dynasty," .JBRS, XXXXVI,pt.i. (1953): 1-3 (อ้างใน สุภรณ์ โอเจริญ, .มอญในเมืองไทย., (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗.

[๙๔] D.G.E. Hall, .A history of South-East Asia., (New York: St.Martin's Press, 1966), p.140. (อ้างใน สุภรณ์ โอเจริญ, .มอญในเมืองไทย., (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘.

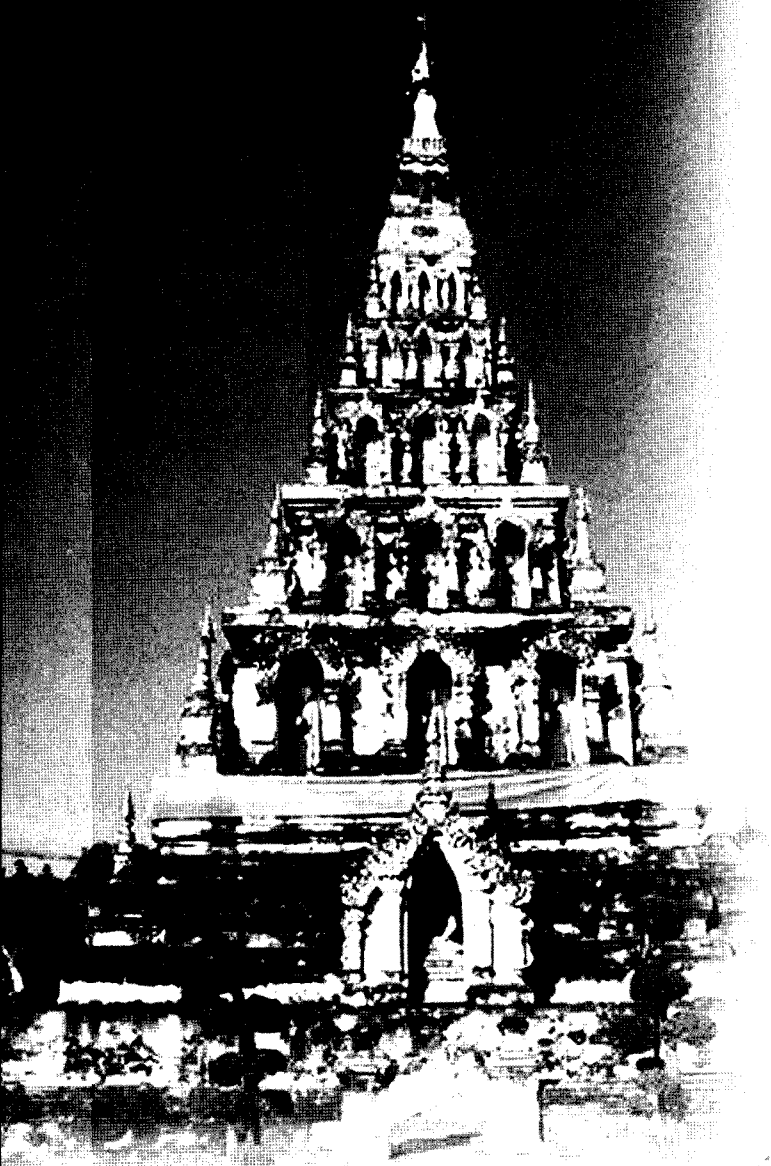

ตามรอยอดีตเมงมอญนครพิงค์
จากหริภุญชัย...สู่เวียงกุมกาม

๒๓๐.

ตามรอยอดีตเมงมอญนครพิงค์ จากหริภุญชัย....สู่เวียงกุมกาม[๑]

สุกัญญา เบาเนิด

ในช่วงเวลาของการแสวงประสบการณ์ ผู้เขียนมีความใฝ่ฝันมานานแล้วว่าครั้งหนึ่งในชีวิตขอให้ได้มีโอกาสทำงานโบราณคดีในภาคเหนือสักครั้ง ดังนั้นเมื่อราวกลางปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ผู้เขียนจึงเดินทางขึ้นเหนือและเริ่มต้นงานแรกที่จังหวัดลำปาง คืองานบูรณะซ่อมแซมวิหารจามเทวี วัดปงยางคก ตำบลปงยางคก อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง จากนั้นอีกไม่กี่เดือนเมื่องานที่ลำปางเสร็จสิ้นลง ก็เดินทางต่อมาที่เชียงใหม่ เพื่อทำการขุดศึกษาทางโบราณคดีที่เจดีย์เหลี่ยม หรือ กู่คำ เจดีย์สำคัญของเวียงกุมกาม ตลอดเวลาที่มองเห็นซากปรักหักพังของวัดร้างในเวียงกุมกาม น่าแปลกใจที่ตอนนั้นยังไม่ได้มีความคิดเกี่ยวกับมอญเท่าไรนัก จวบจนวันนี้ที่ต้องทำหน้าที่บอกเล่าเรื่องมอญในมิติโบราณคดีประวัติศาสตร์ ตามที่ท่านผู้อ่านได้ประจักษ์ในวารสารเสียงรามัญผ่านมาหลายฉบับ โดยเฉพาะฉบับนี้จะบอกเล่าเรื่องมอญในจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ผู้เขียนต้องรื้อฟื้นบางสิ่งบางอย่างในการสืบค้นอดีตเกี่ยวกับมอญให้ประจักษ์แจ้ง โดยขอตามรอยอดีตอารยธรรมมอญจากแคว้นหริภุญไชยสู่เวียงกุมกามราชธานีเริ่มแรกของอาณาจักรล้านนา

นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ : ความหมายของมอญไม่เคยเลือนหาย

ในสมัยโบราณดินแดนล้านนาปรากฏแว่นแคว้น ๒ แห่ง คือ บริเวณแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำกก สาย อิง และโขง (เชียงราย-เชียงแสน) มีแคว้นหิรัญ

---

[๑] ปรับปรุงจากบทความเรื่อง "ตามรอยอดีตเม็งมอญนครพิงค์" วารสารเสียงรามัญปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๔ มีนาคม-เมษายน ๒๕๕๑

นครเงินยางแห่งราชวงศ์ลวจักราช (ลัวะ) และบริเวณแอ่งที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง (เชียงใหม่-ลำพูน) มีแคว้นหริภุญชัยแห่งราชวงศ์จามเทวี (มอญ) อาจกล่าวได้ว่าอาณาจักรล้านนากำเนิดขึ้นจากการผนวกรวมของสองดินแดน ผู้คน และวัฒนธรรม โดยพญามังรายสถาปนาเมืองนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง

เมืองเชียงใหม่ หรือ ตำนานเขียนว่า "นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่" ชื่อนี้มีความหมายและที่มาคำว่า **เชียง** ตามพงศาวดารไทใหญ่และพงศาวดารไทอาหม (อาหมบุราญจี) หมายถึงชุมชนหรือหมู่บ้าน ส่วนคำว่า เวียง ตามความหมายของพงศาวดารไทอาหม แปลว่าค่ายและเมืองมีกำแพงล้อมรอบ มักเป็นที่ตั้งขององค์กรทางการปกครอง[๒] คำว่า **นพบุรี** (นพ แปลว่าเก้า หรือ แก้ว อัญมณี บุรี แปลว่า เมือง) ตำนานสุวรรณคำแดงเขียนเล่าเป็นนิทานว่าบริเวณเชิงดอยสุเทพเป็นที่อยู่ของชาวลัวะ ๙ ตระกูล[๓] คำว่า**นครพิงค์** มาจากชื่อแม่น้ำปิงที่ไหลผ่านเมืองเชียงใหม่ ภาษาบาลีเขียนว่า **พิงค์** หรือ **ระมิง** มีความหมายว่า **"แม่น้ำของชาวรามัญ"**[๔] สอดคล้องจามเทวีวงศ์เรียกชาวลุ่มน้ำปิงว่า "เมงคบุตร"[๕] ดังนั้น แม่น้ำปิง หรือ แม่ระมิง คือ แม่น้ำที่ชาวมอญหรือเมงอาศัยอยู่นั่นเอง

ดังนั้นชื่อเมืองนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่จึงแฝงความหมายสื่อถึงถิ่นที่อยู่ของชาวลัวะบริเวณเชิงดอยสุเทพ และชาวมอญในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง เป็นกลุ่มคนเจ้าของถิ่นเดิมที่อยู่มาก่อนการสถาปนาอาณาจักรล้านนา ถ้าจะกล่าวว่าทั้งลัวะและมอญเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมล้านนาในสมัยต่อมาก็คงไม่

---

[๒]รณนี เลิศเลื่อมใส, ฟ้า-ขวัญ-เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไท : ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทอาหม, โครงการประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไทย, ม.ป.พ. ๒๕๔๑, หน้า ๒๐๔ อ้างถึงใน คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดเชียงใหม่, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔ หน้า ๒๗-๒๘.

[๓]สงวน โชติสุรัตน์, ตำนานสุวรรณคำแดง ในประชุมตำนานล้านนาไทย เล่มที่ ๑, กรุงเทพฯ : ป.พิศนาคะ, ๒๕๑๕ หน้า ๑๔๘. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

[๔]วินัย พงษ์ศรีเพียร, (บรรณาธิการ), ปาไปสีฟู ปาเตี้ยน, กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๙, หน้า ๓๕. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

[๕]พระยาปริยัติธรรมธาดา (แปล), จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, เชียงใหม่ : นครพิงค์การพิมพ์, ๒๕๓๐ หน้า ๓. อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

ผิดนัก ดังเช่นความเชื่อดั้งเดิมที่ตกทอดจากอดีตเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษของชาวเชียงใหม่ปัจจุบัน ยังคงมีพิธีไหว้ผีปู่แสะย่าแสะ" คือ ผีบรรพบุรุษของขาวลัวะ และพิธีฟ้อนผีมดผีเม็ง คือ ผีบรรพบุรุษของชาวมอญ ตราบทุกวันนี้

เวียงกุมกาม : รากฐานจากวัฒนธรรมมอญ

เป็นที่ยอมรับกันว่าในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ นั้นเป็นยุคทองของหริภุญชัย ในช่วงนี้อารยธรรมมอญ-ทวารวดีปรากฏเด่นชัดที่สุด ซึ่งสะท้อนออกมาทางด้านศิลปวิทยาการ สถาปัตยกรรม โดยเฉพาะด้านอักษรศาสตร์ ซึ่งยังคงหลงเหลือร่องรอยในปัจจุบันอยู่เป็นจำนวนมาก ได้แก่เหล่าบรรดาศิลาจารึกจำนวน ๗ หลักที่พบในจังหวัดลำพูน ซึ่งจารึกด้วยอักษรมอญเป็นภาษามอญ และอักษรมอญ ภาษาบาลี ซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๙ ในเวลาต่อมาพญามังราย ผู้สืบเชื้อสายจากราชวงศ์ลวจักราช แห่งเมืองหิรัญนครเงินยางบ้านเมืองในแอ่งที่ราบเชียงราย-เชียงแสน ได้เข้ายึดครองผนวกรวมเมืองหริภุญชัย ตามหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ระบุศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๘๒๔ พญามังรายประทับอยู่ที่หริภุญชัยเป็น เวลา ๒ ปี แล้วจึงสร้างเวียงแห่งใหม่ คือ เวียงกุมกาม ขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๒๙[๖] เมืองหริภุญชัยจึงถูกลดบทบาทลงเป็นเมืองหน้าด่านแต่ยังคงเป็นศูนย์กลางของพระศาสนาและศิลปวิทยาการ

---

[๖] พระยาประกิจกรจักร์ (แช่ม บุนนาค), พงศาวดารโยนก, กรุงเทพ, ๒๕๑๕, หน้า ๒๙๘. อ้างถึงใน กรมศิลปากร, เวียงกุมกาม, (รายงานการขุดแต่งศึกษาและบูรณะโบราณสถาน หน่วยศิลปากรที่ ๔ เชียงใหม่ กองโบราณคดี พ.ศ. ๒๕๓๑-๒๕๓๒) กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์, ๒๕๓๔, หน้า ๒๓.

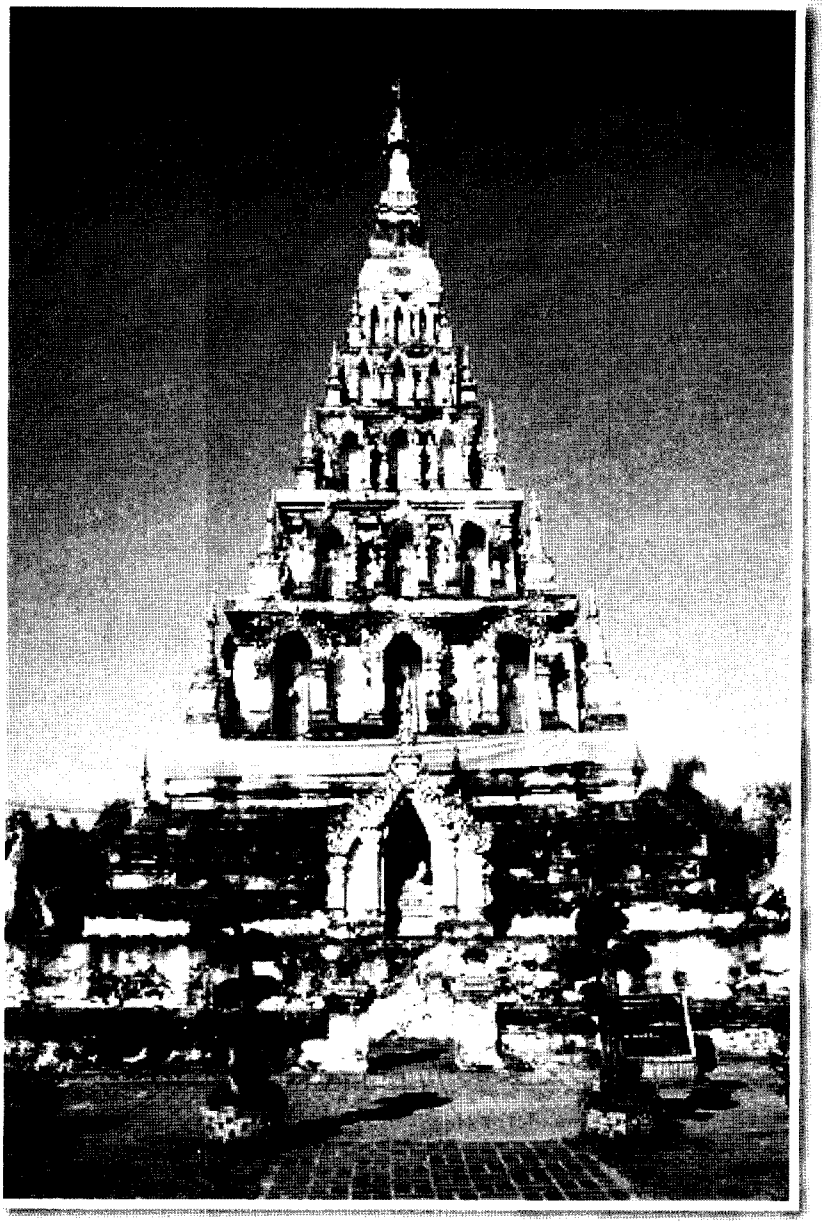

เจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) สภาพก่อน และภายหลังการบูรณะ ปี พ.ศ. ๒๕๓๙

เจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) สภาพก่อน และภายหลังการบูรณะ ปี พ.ศ. ๒๕๓๙

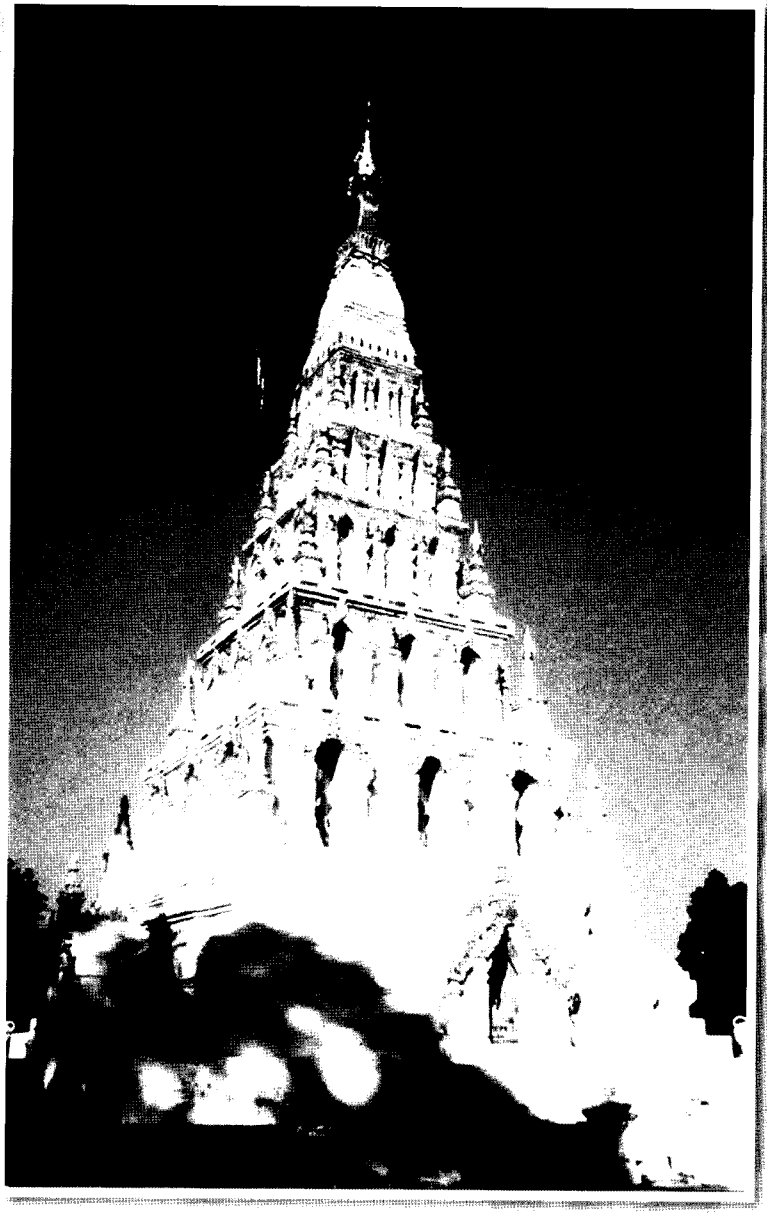

เจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) สภาพก่อน และภายหลังการบูรณะ ปี พ.ศ. ๒๕๓๙

พระพุทธรูปภายในซุ้มจระนำที่เหลือเพียงองค์เดียวที่มีเค้าพระพักตร์
เช่นเดียวกับพระพุทธรูปในซุ้มจระนำเจดีย์กู่กุด จ.ลำพูน

พระพุทธรูปภายในซุ้มจระนำซ่อมแซมสมัยหลวงโยนการวิจิตร

เวียงกุมกาม หรือ เวียงกุ่มก้าม ตั้งอยู่ในบริเวณที่แม่น้ำปิงไหลผ่านทางด้านทิศเหนือและด้านทิศตะวันออก และคาดว่ามีการขุดคูเวียง ๓ ด้านให้แม่น้ำปิงเป็นคูธรรมชาติทางด้านทิศเหนือ ก่อกำแพง ๔ ด้าน มีสัณฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้าง ๖๐๐ เมตร ยาว ๘๕๐ เมตร อาจด้วยเหตุว่าเวียงกุมกามตั้งอยู่ที่ราบลุ่มบริเวณคุ้งน้ำ จึงมีปัญหาเรื่องน้ำท่วมอยู่บ่อยครั้ง เป็นเหตุให้พญามังรายสร้างเวียงใหม่ในบริเวณที่ราบเชิงดอยสุเทพ ซึ่งมีชัยภูมิเหมาะสม พญามังรายได้สร้างเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๑๘๓๙ แต่เวียงกุมกามก็ไม่ได้ร้างไปทันที ยังคงได้รับทำนุบำรุงอยู่เสมอมาอีกหลายร้อยปี จนกระทั่งร่วงโรยจากเหตุอุทกภัยเนื่องจากแม่น้ำปิงเปลี่ยนทางเดินจากที่เคยจะไหลผ่านทางด้านทิศเหนือและตะวันออก มาเป็นด้านทิศตะวันตกอย่างทุกวันนี้ จากอุทกภัยน้อยใหญ่ครั้งแล้วครั้งเล่า ได้พัดตะกอนดิน ทราย กรวดทับถมเป็นชั้นหนาหลายเมตร เวียงกุมกามในปัจจุบันจึงมีสภาพเสมือนเมืองโบราณใต้ดิน ซึ่งหายไปจากความทรงจำและหน้าประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ในสมัยอยู่ใต้การปกครองของราชวงศ์ตองอู (พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๑๗) จนกระทั่งสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พระเจ้ากาวิละได้ทำการฟื้นฟูบ้านเมืองหลังจากปลดแอกจากการปกครองของพม่ามาหลายร้อยปี มีการใช้นโยบาย "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ทำให้ผู้คนกลับเข้ามาอาศัยอยู่ในเชียงใหม่มากขึ้นรวมทั้งบริเวณเวียงกุมกามด้วย ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีบันทึกชัดเจนว่ามีผู้คนเข้าไปก่อตั้งเป็นชุมชนขนาดเล็กที่ "บ้านช้างค้ำท่าวังตาล"[๗]

---

[๗] "เวียงกุมกาม : ราชธานีเริ่มแรกของล้านนา" http://dvthai5.tripod.com/old-town2.htm วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๕๑ และ "แว่นแคว้นแห่งลุ่มน้ำแม่ระมิงค์" http://www.thai-tour.com/thai-tour/North/Chiangmai/data/pic_vieng-kumkam.htm วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๕๑.

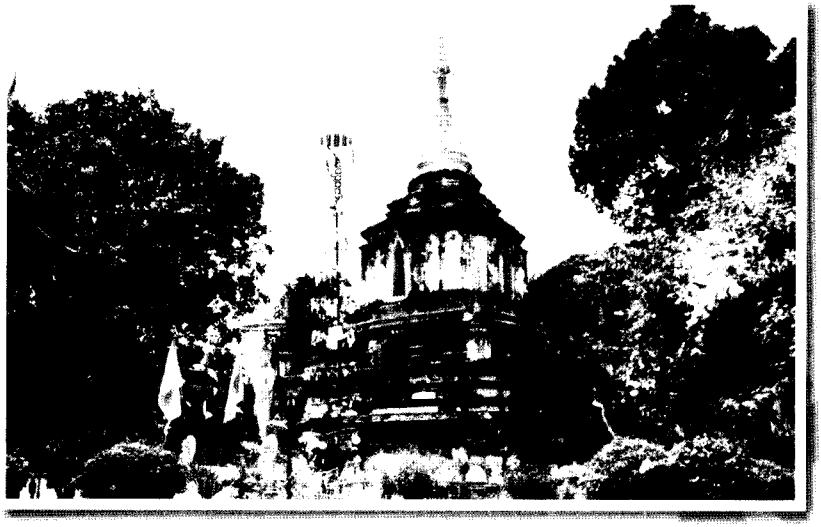

เจดีย์ประธานวัดกานโถม (ช้างค้ำ) เวียงกุมกาม (จากหนังสือโบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกามของสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ กรมศิลปากร)

วิหารวัดกานโถม(ช้างค้ำ) เวียงกุมกาม (จากหนังสือโบราณคดีสามทศวรรษ ที่เวียงกุมกามของสำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ กรมศิลปากร)

เวียงกุมกามได้ปรากฏขึ้นอีกครั้งหลังจากมีการค้นพบในปีพ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นต้นมา กรมศิลปากรได้ทำการสำรวจ ขุดค้น บูรณะซ่อมแซมโบราณสถานหลายสิบแห่ง ทำให้ซากสิ่งก่อสร้างที่จมอยู่ใต้ดินมานานปรากฏขึ้นอีกครั้ง ปัจจุบันเวียงกุมกามอยู่ในเขตปกครองตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี และตำบลหนองหอย อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่มาทางทิศใต้ประมาณ ๕ กิโลเมตร

จากการดำเนินงานที่ผ่านมามีโบราณสถานจำนวน ๒๗ แห่ง ที่ได้รับการขุดศึกษาแล้ว ได้แก่ วัดอีค่าง (วัดอีก้าง) วัดหัวหนอง วัดหนานช้าง วัดพันเลา วัดพญามังราย วัดพระเจ้าองค์ดำ วัดปู่เปี้ย วัดบ่อน้ำทิพย์ วัดโบสถ์ วัดธาตุน้อย วัดธาตุขาว วัดเจดีย์ วัดกานโถม (ช้างค้ำ) วัดเจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) วัดกู่อ้ายหลาน วัดกู่อ้ายสี วัดกู่ริดไม้ วัดกู่ไม้ซ้ง วัดกู่มะเกลือ วัดกู่ป้าด้อม วัดกู่จ๊อกป๊อก วัดกู่ขาว วัดกุมกามทีปราม วัดกุมกามทีปรามหมายเลข ๑ วัดกุมกาม วัดกุมกามหมายเลข ๑ วัดกอมะม่วงเขียว[๕] ซึ่งส่วนมากมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ แต่จากการศึกษาทางโบราณคดีทำให้ทราบว่าบริเวณเวียงกุมกามนั้นเคยเป็นชุมชนโบราณมาตั้งแต่สมัยหริภุญชัยมาก่อน คือ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ร่วมสมัยกับเมืองโบราณในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง เช่น เวียงท่ากาน เวียงมโน เวียงเถาะ รวมทั้งเวียงเจ็ดลินบริเวณที่ราบเชิงดอยสุเทพด้วย เวียงกุมกามในสมัยหริภุญชัย หลักฐานอยู่ที่ วัดกานโถม (ช้างค้ำ) ได้ค้นพบพระพิมพ์ดินเผาสกุลช่างหริภุญชัย ได้แก่ พระสาม พระคง พระแปด พระสิบสอง ฯลฯ และภาชนะดินเผาแบบหริภุญชัย และที่สำคัญได้ค้นพบชิ้นส่วนของจารึกภาษามอญโบราณที่คล้ายไปทางอักษรมอญที่พบในเมืองหริภุญชัย อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ชิ้นส่วนศิลาจารึกวัดกานโถม (ช้างค้ำ) ได้จากการขุดค้นซากวิหารกานโถมเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ จำนวน ๕ ชิ้น สลักบนหินทรายสีแดง เดิมคงเป็นจารึกอยู่ในหลักเดียวกัน จารึกอยู่ทั้ง ๓ ด้าน หรือ ๔ ด้าน และจารึกในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ข้อความในจารึกกล่าวถึงอุโบสถ พระพุทธรูป คนที่ให้เฝ้าพระพุทธรูป และคำอธิษฐาน จากการศึกษาชิ้นส่วนของจารึกทั้ง ๕ ชิ้น โดย ดร. ฮันส์

[๕] กรมศิลปากร, โบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกาม, กรุงเทพฯ: ถาวรกิจการพิมพ์, ๒๕๔๘ หน้า ๕๐-๑๐๕.

เพนธ์* พบว่ามีลักษณะอักษร อยู่ ๓ ชนิด คือ

๑. อักษรมอญและภาษามอญ ซึ่งเป็นอักษรที่เก่าที่สุดประมาณว่าจารึกขึ้นในราว พ.ศ. ๑๗๕๐ - ๑๘๕๐ (จารึกวัดกานโถมชิ้นที่ ๕)

๒. อักษรที่มีลักษณะระหว่างอักษรมอญกับอักษรไทย คืออักษรมีลักษณะของอักษรมอญและอักษรสุโขทัยอยู่รวมกัน ถือได้ว่าเป็นอักษรไทยยุคต้น นับเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญชิ้นแรกที่ยังไม่เคยพบที่แห่งใดมาก่อนที่แสดงวิวัฒนาการของอักษรไทย ประมาณว่าคงจารึกในราว พ.ศ. ๑๘๒๐ - ๑๘๖๐ (จารึกวัดกานโถม ชิ้นที่ ๓)

๓. อักษรสุโขทัย และอักษรฝักขามรุ่นแรก อยู่รวมกัน เป็นจารึกครั้งหลังสุดก่อนประมาณ พ.ศ. ๑๙๔๐

จารึกวัดกานโถมชิ้นที่ ๑

*ฮันส์ เพนธ์, จารึกวัดกานโถม (ช้างค้ำ) เชียงใหม่. นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๓๓ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๓๒) หน้า ๔๑-๔๘. และดูเพิ่มเติมใน ก่องแก้ว วีระประจักษ์, ศิลาจารึกพบใหม่ที่เจดีย์เหลี่ยม และการศึกษาวิเคราะห์จารึกเวียงกุมกาม ใน กรมศิลปากร, โบราณคดีล้านนา, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์, ๒๕๔๐ หน้า ๒๗๑-๒๙๓

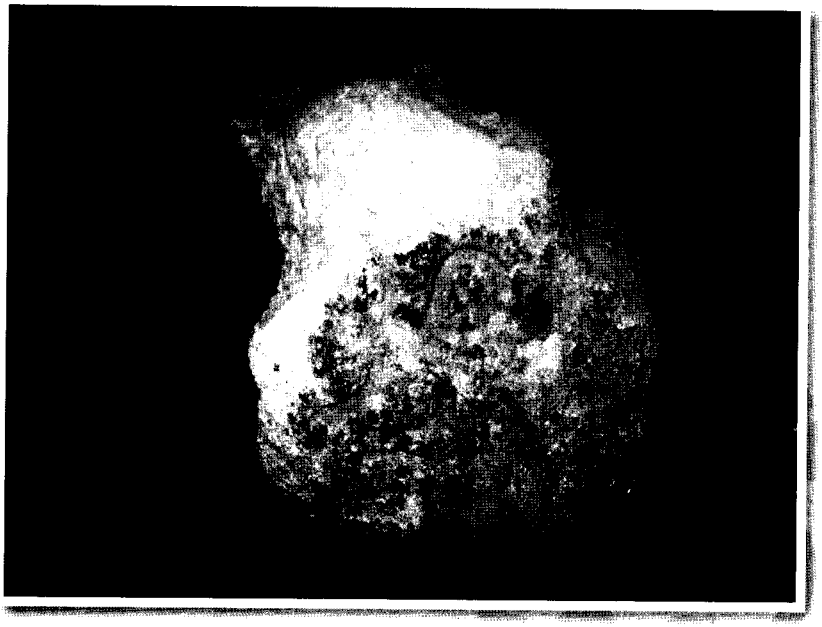

จารึกวัดกานโถมชิ้นที่ ๒

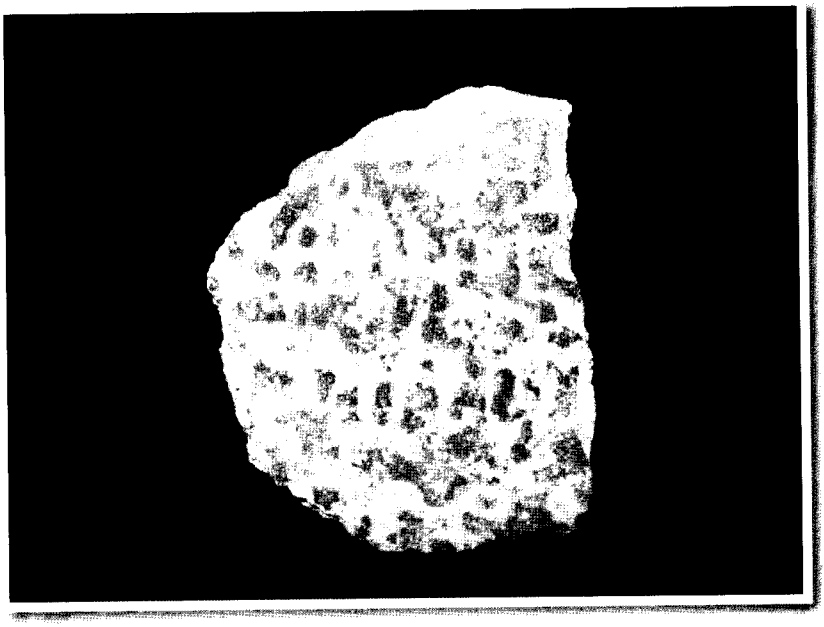

จารึกวัดกานโถมชิ้นที่ ๓

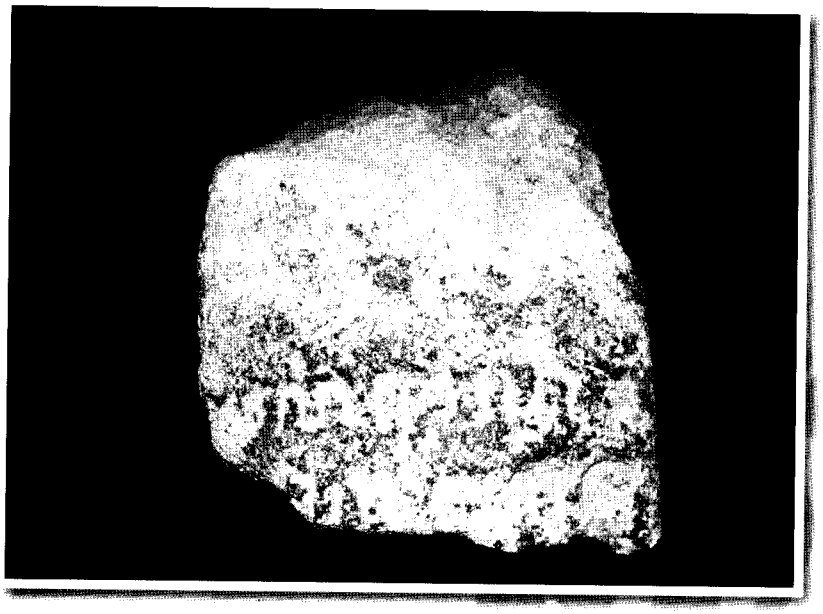

จารึกวัดกานโถมชิ้นที่ ๔

จารึกวัดกานโถมชิ้นที่ ๕

นอกจากหลักฐานด้านจารึกภาษามอญแล้ว รูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบหริภุญชัยก็แสดงให้เห็นที่ เจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) โดยถ่ายแบบมาจากเจดีย์ประธานของวัดจามเทวี (กู่กุด) จังหวัดลำพูน นอกจากเวียงกุมกามจะได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมมอญโดยตรงจากหริภุญชัยแล้ว ยังได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมมอญผ่านพม่าด้วย ดังมีหลักฐานว่า หลังจากพญามังรายเข้ายึดครองหริภุญชัยได้ไม่นาน ต่อมาก็ได้ยกทัพไปเมืองหงสาวดีและเมืองอังวะ ซึ่งขณะนั้นกำลังอ่อนแอจากการถูกโจมตีจากกองทัพมองโกล เจ้าเมืองทั้งสองยอมอ่อนน้อมขอเป็นไมตรี ได้ถวายพระธิดาและข้าทาสรวมทั้งช่างฝีมือจำนวนหนึ่งกลับมาอยู่ที่เวียงกุมกาม[๑๐] เหตุที่ผู้เขียนกล่าวว่าศิลปะและสถาปัตยกรรมของเวียงกุมกามนั้นรับอิทธิพลวัฒนธรรมมอญผ่านพม่านั้น เนื่องจากศิลปวิทยาการต่างๆ ของพม่าเองก็รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมมอญแทบทั้งสิ้น ในสมัยนั้นทั้งมอญและพม่ามีการผสมกลมกลืนกันจนยากที่จะแยกแยะ อาจกล่าวว่าศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่เวียงกุมกามเป็นผลงานของฝีมือช่างแบบมอญ หรือ ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมมอญก็คงจะได้เช่นกัน

เจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) : ศิลปกรรมมอญเมื่อแรกสร้างจนกระทั่งช่อมแซม

เจดีย์เหลี่ยมหรือ กู่คำ[๑๑] ตั้งอยู่ภายในวัดเจดีย์เหลี่ยม ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ และตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเวียงกุมกาม เจดีย์เหลี่ยมนั้นเป็นเจดีย์องค์แรกที่พญามังรายสร้างขึ้นเมื่อย้ายจากเมืองหริภุญชัยมาสร้างเวียงกุมกาม

เมื่อแรกที่ผู้เขียนเข้ามาทำงาน องค์เจดีย์เหลี่ยมมีสภาพชำรุดทรุดโทรมสภาพโดยรวมคร่ำคร่าหม่นหมอง ปูนฉาบก็เสื่อมสภาพ ปูนปั้นก็หลุดร่วง แถมยังถูกตะไคร่น้ำคุกคาม ฉัตรใหญ่ยอดเจดีย์ ถูกกัดกร่อนด้วยสนิม ฉัตรเล็กประดับสถูปประจำมุมหักหายไป แต่ทว่าภายใต้ความชำรุดทรุดโทรม ก็ยังคงส่อเค้าความสง่างามทางสถาปัตยกรรม เอกสารทางประวัติศาสตร์หลายฉบับได้กล่าวถึงการสร้างเจดีย์เหลี่ยม อันได้แก่ พงศาวดารโยนก ปรากฏข้อความเกี่ยวกับเจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) ว่า

---

[๑๐] "เวียงกุมกาม : ราชธานีเริ่มแรกของล้านนา" http://dvthai5.tripod.com/old-town2.htm วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๕๑

[๑๑] สุกัญญา เบาเนิด, "เจดีย์เหลี่ยมนอกเวียงกุมกาม" นิตยสารศิลปากรฉบับที่ ๔๑ ฉบับที่ ๓ (พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๔๑) หน้า ๗-๒๑.

"ลุศักราช ๖๕๐ ปีชวด สัมฤทธิศก เจ้ามังรายให้เอาดินที่ขุดต่างหนอง ต่างมาทำอิฐก่อเจดีย์กู่ดำไว้ในเวียงกุมกามให้เปนที่บูชาแก่ชาวเมืองทั้งหลาย"

ตำนานมูลศาสนา ก็กล่าวไว้ตอนหนึ่งเมื่อพญามังรายตีเอาเมืองลำพูนได้แล้ว ว่า

"ถัดนั้นพระยามังรายออกมาตั้งที่เวียงกุมกามแปงบ้านอยู่ ๒ แห่ง แห่งหนึ่งชื่อว่าบ้านกลาง แห่งหนึ่งชื่อว่าบ้านแหม นั้นก็อยู่เสวยสมบัติในที่นั้น ท่านยินดีในศาสนาพุทธเจ้า จังใครกระทำบุญอันใหญ่เป็นต้นว่าการสร้างเจดีย์นั้น จึงให้อามาตย์ทั้งหลายเอาหินมาแล้วก่อเป็นเหลี่ยมแต่ละด้านให้มีพระพุทธเจ้า ๑๔ องค์ แล้วใส่คำแต่ยอดลงมาดูงามนัก ใส่ชื่อว่ากู่คำ และให้ฉลองถวายมหาทาน กับตั้งเครื่องอัฐบริขาร แก่พระสงฆ์เจ้ามากนักแล"

นอกจากนี้ยังปรากฏประวัติกล่าวถึงในโครงนิราศหริภุญชัย จารึกวัดศรีอุโมงค์คำ เป็นต้น ในปัจจุบันยังคงถกเถียงกันในหมู่นักวิชาการ ว่า เจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ใด บางท่านก็เชื่อว่าสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิของบุคคลสำคัญ แต่บางท่านก็เชื่อว่าน่าจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า (กระดูกมือข้างขวา)

หลังจากนั้นเอกสารกล่าวถึงเจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๕ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ระบุว่าเจดีย์เหลี่ยมได้รับการบูรณะครั้งใหญ่โดยหลวงโยนการวิจิตร (มองปันโหย่ อุปโยคิน) หรือ ที่เรียกกันทั่วไป ว่า **"พระยาตะก่า"** **คหบดีชาวมอญ** ที่เข้ามาค้าขายอยู่ภายในเมืองเชียงใหม่ สมัยพระเจ้าอินทวิไชยานนท์ จนได้รับพระกรุณาแต่งตั้งให้เป็นข้าหลวงได้มีศรัทธาทำการบูรณะปฏิสังขรณ์พระเจดีย์เหลี่ยมด้วยการใส่ฉัตรใหญ่ ฉัตรเล็ก ก่อซุ้ม พระนั่งประจำทิศที่ฐานทั้งสี่ด้าน ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นก่อปิดทางเข้าอุโมงค์ของเจดีย์ เพื่อป้องกันสัตว์ร้ายหรือขโมยเข้าไปหลบซ่อนอาศัย นอกจากนี้ยังมีการซ่อมแซมลวดลายปูนปั้นที่ประดับองค์เจดีย์ใหม่โดยฝีมือช่างมอญ (พม่า)

ในปีพ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๓๙ เกิดน้ำท่วมขังเจดีย์เหลี่ยมและเวียงกุมกาม ทำให้เกิดความเสียหายอย่างมาก กรมศิลปากรจึงได้ทำการขุดค้นศึกษาและบูรณะเสริมความมั่นคงเจดีย์เหลี่ยมอีกครั้ง ซึ่งในครั้งนี้ผู้เขียนในฐานะนักโบราณคดีได้ทำการขุดค้นศึกษาเพื่อศึกษาประวัติการก่อสร้าง และรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ดังนี้

ลักษณะทางสถาปัตยกรรม เจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีฐานเขียงกว้างด้านละ ๑๗.๔๕ เมตร มีความสูงจากส่วนล่างของฐานเขียงจรดปลียอด ๓๐.๗๐ เมตร เจดีย์มีลักษณะรูปทรงสี่เหลี่ยมซ้อนขึ้นไปเป็นชั้นๆ ลดหลั่นกัน ๕ ชั้น แต่ละชั้นที่ซ้อนกันเรียกว่าเรือนธาตุ ในชั้นเรือนธาตุแต่ละด้านประดับด้วยซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปด้านละ ๓ องค์ รวมพระพุทธรูป ๖๐ องค์และเพิ่มเป็น ๔ องค์ เป็น พระนั่งประจำทิศที่ฐานทั้งสี่ด้าน ในสมัยหลวงโยนการวิจิตร เรือนธาตุชั้นที่ ๕ เป็นส่วนปลียอดประดับฉัตรยอดเจดีย์ บริเวณมุมเรือนธาตุทุกชั้นประดับสถูปจำลองยอดฉัตร ที่มุมฐานเขียงประดับสิงห์ (สิงห์ประจำมุม) จากการขุดค้นทำให้ทราบว่าบริเวณลานประทักษิณและกำแพงแก้วมีการก่อสร้างทับซ้อนกัน ๗ ครั้ง ซึ่งการก่อสร้างครั้งที่ ๖ เป็นการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ในสมัยหลวงโยนการวิจิตร (พระยาตะก่า)

จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในปัจจุบัน ประกอบกับหลักฐานทางเอกสาร ได้แก่ ตำนาน พงศาวดาร และจารึก ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมมอญหริภุญชัย เมื่อพญามังรายตีเมืองลำพูนได้สำเร็จ พระองค์ได้สร้างเวียงกุมกาม และรับอิทธิพลวัฒนธรรมมาด้วย อันได้แก่ ศาสนา อักษรศาสตร์ ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรม โดยรูปทรงและลักษณะของเจดีย์เหลี่ยมเป็นการถ่ายแบบมาจากเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน และจากการขุดค้นได้พบโบราณวัตถุ เช่น เศษภาชนะดินเผาแบบหริภุญชัย เครื่องถ้วยจีน ภาชนะดินเผาจากเตาสันกำแพง เตาศรีสัชนาลัย ตะปูจีน กระเบื้องมุงหลังคา สำหรับชิ้นส่วนประดับสถาปัตยกรรมเช่น ปูนปั้นลวดลายช่อกนก ชิ้นส่วนพระพักตร์พระพุทธรูปปูนปั้น และพระพุทธรูปในซุ้มจระนำของเรือนธาตุชั้นที่ ๑ ด้านตะวันออกของเจดีย์เหลี่ยม ซึ่งเหลืออยู่เพียงองค์เดียวที่มีเค้าพระพักตร์คล้ายคลึงกับพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในซุ้มจระนำของเจดีย์กู่กุด วัดจามเทวี อาจกล่าวได้ว่าเจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) ได้รับต้นแบบจากเจดีย์กู่กุดทั้งทางด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมมอญจากหริภุญชัยมาพร้อมกัน

ปัจจุบันศิลปะดั้งเดิมเมื่อแรกสร้างเจดีย์ได้เปลี่ยนแปลงไป เนื่องด้วยมีการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยหลวงโยนการวิจิตร มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบศิลปะ เช่น ลวดลายปูนปั้นประดับซุ้มจระนำ พระพุทธรูป การประดับฉัตร การสร้าง

สิงห์ประจำมุมและซุ้มพระประจำทิศ เนื่องจากหลวงโยนการวิจิตรท่านเป็นชาวมอญ รูปแบบทางศิลปกรรมในการปฏิสังขรณ์จึงเป็นแบบมอญด้วย แต่ที่ผ่านมานักวิชาการมักใช้ว่าศิลปะพม่า ซึ่งแท้จริงแล้วด้วยศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมของพม่าเองนั้นได้รับการถ่ายทอดจากมอญอีกต่อหนึ่ง ในเรื่องนี้ผู้เขียนได้เคยอธิบายไว้ครั้งหนึ่งแล้วว่า *ในการศึกษาวิชาการประวัติศาสตร์ศิลปะนั้นมิใคร่จะมีนักวิชาการกล่าวถึงหรือให้ความสำคัญกับศิลปะมอญเท่าที่ควร ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่าแนวคิดแบบรัฐชาติมีอิทธิพลต่อการกำหนดแบบอย่างของศิลปกรรม เช่น ศิลปะพม่า ศิลปะชวา (อินโดนีเซีย) ศิลปะขอม (กัมพูชา) รวมทั้งศิลปะจีนและอินเดียด้วย ราวกับว่าศิลปะใดๆ ก็ตามต้องอิงกับความเป็นรัฐชาติ ซึ่งมอญไม่มีประเทศหรือไม่มีความเป็นรัฐชาติ คำว่า "ศิลปะมอญ" มักจะถูกนำไปผนวกรวมกับศิลปะพม่าเสมอ ดังนั้นศิลปะมอญกับศิลปะพม่าคือแบบอย่างเดียวกันตามการรับรู้ของคนทั่วไป ในประเด็นนี้สำคัญอยู่ที่ว่าจะเลือกมองจากมุมไหนเท่านั้นเอง*

พระยาตะก่าคหบดีชาวมอญผู้ปฏิสังขรณ์เจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ)

หลวงโยนการวิจิตร (มองปันโหย่ อุปโยคิน) หรือ พระยาตะก่า[๑๑] เดินทางเข้ามาเมืองเชียงใหม่เมื่ออายุ ๓๐ ปี ประกอบอาชีพครั้งแรกเป็น "หมอนวด" อยู่ในคุ้มของเจ้าอินทวิไชยยานนท์ เป็นที่โปรดปราน เพราะเป็นคนดี มีความประพฤติเรียบร้อย ขยันขันแข็ง และมีลักษณะดี จึงทำให้เจ้าอินทวิไชยยานนท์ และเจ้าหญิงอุบลวรรณสนับสนุนให้ทำสัมปทานป่าไม้ โดยบริษัทบอมเบย์ ที่มารับสัมปทานผูกขาดทำอยู่ในป่าแม่แจ่ม หลังจากหมดสัญญากับบริษัทบอมเบย์ แล้วจึงมารับทำงานป่าไม้ของเจ้าอินทวิไชยยานนท์ที่อำเภอแม่สะเรียง จากนั้นจึงมารับช่วงสัมปทานป่าไม้จากบริษัทบอเนียวทำป่าไม้ในเขตท้องที่อำเภอฝาง กิจการเจริญรุ่งเรืองจากความสามารถของตนเอง และแรงสนับสนุนจากเจ้าอินทวิไชยยานนท์ และพระธิดา จนมีช้างทำงานถึง ๓๐๐ เชือก ซึ่งถือว่าผู้ที่มีความสามารถและมีกำลังทรัพย์เท่านั้นถึงจะมีได้ กิจการขยายตัวออกไปอีกมาก คือการขอสัมปทานป่าของเจ้าบุญวาทย์ วงศ์มานิต เจ้านครลำปาง และได้

---

[๑๑] กรมศิลปากร, โบราณคดีล้านนา, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาพันธ์, ๒๕๔๐ หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

สัมปทานป่าแม่ด้าน เขตเมืองลอง (จังหวัดแพร่ปัจจุบัน) ชื่อเสียงของหลวงโยนการวิจิตร จึงแพร่หลายไปทั่วภาคเหนือไม่เพียงแต่เศรษฐีป่าไม้ด้วยกันเท่านั้น แต่ก็รู้จักกันทั่วไปทั้งหมู่บ้าน ข้าราชการใหญ่น้อย ประชาชนชาวเมือง ตลอดถึงชาวป่าชาวเขา ลูกจ้าง คนงานป่าไม้ทั่วไปด้วย

หลวงโยนการวิจิตรยังเป็นที่นับถือในหมู่ชาวมอญ พม่า เงี้ยว ฯลฯ ที่อยู่ในบังคับกงสุลอังกฤษ เห็นได้จากในเวลาต่อมามิสเตอร์แบร็กเกต (บิดาของยอห์น แบร็กเกต นายช่างผู้เชี่ยวชาญทางเครื่องยนต์ดีเซล) กงสุลใหญ่อังกฤษสมัยนั้น เสนอให้หลวงโยนการวิจิตร มีตำแหน่งเฮดแมนหรือผู้แทนชุมชนชาวพม่าในเชียงใหม่ ได้รับพระราชทานขันน้ำพานรองทองคำเป็นเกียรติยศ เมื่อเริ่มมีทรัพย์สินเงินทองมากขึ้น หลวงโยนการวิจิตร จึงทำกุศลโดยบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่างๆ และสร้างสาธารณูปโภคเป็นทาน และให้การสนับสนุนทางราชการ โดยเฉพาะเมื่อคราวเกิดจลาจล พวกเงี้ยวที่เมืองแพร่ (พ.ศ. ๒๔๕๔) ได้ช่วยเหลือทางการเงิน และให้ช้างเป็นพาหนะขนส่งเครื่องยุทโธปกรณ์ของราชการอย่างเต็มกำลัง

เมื่อเสร็จสิ้นจากการปราบปรามกบฏเงี้ยว พระยาสุรสีห์ ข้าหลวงมณฑลพายัพ จึงกราบบังคมทูลความดีความชอบต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงแต่งตั้งเป็นหลวงโยนการวิจิตร รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ต่อมาอีก ๓ ปี คือ พ.ศ. ๒๔๕๓ ก็ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกเป็นเกียรติยศ

หลวงโยนการวิจิตรมีภรรยา ๓ คน คือ คุณแม่แก้ว คุณแม่จิ้น และคุณแม่หน้อย มีบุตรธิดาจากภรรยาทั้ง ๓ คน ทั้งหมด ๑๔ คน และได้รับพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า "อุปโยคิน" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙

หลวงโยนการวิจิตรถึงแก่กรรมด้วยโรคชราเมื่ออายุ ๘๔ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ หลังจากได้เฝ้าถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือไม่กี่วัน และนอกจากวัดเจดีย์เหลี่ยม (กู่คำ) แล้ว หลวงโยนการวิจิตรได้สร้างบูรณปฏิสังขรณ์อีกหลายวัดในเชียงใหม่ เช่น วัดชัยมงคล วัดแสนฝาง และวัดอุปคุต (พม่า) เป็นต้น

ขอขอบคุณ

คุณวัชรี ชมพู ภัณฑารักษ์ ประจำพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่
ที่อนุเคราะห์ข้อมูล และภาพถ่ายจารึกวัดกานโถม (ช้างค้ำ) เวียงกุมกาม
คุณชินณวุฒิ วิลยาลัย นักโบราณคดี ที่แนะนำและให้ความเห็นเกี่ยวกับ
โบราณคดีประวัติศาสตร์ล้านนา